

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ

OSMANLI
FRANSIZ
İLİŞKİLERİNDE
KRİZLER VE
ÇATIŞMALAR

1901 HADİSESİ

(LORANDO VE TUBİNİ MESELESİ)

Dr. Metin Ünver
Murat Hülkiender

ilgikültürsanat

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yayın No: 147

II. Abdülhamid Dönemi
OSMANLI - FRANSIZ İLİŞKİLERİNDE KRİZLER VE ÇATIŞMALAR
1901 Hadisesi (Lorando ve Tubini Meselesi)

Dr. Metin Ünver
Murat Hülkiender

Genel Yayın Yönetmeni / Ahmet İzci
Editör / Dr. Mustafa Tanrıverdi
Kapak Tasarım / İlgi Kültür Sanat Grafik
İç Tasarım / Çelebi Şenel
Baskı - Cilt / Matsis Matbaa Sistemleri
Tevfikbey Mahallesi Dr. Ali Demir Caddesi No: 51
Sefaköy/İstanbul Tel: 0212 624 21 11

1. Baskı: 2018
İstanbul, 2018

ISBN: 978-605-2022-57-3

T. C. Kültür Bakanlığı Sertifika No: 40345
© İlgi Kültür Sanat Yayıncılık Ltd. Şti. 2018

İlgi Kültür Sanat Yayıncılık
Çatalçeşme Sokak. No: 27/7
Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0212 526 39 75
www.ilgikultur.com
e-mail: info@ilgikultur.com
online satış: www.ilgikitap.com

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ

OSMANLI - FRANSIZ İLİŞKİLERİNDE KRİZLER VE ÇATIŞMALAR

1901 HADİSESİ

(Lorando ve Tubini Meselesi)

Dr. Metin Ünver
Murat Hulkiender

Dr. Öğr. Üyesi METİN ÜNVER

1981’de Kastamonu’da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde lisans (1998-2002) aynı Üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans (2003-2006) ve Doktora (2006-2012) eğitimlerini tamamlayarak, *Midilli Adası’nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)* başlıklı tezi ile Doktor unvanını aldı. 2005 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü’nde Araştırma Görevlisi olarak başladığı akademik kariyerine 2013 yılında atandığı Dr. Öğr. Üyesi kadrosunda devam etmektedir. Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi (Prof. Dr. Ali İhsan Gencer ve Prof. Dr. Ali Fuat Örenç ile birlikte) adlı kitap çalışmasının yanında, Osmanlı siyasî ve sosyo-ekonomik tarihi üzerine yayınlanmış makaleleri bulunan Dr. Ünver, Ege Adaları, son dönem Osmanlı siyasî ve diplomasi tarihi ve silah teknolojisi alanlarında bilimsel çalışmalarını sürdürmektedir.

Öğr. Gör. MURAT HULKİENDER

1976 yılında Düzce’de doğan Murat Hulkiender, Bolu İzzet Baysal Anadolu Lisesi’nden mezun olmuştur. Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde tamamlamıştır. Galata Bankeri George Zarifi üzerine yazdığı Yüksek Lisans tezi ile Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’ndan mezun olmuştur. Halen Bülent Ecevit Üniversitesi’nde Öğretim Görevlisi olarak vazife yapmaya devam eden Hulkiender; Osmanlı finans, teşkilat ve diplomasi tarihi üzerine çalışmalar yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
KISALTMALAR.....	11
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZİN ARKASINDAKİ DİPLOMATİK VE HUKUKİ ANLAYIŞ

19. Yüzyıl Dünyasında Diplomasi ve Uluslararası Hukukun Konumu	17
Güç Dengesi	22
Avrupa Ahengi.....	26
Blok İttifakları	28
Güç Mücadelesi Enstrümanı Olarak Baskı	30
Büyük Güçlerin Askeri Müdahalelerinden İki Örnek.....	33
İngiltere'nin Çin'e Karşı Askeri Güç Kullanması (1856)	34
Venezuela'ya Yönelik Ortak Donanma Harekâtı (1902)	38
Dünya Hegemonyası Mücadelesinde Uluslararası Hukukun Durumu	43
1899 Lahey Barış Konferansı	48
1907 Lahey Barış Konferansı'nda Sözleşmeli Alacaklar İçin Güç Kullanılmasının Sınırlanması	51
Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası ve Baskılar (1815-1909).....	52
II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Dış Politikasına Genel Bir Bakış.....	71
19. Yüzyılın Sonlarında Yeniden Şekillenen Uluslararası Dengelerin Osmanlı Devleti'ne Etkileri	82

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDEKİ FRANSIZ ÇIKARLARI VE LORANDO-TUBİNİ ALACAKLARI MESELESİNİN ORTAYA ÇIKMASI

Bir Büyük Güç Olarak 19. Yüzyılın Sonlarında Fransa	89
Osmanlı-Fransız İlişkilerinin Ekonomik Yönü	95
Fransız Sermayesi ve Osmanlı Borçları.....	98
Fransız Sermayeli Şirketler	101
Bankalar.....	101
Su Şirketleri.....	104
Liman Şirketleri.....	105
Demiryolu ve Tramvay Şirketleri	106
Madencilik Şirketleri	107
Havagazı Şirketleri.....	108
Reji Şirketi.....	108
Osmanlı-Fransız İlişkilerinin Dinî ve Sosyo-Kültürel Yönü	111
Lorando-Tubini Meselesinin Ortaya Çıkış Süreci.....	126

Lorando-Tubini Ailelerinin Menşei.....	126
Lorandolar ile Yapılıp Anlaşmazlık Konusu Olan Borç Mukaveleleri.....	129
Lorandoların Alacaklarının Tahsili Konusunda Fransız Sefareti'nden Yardım Talepleri	131
Tubini Alacakları Meselesi ve Fransız Sefareti	139
Fransa Sefiri Cambon'un II. Abdülhamid'e Fransız Talepleri Hakkındaki Mektubu	145
Delcassé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na ve Constans'ın İstanbul Sefaretine Tayini	148
İstanbul Rıhtımları Hakkında Fransız Talepleri.....	157
Fransa Sefiri Constans'ın II. Abdülhamid ile Görüşmesi	164
Lorando Borçlanmasının V. Murad'ın Tahta Çıkarılmasında Kullanıldığı İddiaları.....	167

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM OSMANLI-FRANSIZ DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN KESİLMESİNE GİDEN SÜREÇ

Dışişleri Bakanı Delcassé'nin Konuya Doğrudan Müdahil Olması.....	171
Constans'ın Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi Yönündeki Teklifi	183
Görüşmelerin Fransız Basınındaki Yankıları.....	194
Adliye Nazırının Başkanlığındaki Komisyonun Raporu.....	198
Fransa ile Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi.....	201
Diplomatik İlişkilerin Kesilmesinden Midilli İşgali'ne Osmanlı-Fransız İlişkileri.....	209
Lorando Varisleri Vekili Leon Ostorog'un Paris'teki Faaliyetleri	233
Adapazarı Batakıllıkları İmtiyazı Konusunda Fransa Sefaretinin Talepleri	241
Lorando Alacakları Konusunda Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya Yeni Teklifi	243
II. Abdülhamid'in Rus Çarı II. Nikola'nın Aracılığını İstemesi	252
Osmanlı Devleti'nin Alacakların Ödenmesi İçin Kaynak Bulma Girişimleri.....	260

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM FRANSA'NIN DONANMA DİPLOMASİSİ

Fransa'nın Yeni Talepleri ve Midilli Adası'nın İşgali.....	267
Fransa'nın Midilliyi İşgal Edeceğini Avrupa Başkentlerine Bildirmesi.....	282
Fransız Donanmasının Yola Çıkmasının Osmanlı Devleti Üzerinde Etkileri	284
Fransa Meclisi'nde Yapılan Görüşmeler.....	292
Fransa'nın Donanma Politikası Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri.....	308
Osmanlı Devleti'nin Olası İşgali Önlemeye Yönelik Son Çabaları.....	314
Midilli Adası'nın İşgali ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	318
1901 Midilli Anlaşması ve Osmanlı-Fransız Çatışmasının Sona Ermesi.....	339
Lorando-Tubini Alacaklarının Ödenmesi.....	346
1901 Osmanlı-Fransa Çatışması Hakkında Yapılmış Çeşitli Değerlendirmeler.....	348

SONUÇ.....	357
EKLER.....	367
KAYNAKÇA.....	391
DİZİN	407

*Ebediyete intikalinin onuncu senesinde
Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hocamızın değerli
hatırasına ithaf olunur.*

ÖNSÖZ

Bu çalışma 1901 yılında Osmanlı Devleti ile Fransa ilişkilerinde yaşanan çatışmayı siyasî tarih, diplomasi, hukuk ve ekonomi başta olmak üzere çok yönlü olarak ele almaktadır. I. Dünya Savaşı'na giden süreçte devletler arasında dozu giderek artan rekabet Osmanlı Devleti'ni de fazlasıyla etkilemiştir. Tanzimat sonrasında büyük güçler çeşitli bahanelerle Osmanlı Devleti'ne yönelik müdahalelerde bulunmuşlardır. Devlet sonraki süreçte büyük güçlerin müdahalesine konu olabilecek türden olayları hassasiyetle değerlendiren, önlemek için uğraşmıştır. Bu noktadaki başarı ayrı bir sorgulama gerektirmektedir. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) bu yöndeki çabaların prensiplerden biri olduğu bir dış politika takip edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne yönelik dış müdahalelerde önceki yıllara nispetle bir azalma görülmüş ancak tamamen önlenmesi mümkün olmamıştır. Kitapta 1901 Osmanlı-Fransız çatışmasında başta ekonomik olmak üzere Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliğini korumak isteyen Fransa'nın Lorando ve Tubini alacakları konusundan yani şahıslarla devlet arasında bir alacak-verecek meselesinden hareketle bunu nasıl gerçekleştirdiğini diplomatik yazışmalar üzerinden alınmaktadır. Bu bakımdan bir ölçekte dış müdahalenin ortaya çıkması ve parametrelerini 1901 çatışması özelinde

anlamak, karşılığında Osmanlı Devleti'nin savunma mekanizmalarının ve süreç yönetiminin çalışma usulünü göstermek amacındadır.

Şüphesiz bu boyutta bir çalışma için her iki ülkenin arşivlerinden yararlanmak gerekmiştir. Bu yönüyle çalışma TÜBİTAK SOBAG tarafından 114K883 numara ile desteklenmiş bilimsel araştırma projesinden elde edilen verilere dayanmaktadır. Desteklerinden dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

Her zaman destek ve teşviklerini gördüğümüz Prof. Dr. Mahir Aydın Hocamıza, Osmanlı Devleti'ndeki misyoner kurumları hakkında değerli görüşlerini paylaşan sayın Prof. Dr. Namık Sinan Turan'a, Dr. Öğretim Ü. Şamil Mutlu'ya, çalışmalarımız sırasında değerli katkılarından dolayı Dr. Öğretim Ü. Tülay Aydın Ünver, Dr. Öğretim Ü. Korhan Korbek, Dr. Fatih Tıgılı'ya, Fransa'daki mihmandarlığı ve değerli yardımları için Camel Zorruk'a sonsuz teşekkürlerimizi sunarız. Kitap çalışması sırasında yorulmadan ve sabırla ciddi bir destek sunan Doktora öğrencimiz Semih Sefer'e ne kadar teşekkür etsek hakkını ödeyemeyiz.

Kitabın basımını üstlenerek Osmanlı diplomasi tarihinin aydınlatılmasına katkıda bulunan İlgi-Kültür Sanat Yayınevi'nin değerli Genel Yayın Yönetmeni Ahmet İzci'ye teşekkür ederiz.

Metin Ünver-Murat Hulkiender

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Al.	diğerleri
Bkz.	Bakınız
BEO	Bâbîâli Evrak Odası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Co.	Company
çev.	çeviren
DDF	Documents Diplomatiques Français
Der.	derleyen
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	editör(ler)
FO	Foreing Office
haz.	hazırlayan
HR.H.	Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Evrakı
HR.SYS. :	Hariciye Nezareti – Siyasi
HR.İD.	Hariciye Nezareti – İdare
İA	İslam Ansiklopedisi
İ.DUİT	İrade – Dosya Usulü
İ. DH.	İrade – Dahiliye
İ.HR.	İrade-Hariciye
İ.HUS.	İrade – Hususi
İ.MMS.	İrade – Meclis-i Mahsus
İÜ	İstanbul Üniversitesi
Ltd.	Limited
MAE	Ministère Des Affaires Etrangères
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
No.	Numara

OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	sayfa
S.	Sayı
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TNA	The National Archives
Trc.	Tercüme Eden
TTK	Türk Tarih Kurumu
TTEM	Türk Tarih Encümeni Mecmuası
vb	ve benzerleri
vd.	ve diğerleri / ve devamı
vr.	varak
Y.A.HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES.	Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.EE.d.	Yıldız Esas Defterleri
Y.EE.KP.	Yıldız – Sadrazam Kamil Paşa Evrakı
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.	Yıldız Perakende Evrakı – Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ.	Yıldız Perakende Evrakı – Arzuhal Jurnal
Y.PRK.AZN.	Yıldız Perakende Evrakı – Adliye ve Mezahip Nezareti Maruzatı
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Perakende Evrakı – Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.EŞA.	Yıldız Perakende Evrakı – Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Y.PRK.HR.	Yıldız Perakende Evrakı – Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.ML.	Yıldız Perakende Evrakı – Maliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MŞ.	Yıldız Perakende Evrakı – Meşihat Dairesi Maruzatı
Y.PRK.TŞF.	Yıldız Perakende Evrakı – Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
Y.PRK.TNF.	Yıldız Perakende Evrakı – Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı
Y.PRK.TKM.	Yıldız Perakende Evrakı – Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.ZB.	Yıldız Perakende Evrakı – Zabtiye Nezareti Maruzatı
yay. haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Türkçe neşriyatta Lorando-Tubini Meselesi veya Midilli Hadisesi olarak bilinen konunun çıkış noktası Osmanlı Devleti'nden alacaklı olan iki banker ailenin, sürüm-cemede kalan alacaklarının tahsili hususunda Fransa'dan yardım istemeleridir. Yaşanan siyasî ve diplomatik gelişmeler sonucu 1901 yazında iki devlet arasındaki ilişkiler Fransa sefirinin İstanbul'dan ayrılmasıyla kopmuş ve birkaç ay sonra da Midilli Adası Fransa tarafından işgal olunmuştur. Öncelikle ifade edilmesi gereken nokta iki devlet arasındaki anlaşmazlık konusu sadece Lorando-Tubini alacaklarıyla sınırlı kalmamış, süreç içinde özellikle Dersaadet Rıhtımları, Adapazarı Bataklıkları ve başka bazı ekonomik rengi olan, Fransız sermayesini ilgilendiren talepler de gündeme getirilmiştir. Taraflar arasındaki çatışmanın krize evrildiği bir aşamada Fransa'nın yeni bir talepler listesini ortaya atması ekonomik içeriğe sahip konuya siyasî-dinî bir yön ve ağırlık da katmıştır. Bu bakımdan yabancı literatürde bütün yönlerini kapsayacak bir adlandırmayla mesele *Osmanlı-Fransız Çatışması* olarak nitelendirilmiştir. Kapsayıcılık ve daha da önemlisi konunun diplomasi ve dönemin uluslararası ilişkiler içindeki konumunun ele alınmış olması sebepleriyle kitabın başlığında Türk-Fransa Çatışması kullanılmıştır.

Konuyu Lorando-Tubini alacakları ve Osmanlı topraklarında Fransız himayesindeki misyoner okulları çerçevesinde ele alan çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Ş. Mutlu'nun ve A. Şişman'ın eserleri oldukça önemli olup 1901 Midilli Anlaşması ile resmîyet kazanan Fransız okullarına ait kapsamlı bilgi içermektedir. Ş. Yorulmaz tarafından kaleme alınan bir makale de bu yönüyle zikredilmelidir. Bunun dışında konuya dair değişik kaynaklarda farklı ama çoğu zaman eksik veya yanıltıcı bilgilerin varlığının altı çizilmelidir. Bu kitapta 1901 Osmanlı-Fransız Çatışması öncelikle uluslararası ilişkiler ve diplomasi noktasından ele alınmıştır. Bunu sağlıklı bir şekilde yapabilmek Osmanlı ve Fransız arşiv vesikalarından birlikte yararlanmayı gerektireceği için Başbakanlık Osmanlı Arşivi dışında Fransa'da Paris ve Nantes'te bulunan Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nde de bir çalışma yürütülmüştür. Ayrıca basın ve kamuoyu ihmal edilmeyerek dönemin Türk, Fransız ve İngiliz, ABD gazetelerine müracaat edilmiştir.

Lorando alacaklarının temelinde 1875 yılında yapılan iki borç anlaşmasının yer aldığı düşünülürse Osmanlı-Fransız Çatışması çeyrek asırlık bir konu olarak görülebilir. Bununla birlikte uzun süren bir sessizlik dönemi sonrasında 1898 yılında Fransa'nın Levant'e yönelik dış politikasında başlayan değişim sonrasında çatışmanın bu tarihten sonra somut bir şekilde ortaya çıkmaya başladığı tespit edilmiştir. Tıpkı Fransız dış politikasında bu tarihte yaşanan değişimde olduğu gibi siyasî ve diplomatik olaylar dönemin hâkim uluslararası sisteminden kopuk olarak anlaşılamazlar. Bu nedenle dört bölümden oluşan kitabın birinci bölümü uluslararası sistemin 19. yüzyıldaki durumu, diplomasi ve hukukun rolünün anlaşılmasına tahsis edilmiş, bu noktada realist bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu dönemin en sık tekrarlanan özelliği devletler arasındaki rekabetin şiddetinin giderek artmasıdır. Bu dönemin uluslararası ilişkilerini kontrol eden güçler, kullandıkları yöntemler, aralarındaki

ilişkiler ve Osmanlı Devleti'nin bu güçler karşısındaki konumu bu bölümün anlamaya çalıştığı diğer başlıklar olmuştur. Burada bilhassa dönemin uluslararası ilişkilerinde *büyük devletler* tarafından sıkça kullanılan *baskı* (coercion) ve uygulamaları Osmanlı Devleti'ni de içine alacak şekilde anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde konu biraz daha özelleştirilerek 1901 Çatışmasının taraflarından Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik ve sosyo-kültürel yatırımları üzerinde durulmuştur. Şüphesiz bu yatırımların hacmi ve Fransa için önemini anlamadan iki bankere ait "basit bir alacak meselesinin" Fransa tarafından daha kapsamlı millî menfaatlerin teminine dönüştürüldüğünü anlamak kolay olmayacaktır. Bölümün devamında Lorando-Tubini aileleri, Osmanlı Devleti'nden olan alacaklarının içeriği ve niteliği, kronolojik olarak ele alınmıştır. Bu arada Lorando ailesinin yardım istemesi üzerine konuya Fransa'nın dahil olması ve Delcassé'nin Dışişleri Bakanlığı Bakanı görevine başlaması gibi konunun gelişimini etkileyen hususlar incelenmiştir.

Osmanlı-Fransız Çatışmasında diplomasinin ve siyasetin en faal olduğu 1901 yazındaki gelişmeler çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınmıştır. Bir taraftan Osmanlı hükûmeti alacaklılar ile uzlaşmak için sürekli görüşmeler yürütüyor ama sonuç alınamıyor, diğer taraftan Fransa hem İstanbul'da hem de Paris'teki Osmanlı devlet adamları üzerindeki baskılarını artırıyordu. Bu sürecin doruk noktası ise Fransız sefir Constans'ın diplomatik kaideleri çok önemsemeyen bir üslupla İstanbul'dan ayrılması olmuştur. Bu aşamadan sonra Fransa'nın masaya farklı seçenekler sürdüğü anlaşıyor.

Kitabın son bölümü Fransa'nın askerî baskı uygulamak için harekete geçmesi ve akabinde yeni talepler ortaya atmasında yaşananları ele almaktadır. Fransa Millî Meclisi'ndeki tartışmalar, Osmanlı Devleti'nin işgali önleme çabaları ve

uluslararası hukuk, siyasî tarih ve ekonomi açısından konuya yönelik döneminde ve sonrasında yapılan değerlendirmeler bu bölümde detaylandırılan bazı meseleler olmuştur.

Bu güne kadar dar bir çerçeveden sadece Lorando-Tubini borçları etrafında ele alınan 1901 Osmanlı-Fransız anlaşmazlığının diplomasi, hukuk, ekonomi gibi değişik bakış açıları dikkate alınarak incelendiğini, bu arada diplomasinin diğer bakış açılarının önünde bir yere sahip olduğu ifade edilmelidir. Çalışmanın Osmanlı-Fransa tarihi ve diplomatik ilişkilerinin anlaşılmasına bir katkı yapacağına inanılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZİN ARKASINDAKİ DİPLOMATİK VE HUKUKİ ANLAYIŞ

19. Yüzyıl Dünyasında Diplomasi ve Uluslararası Hukukun Konumu

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında 1901 yılında yaşanan diplomatik kriz ve çatışmanın doğru bir şekilde anlaşılması için öncelikle dönemin diplomasi ve uluslararası hukukuna hâkim anlayışın bilinmesi gerekir. Zira dönemin büyük devletlerinin politikalarının şekillenmesinde ve takip ettikleri yöntemlerde söz konusu anlayış belirleyici olmuştur.

Teorisyenler uluslararası düzene yön veren büyük devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde en önemli belirleyicinin *korku*, bunun da devletlerin güç mücadelesinin kaynağı olduğu görüşündedirler¹. Bazı görüşler iki faktör arasındaki ilişkinin doğası gereği savaşların kaçınılmaz olduğunu iddia etmektedirler. Bununla birlikte 18. yüzyıl, dönemin büyük devletleri arasında uzun süreli ve felaket saçan bir

1 Şüphesiz bu tanım *Realist (Hobbescu)* yaklaşımın uluslararası ilişkileri değerlendirmesidir. Bunun dışında daha çok Hollandalı hukukçu Hugo Grotius ile özdeşleştirmiş *Rasyonel* ve Alman filozof Kant ile anılan *Radikal* iki yaklaşım daha mevcuttur: A. Nuri Yurdusev, “Uluslararası İlişkiler Öncesi”, *Devlet, Sistem ve Kimlik*, der. Atila Eralp, İstanbul: İletişim Yayınları 1996, s. 40-55. Bu üç yaklaşımda diplomasi ve diplomatların konumu için bkz: Paul Sharp, *Diplomatic Theory of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press 2009, s. 17-71.

mücadeleye sahne olmuşken bir sonraki yüzyılda büyük güçler Kırım Savaşı hariç neredeyse hiçbir genel savaşta karşı karşıya gelmemişlerdir. Diğer taraftan 20. yüzyıl için tam tersi bir durum söz konusudur.²

Yukarıdaki tespit büyük güçler arasındaki ilişkilerin tek düze olmadığı, konjonktüre göre şekillendiğini dolayısıyla her yeni dönemde uluslararası sistemin yeniden dizayn edildiği anlamına geliyor. Dünyanın farklı coğrafyalarındaki ülkelerin, büyük güçlerin hedefleri ve beklentileri etrafında şekillenen uluslararası sistemin çıktılarından etkilendiği hatırlanması gereken önemli bir gerçektir. Bu gerçek bilhassa içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda daha fazla itiraza yol açmakta; dünyanın, kaderini birkaç ülkenin belirleyebileceğinden fazlasıyla geniş olduğuna dikkat çekilmektedir. Bugünkü gerçekliğin 19. yüzyılın uluslararası sistemindeki şeklinin anlaşılabilmesi bazı soruların sorulmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Büyük güçler arasındaki güç mücadelesi üçüncü ülkeler üzerinde nasıl etkili olmuştur? Büyük güçlerin aralarındaki ilişkilerde belirledikleri ve kimi zaman gönüllü kimi zaman zorunlu riayet ettikleri teamüller, yazılı kurallar; hakim uluslararası sistemin belirleyicisi olmayan ancak, onun sonuçlarına maruz kalan ülkeler için birebir geçerli kabul edilmiş midir? Bu ülkelerin kendi iradeleri dışında gelişen uluslararası mücadelenin potansiyel zararlarından korunması mümkün müdür? Bu ülkeleri haksız birtakım müdahalelere karşı koruyacak mutlak hukuk kuralları mevcut mudur? Büyük güçlerin haksız baskı ve zorlamaları karşısında muhatap devletler ne tür savunma mekanizmaları geliştirebilmektedir? Hakim uluslararası sistemi şekillendiren ve yorumlayan devletlerin sahip olduğu diplomatik mekanizma karşısında kendi anlayış ve mekanizmaları mevcut mudur?

2 John Joseph Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York – Londra: W. W. Norton and Company 2001.

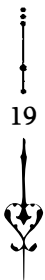
Büyük güçlerin hegemonya mücadelesinde diğer devletlere karşı olan ilişkilerinin parametreleri nelerdir?

Yukarıdaki soruları çoğaltmak mümkündür. Burada bu tür sorulara 19. yüzyıl Osmanlı Devleti örneğinde, somut ve mikro ölçekte bir olay üzerinden cevap aranacaktır. Bu aşamada öncelikle 19. yüzyıldaki uluslararası sistemin genel karakteristik yapısı üzerinde durulmasına ihtiyaç vardır.

19. yüzyılda dönemin uluslararası sistemini kontrol etmeye çalışan devletlerin aralarındaki ilişkilerde *Güç Politikaları* (Power Politics) belirleyici unsur olmuştur. Bir uluslararası siyasî ilişkiler kavramı olarak güç politikaları bağımsız devletlerin askerî, siyasî ve ekonomik baskı araçlarıyla kendi etkinliğini ve gücünü artırmaya yönelik politikalar izlemesi olarak tanımlanabilir. Büyük güçlerin önceliği güvenlikte olmaktır. Bu hayatta kalmanın en birinci şartı olarak kabul edilir ve söz konusu şartın en önemli garantisi mümkün olduğunca fazla güce sahip olmaktır. Dolayısıyla devletler rakipleri karşısında bölgesel veya küresel hegemonyayı sağlayıncaya kadar güvende olduklarını düşünmezler, bu nedenle daima daha fazla güçlenme arayışını sürdürürler.³

Uluslararası ilişkilerde güç politikalarının en temel rasyonel motivasyonu devletlerin kendi çıkarlarıdır. Sistem içinde yükselen bir devlet diğer devletlerin diplomatik baskı açısında güvenliğin ağırlık kazanmasına yol açar. Bu noktada devletler değişik güç politikaları vasıtasıyla hedeflerini gerçekleştirmeye çalışırlar. Bilhassa 19. yüzyıl devletlerarası ilişkilerinde müstesna bir yeri olan *denge politikası* bunlardan sadece biridir. Diğer güç politikası araçları tecrit, ittifaklar, garantörlük anlaşmaları, emperyalizm ve evrenselliştir. Sayılan bu politik vasıtalar devletler arasında

3 John Joseph Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*.

her dönemde var olan güvensizlik meselesine çözüm getirebilirler.⁴ Müzakere ve güç kullanımı amaca ulaşmakta devletler tarafından başvurulan yöntemler arasındadır. Örgütlü veya yarı örgütlü uluslararası toplulukların uluslararası hukukunda, bilhassa barış ve savaş arasında bir geçiş durumu olarak *status mixtus* devletlerin tam bir savaşa girişmeden diğerine karşı sınırlı askerî güç kullanması anlamında yasal bir müessesedir. Müzakere ile elde edilemeyecek hususlar baskı vasıtalarıyla elde edilir. Özetle barış halinde devletler birbirlerine siyasi ve ekonomik baskı uygulayabilir; *status mixtus* sürecinde sınırlı oranda güç kullanabilir, savaş halinde birbirlerine karşı her türlü baskı aracını (savaş hukuku ve tarafsızlık ilkeleri dikkate alınarak) kullanabilirler.⁵

19. yüzyılda dünya ölçeğinde bir iktidar mücadelesi içinde bulunan devletler *Büyük Güçler* (Great Powers) olarak adlandırılan ülkelerden oluşmaktadır. Uluslararası ilişkilerde Büyük Güçler kavramı esas olarak hukukî bir düzenleme değildir. Büyük güçler, kendisinde uluslararası önemli meselelerle ilgilenme hakkı olduğunu düşünen, bu iddiasını destekleyecek somut güce sahip olup bunu fiilen diğer devletlere kabul ettirmiş devletlerdir. Günümüzde büyük güç olarak kabul edilmenin başlıca şartları olarak sayılan politik, teknolojik, ekonomik güç gibi başlıkların arasında öne çıkarılan askerî güç olup; muayyen bir devletin tüm bu güçlerini uluslararası arenada diğer büyük güçler arasındaki yerini korumak için kullanması gereklidir.⁶ Büyük güç kavramının geçerliliği uluslararası hukukun kabul edildiği bir devletler cemiyeti dahilinde anlamlıdır, zira bu devletler gerek kendi aralarındaki gerekse sair devletlerle olan

4 Georg Schwarzenberger, "Power Politics", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. R. Bernhardt, 9, Amsterdam-New York-Oxford: North-Holland Publishing Company 1986, s. 305-310.

5 Georg Schwarzenberger, "Power Politics", s. 309.

6 Albrecht Randelzhofer, "Great Powers", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. R. Bernhardt, 9, Amsterdam-New York-Oxford 1986: North-Holland Publishing Company, s. 142.

ilişkilerini hukuka göre yürütmek durumunda olduklarını kabul etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle uluslararası ilişkilerin temel kuralı olan devletlerin eşit seviyede var olma hakkını tanımışlardır. Genel kabule göre 1815 Viyana Kongresi'nde büyük güçler nosyonu müesseseseleşmiştir. Buna göre İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'ya, 1818'de *Aix-la-Chapelle Konferansı*'nda Fransa'nın da eklenmesiyle beş devlet büyük güç olarak öne çıkmıştır. Özellikle Aix-la-Chapelle Konferansı büyük güçlerin yeni kurulan uluslararası sistemin çalışması ve muhafazasındaki rollerinin tespit edilmiş olması açısından önemlidir. 1856 Paris Kongresi'nde Osmanlı Devleti de bu devletler grubuna kabul edilmiştir. İtalya'nın büyük güç kabul edilme iddiaları ilk defa 1867 Londra Konferansı'na davet edilmesiyle karşılık bulmuştur. Almanya 1871'de Prusya'nın yerini alacak, ABD ise 1898'de İspanya'yı yendikten sonra büyük güç sayılmaya başlanacaktır. 1905'te Rusya karşısındaki zaferinden sonra Japonya söz konusu statüyü elde etmiştir.⁷ Osmanlı Devleti'nin 1856'da büyük güçler arasına kabul edilmesi onun dönemin uluslararası hukuk kurallarından faydalanabileceği anlamına geliyordu.⁸ Bununla birlikte söz konusu Paris Anlaşması'nın 7. maddesi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı imzacı devletlerin ortak garantisi altına alınıyordu. 9. madde ile büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeyecekleri güvencesi veriyordu. Aşağıda ele alınacağı üzere bu sözler karşılıksız kalacaktır.

1815 Viyana Kongresi'nden I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde büyük güçler, bilhassa düzenlenen konferanslar aracılığı ile sair devletleri ilgilendiren birçok meselelerin akıbetini tayin etmişler; böylece ilgili devletlerin

7 Albrecht Randelzhofer, "Great Powers", s. 143.

8 Selim Deringil, "Some Comments on the Concept of Legitimacy in the Foreign Policy of Abdulhamid II", *Studies on Ottoman Diplomatic History*, Ed. Sinan Kunalalp, I, İstanbul: The Isis Press 1987, s. 98; Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi, Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İkinci Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları 2005, s. 383-384.

geleceklerini ilgilendiren kararlar almışlardır. Örneğin 1830-1832 Londra Konferansı'nda Belçika ve Hollanda'nın gelecekteki bölünmesinin prensiplerini belirlemişler; 1869 Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki sorunları ele almışlar; 1878 Berlin Kongresi'nde Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşa son veren Ayastefanos Antlaşması'nın yerine Berlin Antlaşması'nı düzenleyerek bunu iki tarafa empoze etmişlerdir.

Büyük güçler tarafından 19. yüzyılda uluslararası sistemin düzenlenmesi sırasında öne çıkan iki ilke güç dengesi (balance of power) ve Avrupa ahengi (concert of Europe) olup devletlerarası rekabette bu iki prensip etkin rol oynamıştır. Bu iki prensibin yanında kurulan siyasî ittifaklar da dönemin devletlerarası ilişkilerinin gelişimi ve uluslararası sistemin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Güç Dengesi

Güç Dengesi (Balance of Power/Equilibrium) kavramı Avrupa'da *Otuz Yıl Savaşları*'na son veren 1648 Vestfalya Barış Antlaşması ile ortaya çıkmıştır⁹. Söz konusu antlaşma ile Katolik ve Protestan hükümdarların birlikte var olabileceği kabul edilmiş, ayrıca Avrupa haritası hükümdarların üstünlük kurmak için harekete geçmelerine engel olacak şekilde düzenlenmişti. Sonraki bir buçuk yüzyıllık sürede Avrupa hükümdarları kendi varlıklarının devamı ve genişlemesine yönelik politikalar takip etmişlerdir. Buna karşılık devam eden süreçte bazı devletler bilhassa hanedanları elde ederek kıta üzerinde hegemonya sağlama peşinde olmuştur. Güç Dengesi ifadesinin resmen, Avrupa'yı domine etmek isteyen unsurlar karşısında konjonktürel ittifaklar oluşturan İngiltere'deki bir metinde zikredilmiş olması şaşırtıcı değildir. Bu dönemde Avrupa devletlerinden birinin

9 Bu konuya dair sorgulayıcı bir bakış için bkz: Benno Teschke, *The Myth of 1648. Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, London-New York: Verso 2003.

komşularının zararına olacak saldırgan yöntemlerle üstünlük sağlaması karşısında sürekli bir teyakkuz hali mevcuttur. Dengeyi kendi lehine bozmaya kalkan güce karşı gerektiğinde ittifak oluşturulup, askerî kuvvet kullanılması tasvip olunan bir karşı koymadır. Amaçlardan birisi de Avrupa barışını bozacak çatışmaların önüne geçilmesidir.

Esasında meşhur devlet adamı Kardinal Richelieu'nun (1585-1642) geliştirdiği devletlerin milli menfaatlerinin peşinden gitme ve bu konuda herhangi bir ahlakî sınırlama tanımama esasına dayalı *raison d'état* doktrini Fransa'ya coğrafi sınır genişliği ve güç anlamında ciddi imkanlar sağlamıştır. Fransa Avrupa'nın etkin bir gücü haline gelmiş, diğer yanda sürekli genişleme isteği aynı zamanda söz konusu doktrinin sonunu hazırlamıştır. Kissinger'e göre *güç dengesi* politikası bilinçli bir planlama ürünü olmayıp çoğunlukla bir gücün sistem üzerinde hakimiyet sağlama girişiminin engellenmesi sürecinden doğmaktadır. Avrupa'da güç dengesi Fransa'nın hegemonya girişiminin sınırlandırılması isteğinin bir ürünüdür. Nitekim 18. yüzyılda gerçekleştirilen savaşlar hükümdarların ülkelerinin güvenliğini temin için daha fazla toprak elde etmek istemelerinden kaynaklanmakta idi ve güçler arasında bir denge kurma daha çok dönemin filozoflarının üzerinde kafa yordukları bir meseleydi. Avrupa'da Avusturya, Rusya, Prusya, Fransa, İngiltere, İspanya, Bavyera, Saksonya ve İsveç'in aynı ya da karşı safalarda yer aldığı 18. yüzyıldaki birçok savaş sonunda Fransa dahil devletlerin tamamı diğerlerine üstünlüğünü kabul ettirip bir imparatorluk meydana getirebilecek güce sahip olmadığını görmüştür. Bu durumda herhangi bir devlet hakim konuma gelmeye kalktığında komşuları bir koalisyon etrafında birleşmiş ve buna müsaade etmemiştir. Buradaki saik uluslararası ilişkiler teorisi olmayıp en güçlü olanın iktisadlarının sınırlandırılmasına yönelik menfaattir.¹⁰ Bugünkü Belçika

10 Henry Kissinger, *Diplomacy*, New York-London-Toronto-Sydney-Tokyo-Singapore: Simon and Schuster 1994, s. 67-70.

(İspanya Hollanda'sı)'yı işgal edip bütün Avrupa üzerinde hakim güç haline gelme ihtimalindeki Fransa karşısında İngiltere'nin liderliğinde kurulan büyük koalisyonun gerçekleştirdiği uzun savaş (1688-1713) sistemin nasıl çalıştığına dair oldukça uygun, somut bir örnek olarak zikredilebilir.

1789 Fransız İhtilali Avrupa'daki güç dengesini büyük ölçüde tehdit etmiş, cumhuriyet fikirlerini Avrupa'nın geri kalanına yaymak isteyen Fransa bir kez daha kıtada hegemonya tesisine girişmişti. On yıllardır hakim olan denge anlayışına Fransız ihtilalinin verdiği zararlar, 1815 *Viyana Kongresi*'nde giderilmiştir. Viyana Kongresi'nde tarihte ilk defa uluslararası düzen *güç dengesi* (balance of power) ilkelere üzerine inşa olunmuştur.¹¹ Kısa bir süre sonra, belirlenen yeni sınırları ve Bourbon hanedanının iadesi ile zararsız olduğuna kanaat getirilen Fransa da bu yeniden yapılandırılan sisteme hızlıca dahil edilmiştir (1818).

Güç dengesi ilkelerinin hakim olduğu yeni uluslararası sistem bir yüzyıl boyunca ayakta kalmayı başarmış, büyük güçler arasında Kırım Savaşı dışında genel katımlı bir savaş yaşanmamıştır. Viyana Kongresi'ne katılan devletler Avrupa'nın yeni düzenini meşruiyet ve denge üzerine kurmuşlardı. Yeni politika kendi aralarında rekabet içinde olan ülkelerin genel istikrarı bozacak sorunları uzlaşma ile çözeceklerini varsayıyordu. Güç dengesinin korunması amacıyla Avrupa Ahengi (Concert of Europe) olarak adlandırılan yeni bir uluslararası müessese teşkil edilmiştir.¹²

Güç dengesi konsepti, milliyetçilik dalgası ve Almanya ve İtalya'nın milli devletler olarak ortaya çıkması gibi gelişmelerden oldukça etkilenmiş, nihayet I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortadan kalkmıştır. 19. yüzyılda milliyetçi ve popülist eğilimler güç dengesini monarşi ve aristokrasinin

11 Henry Kissinger, *Diplomacy*, s. 77.

12 Alfred Vagts, Detlev Vagts, "Balance of Power", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rudolf Bernhardt, 7, Amsterdam-New York-Oxford: North-Holland Publishing Company 1984, s. 14.

bir aracı olarak değerlendirmişlerdir. Bu vasıta ile sistemin manipüle edildiğini savunmuşlardır. Bu dönemin yeni kurulan devletlerinden İtalya güç dengesini bir korunma aracı şeklinde değerlendirmişken Almanya'nın güçlenmesinin önünde bir engel olarak telakki ettiği, Fransa'nın şartların değişmesine göre davrandığı ve karar değiştirdiği, konseptin mimarı İngiltere'nin ise her zaman ona bağlı hareket ettiği kabul edilmektedir.¹³ Hukukî olarak Güç Dengesi anlayışının yasal bir anlamı olduğu kabul görmemiştir. Uluslararası sistemde Milletler Cemiyeti ve sonrasında Birleşmiş Milletler organizasyonu güç dengesi konseptinin yerini alacaktır. Bundan sonraki süreçte, bireysel veya toplu savunma haricindeki şiddet içeren önleyici eylemler meşru bir yöntem olarak kabul görmeyecektir. Güç dengesi politikası 19. yüzyıl uluslararası sisteminde etkili olan devletlerden hiçbirine diğerleri üzerinde hakimiyet kurup dünya hegemonyası tesis etme izni vermediği gibi hiçbir devletin bu güce ulaşmasına da müsaade etmemiştir.¹⁴ Konunun uzmanları sıklıkla güç dengesi sisteminin sürdürülmesinin zorluğuna dikkat çekmişlerdir. Gerçekten de bir gücün hesaplarının diğeriyle uyumlu hale getirilmesi kolay bir politika değildir. Avrupa'da denge kurucu (holder of balance) ülke, bunun kendi menfaati için oldukça gerekli olduğunu gören İngiltere olup öncesinde bu kendiliğinden gelişen bir durum iken 19. yüzyılın başlarından itibaren bilinçli izlenen bir politika haline dönüşmüştür.¹⁵ 1878 Berlin Kongresi'nden sonra uluslararası sistemde önemli değişiklikler yaşanmıştır. İtalya ve bilhassa Almanya'nın güçler arasında yerini alması bu sıradaki mevcut uluslararası düzenin tekrar kurgulanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Otuz yıl savaşları neticesinde üç yüz civarında küçük devlete bölünen Kutsal Roma İmparatorluğu ile bir çıkmaza giren Alman birliği 19. yüzyılın

13 Alfred Vagts, Detlev Vagts, "Balance of Power", s. 15.

14 Henry Kissinger, *Diplomacy*, s. 20.

15 Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi, Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, s. 389; Henry Kissinger, *Diplomacy*, s. 70.

son çeyreğine girilirken yeniden hayat bulacaktır. Aşağıda ele alınacağı üzere bunun Osmanlı Devleti'nin dış politikası üzerine de önemli etkileri olacaktır.

Avrupa Ahengi

Avrupa Ahengi/Uyumu (Concert of Europe) 1815 Viyana Kongresi'nde oluşturulan yeni uluslararası sistem vasıtasıyla sürdürülebilir bir genel barış elde etme çabasının pratik bir enstrümanı olarak tanımlanabilir. Elrod yaptığı çalışmada söz konusu enstrümanın bağımsız devletler arasındaki ilişkileri barış içerisinde devam ettirmek isteyen devlet adamlarının bilinçli olarak geliştirdiklerini ve gayet işe yarar olduğunu ortaya koymuştur.¹⁶ 1856 Kırım Savaşı'na kadar olan süreçte Avrupa barış ve istikrarının önemli bir parçası olan ahenk politikası, 1815'te kurulan uluslararası sistemin sürdürülmesi sırasında karşılaşılan sorunlara çözüm üretilmesi amacıyla büyük devletlerin kongre ve konferanslarda bir araya gelmesidir. Böylece ortaya çıkan uluslararası krizler karşısında barış korunacak ve Avrupa kendi meselelerine kendi çözümlerini geliştirecekti. Osmanlı diplomasi tarihi çalışanlar için Kongre Sistemi ifadesinde karşılığını bulan bu uygulama Elrod'da göre 1854 yılına kadar devam eder.¹⁷ Avrupa ahengi yani hayati meseleler karşısında birlikte hareket edecek Avrupa'nın büyük güçleri kıtanın geri kalanı üzerinde bir vesayet oluşturmuyordu. Bunun geçmişten farkı, artık yeni bir varsayım ve duruş başlatmış olmasıydı. Onların üstlendikleri vesayet bir zorunluluktan kaynaklanıyordu zira barış, savaş, istikrar ve kargaşa gibi endişeleri ancak bu devletlerin gücü, prestiji ve vizyonu karşılayabilirdi. Metternich'in ifadesiyle ahenk, genelin çıkarına ait tüm meselelerde en üst seviyede dayanışma içinde olmak

16 Richard B. Elrod, "Concert of Europe: A Fresh Look at An International System", *World Politics*, 28/2, 1976, s. 159-174.

17 Richard B. Elrod, "Concert of Europe: A Fresh Look at An International System", s. 163.

ve büyük güçlerden herhangi birinin böyle bir durumda kendi başına hareket etmemesini temin anlamına geliyordu.¹⁸ Buradan ortaya çıkan en önemli yazılı olmayan kural uluslararası krizlerin konferans diplomasisiyle çözülmesiydi. 19. yüzyılın ilk yarısında bu genel bir kaide olarak kabul görmüştü. Bu süreçte düzenlenen konferanslarda dönemin tüm sorunlarının bu şekilde ele alındığını ve ele alınanların tamamının çözüldüğünü söylemek yanıltıcı olacaktır. Bununla birlikte dönemin realist diplomatlarınca ortak müzakere ve hareket etkili bir yöntem olarak görülmekteydi. Avrupa'daki sınır değişiklikleri ve uluslararası sistemde yapılan tadilatların Ahenk tarafından değerlendirilip onaylanmasının, aşırı uluslararası davranışların önüne geçtiği, söz konusu konseptin dikkat çekilen diğer bir fonksiyonu olmuştur. Konferans diplomasisi ve değişikliklerin büyük güçlerin onayına sunulması uygulamaları 19. yüzyılın geri kalan bölümünde etkili iki enstrüman olarak uluslararası ilişkilerde varlıklarını devam ettireceklerdir.

Görüldüğü üzere Avrupa ahengi büyük devletlerinin menfaatlerinin çatışması ve aralarında çıkan problemleri askerî yöntemlerle çözmelerine bir son vermek üzere, her açıdan onların onur, menfaat ve prestijlerinin korunmasına öncelik ve önem veren¹⁹ bir yapıda kurgulanmış ve çalışmıştır. Tüm bu süreçte Avrupa ahengine dahil üyeleri bağlayan bir kurallar manzumesi mevcut olmayıp güçler tamamen kendi iyi niyetleri bağlamında hareket ediyorlardı. Söz konusu sistemin önceliğinin daha ziyade üyeleri arasındaki rekabetin makul düzeyde tutulması, çatışmaya dönüşmesinin önüne geçilmesi olduğu anlaşıyor. Yukarıdaki iki prensibe ek olarak 19. yüzyılda devletlerin uluslararası

18 Richard B. Elrod, "Concert of Europe: A Fresh Look at An International System", s. 164.

19 Richard B. Elrod, "Concert of Europe: A Fresh Look at An International System", s. 166.

arenadaki tavırlarında belirleyici olan bir unsur aralarında gerçekleştirdikleri siyasî ittifaklardır.

Blok İttifakları

Prusyalı devlet adamı Otto Von Bismarck 1862 yılının Eylül ayında Prusya başbakanı olarak görevlendirildiği zaman adı geçen ülke onlarca Alman devletinden yalnızca biriydi. Bismarck ve Wilhelm liderliğindeki Prusya, önce 1866'da Avusturya, akabinde 1870'de Fransa'yı savaş meydanlarında mağlup ederek birleşik bir Almanya kurmayı başarmıştır. Bismarck 1871'de, yeni kurulan Alman İmparatorluğu'nun ilk şansölyesi görevine getirilmiş, 1890'da istifa edene kadar kesintisiz bu görevi sürdürmüştür. Bismarck Almanya'yı birleştirmesinin yanında dönemin uluslararası gelişmelerini iyi okuyup ülke menfaatlerine en uygun pozisyonu alma becerisi bakımından iyi bir diplomat olarak ünlenmiştir. Nitekim şansölye olarak görevde bulunduğu sürede Almanya, Avrupa'nın en güçlü devleti konumunu elde etmiştir. Bismarck, bu süreçte Avrupa'daki mevcut güç dengesinin devamından yana bir dış politika takip etmiştir. 1878 yazında gerçekleşen Berlin Kongresi'nin başkanlığını yürüten Bismarck, bu şekilde dönemin devletlerarası ilişkilerinde etkin devlet adamı pozisyonunu teyit etmiştir. Diğer taraftan Almanya bu dönemde büyük güçler arasındaki denge siyasetinin merkezi olarak öne çıkıyordu.²⁰

Bismarck güçlenerek büyüyen Alman İmparatorluğu'na karşı birleşebilecek diğer büyük güçler karşısında ve belki de 1815 Viyana Kongresi'nin ürünü olan Avrupa'nın Dörtlü İttifak ve Kutsal İttifak oluşumlarından sonra bir kez daha blok ittifakları enstrümanını uygulamaya koymuştur. Yeni ittifaklar dönemi bazı siyasî tarih uzmanları tarafından "Silahsız Barış Dönemi" olarak isimlendirilmiştir.²¹ Zira büyük

20 Hüner Tuncer, *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri*, Ankara: Ümit Yayıncılık 2000, s. 77.

21 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, İstanbul: Der Yayınları 2010⁸, s. 321.

devletler arasındaki ilişkilerde, karşılıklı ittifak blokları esasına göre bir denge oluşturuluyor, aynı zamanda hızlı bir silahlanma yaşanıyordu. İlki defa 1872’de Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında sözlü olarak yapılan Üç İmparatorlar Ligi/Anlaşması, Avrupa’nın o zamanki statüsünün devamının sağlanmasını, bunu bozacak girişimlere birlikte karşı konulmasını amaçlıyordu.²² Söz konusu ittifak Haziran 1881’de yazılı anlaşmaya dönüştürüldü, 1884’te de yenilendi. Anlaşmanın temelinde taraflardan biri, diğer bir devlete karşı savaşa girdiğinde, geri kalan iki devletin tarafsızlık politikası izlemesi vardı. Söz konusu ittifak Fransa’ya karşı yapılmıştı. Bunun arkasında Almanya’nın güçlenmesinin öncelikli şartı olan Avrupa’da barışın korunması ve Fransa’nın yalnızlaştırılması düşüncesi yer alıyordu. Bismarck, Mayıs 1882’de ayrıca Avusturya-Macaristan ve İtalya ile bir Üçlü İttifak oluşturacaktır. Bismarck’ın liderliğindeki Almanya yukarıda bahsedilen anlaşmalar yoluyla bir ittifaklar sistemi kurmuş ve bu sistem 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Avrupa’daki denge siyasetinin temel belirleyicilerinden olmuştur.

19. yüzyılın büyük güçleri arasında takip ettiği dış politikanın girilecek herhangi bir yükümlülük ve uzun süreli bağlayıcı bir iş birliği tarafından belirlenerek, kısıtlanmamasına en fazla özen gösteren devlet İngiltere olmuştur. 1815’te Viyana’da yeni bir uluslararası düzenin kurulmasından sonra Avrupa devletlerinin iç meseleleriyle pek meşgul olmak istemeyerek, kısa bir süre sonra bu yöndeki etkinliğinin sınırlarını ilan etmişti. İngiltere artık Avrupa meselelerine somut bir sorun gündeme geldiğinde dahil olacaktı. 19. yüzyıl İngiliz dış politikasının karakteristik özelliği, Palmerston’un aşağıda bahsedilen ifadelerinde en güzel şekilde karşılık bulmuştur. Bu tutum 20. yüzyılın başlarına

22 Alan John Percivale Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford: Clarendon Press 1954, s. 269-271; Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi, Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, s. 438.

kadar devam edecektir. Özetle İngiltere'nin dış politik önceliği millî menfaati olup, gelişen her olayı kendi içinde değerlendirerek menfaatine en uygun şekilde hareket ediyordu. Bu şekilde kendisine bir hareket serbestisi sağlamış oluyordu. Ortak bir Avrupa güvenliği anlayışını benimsemiş, bunun kazançtan çok kayba yol açacağına inanmıştı.²³ Kıta Avrupası'na göre sahip olduğu coğrafi konumun kendisine sağladığı güven, *muhteşem yalnızlık* (splendid isolation) olarak adlandırılan bir tavır takınma ve tek başına hareket etme esnekliği sunmaktaydı. Öte yandan bu onun kısa süreli ittifaklar geliştirmesine engel teşkil etmeyecektir.

Güç Mücadelesi Enstrümanı Olarak Baskı

Günümüz uluslararası sisteminde savaşları önleyecek kesin bir hukukî kaide bulunmamakla birlikte bilhassa 20. yüzyıldan itibaren gelişen çeşitli devletlerarası örgütler ve zorunlu diplomatik ve hukukî mekanizmalar, uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde doğrudan askerî güce başvurulmasını ilk başvurulmuş yöntem olmaktan çıkarmayı büyük ölçüde başarmıştır denilebilir. Bu süreçte tek başına savaşları önlemekte yetersiz kalmakla beraber kuvvet kullanılmasına yönelik getirilen yasaklamalar sonuç alıcı olmaktadır.²⁴

20. yüzyıldan önce durum oldukça farklıydı. Öncelikle savaşa başvurmak bir egemenlik hakkı olarak görülüyordu. Aşağıda ele alınacağı üzere 19. yüzyılın güçlü devletleri ülke menfaatleri için çeşitli *baskı* yöntemlerine başvurmuşlardır. Bunlardan en çok kullanılanı bahriye nümayişi diğer bir kullanımla gambot diplomasisidir. Maruz bırakılan ülkenin karar alıcılarının algı ve davranışlarını etkileme aracı olan bahriye nümayişleri öncelikle birtakım askerî kazanımlar hedeflemezler. Buradaki aslî hedef diplomatik ve siyasîdir.

23 Henry Kissinger, *Diplomacy*, s. 97.

24 Albrecht Randelzhofer, "Use of Force", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rudolf Bernhardt, 4, Amsterdam-New York-Oxford: North-Holland Publishing Company 1982, s. 265-275.

Kullanılan bir veya daha fazla savaş gemisi nümayişi yapan ülkenin millî gücünü sembolize eder. Böylece muayyen stratejik ve siyasî amacın kararlı bir biçimde takip edildiği gösterilir. Deniz gücünün 19. yüzyıldaki emperyalist gücün en önemli göstergeleri arasında sayıldığı hatırlandığında konu daha sağlıklı bir zemine oturmaktadır²⁵.

Modern uluslararası ilişkilerde üç çeşit bahriye nümayişinden bahsedilmektedir. İlki stratejik öneme sahip bölgelerdeki açık denizlerde bayrak göstermek şeklinde olup; uzun vadeli çıkarlar konusunda askerî açıdan hazır durumda olunduğunu ve harekete geçme kararlılığını ifade etmek içindir. Diğer hedef ülkenin açıklarında yapılan veya doğrudan limanlarının ziyaret edilmesi şeklindeki nümayiştir. Bununla, takip edilen muayyen diplomasiye vurgu yapılmak veya değişikliğe dikkat çekilmek hedeflenmektedir. Son olarak savaş gemilerinin periyodik aralıklarda kullanılmasıyla gerçekleştirilen nümayiş söz konusudur ki başvuran ülkenin muayyen bir geçidi kullanmasına yönelik engelleri kaldırmak türünden hedefleri vardır.²⁶ Her ne kadar ileri sürülmüş birtakım taleplerin yerine getirilmesini sağlamak için muhatabını deniz gücü kullanmakla tehdit etmek uluslararası hukuk normlarını çiğnemek olarak kabul edilse de 19. yüzyılda gambot diplomasisi sömürge gücünün artırılması ve ülke dışındaki vatandaşlara siyasî koruma sağlanması ve benzeri sebeplerle sıkça kullanılmıştır.

İngiltere'nin 19. yüzyıldaki dünya hegemonyası için yürüttüğü güç mücadelesinde ekonomik ve siyasî amaçlarını gerçekleştirmek için gambot diplomasisinin yerinin incelendiği

25 Nitekim ünlü stratejist ve denizci Alfred Thayer Mahan yüzyılın sonunda kitaplaşan teorisinde deniz gücüne ve kuvvetli bir donanmaya sahip bir devletin rakipleri karşısında üstünlük sağlanmasına imkân sağlayacak en önemli unsur olduğunu ortaya koyacaktır: Alfred Thayer Mahan, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi 1660-1783*, çev: A. Tunçer Büyükonat, İstanbul: Griffin Kitap 2011.

26 Ondolf Rojahn, "Naval Demonstration", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rudolf Bernhardt, 4, Amsterdam-New York-Oxford: North-Holland Publishing Company 1982, s. 1.

çalışmada Preston ve Major, söz konusu yüzyılının emperyalist ruhunu en iyi yansıtan ifadesinin “Bir Gambot Gön-der” olduğuna dikkat çekmişlerdir.²⁷ 19. yüzyıldaki global hakimiyet mücadelesinin unsurları koloniler, ticaret ve deniz gücü olup birbirleriyle bağlantılı olan bu üçlü vazgeçilmez öneme sahiptiler. Dolayısıyla deniz gücü gerek kolonilerin temini ve buradaki hakimiyetin devam ettirilmesi gerekse ticaretin geliştirilmesi ve ticarî menfaatlerin muhafazası bakımından vazgeçilmezdi. İngiltere örneğinde gambot diplomasisinin nasıl bir bakış açısının ürünü olduğu sorusuna cevap ararken, dönemin *paternalist* ve otoriter yönetim anlayışına dikkat çekilmiştir. Avrupa ve Kuzey Amerika’nın doğu kıyıları dışında yerleşime açılmış dünyanın çok az bölgesinde Avrupa orijinli yerleşik nüfus olduğu, dolayısıyla buralarda yabancı/vahşi ırkların mukim bulunduğu Viktorya İngiltere’sinin dünya görüşünün somut ifadesidir. Eğer söz konusu yabancı ırklar Avrupalı tüccarlara yaşadıkları bölgelerde yerleşmeleri konusunda yardımcı olurlarsa bu iyi davranış olarak düşünülmekte ve karşılığında söz konusu ırklar *korunmaya* layık görülmekteydi. Aksi durumda yani herhangi bir muhalefet ve mukavemet gelişmeye karşı direnç olarak değerlendirilerek *cezalandırılmayı* gerektirmekteydi.²⁸ Bütün bunların zihinsel arka planında, İngiltere’de bu dönemdeki yönetici ve karar verici sınıfların kendi toplumlarında mevcut olduğuna inandıkları iki erdemin yani Hristiyanlık kaynaklı ekonomik kalkınma (Christian Progress) ile Kanun ve Nizamın temeddün ettirdiğine yönelik bir inancın var olduğu söylenmelidir. Dönemde yaygın olarak görülen ateşli misyonerlik faaliyetleri ve *kâfirlerin* aydınlatılmasına yönelik hevesin arka planı bu şekilde daha anlaşılır hale gelmektedir. Yine de bu meseleyi sadece dinî gerekçelerle açıklamak tek başına yeterli olmamaktadır.

27 Antony Preston, John Major, *Send A Gunboat, A Study of the Gunboat and its Role in British Policy, 1854-1904*, London: Longmans 1967, s. 3.

28 Antony Preston, John Major, *Send A Gunboat, A Study of the Gunboat and its Role in British Policy, 1854-1904*, s. 7.

19. yüzyılın ortasında Palmerston'un bir konuşmasında, dünyanın çeşitli coğrafyalarına dağılmış İngiliz vatandaşlarının statüsünü Roma döneminin meşhur *Civis Romanus sum* (Ben bir Roma vatandaşım) ifadesiyle özdeşleştirilmesi ve her ne şekilde olursa olsun her türlü yanlış ve haksızlık karşısında korunacağına yönelik ifadeleri²⁹ söz konusu gambot diplomasisinin diğer, belki de ilkinden daha ağır basan gerekçesidir. Palmerston'un bahsedilen doktrini aynı zamanda dönemin büyük güçlerinin meseleye bakışını temsil etmektedir.

Aşağıda üzerinde durulan, biri Avrupa'da henüz güç dengesinin (balance of power) tam kapasite işlediği diğeri ise Almanya ve İtalya'nın büyük devletler arasına girdiği dönemde meydana gelmiş iki somut müdahale gambot diplomasisinin parametrelerinin ve zamanla yaşanan değişimlerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Burada en başta dikkat çekilmesi gereken husus 1815 Viyana Kongresi'nde güç dengesi esasına göre dizayn edilen uluslararası sistem büyük güçlerin aralarındaki rekabetten kaynaklanan savaşları oldukça azaltmış, toplu olarak savaşmalarını önlemek için de yeterli olmuştur. Bununla birlikte söz konusu güçlerin dünyanın çeşitli bölgelerini ele geçirip bölge ülkeleri üzerinde hakimiyet tesis ederken silahlı güç kullanımı, askerî ve siyasî baskı türünden haksız uygulamalarının önüne geçecek herhangi bir engel oluşturmamıştır.

Büyük Güçlerin Askeri Müdahalelerinden İki Örnek

Fransa ile Osmanlı Devleti arasında Lorando-Tubini meselesi nedeniyle yaşanan krize birçok yönden benzerlikleri nedeniyle farklı iki olay üzerinde durmak, gerek konunun anlaşılmasına gerekse büyük devletlerin tutumlarının ortaya konulmasına yapacağı katkılar nedeniyle faydalı

29 Antony Preston, John Major, *Send A Gunboat, A Study of the Gunboat and its Role in British Policy, 1854-1904*, s. 7-8.

olacaktır. Bunlardan biri 19. yüzyılın ortalarında meydana gelen, Çin’de İngiliz elçisi John Bowring’in başrolü oynadığı ve sonucunda İngiltere’nin Çin’e savaş ilan ettiği hadisedir. Diğeri ise İngiltere, İtalya ve Almanya’nın Venezuela’ya karşı 20. yüzyılın hemen başlarında gerçekleştirdikleri ortak askerî müdahaledir.

İngiltere’nin Çin’e Karşı Askeri Güç Kullanması (1856)

1849’da Kanton’a tayin olunan İngiliz konsolosu John Bowring’in 1856’da İngiltere ile Çin arasında başlayacak krizin ve savaşın ortaya çıkmasındaki tavrı ile Fransa’nın İstanbul sefiri Ernest Constans’ın 1901 Osmanlı-Fransız diplomatik krizi sürecindeki tutumuyla birçok bakımdan benzeşmektedir. Bilindiği üzere Avrupalı sömürgeci ülkeler uzun süre Çin’i “dünya ticaretine açmaya” çalışmışlardır. Bunlardan İngiltere tüm çabalarına rağmen bir mesafe elde edemiyordu. Bilhassa yoğun çay tüketimi nedeniyle İngiltere’nin Çin ile olan ticareti sürekli ilkinin aleyhine açık vermektedir. Bir süre sonra İngilizler Çin’de önemli bir afyon pazarı oluşturmuşlardı. Tüketimi Çin’de giderek artan afyonun da yer aldığı, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası’na ait genel ticaret tekeli süresinin dolduğu 1833 yılında yenilendiğinde *özel girişimcilere* de bu ticarete bulunma hakkı sağlanmıştı. Çin ticaretine dahil olan yeni şirketler ve satış temsilcilerinin getirdiği enerjik tavırlar afyon ticaretinin hacmini çok yükseltmiş; 19. yüzyılın başlarında Çin lehine 26 milyon İspanya doları olan ticarî açık 1828-1836 arasında bu sefer Çin’in aleyhine 38 milyon İspanya doları olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin neticesinde Çin ile İngiltere arasında 1842’de Nanking Antlaşması imzalanmıştır. Bu “eşit olmayan anlaşmaların” ilki idi. Bu anlaşma gereğince İngiltere Kanton dahil Şangay, Foochow, Ningpo ve Amoy limanlarına girme hakkı

elde etti. Ayrıca Hong Kong adası İngiltere'ye daimî olarak bırakıldı. Büyük güçlerin baskı uygulayarak Çinlilere imzattıkları bu tür anlaşmaların eşitsiz olarak nitelenmesi Avrupalı güçlere hiçbir yükümlülük getirmiyor olmasındandı.

Bu gelişmelerden sonra İngilizlerin beklentisinin aksine Kanton'a girmek pek mümkün olmadı. Nanking Anlaşması'nın başaramadığı meselelerden, Pekin'e bir sefir gönderilmesi ve iki imparatorluk arasında tam diplomatik ilişkilerin tesisi uzun zamandır İngiliz diplomatlar tarafından da hayata geçirilmeye çalışılıyordu. Ayrıca afyon ticaretinin geleceğine dair kesin bir uzlaşma sağlanamamıştı.

1849 yılında Sir John Bowring Kanton'a konsolos olarak atanmıştır. Üniteryen, entelektüel ve iş adamı kimliğine sahip, geçmişinde bir dizi başarısız ticarî girişim bulunan Bowring on yıl İngiliz parlamentosunda radikal bir vekil olarak görev yapmış; başkalarının fikirlerine tahammül etmeyen biri olarak tanınıyordu. Yeni görevini yakın zamanda yaşadığı bir ticarî yıkım sonrası potansiyel ekonomik bir çıkış olarak değerlendiren Bowring, Nanking Antlaşması'na rağmen Çin'de henüz ticarî olarak bir ilerleme sağlanamadığı görüşündeydi. Göreve geldiği andan itibaren bu tıkanıklığı gidermek için askerî gücü devreye sokarak antlaşmanın tam manasıyla uygulanmasını hedefliyordu.³⁰

Bu dönemde serbest ticaret yaklaşımı İngiliz dış politika-sını şekillendiren en önemli etkendi. Bu açıdan Bowring'in Çin hakkındaki görüşleri Londra'da karşılık bulmaktaydı.³¹

30 1850 yılında Palmerston'un Bowring'in yanında saf tuttuğu şu ifadesinden anlaşılıyor: "the time is fast coming when we shall be obliged to strike another blow in China (...) These half civilised Governments such as those of China, Portugal, Spanish America, all requires a dressing every eight or ten years to keep them in order. Their minds are too shallow to receive an impression that will last longer than such period (...) they must not only see the Stick but actually feel it on their Shoulders." Cristopher Meyer, *Getting Our Way, 500 Years of Adventure and Intrigue: the Inside Story of British Diplomacy*, London: Weidenfeld and Nicolson 2009, s. 131.

31 Cristopher Meyer, *Getting Our Way, 500 Years of Adventure and Intrigue: the Inside Story of British Diplomacy*, s. 132.

İngiltere bu dönemde milli menfaat konusunda ad-hoc yani âna uygun bir dış politika takip ediyordu.³²

Diplomasi ve hücumbot tehdidiyle Siam (Thailand)'a serbest ticaret esasına dayanan oldukça lehte bir ticaret anlaşması imzalatmayı başaran Bowring *dikbaşlı mandarinlere* Nanking Antlaşmasını yenilemek konusunda, tüm girişimlerine rağmen çok büyük bir ilerleme sağlayamıyordu.³³ Aradığı fırsatı 8 Ekim 1856'da Çinli yetkililerin *Arrow* adlı yelkenli gemiyi korsanlık ve kaçakçılık şüphesiyle alıkoymalarıyla bulmuştur. Çin yapımı, sahibi ve mürettebatı Çinli olan geminin kaptanı İrlandalı, gemi Hong Kong'a kayıtlıydı. Bu durum yelkenliye İngiliz bayrağı çekme ve İngiliz korumasında olduğu iddiasında bulunma hakkı tanımaktaydı. Bu nedenle Kanton'da vekil konsolos olarak bulunan Harry Parkes olaya müdahil olmuş, tutukluların serbest bırakılmasını talep etmiştir. Parkes olaylar üzerine, Kanton'daki yabancı tüccarlarla ilişkileri İmparatorunun temsilcisi sıfatıyla yürütmekte olan komiser Yeh Ming Chen Yeh'e bir protesto gönderir. Hadiseden haberdar olan Bowring, *Arrow*'a ait kayıt evrakını incelediğinde yelkenlinin kayıt evrakının süresinin dolmuş olduğunu, dolayısıyla İngiliz korumasının da sonra erdiğini görmüştü. Parkes'in iddialarının aksine Çinliler tutuklama esnasında hiçbir şekilde geminin İngiliz bayrağını indirmemişlerdi. Buna rağmen Bowring diplomatik olarak baskıya devam eder, Londra ile yaptığı haberleşmede ekonomik gerekçeler üzerinde durur. Parkes ile olan değerlendirmede ise bu olayı bir atlama taşı olarak kullanarak, Kanton'a giriş meselesini çözmek için bir *filo* ile olaya müdahale etmeyi önerir.

Arrow'un İrlandalı kaptanının korsanlık faaliyetinde bulunduğunu ikrar etmesine rağmen Parkes ve Bowring ısrarcı bir tavır takınarak İngiliz bayrağına saygısızlık yapıldığını

32 Henry Kissinger, *Diplomacy*, s. 95-96.

33 Cristopher Meyer, *Getting Our Way, 500 Years of Adventure and Intrigue: the Inside Story of British Diplomacy*, s. 133-135.

savunmaya devam etmişlerdir. Ancak yaptıkları resmî özür talepleri karşılıksız kalmıştır. ³⁴ Bununla birlikte Çin ile serbest ticarete geçmek açık ve iyi yapılanmış bir İngiliz politika-sıydı. Tek başına diplomasi elli senedir bunu başaramamıştı. ³⁵

Bowring'in hareketlendirmesiyle İngiliz filosu şehri bombalayacaktır. Olaylar Yeh'in misilleme olarak yabancı tüccarlara karşı yerel halkı kışkırtması ve katliam emri ile farklı bir veçheye bürünmüştü. Ekim'de başlayan hadise bu şekilde Aralık 1856'da adeta bir sivil savaşa dönüşmüştür. İngiliz parlamentosunda Bowring'in tavrı parlamento-nun tüm üyelerince onaylanmamış olsa da İngiliz hükûmeti son gelişmeleri öğrendiğinde, Çin'den Nanking anlaşması-nın maddelerini revize etmesini sağlamak için derhal kuvvet kullanımına başvurmak üzere hazırlıklara başlamıştı. Bu tarihlerde uluslararası hukuk modern gelişim süreci-nin başlarındaydı. Bu nedenle liberal saflardan, W. Glads-tone gibi vekiller Bowring'i suçlamakta; bilhassa uyguladığı çifte standarda dikkat çekmekteydi. Tartışmalar sona erdi-ğinde İngiliz hükûmetinin seçtiği ve Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'un da paylaştığı argüman şu şekildedir: “*inter-national law could not realistically apply to barbarous states, especially when British trade was at stake.*”³⁶

Her türlü suçlamaya rağmen Palmerston'u eleştirenlerden birçoğu Çin'de İngiliz ticarî menfaatlerini geliştirmenin tek

34 Cristopher Meyer, *Getting Our Way, 500 Years of Adventure and Intrigue: the Inside Story of British Diplomacy*, s. 136-137; John Y. Wong, *Deadly Dreams: Opium and the Arrow War (1856-1860) in China*, Cambridge: Cambridge University Press 1998, s. 89.

35 Bowring'in Dışişlerine bizzat yazdığı bir mektupta durumu şöyle açıklıyor-du: “Çin'in kapısı Kanton'dur. Eğer direnci kırıp oraya giremez isek, ina-nıyorum ki Çin'de iyileştirilmiş pozisyon elde etmenin zorluklarının üstesi-nden gelinemeyecektir. Ancak Kanton'da bir başarı eminim ki bizim tüm İmparatorluk ile olan ilişkilerin durumunda genel ve tatmin edici değişiklik getirecektir.” Cristopher Meyer, *Getting Our Way, 500 Years of Adventure and Intrigue: the Inside Story of British Diplomacy*, s. 137.

36 Cristopher Meyer, *Getting Our Way, 500 Years of Adventure and Intrigue: the Inside Story of British Diplomacy*, s. 139.

çaresinin agresif bir yaklaşım olduğunu kabul etmişlerdir.³⁷ Bu şekilde başlayan olaylar üç sene daha devam edecek ve 1858'de Tientsin Antlaşması'nın imzalanması ile neticelenecektir. Bu Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması Çinlilerin imzaladığı ikinci eşit olmayan antlaşmaydı. Bundan iki sene sonra, Çin'in anlaşmayı onaylamaması üzerine bu sefer İngiltere ve Fransa Pekin'deki eski yazlık sarayı yakmışlar, bu arada fırsatı değerlendirerek afyon ticaretini yasalastırmak ve yabancılara Çin'in içlerine seyahat etme hakkı gibi başka yeni şartları da Çinlilere kabul ettirmişlerdir. Çin bu tarihten sonra 20. yüzyılın başlarına kadar Avrupalı büyük güçlerin benzer birçok müdahale ve vahşi tecavüzlerine maruz kalmaya devam etmiştir.

Venezuela'ya Yönelik Ortak Donanma Harekâtı (1902)

1823 yılında *Monreo doktrinin* ilanından itibaren Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından korunmaya başlanan Güney Amerika'nın henüz yeni kurulan devletleri 19. yüzyılın ikinci yarısında çalkantılı bir siyasî ve ekonomik dönem yaşamaktaydılar. Bunlardan Venezuela'da anılan dönemde iç savaşlar ve ihtilaller hâkimdi.³⁸ 19. yüzyılın sonunda Cipriano Castro iktidara geldiğinde büyük bir ekonomik bunalımın içinde bulunan Venezuela ödenmeyen dış borçlar ve yabancı tüccar ve müteahhitlerin karşılıksız bırakılan alacak iddialarından kaynaklanan yoğun bir dış baskı altında bulunuyordu.³⁹

37 Cristopher Meyer, *Getting Our Way, 500 Years of Adventure and Intrigue: the Inside Story of British Diplomacy*, s. 141.

38 H. Michael Tarver, Julia C. Frederick, *The History of Venezuela*, London: Greenwood Press 2005, s. 61-75.

39 Brian Stuart Mcbeth, *Gunboats, Corruption, and Claims: Foreign Intervention in Venezuela, 1899-1908*, Connecticut-London: Greenwood Press 2001, s. 39-40.

Bu dönemde hızla gelişen sanayisine yeni pazarlar bulmak ve hammadde kaynakları elde etmek için Almanya'nın sömürgecilik konusunda, rakibi diğer devletlerin geçmiş uygulamalarını taklit ederek gösterdiği mücadelecî tavır ilgili devletlerce yakından takip ediliyordu. Almanya, İngiltere ve İtalya, geçmiş iç savaşlarda zarar gören vatandaşlarına tazminat ödenmesi, iş adamlarının devlet ile yaptıkları çeşitli sözleşmelerden kaynaklanan alacaklarının karşılanması ve askıya alınan dış borç ödemelerinin yeniden başlaması taleplerinin karşılanması için Aralık 1902'de Venezuela'ya ortak bir deniz ablukası uygulamaya başlamışlardır⁴⁰. Görünüşte ekonomik gerekçelerle başlayan abluka Karayiplerdeki güç dengesini değiştirme potansiyeline sahipti. Bu yönüyle ABD'yi oldukça endişelendiriyordu. Dönemin ABD yönetimi Almanya'nın Latin Amerika'ya yerleşmek istediğini düşünüyordu. Kıtadaki Alman ticarî etkinliği büyük oranda Venezuela üzerinde yoğunlaşmıştı.⁴¹

Venezuela'ya yönelik gerçekleştirilen operasyonu Almanya'nın bölgeye yerleşme planlarının bir parçası olarak değerlendiren görüşün aksine, diplomatik yazışmalar Alman İmparatoru II. Wilhelm'in, özellikle ABD ile bölgede açıktan bir askerî çatışmaya yol açacak tutumda olmadığını gösteriyor. Bu nedenle Venezuela'daki Alman iş adamları ve şirketlerinin alacaklarının tahsilinde talep ettikleri yardım uzun süre gelmeyecektir. II. Wilhelm'i Venezuela'da operasyon yapmaya ikna eden bilhassa İngiltere'nin bu konuda ortaklığı kabul etmiş olmasıdır.⁴² Dolayısıyla sonraki süreçte Almanya ABD ile konu hakkındaki müzakerelerde İngiltere'nin bir adım gerisinde kalmayı tercih etmiştir. Alman Dışişlerinin bölgeye yönelik müdahale düşüncesi ilk başta Kayzer Wilhelm'den

40 Brian Stuart Mcbeth, *Gunboats, Corruption, and Claims: Foreign Intervention in Venezuela, 1899-1908*, s.88-91.

41 Nancy Mitchell, "The Height of the German Challenge: The Venezuela Blockade, 1902-3", *Diplomatic History*, XX/2, 1996, s. 187-202.

42 Nancy Mitchell, "The Height of the German Challenge: The Venezuela Blockade, 1902-3", s. 204.

destek görmemişti ama böyle bir ihtimal karşısında kendilerinin hareketsiz kalmalarının itibar kaybına yol açacağı düşüncesi, basın da bu yöndeki teşvikleriyle İngilizlerin Almanya ile ortak hareket etme kararı almalarında etkili olmuştur. Esasında bu olayda ilk etapta Almanya'yı da harekete geçiren saik millî onur idi. Diğer bir ifadeyle Alman prestijinin zarar görmesi ve itibar kaybına uğramak öncelikli kaygılardı.⁴³

Almanya ve İngiltere'nin İtalya'nın da katılımıyla gerçekleştirdikleri abluka Venezuela devlet başkanı Castro'nun ABD'den *uzlaşma* (arbitration) için arabuluculuk talep etmesiyle başlayan müzakereler neticesinde Washington Protokolü'nün imzalanmasıyla son bulmuştur.⁴⁴ Anlaşmanın imzalandığı tarih olan 13 Şubat 1903'e kadar abluka devam etmiştir. Venezuela hadisesi düşük profilli çekingен hareket tarzına rağmen Almanya'yı, bölgede bir üs elde etmek isteyen ve giderek agresifleşen bir güç olarak değerlendirmekte olan ABD'nin bu yöndeki bakış açısını derinleştirmiştir.⁴⁵ İngiltere açısından bakıldığında, söz konusu operasyona katılmasının farklı uzun vadeli stratejik hedefleri olduğunu savunan bir görüş mevcuttur: Buna göre İngiltere'nin Venezuela'daki çıkarları altın rezervleri olan tartışmalı Venezuela-İngiliz Guyanası bölgesinde olabildiğince fazla toprak elde etmek; Orinoco ırmağında serbest seyr ü sefer hakkı sağlamak ve bu şekilde Venezuela, Kolombiya ve Kuzey Brezilya'daki İngiliz ticarî etkinliğini güçlendirmek ve son olarak İngiliz ve Hollanda Antillerinden ithal olunan ticarî mallardan alınan % 30 oranındaki ek vergiyi kaldırmak.⁴⁶

43 Nancy Mitchell, "The Height of the German Challenge: The Venezuela Blockade, 1902-3", s. 189 – 203.

44 Germany, Great Britain, and Italy v Venezuela et al. 1908, *The American Journal of International Law*, II/4, 902-904.

45 Nancy Mitchell, "The Height of the German Challenge: The Venezuela Blockade, 1902-3", s. 207.

46 H. Michael Tarver, Julia C. Frederick, *The History of Venezuela*, s. 78.

Hatırlanması gereken bir husus da devletlerin yukarıdaki olayda sayılan ekonomik ve sosyo-politik çıkarları ile bölgede sahip oldukları veya elde etmek istedikleri jeopolitik avantajlarının iç içe geçmiş olmasıdır. Bu durum Venezuela örneğinde İngiltere ve Almanya'yı bir araya getirebilmiştir. Esasında iki emperyalist güç arasındaki hegemonya mücadelesi 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünyanın çok farklı coğrafyalarında devam etmekteydi. Diğer taraftan zaman zaman Almanya ve İngiltere arasında giderek derinleşen ayrışmaya ve çatışma durumuna bir çare olmak üzere çeşitli girişimlerde, uzlaşma tekliflerinde bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri de Venezuela hadisesinin hemen öncesinde 1901 yılı ilkbaharında gerçekleşmiştir. Bu aslında dönemin koloni bakanı Joseph Chamberlain'in bu yöndeki üçüncü girişimiydi.⁴⁷ İki ülkenin başbakanlarının bilgisi ve katkıları dahilinde yürütülen görüşmelerde bir savunma ittifakına yönelik ihtimaller değerlendirilmekteydi. Almanya birebir bir ittifak anlaşması yerine İngiltere'yi Üçlü İttifak'a dahil etmeye çalışıyordu. İngiltere ise birçok bakımdan böyle bir angajmanın mümkün olup olmayacağını sorguluyordu. En önemli nokta bilhassa İngiltere Başbakanı Salisbury tarafından dikkati çekildiği üzere Almanya'nın istediği şekilde bir ittifak kurulması durumunda her iki tarafın imzalanacak anlaşma maddelerine sadık kalma konusunda yetersiz kalacağıydı. İttifak görüşmelerinde muhtemel bir Rus-Japon savaşının iki Avrupa devleti tarafından mümkün olduğunca bölgesel bir çatışma olarak kalması ve bunun küresel boyutta bir savaşa dönüşmemesi için ortak çalışılması, Rusya ve Fransa ve İngiltere-Japonya arasında olası yakınlaşma gibi dönemin uluslararası siyasetinin önemli başlıkları etrafında karşılıklı mütalaalar ve pozisyon yoklamalar ön plana çıkıyor.⁴⁸ Emperyalist iki güç arasında bir savunma anlaşması

47 Robert Charles Kirkwood Ensor, *England 1870-1914*, Oxford: Clarendon Press 1985, s. 352.

48 *German Diplomatic Documents 1871-1914*, Selected and Translated by T. S. Dugdale, III, London: Methuen and Co. Ltd., s. 140-152.

gerçekleşmemiş olsa da yukarıda bahsedildiği üzere, bir süre sonra bölgesel ölçekte Venezuela konusunda iki devlet bir araya gelebilmiştir. Bu durum devletlerarasındaki dostlukların daimî olmadığı ve önceliğin ulusal menfaatler olduğu kuralının günümüzde olduğu gibi ele alınan dönemde de takip edildiği anlamına gelmektedir.

Venezuela'ya yönelik ablukada ABD, Almanya'nın beklentisinin aksine görünürde oldukça sessiz kalmıştı. Bu aslında Roosevelt Amerika'sının kendi etki alanından çıkmalarını önlemek için Latin Amerika ülkelerini Avrupa müdahalesi tehdidiyle korkutma denemesiydi.⁴⁹ Diğer taraftan olayların gelişimi aslında ABD'yi o derece tedirgin etmiştir ki önce çatışan taraflar arasında arabuluculuk yapmış akabinde Venezuela örneğindeki olduğu gibi ödenmeyen alacakların tahsilinin bundan sonra devletlerin silahlı müdahalesine konu olmaması yönünde uluslararası hukuk kuralının ortaya konup kabulünde büyük bir gayret göstermiştir.

Yukarıda ele alınan iki olay karşılaştırıldığında gerçekleştikleri tarihteki uluslararası konjonktür ve bölgesel dengelerin, sürecin gelişimi ve yönetilmesinde bariz bazı etkileri olduğu görülecektir. İngiltere'nin Çin'e yönelik baskıcı politikası, diğer büyük devletler de Çin'i uluslararası ekonomik sisteme dahil etmekte hem fikir olduklarından başka bir büyük gücün itirazı ile karşılaşmamış hatta İngiltere'nin zorla imzalatığı eşitsiz anlaşmalar hemen diğer sömürgeci devletlere de teşmil edilmiştir. Büyük güçlerin Çin'e ekonomik olarak yerleşme mücadeleleri 20. yüzyılın ilk başlarına kadar iş birliği içinde devam etmiştir. Öyle bir iş birliği söz konusudur ki yabancıların Çin'de büyüyen ekonomik, dinî ve siyasî nüfuzlarına tepki olarak Çin'de meydana gelen birçok ayaklanmadan biri olarak 1898-1901 yılları arasında gerçekleşen Boxer İsyanı'nın bastırılmasında *tarihte ilk ve*

49 Nancy Mitchell, "The Height of the German Challenge: The Venezuela Blockade, 1902-3", s. 207.

son defa Avrupalı büyük güçlerin askerleri tek bir kumandanın emri altında hareket etmişlerdir.⁵⁰ Diğer taraftan Venezuela hadisesinde farklı bölgesel dengeler söz konusudur. Güney Amerika'yı 19. yüzyılın başlarında kendi gelişme alanı olarak ilan etmiş olan ABD'nin güçlü bir devlet olarak uluslararası sistemdeki yerini almış olması, bir sonraki yüzyılın hemen başında bölgeye müdahale eden İngiltere, Almanya ve İtalya tarafında süreç boyunca daima bir çekince ve tehdit olarak görülmüş ve bu üç devletin hareket alanlarını sınırlandırmıştır. Netice itibariyle büyük devletlerin güç politikası bölgelere göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu konuda Yasamee, II. Abdülhamid döneminde büyük güçlerin karşısında takip edilen, aşağıda ele alınacak, dış politikayı tasnif ederken benzer bir yaklaşım içindedir.

Osmanlı Devleti ile yaşanan 1901 krizinde Fransa'nın tutumunu şekillendiren üç unsur olarak millî onur ve prestij ile menfaatlerin, dönemin benzer krizlerinin ortak özellikleri olarak ön plana çıktığı görülüyor. Ayrıca Fransa'nın askerî müdahalesi sonrasında oluşan ortamdan yararlanan diğer devletlerin Osmanlı Devleti'nden benzer haklar elde etmiş olmaları Fransa'nın süreci yönetmedeki başarısında etkili olan bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte Fransız sefiri Constans ile yukarıda ismi geçen Bowring'in yaklaşımlarının benzeştiği görülecektir.

Dünya Hegomanyası Mücadelesinde Uluslararası Hukukun Durumu

15. yüzyıldan itibaren dünyanın büyük bir bölümünü sömürgeleştirmeye başlayan Avrupalı güçler bu amaçla gerçekleştirdikleri, başta işgaller olmak üzere ekonomik ve siyasî hareketlerine meşruiyet sağlayabilmek için öncelikle hukukî birtakım yeni argümanlar üretmeye başlamışlardır.

50 Alan John Percivale Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, s. 392.

Bu argümanlar tedricen diğer sömürgeci güçler tarafından kabul edilip kullanılmaya başlanarak, uluslararası hukukun birer ilkesi konumuna yükseltilmiştir. Bir diğer ifadeyle *uluslararası sömürge hukuku* olarak adlandırılabilir bir düzen oluşturulmuştur. Bunlardan ilki *keşif doktrini* (doctrine of discovery) olarak adlandırılan ilkedir. Bununla ele geçirilen yeni coğrafyalar üzerinde “egemenlik” haklarının garanti altına alınması amaçlanmıştır. Bu topraklarda yaşayan yerli unsurların doğal hukuktan kaynaklanan mülkiyet ve kendilerini yönetme hakları ise toprakları işgal eden Hristiyan sömürgeci devletlerin doğal hukuk prensiplerine itaat etmelerine bağlı kalacak, aksi bir hareket sömürgeci güçleri ilgili topraklarda her türlü tasarrufta bulunma konusunda serbest bırakacaktı. Keşif doktrini Hristiyanlığın bu yöndeki onayına dayandırılıyor ve etnik olarak üstün Avrupa ırkının dünyanın geri kalan bölgelerindeki yerli halklar üzerinde egemenlik ve ticarî haklar iddia etme hakkına sahip oldukları düşüncesinden kaynaklanıyordu.⁵¹

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Sosyal Darwinizmin⁵² değişik yorumları ile sömürgeci faaliyetlerinin meşruiyeti noktasında yeni açılımlar getirilmeye çalışılacaktır. Özellikle Darwinizmin doğada en güçlü ve uygun olanın hayatta kaldığı tezine emperyalist bir pencereden bakarak başarılı, zengin ve sömüren toplumların aslında olmaları gereken yerde bulundukları zira onların diğerleriyle giriştikleri mücadelede kalitelerini ve daha iyi olduklarını ispat ettikleri görüşü savunulmaya başlanmıştır. Hatta biraz daha ileri gidilerek, emperyalist güçlerin doğal olarak daha üstün oldukları, bu nedenle diğer milletleri kontrol etmelerinin insanlığın gelişimi açısından en yararlı şey olduğu bazı Sosyal Darwinistler tarafından savunulmuştur. Dikkat

51 Robert J. Miller, “The International Law of Colonialism: A Comparative Analysis”, *Lewis and Clark Law Review*, 15/4, 2012, s. 854.

52 İsmail Dursunoğlu, “Sosyal Darwinizm”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI/1, 2016, s. 210-221.

çekici biçimde büyük güçler bir yandan tarihin çeşitli dönemlerinde dünya hegemonyası amacıyla gerçekleştirdikleri siyasî, ekonomik ve askerî faaliyetlere meşruiyet sağlayacak gerekçeler ararken, ülke çıkarlarını ön planda tutan bir yaklaşım geliştirmişlerdir⁵³. Bu yaklaşımın bir neticesi olarak, modern zamanlarda aşırı kabul edilerek çeşitli sınırlamalar getirilen toprak işgali, himaye altına almak gibi birtakım yöntemlere başvurmakta kendilerini serbest görüyorlardı. İstediklerini elde etme noktasında kuvvet kullanımı da bu devletler tarafından bir hak olarak kabul edilmekteydi. Uluslararası sistem 19. yüzyılın boyunca büyük güçler tarafından kendi ortak menfaatleri uyarınca şekillendirilmiştir. Bu devletler bir araya gelerek yeni uluslararası kurallar geliştirmişler ve böylece dünyanın geri kalanına yön vermeyi sürdürmüşlerdir.

Emperyalist devletlerarası ilişkileri şekillendiren sömürgecilik kurallarından bazılarının belirlenmiş olması bakımından 1885 Berlin Konferansı önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Konferans Afrika kıtasının paylaşılması gibi ciddi sorunlara yol açma potansiyeline sahip bir konu “barışçı” bir şekilde halletmiş olması bakımından⁵⁴ övülüyordu. Esasında Afrika, çoğu coğrafi olan birtakım sebeplerden dolayı sömürgeciliğin bilhassa kıtanın içlerine en geç girdiği kıtaydı.⁵⁵ 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren dönemin Belçika Kralı II. Leopold’ün bölgeye yönelik planları ve bireysel hırslarının sevki neticesinde atılan adımlar ve meydana gerilen oluşumlar Avrupa sömürge devletleri arasındaki Afrika’nın paylaşımından pay alma mücadelesini (scramble for Africa) 1880 sonrası hızlandırdı.⁵⁶ Sorunla-

53 Jeremy Black, *Great Powers and the Quest for Hegemony. The World Order Since 1500*, Oxford: Routledge 2008, s. 100.

54 Robert Charles Kirkwood Ensor, *England 1870-1914*, s. 187.

55 Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 1977², s. 8-9.

56 John M. MacKenzie, *The Partition of Africa 1880-1900 and European Imperialism in the Nineteenth Century*, Lancaster Pamphlets, New York - London: Taylor and Francis e-Library 2005, s. 16.

rın bir bölümü bölgeye ilk yerleşen Ortaçağ sömürge imparatorluğu Portekiz'in iddialarından bir kısmı ise sömürü yarışına sonradan katılan Almanya'nın aceleci ve sert tutumundan kaynaklanıyordu. Bu nedenle konunun ileride çözülmesi güç bazı sorunlara yol açmadan önce halledilmesi gerekli görülmüş; Afrika'daki emperyalist mücadele için bazı kurallar belirlenmesi gerekmişti.⁵⁷ 15 Kasım 1884-30 Ocak 1885 tarihleri arasında gerçekleştirilen, İsviçre hariç her bir Avrupa devletinin bir veya daha fazla delege gönderdiği, ABD'nin de katıldığı Berlin Konferansı'nın ana gündem maddesi kıtanın ortasındaki Kongo havzasının statüsüne dair bir anlaşma sağlanmasıydı. Bu noktada kıtada faaliyet gösteren her gücün Kongo havzasında ticaret serbestisine sahip olduğu kararı alınmıştır. Buradaki bütün nehirlerde serbest taşımacılık kabul edilmiştir. Katılımcı devletler kölelik ve köle ticaretini sona erdirmek için birlikte hareket edeceklerdi. Anlaşmaya konu olan Kongo havzası her şart altında tarafsız kalacaktı. Konferans bu bölgenin Kongo Serbest Devleti adıyla siyasî bir teşekküle dönüştürülmesi ve yönetiminin Belçika Kralı II. Leopold'e şahsî olarak bırakılmasına karar vermiştir.

1884-5 Berlin Konferansı'nda sömürgecilik açısından kabul edilen en önemli kurallardan biri Afrika sahilinde işgallerin geçerli olabilmesi için bunların fiilî olması ve yeni işgallerin, sonrasında hak iddiasının savunulabilmesi adına anlaşmada imzası bulunan güçlere bildirilmesi ilkesinin kabul edilmesi idi. Diğer önemli bir husus ise ilk defa uluslararası bir anlaşmada nüfuz sahası (sphere of influence) mülkiyet için belirleyici bir prensip olarak zikrediliyordu.⁵⁸

19. yüzyılın son çeyreğinde özellikle Fransa, İngiltere ve Almanya'yı Afrika'da fiilî işgaller ve nüfuz bölgeleri elde etmekte hızlandıran önemli etkenlerden birisi sahada ticarî

57 John Scott Keltie, *The Partition of Africa*, London: Edward Stanford 1983, s. 205.

58 John Scott Keltie, *The Partition of Africa*, s. 209.

faaliyette bulunan iş adamları ve şirketlerden bu yönde gelen baskılardır. Bizzat sahada çalışan bu unsurlar ticarî avantajlarını rakip devletlere kaptırma kaygısı ile devletlerine baskı yaparak onların harekete geçmesinde önemli pay sahibiydiler.⁵⁹ Afrika'nın paylaşılmasıyla sömürgeci güçler kıtada askerî ve siyasî olarak kendi kontrollerinde ülke ve bölgeler elde etmişlerdi. Bu şekilde 20. yüzyılın başına kadar devam edecek bir paylaşım da nüfuz bölgeleri belirlenmiş ve rekabetin kuralları tespit edilmiş oluyordu.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa'da ortaya çıkan bazı hukukî kurullar, uluslararası sisteme yön veren devletlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkların, uluslararası güç mücadelesinin taraflarınca üretilen *hukukî prensipler* etrafında çözülmesine yönelik *tarafsız* içtihat ve görüş üretme görevini üsteleneceklerdir. Bunların en eskisi 8 Eylül 1873 tarihinde Belçika'nın Ghent şehrinde kurulan Uluslararası Hukuk Enstitüsü (Institut De Droit International) olup dönemin tanınmış hukukçuları tarafından açılmıştır. Bir görüşe göre Enstitü barışçıl hareketlerin bir ürünüydü.⁶⁰ Amacı uluslararası hukukun gelişimini desteklemek olarak ilan edilen Enstitü 1875 yılında aldığı karar üzerine 1877'den itibaren her sene yayınladığı periyodiklerde (Annuaire De L'institut De Droit International) dönemin tartışmalı uluslararası meselelerini dair üye hukukçuların hukukî mütalaalarını neşretmektedir.⁶¹ Netice itibariyle bu tür oluşumlar sivil inisiyatiflerin girişimi olarak meydana gelmekle beraber Avrupa güçleri merkezli devam eden uluslararası mücadelenin ortaya çıkardığı birtakım gereksinimlerin karşılanması vazifesini dolaylı da olsa üstlenmekte, daha

59 John M. MacKenzie, *The Partition of Africa 1880-1900 and European Imperialism in the Nineteenth Century*, s. 21-22.

60 Jörg Manfred Mössner, "Hague Peace Conferences of 1899 and 1907", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. R. Bernhardt, 3, Amsterdam-New York-Oxford: North Holland Publishing Company 1982, s. 204-211.

61 Institut De Droit International (Uluslararası Hukuk Enstitüsü), "Historique", 2017.

da önemlisi bu süreçte oluşan ve global seviyede uygulanan uluslararası hukuk kaidelerini üretmekteydiler. Bunlardan Terra Nullius, Res Nullius etrafından yaşanan bir tartışma buna güzel bir örnek oluşturmaktadır.⁶²

1899 Lahey Barış Konferansı

Uluslararası hukuk yasal olarak uluslararası aktörler şeklinde tanımlanmış olan bağımsız devletler ve diğer kuruluşlar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukukî kurallar, normlar ve standartlar topluluğu şeklinde tanımlanmaktadır. Uluslararası hukukun gereklilik ve bağlayıcılığını açıklayan çeşitli teoriler bulunmaktadır. Söz konusu bağlayıcılığın en önemli eksikliği yaptırımların yetersiz olmasıdır. Uluslararası hukukun gelişim içinde olduğu 19. yüzyılda bu açıdan daha büyük bir eksiklik göze çarpmaktadır. Buna mukabil 19. yüzyıl ile birlikte uluslararası hukuk kurallarını koyan iradenin devletlerarası ilişkilerde çeşitli sebeplerle ortaya çıkan krizlerin silahlı bir çatışmaya dönüşmeden çözülmesi yolundaki temayülü giderek ağırlık kazanmıştır. Konunun diplomasi yoluyla çözümü için birtakım kural ve kurullar geliştirilmiş⁶³ bir süre sonra bu mekanizmaların işletilmesi için sürekli ve daha aktif faaliyet gösteren uluslararası örgütler oluşturulmuştur.⁶⁴ Bilhassa II. Dünya Savaşı'ndan sonra sayıları hızla artan hükûmetler arası örgütler uluslararası kurallar manzumesine riayeti, en azından izleme görevini yerine getirmektedirler.

Uluslararası hukukun gelişim aşamasında olduğu 19. yüzyılda bağımsız devletlerin ortak menfaatlerine olan

62 Kathryn Milun, *The Political Uncommons: The Cross-Cultural Logic of the Global Commons*, England: Ashgate 2011, s. 57-70.

63 Feyiz Erdoğan, *Uluslararası Hukuk ve Hakemlik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku (Devletler Hukuku) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

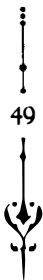
64 Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, İstanbul: Beta Yayınları 2014, s. 157 vd.

birtakım kuralların belirlenmesi girişimlerinden en geniş kapsamlısı 1899 Lahey Barış Konferansı'dır. Yukarıda değinildiği üzere bu dönem, sosyal Darwinizmin siyaset teorisindeki etkisiyle devletler "hayatta kalmak" adına kendi aralarında meydana gelen çatışma ve savaşları en dayanıklı olanın belirlenmesinin bir aracı olarak görüyorlardı. Dolayısıyla şiddete başvurma ve özellikle savaş muhafazakâr veya sosyalist tüm çevrelerce kabul edilen bir durumdu. Dönemin devletler arası ilişkilerindeki bu hâkim atmosferin kırılması ve sorunların müzakere ile çözülmesi konusunda daha önce birkaç girişim olmuşsa da 24 Ağustos 1898'de Rus Çarı II. Nikola'nın başlattığı süreç önemli sonuçlar getirmiştir. Çar Nikola devletlerarasındaki sorunların barışçı yöntemlerle çözülmesi için bir uluslararası konferans toplanmasını ve burada uzlaştırma, arabuluculuk ve gönüllü tahkim dahil sekiz konunun görüşülmesini teklif etmiştir.⁶⁵ Nitekim 18-22 Temmuz 1899 tarihleri arasında Lahey'de toplanan ve 26 devletin katıldığı Konferansta üç komisyon kurularak bu konular etraflıca ele alınmıştır. Fransız delege Bourgeois'in başkanlığındaki üçüncü komisyon uluslararası çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesini ele almıştır. Burada bilhassa hukukî bir yöntem olarak tahkim konusu üzerinde oldukça durulmuştur. Yaşanan somut bir çatışmanın çözümünde diplomatik araçların yetersiz kalması durumunda en etkili ve tarafsız hukukî çözüm yönteminin tahkim olduğu ifade edilmiştir. Konferansın 29 Temmuz tarihli Konvansiyonu katılımcı delegelerin tamamınca imzalanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ve Çin diğer devletlerin aksine söz konusu Konvansiyonu tasdik etmemiştir.⁶⁶ 1899 tarihli konferansta en çok müzakere edilen konu sorunların hukukî yöntemlerle, barışçıl bir şekilde çözülmesi yolları olmuştur. Müzakerelerde bir yöntem olarak kabul

65 Betül Batır, "Genel Barış Öncesi Barış Arayışları (1899-1914)", *Uluslararası Barış Konferansları ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: Beta Yayınları 2009, s. 25.

66 Jörg Manfred Mössner, "Hague Peace Conferences of 1899 and 1907", s. 205-6.

edilen *tahkim* zorlayıcı değil tarafların tercihinine bağlı olarak kullanılabilecek bir diplomatik araç olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla somut çatışmaların çözüm yöntemleri tarafların kendilerinin karar vermesi gereken bir husus olarak değerlendirilmiştir. Yine devletlerarası sorunların çözümünde kuvvet kullanımının güçlü bir biçimde reddi söz konusu olmamıştır.⁶⁷ İlgili komisyonun raporunda devletlerarası sorunların fiili bir çatışmaya dönüşmeden çözümünde başarının karşılıklı iyi niyet ve samimiyete bağlı olduğunun vurgulanması Konferansa katılan devletlerin bu husustaki kararlılıklarının seviyesini göstermektedir.

Osmanlı Devleti Lahey Konferansı'na eski Hariciye Nazırı Turhan Paşa başkanlığında toplam sekiz kişilik bir heyet göndermiştir. Lahey Konferansı'na gönderilen heyete verilmek üzere hazırlanan talimatname Osmanlı hükûmetinin, büyük devletlerin uluslararası hukuk alanında yapılacak yeni düzenlemeler gündeme geldiğinde bazı çekincelere sahip olduğuna dair izler taşımaktadır.⁶⁸ Bunlardan bilhassa önemli olan sorunların tahkime götürülmesi sürecinde hakemlik ve arabuluculuk müessesesi hakkında merkez bürokrasinin Turhan Paşa'dan açıklama istemesidir. İkinci konu, görüşmeler sırasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki komşularından Osmanlı aleyhine gelebilecek teklifler karşısında dikkatli olunması ve böyle bir ortam oluşturulmasına izin verilmemesidir. Anlaşılan Osmanlı Devleti büyük devletlerin kendi içişlerine müdahale fırsatı sunacak yeni ve bu sefer hukukî bazı düzenlemelerde bulunmasından çekinmektedir. Söz konusu çekincelerin uluslararası hukuka duyulan güvensizlik olmayıp söz konusu hukuku inşa eden büyük devletlerin zihinsel arka planda farklı hedeflere sahip

67 Jörg Manfred Mössner, "Hague Peace Conferences of 1899 and 1907", 207.

68 Gülnihal Bozkurt, "1899 Lahey Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997*, Haz. İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999, s. 391-392.

olduklarına inanılmasının neticesidir. Zira yukarıda görüldüğü üzere 19. yüzyılda büyük güçler uluslararası hukuku özellikle sömürgecilik hedeflerini meşrulaştıracak bir araç olarak biçimlendirmektedirler.

1907 Lahey Barış Konferansı'nda Sözleşmeli Alacaklar İçin Güç Kullanılmasının Sınırlanması

1902'de Venezuela'ya uygulanan deniz ablukası yukarıda imzalandığından bahsedilen sekiz maddelik Washington protokolü ile sona ermiş, ABD'nin arabuluculuğu ile mesele uluslararası tahkim mahkemesine intikal etmiştir. Almanya, İngiltere ve İtalya'nın 19. yüzyılın ilk döneminden itibaren kendi genişleme sahası olarak gördüğü bölgeye yönelik birlikte gerçekleştirdikleri müdahale ve bilhassa Almanya'nın bölgeye yerleşme planlarının olduğu yönündeki inancı ABD'yi tedirgin ederek birtakım önlemler almaya itmiştir. Bunun en büyük yansıması 1907 yılında toplanan II. Lahey Konferansı'nda sözleşme yükümlülüklerinden doğan alacakların tahsilinde kuvvet kullanılması'nın yasaklanmasının kabulüne yönelik gösterdiği çabadır.

Orijinal adı "Limitations of the Employment of Force for the Recovery of Contractual Debts" olan düzenleme ile ödenmeyen söz konusu türden alacakların tahsilinde askerî kuvvet kullanılması yasaklanmıştır. Tek istisna borçlu tarafın tahkim talebini reddi veya cevap vermeyi ihmal etmesi olarak belirlenmiştir. Bu yöndeki talebin kabulü sonrasında ilgili borçlu devlet herhangi bir uzlaşma üzerinde anlaşılmasını engelleyemeyeceği gibi tahkim kararı sonrası verilen hükme riayet etmek zorundaydı.⁶⁹ ABD'nin yoğun çabasıyla hayata geçirilen söz konusu sözleşme dönemin güç mücadelesindeki keyfiliğin uluslararası hukuk kanalıyla

69 George Winfield Scott, "Hague Convention Restricting the Use of Force to Recover on Contract Claims", *The American Journal of International Law*, II/1, 1908, s. 78-94.

sınırlandırmasına matuf bir çabanın ürünüdür. ABD gibi bu tarihte büyük güçler arasına girmiş bulunan bir devletin söz konusu sözleşmenin hayata geçirilmesini zorlamış olması bu tarih için uluslararası hukukun geleceği açısından ümit verici olarak düşünülebilecek bir hareket tarzı olsa da sonraki süreçte uluslararası hukukun güçlünün hukuku olduğu algısını ortadan kaldıracak daha kesin ve etkili yaptırımların ortaya çıktığını söylemek zordur.

Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası ve Baskılar (1815-1909)

1789 Fransız İhtilali ve akabinde Napolyon'un askerî faaliyetleri nedeniyle büyük bir yıkıma maruz kalan uluslararası sistem 1815 Viyana Kongresi'nde yeniden kurgulanarak I. Dünya Savaşı'na kadar ayakta kalmıştır. Kongrede devletlerarası ilişkilerde izlenecek usuller ve diplomatik kaideler konusunda oldukça önemli kararlar alınmıştır. Diplomasinin günümüzdeki şekli yapısı açısından önemli adımlar atılarak daimî elçiliklerin tanımı yapılmış; büyükelçiden maslahatgüzara kadar her türlü rütbe tesis edilmiştir. Osmanlı Devleti her ne kadar Napolyon'un Mısır'ı işgali nedeniyle ikinci Koalisyon savaşına (1799-1802) katılmış olsa da 1815 Viyana Kongresi'nde yer almamıştır.

Bununla birlikte, modern Osmanlı dışişlerinin gelişim dönemi Avrupa'daki çağdaşları ile aynı zaman dilimine tekabül etmektedir. *Nizam-ı Cedid* adıyla bilinen III. Selim (1789-1807) tarafından girilen genel reform hareketinden Osmanlı Hariciyesi de nasibini almıştır. Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinden Venedik'in 1454'te İstanbul'da açtığı elçilikten itibaren Avrupa devletleri Osmanlı başkentinde daimî diplomatik temsilci bulundurmaktaydılar. Osmanlı Devleti 1793 yılından itibaren Londra, Paris, Berlin ve Viyana'ya daimi elçiler atayarak Avrupa ile ilişkilerinde diplomasiden daha fazla yararlanabilmek için karşılıklılık

esasını benimsemiştir.⁷⁰ Söz konusu dönemde bilhassa bu teşkilata bakış açısı ve ondan beklentiler nedeniyle açılan elçilik teşkilatları kalıcı olamamıştır.⁷¹ Daha sonra özellikle *Mısır Meselesi*'nde⁷² devletin geleceğini ciddi olarak tehdit eden buhran dönemine girilince, dönemin büyük devletleri ile sürekli koordinasyon içinde bulunmak, bilhassa Mehmed Ali Paşa karşısında onların desteklerini elde etmek isteğinin, devleti temsilen Avrupa'ya gönderilen elçilerin sürekli ikamet etmeleri üzerinde etkili olduğuna dikkat çekmek gerekir. Mısır meselesi konusunda diplomatik faaliyetler yürütmek için 1832'de Londra'ya Mehmed Namık Paşa, 1830 yılında Fransa tarafından işgal olunan Cezayir'in tahliyesi hususunda diplomatik girişimlerde bulunmak üzere 1834'te Paris'e Mustafa Reşid Bey gönderilmiştir.⁷³ Bu itibarla Osmanlı hariciyesinde daimi elçilik uygulamasının yerleşmesinde devletin giderek artan dış problemlerinin çözüme kavuşturulmak istenmesi ayrıca dikkate alınmalıdır. Nitekim 1835 yılından itibaren Osmanlı elçilikleri artık daimî olarak görev yapmaya başlayacaktır. Bu arada 1821 yılında kurulan *Tercüme Odası* geliştirmekte olan Osmanlı hariciyesinin bürokrat ve diplomat ihtiyacının karşılanma görevini üstlenmiştir. Nitekim, çeşitli nazırlıklar ve sadrazamlık gibi Osmanlı Devleti'nin üst düzey idari makamlarında bulunmuş Tanzimat döneminin etkili devlet adamlarından Nedim, Âli, Keçecizade Fuad, Saffet paşalar aslen Tercüme Odası'nda yetişmiş ve ilk devlet tecrübesini diplomasi mesleğinde kazanmıştır.⁷⁴

70 Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968; Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 25.

71 Carter Vaughn Findley, "Hariciye Nezareti", *DİA*, 16, 1997, s. 179.

72 Muhammet Hanefi Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, İstanbul: Eren Yayınları 1998.

73 Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, 31, 2006, s. 348.

74 Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, s. 188-191.

Osmanlı diplomasisi açısından önemli bir gelişme 1836 yılında Hariciye Nezareti'nin kurulmasıdır⁷⁵. Bu daha önce *Reisülküttab* tarafından yürütülen dış ilişkilerin başındaki görevliye nazır denmesinden ibaret bir isim değişikliğinden öte Osmanlı diplomasisinin karşılıklılık esasını benimseyerek ülke dışında sürekli elçi bulundurulmasını kaçınılmaz kıldığı bir gelişmeydi. Osmanlı Devleti'nin yurt dışında daimî elçi bulundurduğu merkez sayısı zamanla artmıştır. Yeni yapısıyla Osmanlı Hariciyesinin merkez bürokrasisi Tanzimat döneminin birçok merkez kurumu gibi sivilleşen ve değişen şartlara göre rasyonel karar alma mekanizmaları geliştirmeye çalışan bir kuruma dönüşüyordu. Nitekim Tanzimat döneminde Hariciye Nezareti, önde gelen devlet adamlarını yetiştiren bir kurum haline gelecek, hariciye nazırlığından sadarete yükselmek doğal bir sonuç olarak karşılanacaktır⁷⁶.

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'ni yöneten idarî ekibin liderliğini hariciye geleneğinden yetişen iki devlet adamı Âli ve Fuad paşalar yapmışlardır. Söz konusu dönemde Osmanlı dış politikası Avrupa'yı yakından tanıyan bu iki devlet adamı sayesinde, değişen dengeleri oldukça iyi analiz edip adaptasyon sağlayabilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin iç işlerine ait olup büyük devletlerin ilgi alanına girdiğinden, devletlerarası diplomasinin konusu haline gelen birçok siyâsî, idarî ve ekonomik mevzunun devlet lehine sonuçlanması konusunda Avrupalı diplomatlar ve devlet adamları ile yürüttükleri müzakereler onların dönemin devletlerarası ilişkilerini, denge ve çatışma alanlarını çok iyi değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Büyük devletler Osmanlı Devleti'nde meydana gelen birçok gelişmeyi kendi çıkarları uyarınca değerlendirmiş ve tepki vermişlerdir.

75 İsmail Soysal, "Osmanlı Devleti'nin Çağdaş Diplomasiyi Benimseme Süreci", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, haz: İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 315.

76 Carter Vaughn Findley, "Hariciye Nezareti", *DİA*, s. 180.

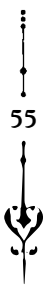
Buna Tanzimat Fermanı'nın anlaşılması dahildir. Osmanlı Devleti'nin ıslah edilip güçlenmesi İngiltere açısından Hindistan yolunun güvenliğine karşı en büyük tehdidi oluşturabilecek Rusya'nın genişlemesi önünde bir engel teşkil edeceğinden hareketle, Tanzimat Fermanı yapılacak ıslahat hareketinin yol haritası olarak İngiltere tarafından olumlu karşılanmıştır.⁷⁷ Tanzimat dönemi Osmanlı siyasi tarihi kronolojik olarak düşünülürse 1840'ta Lübnan'da yaşanan olaylarından itibaren Osmanlı Devleti'nin tecrübe ettiği dahili ve harici konuların büyük bir bölümünün çoğu zaman dış müdahalelerle uluslararası meseleye dönüştüğü görülecektir. Bu noktada Mısır'ın tam bağımsızlığını elde etmek için bir yandan yoğun bir silahlanma, diğer taraftan Avrupa mahfillerinde diplomatik altyapı çalışması içinde olan Hıdiv İsmail Paşa'nın bu çabalarının, mesele büyük bir krize dönüşmeden boşa çıkarılması, Tanzimat dönemi Osmanlı bürokrasisinin ve dış politikasının işleyiş ve yöntemlerini gösteren güzel bir örnek olarak zikredilebilir.⁷⁸

Tanzimat döneminin hariciye çizgisinde yetişmiş başarılı kadrolarının Osmanlı Devleti'ne yönelik dış müdahalelerin önüne geçtiklerini, bunları tamamen ortadan kaldırdıklarını söylemek yanıltıcı olur. Aşağıda ilgili kısımda gösterileceği üzere bu dönemde büyük güçler çeşitli iç meselelerden dolayı Osmanlı Devleti'ne fiilen müdahalede bulunmuşlardır. 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'nda kendisine verilen taahhütlerin hilafına gerçekleştirilen bu müdahaleler aslında büyük güçler arasında Osmanlı Devleti dahil dönemin "daha küçük" devletlerinin bağımsızlık ve hukukuna bakış açılarını yansıtmaktadır.

II. Abdülhamid döneminde yurt dışında ilk defa açılan diplomatik temsilcilikler dış politikada daha geniş bir alanda

77 Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi, Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, s. 360.

78 Hayrettin Pınar, *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları Bâbîâli ve Hıdiv İsmail*, İstanbul: Kitap Yayınevi 2012.

etkin olma düşüncesinin ürünüdür. Osmanlı Devleti'nin çağdaşı büyük devletlere göre teknik ve ekonomik bakımdan ciddi zaafalarına karşılık, dış politikadaki rekabette kullanabileceği halifelik müessesesinin nüfuzunun dünyanın geniş coğrafyalarına ulaştırılmasında Osmanlı dış temsilcilikleri oldukça önemli görevler gerçekleştirmişlerdir⁷⁹. Bir yandan özellikle Manila, Bombay gibi uzak coğrafyalarda şehbenderlikler açılarak buradaki Müslümanların görüş alanları içinde yer alıyor olmak, devletin dış dünyadaki algısı bakımından önemli adımlar olarak değerlendirilmelidir. Araştırmalar II. Abdülhamid'in içerde ve özellikle dış basında Osmanlı Devleti'nin imajını korumak için farklı yöntemler kullandığını göstermektedir. Bilhassa dış basında Osmanlı Devleti aleyhine çıkacak olumsuz haber ve yayınların önüne geçmek, lehte kamuoyu oluşturmak için yabancı gazetecilerin çeşitli yöntemlerle elde edilmesi, olumlu haberler yaptırılması bu dönemin bilinen bir yaklaşımıdır.⁸⁰ Maaş bağlama ve çeşitli madalyalar verme II. Abdülhamid dönemi ile özdeşleşmiş iki uygulamadır.⁸¹

19. yüzyıl Osmanlı dış politikası üzerinde baskı oluşturan birtakım siyasî ve ekonomik meseleler söz konusudur. Bunlar esasında Osmanlı Devleti'nin içişlerine ait konular olmakla beraber bir anda büyük devletlerin müdahalelerine yol olabilecek yapıdaydılar. Vilayetlerde meydana gelen isyanlar ve farklı çıkar grupları arasındaki çatışmalar bunlardan ilkidir. Bu bakımdan meydana gelen isyanlar yüzünden Girit 19. yüzyıl boyunca hem bir iç mesele hem de büyük güçlerin müdahalesine konu olması bakımından

79 Namık Sinan Turan, *Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, İstanbul: Altın Kitapları 2004, s. 78-81.

80 Selim Deringil, "Some Comments on the Concept of Legitimacy in the Foreign Policy of Abdulhamid II", s. 101.

81 Çağrı Erhan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Yabancı Gazetecilere Nişan Verme ve Maaş Bağlama Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Haz: İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi 1999, s. 1028-1033.

Osmanlı hariciyesini meşgul eden bir vilayet olmuştur.⁸² Benzer şekilde Rumeli’de meydana gelen birçok isyan Avrupa Devletleri’nin müdahalelerine yol açacak ve Osmanlı hariciyesinin gündem maddesi olacaktır. Tanzimat sonrasında Osmanlı Devleti’nin Avrupa’nın büyük devletleriyle olan ilişkilerinde Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin başta hukukî ve siyasî olmak üzere durumlarının iyileştirilmesine yönelik reformlar yapılması talebi ve beklentisi birçok defa bu devletlerin müstakil veya toplu baskılarına yol açacak seviyede etkili bir şekillendirici unsur olmuştur. Tanzimat döneminin ilk yıllarında Osmanlı Devleti’nin İngiltere’den siyasî destek arayışlarında bu türden reformların hayata geçirilmesi, desteğin sağlanmasının bir nevi ön şartı olarak ileri sürülmüştür.⁸³ Başta İngiltere olmak üzere Avrupa’nın büyük güçlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı topraklarında sayıları giderek artan diplomatik temsilcilerinin ülkelerinin merkez bürokrasisinin bu yöndeki talimatıyla üstlendikleri önemli bir *sorumluluk* Osmanlı sınırlarında yaşayan Hristiyanlara yönelik “şiddet içerikli” uygulamaların önlenmesi olmuştur.⁸⁴ Bu tutum bir süre sonra yabancı elçilerin isyanlar ve gayrimüslimlerin karıştığı bazı olayları bahane ederek Osmanlı içişlerine karışmasını alışkanlık haline getirmelerine yol açacaktır. Bu Osmanlı dış ilişkilerinin II. Abdülhamid dönemi dahil 19. yüzyıl boyunca üzerinde baskı oluşturan diğer bir konu olmuştur.

Aşağıdaki tabloda Osmanlı Devleti’nin yeni bir uluslararası sistemin kurulduğu 1815 yılından 1876 yılına kadar olan dönemde maruz kaldığı donanma nümayişlerinin bir tablosu verilmiştir.

82 Mahir Aydın, *Girit, Sarı Kitap*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2008.

83 Turgut Subaşı, *Anglo-Ottoman Relations and the Reform Question in the Early Tanzimat Period 1839-1852: With Special Reference to Reforms Concerning Ottoman*, 1995.

84 Metin Ünver, “Son Dönem Osmanlı Tarihi Araştırmaları Açısından İngiliz Millî Arşivi ve Arşiv Belgelerinin Önemi”, *Avrupa Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Köksal, Y., Polatel M., Ankara: VEKAM Yayınları 2004, s. 111.

Tablo 1.
Osmanlı Devleti'nin Maruz Kaldığı Başlıca
Dış Müdahaleler (1815-1876)

TARİH	MÜDAHALE BULUNAN ÜLKE(LER)	MÜDAHALEYE KONU OLAN BÖLGE	MÜDAHALE SEBEBİ
1816	İngiltere	Cezayir Limanı	Cezayir'de korsanlık faaliyetleri
Ağustos 1827	Fransa	Cezayir	Cezayir Dayısının borçları konusundaki anlaşmazlık
20 Ekim 1827	İngiltere, Fransa, Rusya	Navarin (Mora)	Rum İsyanına karşı Osmanlı-Mısır birliklerinin müdahalesinin önüne geçmek
15 Ekim 1828	İngiltere, Fransa	Girit	Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul ettirmek
Temmuz 1833	İngiltere, Fransa	Çanakkale Boğazı	Hünkâr İskelesi Antlaşması'na tepki
25 Kasım 1840	İngiltere, Avusturya	Mısır; İskenderiye Limanı, Suriye; Sur, Sayda, Akka	Mısır Meselesi'nin sonlandırılması
30 Kasım 1853	Rusya	Sinop Limanı	Kırım Harbi, Sinop Baskını
Temmuz 1858	İngiltere, Fransa	Cidde Limanı	İngiliz ve Fransız konsoloslarının, çıkan ayaklanma sırasında öldürülmeleri
Eylül 1860	Fransa	Beyrut	Lübnan Olayları nedeniyle Hristiyanları korumak
1867	İngiltere, Fransa, Rusya	Girit, Hanya	Girit Meselesi
Mayıs 1876	Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya, İtalya	Selanik Limanı	Selanik Olayı (Bulgar İsyanı sırasında Fransa ve Alman konsoloslarının öldürülmesi sonrası)

Tabloda yer alan on müdahalenin tamamı siyasî motivasyona sahiptir. Müdahalede bulunan ülkeler bakımından değerlendirildiğinde tek veya ortak hareket edildiği, bunu da müdahale konusunun belirlediği görülüyor. Bunlardan Fransa'nın 1827 yılında Cezayir'e yönelik müdahalesinin aslında bölgeyi ele geçirmeye dönük bir düşüncenin ürünü ve birkaç sene sonra işgal ile sonuçlanacak bir ön girişim olduğu değerlendirmesi yanlış olmayacaktır.⁸⁵ Aynı şekilde Osmanlı donanmasının Sinop Limanı'nda Rusya tarafından yakılarak imha edilmesi ve Sinop'un bombalanması hadisesi de adı geçen ülke ile Mübarek Makamlar meselesinden itibaren başlayan siyasî krizin savaşa dönüşmesiyle, savaşın hemen başında yaşanmıştır.⁸⁶ Tabloda yer alan müdahalelerden 1860'da büyük devletlerin Beyrut Limanı'na yönelik gerçekleştirdiği filî müdahaleler Osmanlı Devleti tebasası Hristiyanların *korunması*, haklarının müdafaa edilmesi amaçlarına matuftu. Esasında büyük devletlerin Cebel-i Lübnan'daki Hristiyanların durumlarının iyileştirilmesine yönelik idarî, hukukî ve ekonomik ıslahatlar yapılması talepleri Tanzimat'ın hemen akabinde Osmanlı taşra idaresinin yeniden düzenlenesinden itibaren başlamıştır. Örneğin 1841'de yaşanan Dürzî-Marunî çatışmasından sonra olaya müdahil olan Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya bölgede teşekkül ettirilen idarî yapının şekillenmesine müdahil olarak biri Dürzî diğeri Marunî olacak şekilde çift kaymakam tarafından yönetilen bir düzen kurdurmuşlardır.⁸⁷ Lübnan hadisesi Tanzimat sonrası büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin haklarını savunma gerekçesiyle devletin içişlerine müdahale ettikleri; bu sırada

85 Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti 1827-1847*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1957.

86 Besim Özcan, *Sinop Deniz Felaketi (30 Kasım 1853)*, İstanbul: T.C. Deniz Basımevi 2008.

87 Erdoğan Keleş, "Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamnâme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 43, 2008, s. 135.

kendi aralarındaki çıkar çatışmasından dolayı her bir devletin olaylarda kendine yakın gördüğü bir grubu desteklemesi şeklinde gelişen uluslararası boyuttaki diplomatik krizlerin⁸⁸ en tipik örneğidir. 1845'te Cebel'de yeniden başlayan isyan hareketleri üzerine Osmanlı hükûmeti Hariciye Nazırı Şekib Efendi'yi bölgeye göndererek, birtakım tedbirleri hayata geçirdi. Osmanlı Devleti'nin bölgede düzeni sağlayıp Marunî ve Dürzîler arasında uyum tesis etmek için sarfettiği çaba başta Marunîleri destekleyen Fransızlar olmak üzere Avrupalı devletlerin teşvikleri nedeniyle boşa çıkıyordu.⁸⁹ Fransa'nın bölgede giderek artan nüfuzunu dengelemek isteyen İngilizler ise Dürzîleri destekliyordu. Şekib Efendi'nin yerel idarecilerin yetkilerini artıran çeşitli düzenlemeleri, geçici de olsa bir süre için bölgeyi sükûnete kavuşturmuştu. Bilhassa Fransa tarafından sürekli desteklenmekte olan Marunîlerin bölge idaresinin tamamen kendilerine verilmesi yönündeki talepleri 1860 yılında yeni ve bu sefer daha büyük karışıklıkların çıkmasıyla neticelenmiştir.⁹⁰ Söz konusu karışıklıkları bahane eden Fransa, İngiltere'nin de onayını alarak Lübnan'a 5.000 kişiden müteşekkil bir askerî kuvvet çıkarmıştır. Amacının bölgedeki Hristiyanları korumak olarak ilan etmiştir. Osmanlı hükûmeti, dönemin Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı olayları kontrol altına almak ve bölgede düzeni sağlamak için görevlendirmiş; Lübnan'a giden Fuad Paşa faal ve makul bir siyaset izleyerek olayları bastırmıştır. Bundan sonra İngiltere, Fransa, Prusya, Rusya ve Avusturya temsilcilerinin katıldığı müzakereler neticesinde Lübnan, başında Osmanlı Devleti'nin tayin ettiği Hristiyan bir yöneticinin olduğu müstakil mutasarrıflık olarak teşkilatlandırılmış ve buraya özel bir nizamname hazırlanmıştır.⁹¹ Lübnan örneği

88 Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi, Osmanlı Diplomasisini İzinde*, s. 363.

89 Şehabettin Tekindağ, "Lübnan", *İA*, 7, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 105.

90 Şit Tufan Buzpınar, "Lübnan (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, 27, 2003, s. 250-251.

91 Engin Deniz Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon: 1861-192*, London: The Centre for Lebanese Studies, 1993, s. 34-35; E. Tural, "Minyatür Bir

bir taraftan Osmanlı içişlerine yönelik Avrupa müdahalesinin gerekçeleri, yöntemleri ve sonuçlarının anlaşılması ve Fransa'nın Doğu Akdeniz'e yönelik ilgisini ve hassasiyetlerini tüm derinliğiyle yansıtmaları bakımından önemlidir. Nitekim bölgede Fransız misyoner cemiyetlerince yapılan çalışmalar ve bu bağlamda açılan dinî müesseseler konusuna aşağıda değinilecektir.

Tablodaki son hadise Mayıs 1876'da yani II. Abdülhamid tahta çıkmadan kısa bir süre önce Selanik'te meydana gelen bir ihtida hadisesinin bir Müslüman-Hristiyan çatışmasına dönmesi üzerine büyük devletlerin Selanik Limanı'na savaş gemilerini göndererek, gerekli görülen önlemler alınıp asayiş sağlanamazsa şehrin işgaline kadar varabilecek tedbirleri hayata geçirme teşebbüsü şeklinde özetlenebilir.⁹² Söz konusu hadise esas itibarıyla hem Osmanlı Devleti'nde çok ciddi siyasî gelişmelerin yaşandığı bir sürece denk gelmesi hem de onun Tanzimat'tan itibaren müttefikleri olan İngiltere'de kısa zaman sonra meydana gelecek iktidar değişikliklerinin hemen öncesine rastlaması bakımından Osmanlı dış politikası üzerinde kendine mahsus olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açacaktır. Bunlardan Osmanlı Devleti'nin içişlerine dair olanı, gayrimüslimlerine karşı Osmanlı Devleti'nin siyasetini biraz sonra toplanacak İstanbul Konferansı'nın gündemine getirmesi olmuştur. Bununla birlikte Konferansta Bosna, Hersek ve Karadağ' idarî olarak özerk statü verilmesini içeren teklifler meseleyi başka bir boyuta taşımıştır.⁹³ Nitekim talepler devletin istiklaline büyük bir darbe olarak değerlendirilerek reddedilecektir.⁹⁴ Selanik olayları sırasında Osmanlı hükûmetine karşı takındığı şiddetli diplomatik tavrı

Tanzimat Ülkesi: Lübnan ve 1861 Lübnan Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, XIV/2, 2005, s. 65-91.

92 Ahmet Oğuz, *1876 Selanik Vak'ası, Osmanlı'nın Balkan Siyaseti*, Ankara: Grafiker Yayınları 2013.

93 Alan John Percivale Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, s. 241.

94 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şûra Mazbatası", *Tarih Dergisi*, 9, 1954, s. 128.

ile Rusya ön plana çıkmış, bir süre sonra İngiltere’de iktidara yeni gelen liberal hükûmet Rusların Osmanlı aleyhindeki yıkıcı tavrını desteklemeye başlamıştır.

Büyük güçler dünyanın geri kalanında sergiledikleri müdahaleci tutumu Osmanlı sınırları dahilinde de sürdürmeye çalışıyorlar; müdahalelerini farklı siyasî talep ve beklentileri olan Osmanlı gayrimüslimleri üzerine temellendiriyorlardı. Müstakil veya birlikte yapılan her bir müdahalede Osmanlı Devleti’ni siyasî olarak nüfuz ve kontrol altına alabilmek hedefi kendinî göstermektedir. Nitekim çeşitli bahanelerle yapılan müdahaleler sürecinde yerine getirmesi için Osmanlı Devleti’ne sunulan talepler listesinde çoğu zaman büyük devletlerin elçilerince kontrol edilmek şartıyla çeşitli ıslahatlar yapılması gündeme gelmiştir. Dolayısıyla bu tür talepleri gündeme getiren büyük güçlerin müdahalelerine yol açacak iç meselelerin önünün alınması ihtiyacı kendiliğinden belirlemektedir. Bunun II. Abdülhamid dış politikasının genel özelliği olduğuna dair değerlendirmeler aşağıda ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti’nin çeşitli zaafı büyük güçlerin müdahalesine zemin hazırlamaktaydı. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin giderek bozulan ekonomik durumu, askerî güç ve sanayileşme bakımından rakipleri ile arasındaki farkın aleyhinde açılması siyasî bağımsızlığını korumakta zorluk çekmesine yol açıyordu.⁹⁵ Devlet 19. Yüzyılın ortasından itibaren ciddi bir malî krizle karşı karşıya kalmıştır. 1854-1875 yılları arasında toplam 15 dış borç sözleşmesi imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmaların toplam tutarı 220 milyon sterlin olmakla birlikte, bu anlaşmalar neticesinde Osmanlı

95 Ekonomik ve askerî zaafı arttıkça Osmanlı Devleti dışarıya karşı kendisini müdafaa edebilmek için diplomasiye daha fazla ihtiyaç duyuyordu. Bu süreçte Osmanlı diplomasisi giderek Avrupalılaşacaktır. Roderic H. Davison, “The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century”, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul: The Isis Press 1999, s. 319-328.

hazinesine toplam 116 milyon sterlin girmiştir.⁹⁶ Bu rakamlar tek başına anılan dönemde Osmanlı Devleti'nin dış çevrelerdeki finansal itibarının çok iyi olmadığını somut olarak göstermektedir. Bir süre sonra bu dış borçların taksitlerinin ödenmesinde zorlanmaya başlayan Osmanlı Devleti 1875 yılında iflasını ilan etmiştir. Borç meselesi Osmanlı dış ilişkilerinde çeşitli sorunlara sebep olmuştur. Bu tarihte Balkanlarda başlayan isyanlar ve akabinde 1877-1878'de Rusya ile yaşanan savaş Osmanlı hazinesinin durumunu daha da ağırlaştırmıştır. Söz konusu savaştan sonra dış borç ödemelerinin bir düzene sokulması için *Düyun-ı Umûmiyye İdaresi* kurulmuştur. Rusya karşısında yukarıda bahsedilen savaş kaybeden Osmanlı Devleti, ayrıca 802 milyon 500 bin frank (35 milyon 310 Osmanlı Lirası) miktarında oldukça ağır bir savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiştir.⁹⁷ Bu savaş tazminatı Osmanlı Devleti'nin toplam dış borç miktarını 1/6 oranında artırmıştır. Dış borçlar meselesi Osmanlı Devleti'ne müdahale konusunda Avrupa büyük güçlerine uygun ortam sağlama bakımından Osmanlı dış politikasının serbestiyeti üzerinde bir baskı araçları haline gelecektir.

Büyük güçlerin II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'ne olan fiilî müdahalelerini gösteren yukarıdaki tablo incelendiğinde, genel itibariyle Tanzimat döneminde gerçekleşen müdahalelerle aynı karakteristik özellikler taşıdıkları görülmektedir. Bunlardan ilki 1878 Berlin Antlaşması ile önce Plave ve Gosine'nin, buna yerel Arnavut halk itiraz edince arkasından yapılan bir uzlaşma ile Hoti, Gruda (Grode) ve Klemend'in yeni kurulan Karadağ'a bırakılması kabul edilmiş ancak bu karara bölgedeki Arnavutlar tarafından yine karşı çıkılmıştır. II. Abdülhamid döneminin belki

96 Emine Kıray, *Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları 2010⁴.

97 Michael R. Milgrim, "The War Indemnity and Russian Commercial Investment Policy in the Ottoman Empire: 1878-1914", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri. Metinler/Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*, Ed. Okyar, O., Ankara 1975, s. 303.

de ilk ciddi diplomatik meselesi olan olay yeni filizlenmeye başlayan Arnavut milliyetçiler ile Osmanlı Devleti'ni bir başka ifade ile kendi tebaası ile hükûmeti karşı karşıya getirmiştir. Yerel direnç karşısında ilerleme kaydedilmemesi üzerine Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan büyük devletler olaya müdahale ederek Osmanlı Devleti'nin Ülgün (Dulcigno) dahil Buyana Nehri'nin denize döküldüğü yere kadar İşkodra Gölü'nün doğu ve batı taraflarında kalan bölgeyi Karadağ'a bırakmasına karar vermişlerdir.⁹⁸ Osmanlı Devleti'nin büyük devletlerin aldıkları son kararı kabul etmemesi üzerine donanma nümayişi baskısıyla Ülgün'ün terkini sağlamışlardır. Büyük devletlerin İzmir Limanı'nın işgal edecekleri yönündeki tehdit⁹⁹ süreç içinde II. Abdülhamid'in direncini kırılmasında donanma nümayişi kadar etkili olmuştur.

Tablo 2.
Osmanlı Devleti'nin Maruz Kaldığı Başlıca
Dış Müdahaleler (1876-1909)

TARİH	MÜDAHALE BULUNAN ÜLKE(LER)	MÜDAHALEYE KONU OLAN BÖLGE	MÜDAHALE SEBEBİ
1880	İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya	Dulcigno (Ülgün)	Ülgün'ün Karadağ'a terkini sağlamak
20 Mayıs 1882	İngiltere, Fransa	İskenderiye Limanı	Mısır Meselesi
Haziran 1895	İngiltere	Çanakkale	1895 Ermeni Olayları
1897	İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya ve Avusturya	Girit'in ablukası	Girit'teki iç karışıklıklar

98 Ali Fuat Türkgeldi, *Mesalih-i Mühimme-i Siyasiyye*, II, Haz. B. S. Baysal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1987², s. 136-167.

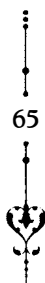
99 Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, İstanbul: Bedir Yayınları 1998, s. 208.

Kasım 1901	Fransa	Midilli	Lorando-Tubini Alacakları ve Fransa'nın diğer talepleri
1903	Rusya	İgneada (İstanbul Boğazı girişi)	Mitroviçe ve Manastır'daki Rus konsoloslarının öldürülmeleri ve Makedonya'da reform talepleri
1904	ABD	İzmir Limanı açıkları	Osmanlı topraklarındaki Amerikan misyoner kurumlarının tanınması
1905	İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya Macaristan, İtalya	Midilli ve Limni adaları	Makedonya'daki karışıklıklar

İngiltere'de yukarıda bahsedilen iktidar değişikliği ile liberal politikacı ve Osmanlı düşmanlığı ile ünlenmiş William Ewart Gladstone (1809-1898) başbakan olmuştur. Bu değişim çeşitli ıslahatların hayata geçirilmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne uygulanan *sıkı ancak dostça* politikanın yerini *baskı* politikalarına bırakmıştır.¹⁰⁰ Yukarıda bahsedilen Ülgün hadisesi bunlardan ilkidir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı müteakiben Ayastefanos Antlaşması'nın revizyonu olarak imzalanan Berlin Antlaşması'na dayanarak Anadolu ve Rumeli'de gayrimüslimlerin idarî, sosyal ve siyasî durumlarının iyileştirilmesine dair reform yapılması talebi II. Abdülhamid'in ülkeyi yönettiği dönemde Avrupa'nın büyük güçleriyle sürekli diplomatik krizlere neden olacaktır. Bu süreçte başta ve en fazla Ermeniler olmak üzere Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim gruplar, Osmanlı

100 Valentine Chirol, "The Attitude of the Powers", *The Balkan Question, The Present Condition of the Balkans and of The European Responsibilities*, Ed. Luigi Villari, London 1905, s. 245.

Devleti'ne yönelik emperyalist politikalar takip edip siyasî, ekonomik ve kültürel nüfuz bölgeleri oluşturmaya veya sahip oldukları nüfuzlarını korumaya çalışan ve aralarında bu nedenle çatışan büyük güçler tarafından vazgeçilmez siyasî araç olarak görülmektedirler. Nitekim İngiltere'nin himayesindeki Protestan veya Fransa'nın himayesindeki çeşitli Katolik misyoner gruplarının Osmanlı topraklarında yürüttükleri, hükûmet tarafından zararlı olarak değerlendirilen ve endişeye sebep olan faaliyetlerine yönelik müdahaleler, bu grupları himaye eden büyük devletlerin diplomatik temsilcilikleriyle Osmanlı Devleti arasında krizlere yol açmıştır. 1895 yılında İngilizlerin donanma gösterisinde bulunması gibi bazı fiilî dış müdahalelere de dönüşmüştür.¹⁰¹ Nihayetinde maruz kaldığı yoğun baskılar üzerine Osmanlı Devleti 1895'te kendi hazırladığı bir ıslahat projesini Anadolu'da hayata geçirmek zorunda kalacaktır.¹⁰² Dolayısıyla bu husus 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dış ilişkileri üzerinde baskı oluşturan konulardan bir diğerydi.

Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle birlikte yaşadığı devletlerarası kriz sayısı arasında ters orantı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu ters orantının boyutu 19. yüzyıl içinde giderek büyümüştür. Yaşanan krizlerin tarafını genellikle Osmanlı Devleti'nin rakibi olan ve dönemin büyük devletleri olarak adlandırılanlardan bazen biri bazen birkaçı oluşturmaktaydı. Söz konusu müdahalelerin arka planında yer alan sebeplerden birisi olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da kurulan blok ittifaklarını şekillendiren antlaşmalarda Osmanlı Devleti çeşitli şekillerde süje olduğunun altı çizilmelidir. 1872'de tesis edilen Üç İmparatorlar Ligi üyeleri *Doğu Sorunundan* kaynaklanacak anlaşmazlıklara birlikte çözüm üretmek konusunda

101 Jeremy Salt, *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians, 1878-1896*, London: Frank Cass and Co. Ltd. 1993.

102 Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul: Eren Yayıncılık 1993.

anlaşmışlardı. 1881’de yenilenen söz konusu ittifaka dair bu sefer imzalanan antlaşma ile taraflar arasında bir mutabakat olmadan Osmanlı Devleti’nin Avrupa topraklarının statüsünün değiştirilmemesi kabul edilmişti.¹⁰³

Tablo-2’de sayılan müdahalelerden 1901’deki Fransa müdahalesi dışındakiler tamamen siyasî karakterdedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru bahriye nümayişi fikrinin büyük devletlerin Osmanlı Devleti karşısında izlediği politikada artık alışılan bir yöntem haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta anılan tarihte henüz büyük güçler arasında yer almayan ABD bilhassa kendi vatandaşı olan misyonerlerin Osmanlı resmî makamları karşısında himayesi söz konusu olunca Akdeniz’deki savaş gemilerini devreye sokmaya başlamıştı. Nitekim 1894 yılında Doğu Anadolu’da başlayan Ermeni olayları sırasında bu tavır içinde olmuş; *Hristiyanların Türkler tarafından öldürülmesinin önüne geçmek ve gerektiğinde Amerikalı misyonerle ve kendi uyruklarını gemilere almak* gerekçesiyle Mersin’de sürekli bir savaş gemisi bulundurulmaya başlamıştır. ABD yönetiminin bu hareketi sadece *insanî* kaygılara dayanmıyordu. ABD Senatosunun ilgili kararında açıkça ilan edildiği üzere bu aynı zamanda 1878 Berlin Antlaşması’nın Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını öngören 61 ve 62. maddelerinin hayata geçirilmesi için de bir çabaydı.¹⁰⁴

Bir süre sonra nümayiş tehdidinin dahi büyük güçlerin çeşitli isteklerinin karşılanması için yeterli olduğunu gösteren işaretler vardır. Kasım 1897’de Osmanlı Devleti’nin güvenliğini tehdit eden birtakım siyasî tavırlar içinde olup firarî bazı Ermenilerin kaçışını kolaylaştırdığı gerekçesiyle Osmanlı yerel idarî makamların yaptırım uyguladığı Avusturya Lloyd Vapur Kumpanyası’nın Mersin’deki acentesi Brazzafolli, adı geçen devletin İstanbul’daki sefiri Baron

103 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, s. 323.

104 Mahir Aydın, *Belgelerle Ermeni Soykırımı Senaryosu*, İstanbul: Togan Yayıncılık 2008, s. 76-77.

de Calice'nin müdahalesiyle olaydan sıyrılmıştır. Baron de Calice önce *Leopard* kruvazörünü olay yerine göndermiş¹⁰⁵ Osmanlı Devleti'ne Brazzafolli'ye karşı takınılan onur kırıcı davranışlar nedeniyle bir ültimatom vererek, ertesi gün öğleye kadar taleplerinin yerine getirilmesini, aksi halde Avusturya savaş gemilerinin Mersin Limanı'nı bombalamakla tehdit etmiştir.¹⁰⁶ Sefirin bu hareketinin Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Agenor Maria Goluchawski tarafından desteklendiği anlaşılmaktadır. Avusturya Dışişleri talepler karşılamaadığı taktirde sefirini geri çekeceğini ifade etmiştir.¹⁰⁷ Söz konusu ültimatom karşısında Osmanlı hükûmeti Mersin mutasarrıfı ve bağılı olduğı Adana valisine görevden el çekirtmiştir¹⁰⁸. Bu sırada Baron de Calice yaşanan krizden istifade ederek, kısa süre önce sona eren Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında Osmanlı birliklerinin nakliyesini gerçekleştirdiğı halde henüz alacakları ödenmemiş olan, Avusturyalılarca işletilen *Oriental Demiryolu* şirketinin alacaklarının ödenmesini de talep etmiştir. Tehditler karşısında II. Abdülhamid adı geçen şirketin 250 bin lira değeriindeki alacaklarının ödenmesini de kabul etmiştir.¹⁰⁹ Bu olay şu ana kadar incelenen baskılardan farklı olarak ekonomik bir karakter de taşımaktadır. Zira bu kısa süreli diplomatik krizde Baron de Calice siyasî ve hukukî bir konuda Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale ederek egemenlik haklarına müdahale ettiğı gibi konuyla alakası olmadığı halde bir süredir sürüncemede kaldığı anlaşılan bir Avusturya şirketinin alacak meselesini hallederek, krizi fırsata çevirmiştir. II. Abdülhamid döneminde ABD'nin de Osmanlı Devleti'nden talep ettiğı bir miktar tazminatı benzer şekilde tahsil etmeye çalıştığı görülüyor. Mevzubahis tazminat 1894-1896 Ermeni

105 The New York Times, 12 November 1897.

106 The New York Times, 16 November 1897.

107 The New York Times, 17 November 1897.

108 İlhan Ekinci, "Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutuna Bir Örnek- Brazzafoli Meselesi", *Ermeni Araştırmaları*, 18, Ankara 2005, s.97.

109 The New York Times, 17 November 1897.

olayları sırasında Harput ve Maraş'ta hasara uğrayan Amerikalı misyoner müesseselerinin zararlarına karşılık isteniyordu. Taleplerine uzun süre karşılık bulamayan Amerikan hükûmeti birçok defa İzmir'e savaş gemisi göndererek tahsilat konusunda baskı uygulamayı düşünmüştür. ABD'ye bu yönde açıktan yapılacak bir ödemenin farklı ülkelerin benzer taleplerde bulunmasına yol açacağını düşünen II. Abdülhamid taleplere uzun süre direnmiş ve sorunu farklı bir yöntemle, ABD'ye sipariş edilen Mecidiye kruvazörünün satış bedeli üzerine talep edilen tazminatı eklemek suretiyle ödemeyi gizli yaparak gidermiştir (1901).¹¹⁰ Dikkat çekici olan, bu süreçte Amerikalı diplomatların söz konusu tazminatın ancak savaş gemisi gönderilerek tahsil edilebileceği konusunu, diğer devletlerin benzer müdahalelerini örnek göstererek, sürekli gündemde tutmalarıdır.

Sonuç itibariyle gerek Tanzimat gerekse Abdülhamid döneminde uluslararası sistemi şekillendiren büyük devletler, münferit veya ortak menfaatleri uyarınca gerekli gördükleri birçok konuda Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını ve siyasî bağımsızlığını çiğneyerek fiilî müdahalede bulunmuşlardır. Bu müdahalelerin bir kısmı, müdahil devletlerin Osmanlı Devleti'nden, Yunanistan örneğinde olduğu gibi, bağımsızlığını kazanmasını istedikleri milletler lehine olarak gerçekleştirilmiştir. Geri kalan müdahale sebeplerinin tamamına yakını aynı şekilde siyasî motivasyona sahipti ve Osmanlı tebaası gayrimüslimler lehine gerçekleştirilmişti. Görünürde onların haklarının muhafaza edilmesi prensibiyle hareket edilmiş olmasına rağmen arka planda ilgili ülkelerin bölgedeki geleneksel çıkar ve nüfuz mücadelesi yer alıyordu.

Genel olarak bakıldığında yapılan müdahalelerin amaçları Osmanlı Devleti'ne diplomatik müzakereler yoluyla

110 Ender Kuntsal, *Osmanlı Bahriyesi'nde Bir Amerikalı Bucknam Paşa*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2017, s. 45-82.

kabul ettiremedikleri kararları diplomatik baskıyla kabul ettirmektir. Zira büyük devletler 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ni alakadar eden dahili idarî, ekonomik ve siyasî konuyu topladıkları uluslararası kongre ve konferanslarda ele alarak karara bağlamışlardır. Bu tutum bahis konusu olan dönemde devletlerarası ilişkilere hakim *güç dengesi* (balance of power) prensibiyle uyum arz etmektedir. Devletler söz konusu denge içinde dünyanın geri kalanına ait meseleleri ortak menfaat uyarınca çözmekteydiler.

Bununla birlikte ekonomik olmasa da siyasî bağımsızlığını büyük ölçüde muhafaza eden Osmanlı Devleti idarecileri Tanzimat döneminde bu tür konferanslarda Avrupalı meslektaşları karşısında onlarla büyük ölçüde aynı donanımına sahip olarak devletin menfaatlerini savunmaya çalışmışlardır. Yukarıda görüldüğü üzere yine de büyük devletlerin birtakım fiilî müdahalelerini önleyememişlerdir. Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin büyük güçlerle olan ilişkilerinde İngiltere'nin birçok konuda özellikle Rusya karşıtlığı ile Osmanlı Devleti'ni desteklediği bilinmektedir. Bunun en somut örneği 1853-1856 Kırım Savaşı olmuştur. İngiltere örneğinde görüldüğü üzere bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne yaklaşımlarının ölçüsünü yine kendi ulusal menfaatleri belirlemiştir.

Çalışmanın giriş kısmında ele alındığı üzere incelediğimiz dönem uluslararası diplomaside baskı (coercion) meşru bir enstrüman olarak kabul edilmekteydi. Söz konusu baskı yöntemlerinden en yaygın olanı bahriye nümayişleri idi. Amacı uygulanan ülkenin karar alıcılarının algı ve davranışlarını etkilemek olup önceliği hiçbir şekilde askerî kazanım elde etmek değildi, asıl hedef diplomatik ve siyasî sonuç elde etmektir. Nitekim 19. yüzyıldan itibaren bahriye nümayişi şeklindeki dış müdahaleler hakkındaki bir değerlendirmede artık bu yöntemin dönemin devletler hukukunda yerleşik bir yöntem olarak kabul gördüğü ifade

edilmiştir.¹¹¹ Üzerinde durulması gereken diplomatik bir baskı aracı olarak güç kullanımına başvurmanın hiçbir kurala tabi olmamasıdır. Bu durum henüz örgütlü bir uluslararası sistemin var olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu dönemin belirleyicisi büyük devletlerin sürdürdükleri güç mücadelesi içinde kendi aralarında gelişen denge ve uyum prensipleriydi. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren devletler arası ittifaklar da kısmen bir belirleyici olarak uluslararası sistemin bir unsuru olmaya başlamıştır. Aşağıda II. Abdülhamid dönemi Osmanlı siyasî ilişkileri üzerinde durularak, bu dönemde takip edilen dış politikanın başlıca özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Dış Politikasına Genel Bir Bakış

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaşın oluşturduğu fiilî durumu, Avrupa büyük devletleri arasındaki güç dengelerini gözeterek hukukî bir zeminde düzenlemek üzere toplanan Berlin Kongresi'nde alınan kararlar henüz iktidarının ilk yıllarını yaşayan II. Abdülhamid'in sonraki süreçte takip edeceği dış politikanın esaslarının şekillenmesinde fazlasıyla etkili olacaktır.¹¹² Rusya'nın, savaşta ciddi mağlubiyet almış olan Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiği Ayastefanos Antlaşması'nı söz konusu büyük devletler kabul etmemişlerdi. Zira adı geçen anlaşma Rusya'ya Osmanlı Devleti üzerinde büyük bir nüfuz sağlamaktaydı.¹¹³ Buna en başta itiraz eden İngiltere olmuş ve dönemin büyük devletleri konuyu ele almak üzere Berlin'de toplanarak bir ay süren müzakereler neticesinde bölgesel ve küresel dengelerin gözetildiği 13 Temmuz 1878 tarihli

¹¹¹ Tanin, No: 1564, 3.

¹¹² M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Utah: University of Utah Press 2011.

¹¹³ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *DİA*, 5, 1992, s. 516.

Berlin Antlaşması'nı düzenlemişlerdir.¹¹⁴ Almanya şansölyesi Bismarck'ın başkanlığında gerçekleştirilen Kongre'de Osmanlı Devleti adeta yalnız kalmıştır. Kongre büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nde eskiden beri sorun olarak gördükleri birçok konuyu ele alıp karara bağladıkları bir diplomatik arena olmuştur. Rusya karşısında kendisine destek sağlama umuduyla Kıbrıs'a yerleşmesine razı olduğu İngiltere dahi¹¹⁵ Osmanlı Devleti'nin beklediği desteği sağlamamıştır. Anlaşma ile Osmanlı Devleti'ni içte ve dışta uğraştıracak birçok yeni sorun ortaya çıkmıştır.

Bunlardan, müteakip süreçte devleti en çok meşgul edecek olan *Ermeni Meselesi* Anlaşmanın 61. Maddesinde Doğu Anadolu'da Ermeni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ıslahat yapılması şeklinde, ilk defa devletler arası bir metinde yer almıştır.¹¹⁶ Benzer şekilde Rumeli'de Osmanlı hükûmetlerini meşgul ederek, çeşitli uluslararası diplomatik krizlere dönüşecek olan Doğu Rumeli ve Elviye-i Selâse (Makedonya) meseleleri de 1878 Berlin Antlaşması'nın ürünleriydi.¹¹⁷ Üstelik daha önce bahsedilen mevcut Osmanlı ekonomik darboğazını ciddi oranda artıracak olan Rusya'ya büyük miktarda savaş tazminatı ödenmesi de anlaşma ile kabul edilmişti. Bosna-Hersek ise hukukî olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak kaydıyla, Avusturya tarafından *geçici* olarak işgal edilecektir.¹¹⁸ II. Abdülhamid dönemi Osmanlı dış siyasî ilişkilerinde, 1878 Berlin Kongresi ve Berlin Antlaşması'nın ortaya çıkardığı bu tür meselelerin çözümüne önemli bir mesai sarfedilecektir. Bu durum

114 Gül Tokay, "Ayastefanos'tan Berlin Antlaşması'na Doğu Sorunu (Mart-Temmuz 1878)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, *Türk Tarih Kurumu* 15-17 Ekim 1997, *Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Haz: İsmail Sosyal, Ankara: *Türk Tarih Kurumu Yayınları* 1999, s. 189.

115 Rıfat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı İngiliz-Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1998.

116 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878 - 1897*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.

117 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, s. 391-393.

118 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, s. 391-393.

II. Abdülhamid'in sonraki süreçte izlediği dış politikanın temelini oluşturmuştur. Diğer bir ifadeyle II. Abdülhamid dönemi dış politikasının merkezinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunması düşüncesi yer almıştır.

19. yüzyılın son çeyreğinde uluslararası sistemde meydana gelen birtakım gelişmeler sonuçları itibariyle Osmanlı Devleti'nin dış politikasının şekillenmesi, dolayısıyla Osmanlı diplomasisi üzerinde etkili olmuştur. Kronolojik olarak bunlardan ilki milli birliğini tamamlayan Almanya'nın 1870 sonrasında büyük güç olarak uluslararası sisteme dahil olmasıdır. Bu gelişme küresel ölçekteki devletlerarası rekabetin zaman içinde artmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti özelinde Almanya, 1878 sonrasında yeni bir dış politika inşası sırasında diğer büyük devletler karşısında bir denge unsuru olarak düşünülmüştür. Almanya'nın bu rolü kabullenmesi ile Osmanlı topraklarındaki Alman ekonomik yatırımlarının artması arasında bir korelasyon kurulması mümkündür. İkinci önemli gelişme Tanzimat döneminde, özellikle Rusya karşısında Osmanlı Devleti'nin savunucusu olan¹¹⁹ İngiltere'de yaşanan iç siyasî gelişmelerdir. Liberal siyasetçi Gladstone seçimlerde aldığı başarısızlık üzerine hem başbakanlıktan hem de başında bulunduğu Liberal Parti'den 1874'te istifa etmiştir. İki yıl siyasetten uzak kalan Gladstone'un tekrar siyasete dönmesi ve iktidara gelmesi 1876 yılında Bulgaristan'da başlayan büyük isyan hareketiyle yakından alakalıdır. Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmak üzere kullandığı yöntemler hakkında büyük ölçüde uydurma haberlerden hareketle başladığı Osmanlı karşıtı propaganda faaliyetleri Gladstone'un bu dönemde yapılan İngiltere'deki seçimlerde temel çıkış noktasını

119 Ali İhsan Bağış, "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", *200 Yıllık Süreç, Ankara, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Haz: İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999, s. 45-54.

oluşturmuştur. Belki de İngiliz tarihinde başka bir örneği olmayan bu iç politikaya dış siyasî gelişmelerin konu edilmesi hadisesi Gladstone'u yeniden iktidara taşıyacaktır.¹²⁰

Nisan 1880'de yapılan seçimleri kazanan Gladstone başbakan olarak göreve başladıktan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı geleneksel İngiliz politikasını kökünden değiştirmiştir. Bu aşamada özellikle iflasını ilan etmiş olan Osmanlı maliyesinin dış borçlarını ödeyememesi neticesinde elinde Osmanlı borç tahvilleri bulunan ve alacaklarının ödenmesinden memnuniyetsizlik duyan İngiltere ve Fransa'daki hisse sahiplerinin (bond holders) şekillendirdiği iki ülke kamuoyundaki olumsuz havanın etkisini zikretmek gerekir.

Osmanlı Devleti'ne yönelik İngiliz siyasetindeki bu değişimin anılan devletin ulusal güvenlik politikası üzerinde önemli etkileri olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, özellikle Kıbrıs'ın da elde edilmesiyle, İngiltere, Doğu Akdeniz'deki en önemli deniz gücü olarak kalmaya devam etmiştir. Bölgedeki üstünlüğünün korunması kararlılığı ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yönelik geleneksel İngiliz politikasında ortaya çıkmaya başlayan zihniyet değişikliğinin, Akdeniz ve Ege'de de birtakım doğal tezahürleri olmuştur. 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile kurulan ve Ege Denizi'ne kadar uzanan büyük Bulgaristan, 1878 Berlin Antlaşması'nda küçültülmüş ve özellikle, hamisi olan Rusya'ya Boğazları bypass etme imkânı da sağlayabilecek, Ege Denizi'ne çıkışı kapatılmıştır.¹²¹ Bu tarihten sonra İngiltere hükûmeti en değerli sömürgesi olarak gördüğü Hindistan stratejisini tedricen değiştirerek; daha önce Boğazlardan başlattığı bu stratejiyi 1882'de Mısır'a yerleşmek suretiyle Akdeniz'de Kıbrıs ve Mısır eksenine kaydırmıştır. İngiltere, Hindistan'ı Boğaz-

120 Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun, İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, İstanbul: Timaş Yayınları 2011, s. 148-180.

121 Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", *Bellefen*, 237, 1999, s. 573.

lar üzerinden savunma yönündeki politikasını 1895 yılında tamamen terk etmiş ve yeni savunma stratejisinin merkezine Mısır'ı koymuştur.¹²² Bu önemli değişiklik Osmanlı Devleti karşısında takip ettiği dış politikada İngiltere'nin elini serbest bırakmıştır.¹²³

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ilk belirtileri bulunan, 1878 Berlin Kongresi'nde açığa çıkan Osmanlı Devleti'ne yönelik İngiliz dış politikasındaki değişiklik Gladstone'un liderliğindeki Liberal Parti'nin 1880'de iktidara gelmesiyle artık geri dönülmez bir şekle girmiştir. Yüzyılın geri kalan kısmında İngiltere Rusya ile Asya'da, 1870 yenilgisinden sonra yeni bir donanma programı başlatan Fransa ile Akdeniz'de bir rekabet yürütecektir. Bir süre sonra bu rekabete, Almanya ile başta Afrika ve Osmanlı topraklarında yaşanacak öncelikle ekonomik, akabinde askerî bir rekabet eklenecektir. Nitekim sonraki yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca herhangi bir ittifaka dahil olmayan İngiltere, yukarıda *muhteşem yalnızlık* olarak adlandırıldığı belirtilen bir dış politika takip etmiştir.

Bu gelişmeler karşısında II. Abdülhamid iktidarının ilk yıllarında Osmanlı dış politikasının yeniden inşa edilmesi gerektiğinin farkında olarak birtakım adımlar atacaktır. Bunlardan ilki yeni bir denge olarak Almanya'ya ağırlık verilmesidir. Nitekim saltanatın ilk başlarında dış politikada Almanya'yı müttefik olarak yanına alma çabası dönemin devlet adamlarından çok destek görmemiştir. Bunlardan Küçük Said Paşa, Almanya'nın Yakın Doğu'da herhangi bir ihtiras sahibi olmamasının, daha çok Avrupa üzerinde birtakım hedefleri olmasının buradaki mücadelede alan açmak için diğer büyük güçlerin dikkatini Osmanlı topraklarına çevirme

122 Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", s. 574.

123 Doğan Gürpınar, Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social and Cultural History, New York: I. B. Tauris 2013, s. 81-82.

gayretine yol açacağı endişesini taşıyordu.¹²⁴ Tam bu noktada dönemin Osmanlı Devlet adamlarının, Yasamee'nin compensation/concession policy (taviz siyaseti) olarak adlandırdığı yaklaşımdan oldukça endişe ettikleri ve rahatsız oldukları hatırlatılmalıdır. Nitekim dönemin devlet adamlarından Saffet Paşa, büyük güçlerin birbirlerini memnun etmek için başka ülkelerin topraklarını işgale yönlendirilmesini bir "ahlaksızlık" olarak değerlendiriyordu.¹²⁵ Şüphesiz bu sadece Osmanlı topraklarına yönelik başvuru bir yöntem değildi. Alman-İngiliz güç politikasında Avrupa'da Almanya'ya verilen küçük bir taviz İngiltere'nin Afrika'da kazanması demektir.¹²⁶

II. Abdülhamid döneminde büyük devletlerin filî müdahalesine konu olan diplomatik sorunların büyük bir bölümü yukarıda dikkat çektiğimiz Avrupa ahengi (Concert of Europe) dairesinde ele alınıyor ve güç dengesini değiştirecek olaylara büyük devletler birlikte müdahale ediyorlardı. Bu bakımdan 1815 sonrasında Avrupa siyaseti dönüşülerek icat edilen ancak Kırım Savaşı sonrasında çok fazla gündeme gelmeyen Avrupa ahengi, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin bölgesel güç dengelerini bozabilecek büyüklükteki meselelerin ele alınmasında sıklıkla riayet edilen bir prensip konumundaydı. Özellikle Girit meselesinin çözümünde bu yönüme sıkı bir şekilde riayet edilmiştir, zira konu Akdeniz'deki dengeleri ciddi bir şekilde değiştirebilecek önemdedir. II. Abdülhamid'in saltanatının ilk dönemlerinde Osmanlı dış politikasında yeni bir müttefik potansiyelinde değerlendirilen Almanya Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren birçok meseleye yapılan ortak müdahale sırasında söz konusu Avrupa uyumuna riayet etmiştir.

124 Feroze Abdullah Khan Yasamee, *Ottoman Diplomacy Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888*, İstanbul: The Isis Press 1998, s. 74.

125 Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi, Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, s. 415.

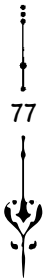
126 Robert Charles Kirkwood Ensor, *England 1870-1914*, s. 193.

Bu konuda dış müdahaleler hakkındaki tablo (Tablo-2) bir fikir vermektedir.

1897’de Girit’e yapılan ortak müdahalede İngiltere Başbakanı Lord Salisbury Almanya ve müttefiki Avusturya-Macaristan’ı *uyum* içinde tutmaya özen göstermiştir. Almanya sadece müdahale sonrası hızlıca olay mahallini terk ederek Osmanlı Devleti’ni kızdıran siyasî tutumunu yumuşatmaya çalışmıştır. Nitekim müdahaleden hemen sonra, Mart 1898’de Almanya ve Avusturya-Macaristan donanmaları müttefik filodan ayrılmışlardır.¹²⁷ Ancak 1905 yılında, bu sefer Makedonya’daki ıslahat programını Osmanlı Devleti’ne baskı uygulayarak kabul ettirmek üzere yapılan donanma gösterisinde Almanya’nın yerini aldığını söylemek gerekir. Bu da Almanya’nın henüz uluslararası siyasette tek başına hareket etmeyi göze alacak bir güç olmadığına işaret etmektedir. 1902’de Venezuela’ya yapılan müdahale de Almanya dış politikasının henüz bağımsız adımlar atmaktan çok uzak olduğunun teyididir. Esasında güç dengesi üzerine kurulu 19. yüzyıl uluslararası sistemi böyle bir davranışa çok ihtimal bırakmıyordu. Nitekim İngiltere’nin 1882’de yerleştiği Mısır’dan çıkarılması II. Abdülhamid dönemi dış politikasının en önemli uğraşlarından olup, bu süreçte kullanılan en önemli diplomatik argüman işgalin Osmanlı Devleti’nin Mısır’daki hukukunu çiğnediğidir. Süreç boyunca İngiltere karşısında Fransa’yı yanında tutmaya çalışan II. Abdülhamid politikasında başarılı olamamıştır zira Fransa tek başına İngiltere’nin Mısır’daki varlığına açıktan karşı bir tavır alamamıştır.¹²⁸ Bununla birlikte 1894-1896 *Ermeni Olayları* söz konusu olduğunda Avrupa uyumu sağlanamamıştır. Bunun bir sebebi Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın meseleyi kendileri açısından uluslararası sistemin dengelerini değiştirecek önemde değerlendirmemiş

127 Robert Charles Kirkwood Ensor, *England 1870-1914*, s. 258.

128 Süleyman Kızıltoprak, *Mısır’da İngiliz İşgali: Osmanlı’nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2010.

olmaları şeklinde açıklanabilir. Nitekim aşağıda ele alınacağı üzere II. Abdülhamid dış politikasını bu gerçeğin farkında olarak belirlemiştir.

II. Abdülhamid dönemi dış politikası ve söz konusu politikanın uygulama aracı olarak izlenen diplomasi hakkında önemli çıkarımlarda bulunmuş olan Yasamee'nin doğru bir şekilde dikkat çektiği üzere bu dönemdeki diplomasiyi Osmanlı Devleti'nin henüz oldukça büyük coğrafyası dikkate alarak sınıflandırmak ve değerlendirmek icap eder. Zira ele aldığımız dönemde uluslararası sistemi tek bir bütün olarak değerlendirmek oldukça yanlış çıkarımlara yol açacaktır. Buna göre Yasamee Osmanlı Devleti'nin dış politikasını dönemin uluslararası sistemindeki mücadele çerçevesinde dört coğrafi bölgeye ayırmıştır.¹²⁹ Bunları Osmanlı Devleti'nin her bir bölgede rekabet etmek durumunda olduğu devletlere göre *Avrupa*, *Asya*, *Balkan* ve *Orta Doğu* sistemleri şeklinde sıralamıştır. *Avrupa sistemi* söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti'nin altı büyük güç (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) ile karşı karşıyaydı. Osmanlı *Asya*'sında İngiltere ve Rusya arasında bir nüfuz mücadelesi söz konusuydu. Fransa bu bölgeye yönelik herhangi bir çıkar siyaseti içinde değildi. *Balkan sisteminde* sadece bir büyük güç, Avusturya-Macaristan'ın ciddi beklentileri ve emelleri söz konusu olup diğer devletler ikinci derecede idi (Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya). Son olarak Osmanlı Devleti'nin *Orta Doğu*'da sahip olduğu topraklar üzerinde karşısına çıkan devletler İngiltere, Fransa ve bazı küçük Arap kabileleri olarak gösterilmiştir. Şüphesiz bu tasnifin kendisine mahsus eksikleri söz konusudur. Örneğin Almanya bu sistem içinde sadece Avrupa'da gösterilmiştir. Sebep olarak

129 Feroze Abdullah Khan Yasamee, "Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamid II (1878-1908)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, *Türk Tarih Kurumu* 15-17 Ekim 1997, *Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Haz: İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999, s. 225-227.

Osmanlı Devleti açısından diğer bölgelere yönelik bir siyasî çıkar politikası takip etmediğinin kabul edilmesinden hareket edilmiş olabilir. Bununla birlikte ekonomik menfaatler söz konusu olduğunda Almanya da en az İngiltere ve Fransa kadar özellikle Anadolu ve Yaseem'e'nin Orta Doğu olarak adlandırdığı Osmanlı Arap coğrafyasına ilgilidir. Bu tasnifin en yararlı tarafı Osmanlı dış politikası incelenirken bölgesel ayırımın fayda sağlayacağıdır. Konumuz açısından düşünüldüğünde Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik faal çıkar siyaseti takip ettiği ve dolayısıyla diğer devletlere karşı müteyakkız olduğu bölgeler Anadolu ve Doğu Akdeniz (Levant) olarak ön plana çıkmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere Anadolu'daki nüfuz bölgeleri çok önceden belirlendiği için burada başka büyük gücün potansiyel tehdidi söz konusu değildir. Bağdat Demiryolu yapımı gündeme geldiğinde Fransa sahip olduğu ekonomik nüfuz bölgesinde ciddi bir Alman varlığı ve genişlemesiyle yüzleşmiştir. Bu tehdidi gidermek için uzun değerlendirmeler sonucunda bulunan çözüm, söz konusu girişime Fransız sermayesinin dahil olması şeklinde gerçekleşmiştir. Nitekim 1903'te kurulan Bağdat Demiryolu Şirketi'nin sermayesinin % 30'u Fransız sermayedarlara aitti. Ayrıca itirazları önlemek üzere Osmanlı Devleti Fransa'ya başka bölgelerde yeni demiryolu imtiyazları vermiştir.¹³⁰ Levant Fransa'nın çok öncelerden beri özellikle bölgede yer alan kadim Katolik Hristiyanlar üzerinden maddî ve manevî nüfuzunu genişlettiği bir yerdi. Nitekim 1815'ye uluslararası sistem yeniden dizayn edildikten sonra Fransa bölgedeki mevcudiyetini korumuş ve yeni duruma uyarlayacak adımları atmıştı.¹³¹ Fransa'nın bölgedeki nüfuzu oldukça uzun bir dönem herhangi bir tehdide maruz kalmamıştır. Bağdat Demiryolu örneğine benzer bir şekilde Alman tüccarların Doğu Akdeniz'de, bilhassa 19.

130 Kemal Beydilli, "Bağdat Demiryolu", *DİA*, 4, 1991, s. 443-444.

131 Vernon John Puryear, *French and the Levant, From the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah*, Berlekey-Los Angeles: University of California Press 1941, s. 1-2.

yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren artan etkinliği ve büyüyen pazar payı İngiltere ile birlikte en çok Fransa'yı endişeye sevk etmiştir. Aşağıda ele alınacağı üzere bir de II. Wilhelm'in Hristiyanlığın kutsal bölgelerine yönelik özel ilgisi Fransa'nın bölgedeki sosyo-kültürel müesseselerinin geleceği bakımından bir tehlike olarak değerlendirilmiştir.

Bu dönemde önemli meselelere dair hiçbir kararın padişahın onayı olmadan alınamadığı bir vakiadır ancak karar alma mekanizmalarında dönemin nazırlarından, önde gelen bürokratlarından ve danışmanlık görevini icra eden yaverlerden gelen görüş ve bilgilerin ağırlığı vardı. Padişah birçok durumda bunlarla anlaşmazlığa düşmüş olsa da dış politikaya ait konularda onlarla büyük ölçüde benzer bir bakış açısına sahipti. Dolayısıyla II. Abdülhamid dönemi Osmanlı diplomasisi müşterek bir çalışmanın ürünüdür.¹³² Akyıldız, II. Abdülhamid'in çalışma usullerine dair kaleme aldığı önemli makalesinde benzer bir hususa dikkat çekmiş ve uzmanlık gerektiren konularda padişahın işi ilgili mahfile havale ederek, müdahale etmekten uzak durduğu tespitinde bulunmuştur. Özellikle sultanın adalet ile alakalı konulara doğrudan müdahil olmadığını ifade edilmiştir.¹³³ Bununla birlikte bilhassa 1891 sonrasında Bâbıâli'nin tamamen devreden çıkarıldığını, konsolos atamaları dahil devlet umuruyla alakalı karar merciinin artık, giderek büyüyen bürokratik ekibiyle Mabeyn üzerinden doğrudan II. Abdülhamid'in kontrolünde olduğu belirtilmektedir.¹³⁴ Osmanlı hariciyesi söz konusu olduğunda benzer bir değerlendirmeler tekrar edilmektedir. 1885 sonrası II. Abdülhamid sadece üç hariciye nazırı değiştirmiştir. Fransa ile Osmanlı Devleti arasında 1901 krizi çıktığı zaman, 1895'te getirilmiş olduğu Hariciye Nazırlığını 1909'a kadar devam etti-

132 Feroze Abdullah Khan Yasamee, "Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamid II (1878-1908)", s. 223.

133 Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayıncılık 2004, s. 176-177.

134 Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s. 168-169.

ren Tevfik Paşa görev yapmaktaydı.¹³⁵ 1885 sonrasında hariciye nazırlarının çok az değişmesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi bu bir istikrar ve tutarlı politik çizginin işaretidir. Diğeri ise karar alma mercii kendisi olduğundan¹³⁶ Tanzimat dönemi Osmanlı dış politikasında görüldüğü üzere konjonktüre ve dış gelişmelere göre sürekli nazır değiştirme ihtiyacı duymadığıdır.

II. Abdülhamid dönemindeki takip edilen dış politik çizginin birkaç bariz özelliğinden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki devletin dış ittifaklara kapalı bir dış politika takip ettiğidir. Bazı araştırmacılar bunu harici baskıları azaltmak temelinde dışa mümkün olduğunca kapanan “durağan bir denge politikası” olarak nitelemişlerdir.¹³⁷ Bununla birlikte son dönemde yapılan çalışmalar II. Abdülhamid dönemi hariciyesinin meslekî donanım ve sosyokültürel birikim bakımından çağdaşı Avrupalı diplomatlardan aşağı kalmayan, oldukça zengin bir zümre olduğunu ortaya koymuştur.¹³⁸ Şüphesiz bu politika Tanzimat döneminin hariciyede *uzman* devlet adamlarınca takip olunan faal ve devletler arasındaki görüş ayrılıklarından maksimum düzeyde yararlanmayı hedefleyen ya da yine II. Meşrutiyet sonrası benzer metotları kullanan dış politikadan çok farklıydı. Yasmine II. Abdülhamid’in hariciye siyasetini içeriden başlattığını savunmaktadır. Buna göre devletlerin müdahalesine sebep olabilecek iç meseleler büyümeden çözülerek, dış müdahalelere yol açması engellenecekti.¹³⁹ Bu anlayışta

135 Carter Vaughn Findley, “Hariciye Nezareti”, *DİA*, 16, 1997, s. 180.

136 Doğan Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social and Cultural History*, s. 76.

137 Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi, Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, s. 521.

138 Doğan Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social and Cultural History*.

139 Benzer bir görüş ve II. Abdülhamid dönemindeki dahili gelişmelerin sınıflandırılması için bkz. Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII, 2016, s. 351-409.

diplomasiye ikincil bir rol yüklenmişti: büyük güçleri fiilî müdahaleye dönüştürebilecekleri fırsatlardan yoksun bırakmak.¹⁴⁰ Bu bakımdan 1901 yılındaki Osmanlı-Fransız krizine geçmeden önce, 19. yüzyılın sonunda değişen uluslararası dengelerin Osmanlı Devleti'ne yansımalarının ele alınması yararlı olacaktır.

19. Yüzyılın Sonlarında Yeniden Şekillenen Uluslararası Dengelerin Osmanlı Devleti'ne Etkileri

Almanya'nın 1870 yılında Fransa'yı yenerek büyük güç olarak dönemin uluslararası sistemine dahil olması, İtalya'nın aynı tarihlerde milli birliğini tamamlaması büyük devletler arasındaki siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkilerin yeniden şekilleneceği yeni bir dönem başlatmıştır. Bu dönemde Almanya ve İtalya dünya ölçeğindeki emperyalist paylaşımı sorgulamış ve gelişen sanayileri için hammadde ve pazar elde etmeye yönelmişlerdir. Bu iki devletin siyasî ve ekonomik nüfuz sahaları elde etmeye yönelik çalışmaları, dönemin uluslararası sisteminin en güçlü iki ülkesi İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerinin seyrini belirlemiştir.

Giderek güçlenen bir ülke olarak Almanya'nın ekonomik ve askerî gücüyle kıta Avrupa'sında üstünlüğü, 19. yüzyılın son çeyreğinde ele geçirmesi Fransa tarafından ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılanacak ve bu ülkenin siyasilerinde bir endişeye sebep olacaktır. Yerleşik kabulün aksine, bilhassa Bismarck'ın yönlendirmesi ile Fransa'nın yeni bir kolonizasyon hareketine girişmesi sonucunda elde ettiği kazançlar sayesinde zenginleşmesi zamanla Almanya'nın Avrupa'da ulusal bir tehdit olarak kabul edilmesi algısının değişmesini sağlamıştır.¹⁴¹

140 Feroze Abdullah Khan Yasamee, "Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamid II (1878-1908)", s. 227.

141 Steven Charles Hause, *Théophile Delcasse's First Years at the Quai D'orsay: French Diplomacy between Britain and Germany, 1898-1901*, Washington

Daha önce bahsedildiği üzere, İngiltere 19. yüzyılın ortasından itibaren Avrupa devletlerinin iç işlerini ilgilendiren konulara fazla müdahale etmek istemeyerek, sadece somut bir sorun gündeme geldiğinde harekete geçme şeklinde bir siyasî tavır sergilemeye başlamıştır. Bu yeni tavırda dış politikadaki önceliği ülkesinin menfaatine olan konularda gerekli olan en uygun yaklaşıma göre hareket etmeye vermiş, ortak bir Avrupa güvenliği anlayışını terk etmiştir. İngiltere'nin bu tavır değişikliği 20. yüzyılın başına kadar değerli yalnızlık olarak adlandırılan bir dış politika çizgisinde hareket etmesiyle sonuçlanmış ve bu çerçevede 1882'de Mısır'a tek başına yerleşmesi Fransa ile olan ilişkilerini uzun süreli bir krize sokmuştur. İngiliz-Fransız ilişkilerinin söz konusu kriz döneminde Fransa, bilhassa 1898 Fashado olayından sonra¹⁴² İngiltere karşısında uzun süre Almanya ile bir ittifak oluşturmaya çalışacaktır.¹⁴³ Sonuç alınamayan bu uzun denemeler neticesinde Fransa İngiltere'nin Mısır'daki durumunu kabullenerek, bunun karşılığında Yasamee'nin *ta-viz siyaseti* olarak adlandırdığı yaklaşımla Fas'ı elde etmek noktasında girişimlerde bulunacak, 1904'te İngiltere ile bir Entente imzalayacaktır.¹⁴⁴

Bu şekilde 19. yüzyılın sonlarında yeniden şekillenen uluslararası ilişkiler sistemi sonuçları bakımından Osmanlı Devleti üzerinde birçok etkiye sebep olmuştur. Daha önce geniş olarak bahsedildiği üzere sömürgeci devletler 19. yüzyılın başlarından itibaren özellikle siyasî ve ekonomik olarak kontrol altına almak ve yerleşmek istedikleri bölge ve ülkelere yönelik filî müdahale ve baskıyı *hukukî* bir araç

University, Graduate School of Arts and Sciences, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1969, s. 230.

142 Winfried Baumgart, *Imperialism, The Idea and Reality of British and French Colonial Expansion, 1880-1914*, Oxford: Oxford University Press 1982, s. 63-68.

143 Steven Charles Hause, *Théophile Delcassé's First Years at the Quai D'orsay: French Diplomacy between Britain and Germany, 1898-1901*, s. 209.

144 Guy Chapman, *The Third Republic of France, The First Phase, 1871-1894*, London: Palgrave Macmillan 1965, s. 354-355.

olarak meşrulaştırmaya çalışmışlar ve bunda büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. İngiltere'nin Çin'deki uygulamaları bu yaklaşımın anlaşılması için önemli bir örnek sunmaktadır. 1815 Viyana Kongresi'nin güç dengesi temelli uluslararası sistemi büyük devletlerin aralarındaki rekabetin geniş katılımcı savaflara dönüşmesini ciddi derecede azaltmış ancak söz konusu devletlerin dünyanın çeşitli bölgelerini ele geçirip bölge ülkeleri üzerinde hakimiyet tesis ederken silahlı güce başvurma, askerî ve siyasî baskı uygulama gibi uygulamalarının önüne geçecek herhangi bir engel oluşturmamıştır. Bu hususta Lahey Konferanslarında bazı girişimler söz konusu olmuş, sadece Venezuela'ya yönelik İngiltere, Almanya ve İtalya ortak deniz ablukası ile endişeye kapılan ABD'nin girişimleriyle bazı konularda tahkime gidilmesi bir seçenek olarak uluslararası hukuktaki yerini almıştır.

Yukarıda geniş olarak bahsedildiği üzere dönemin büyük devletleri 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin iç işlerine birçok filî müdahalede bulunmuşlardır. Bazen münferit bazen birkaç devletin bir arada gerçekleştirdiği söz konusu müdahaleler büyük oranda birtakım siyasî taleplerin yerine getirilmesini sağlamayı amaçlamıştır. Bilhassa Tanzimat Fermanı sonrası Osmanlı Devleti gerçekleştirdiği birtakım idari ve mülki yeniliklerin katkısıyla, kendisine yönelik müdahalelerin etkisini, dönemin devlet adamlarının izlediği faal diplomatik hamlelerle yumuşatmaya çalışmışlardır. Bu dönemdeki diplomatik hamleler daha çok büyük devletlerden birinin desteğinin elde edilerek konunun devlet açısından en az zararla sonlandırılması şeklinde olmuştur. Bununla birlikte, dönemin büyük devletleri arasındaki ilişkilerde Osmanlı Devleti'nin giderek daha fazla mücadele alanı haline gelmesiyle söz konusu yaklaşımın sürdürülebilirliği güçleşmiştir. Bir de siyasî ve ekonomik olarak artan sorunlar ve gerileme Osmanlı Devleti'nin farklı bir yöne limde bulunmasına yol açmıştır. Dolayısıyla 1878 Berlin Kongresi Osmanlı Devleti'nin gerek uluslararası rekabetin

geldiği yeni aşamayla, gerek devletin kendi gücüyle yüzleşmek durumunda kaldığı bir gelişme olmuştur.

Daha önce bahsedilen Fransa'nın Almanya'ya karşı Avrupa kıtasında değişen bakış açısı Osmanlı Devleti özelinde farklı bir durum arz etmektedir. Zira gelişen ekonomisi için yeni nüfuz alanları arayışında olan Almanya, 1870 sonrası henüz hiçbir büyük devletin kontrolünde olmayan Yakın ve Orta Doğuyu önemli bir genişleme sahası olarak değerlendirmekteydi.¹⁴⁵ 1878 Berlin Kongresi'nde büyük devletlerin, bilhassa İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yönelik tavırlarındaki değişimi değerlendiren II. Abdülhamid (1876-1909) yeni bir dış politika inşasına gidecektir. Bu politikanın temelinde hiçbir büyük devletle doğrudan ittifak içinde bulunmamak yer alırken, uluslararası sistemin yeni oyuncusu Almanya diğer büyük devletler karşısında bir denge unsuru olarak görülmüştür. Söz konusu yeni durum neticesinde Almanya Osmanlı Devleti nezdinde 20. yüzyıla girilirken giderek artan bir siyasî, askerî ve ekonomik nüfuz elde edecektir.¹⁴⁶ İşte bu süreç Osmanlı Devleti üzerinde Almanya ile Fransa'yı ciddi olarak karşı karşıya getirecektir.

Yukarıda detaylandırılan uluslararası ilişkilerdeki yeni gelişmeler Osmanlı Devleti-Fransa ilişkilerinin son dönemindeki önemli kırılma noktalarından biri olan 1901 çatışmasının ortaya çıkmasına büyük oranda etki etmiştir. Almanya'nın Osmanlı Devleti'nde artan nüfuzu ve geleneksel olarak Fransa'nın siyasî ve ekonomik hareket alanı olarak değerlendirdiği bölgelerde ekonomik ve kültürel açıdan etkinlik sağlamaya dönük çabaları karşısında Fransa 1898

145 William Otto Henderson, "German Economic Penetration in the Middle East, 1870-1914", *The Economic History Review*, 18/1-2, 1948, s. 54-56.

146 Rıfat Önsoy, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, İstanbul: Enderun Yayınevi 1982; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları 2005.

yılından itibaren daha faal bir siyasî tavır içine girmiştir.¹⁴⁷ Almanya'yı Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarının geleceği konusunda önemli bir tehdit olarak gören Fransa'nın bu tavrının arkasındaki, geçmişi yüzyıllara dayanan ekonomik ve kültürel yatırımın büyüklüğünün anlaşılması önemli olup yukarıda detaylarıyla konu edilmiştir. Dolayısıyla Fransa için Suriye ve boğazlarla bölgesiyle İstanbul üst düzey bir siyasî ve ekonomik öneme sahiptir. Buralardaki etkinliği Katolik cemaatlerin yüzyıllardır yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerinin ürünüdür. Bu nedenle, 1870'te başlayan Üçüncü Cumhuriyet döneminde Fransa'da Katolik misyoner gruplar üzerinde yaşanan cumhuriyet ve sekülerizm tartışmalarında bu gruplara en radikal biçimde karşı çıkanlar dahi onların Fransa'dan çıkarılmasını ancak dünyanın farklı coğrafyalarında *hamiliklerine* devam edilmesini ve bu manada lehlerine siyasî müdahalede bulunmalarını savunmuşlardır. Zira Katolik misyonerler bulundukları yerlerde Fransız ticareti ve siyaseti için yeni genişleme alanı sağlamaktaydılar.¹⁴⁸ Bu noktada özellikle II. Wilhelm'in 1898 yılında Osmanlı topraklarına gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Kudüs ile özel olarak ilgilenerek Katoliklerin de koruyuculuğuna soyunması karşısında bölgedeki Fransız Katolik misyonerler endişelerini kamuoyu ile paylaşarak meselenin ciddiyetine dikkat çekmişlerdir. Bu konuda kaleme alınan geniş haberde yapılan dikkat çekici değerlendirmelerden biri II. Wilhelm ile II. Abdülhamid'in Katoliklerin koruyuculuğu üzerinde anlaşmalarının Fransızlar için ciddi bir tehlike olduğudur. Sebebini de Almanya'nın Fransa'nın Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu ayrıcalıkları ortadan kaldırmak istemesidir. Katoliklerin koruyuculuğu altında kurulan Alman dernekleri

147 L. Bruce Fulton, "France and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Ed. Marian Kent, Frank Cass, London 1996, s. 137.

148 James Patrick Daughton, *An Empire Divided: Religion, Republicanism, and the Making of French Colonialism, 1880-1914*, New York: Oxford University Press 2006, s. 13-14.

bir yandan misyonerlik yapmaktaydılar, bir taraftan da Almanya için ticarî getiri sağlamanın peşindeydiler.¹⁴⁹

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti başta 1878 Berlin Antlaşması'nın ürünü Ermeni meselesi olmak üzere, 1882'de İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi, Makedonya meselesi gibi uluslararası mahiyet kazanan birçok ciddi sorun ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Osmanlı hükûmetleri bu bakımdan Tanzimat sonrası sürecin bir devamı olarak yoğun dış baskıya maruz kalmıştır. Bu tür sorunların çözümünde çağdaşı diplomatların donanımlarına sahip Hariciye kadrosu, devletin sahip olduğu ekonomik ve askerî imkanlar ölçüsünde merkezde geliştirilen politikaları hayata geçirmeye çalışacaktır. Devlet ekonomik ve askerî olarak güçlü bir konuma sahip olmadığından gerek bağımsız dış politika üretmek gerekse uygulamak noktasında sorun yaşamıştır. Bunun nedenle, ülke genelindeki kontrolünü artırarak herhangi bir dış müdahalenin gelişmesi engellenmeye çalışılmıştır. Bu arada atılan bazı adımlar, aşağıda ele alınacak kaçak olarak açılmış misyonerlik kurumlarına karşı geliştirilmeye çalışılan politikada olduğu gibi, büyük devletlerin sert tepkilerine yol açmıştır. Bu sert tepkiler bir yönüyle dönemde şiddetini artıran devletler arası rekabetin ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu durum karşısında büyük devletlerden en az aleyhte görülen Almanya'nın desteği sağlama çalışılmıştır.¹⁵⁰ Bununla birlikte, 1901 Fransa Çatışması konusunda Rusya çarının aracılığının istenmesi gibi anlık çözümler hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

II. Abdülhamid'in dış politikada bilhassa İngiltere karşısında bir denge olarak gördüğü Almanya'nın dönemin uluslararası ilişkilerinde ekonomik olarak elde ettiği konumu

149 "La Politique Allemande et Le Protectorat des Missions Catholiques", *Revue des Deux Mondes*, 4e période, tome 149, 1898, s. 5-41.

150 Ege Deniz Akarlı, *The Problems of External Pressures, Power Struggles and Budgetary Deficits in Ottoman Politics Under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, Department of History, 1976, s. 49.

siyasî bir güce henüz dönüştüremediği, dolayısıyla Venezuela örneğinde ABD'nin sergilediği tavrı ortaya koyabilecek bir durumda olmadığı söylenmelidir. Aksine gerek Venezuela örneğinde gerekse birçok başka uluslararası meselede görüldüğü gibi Alman dış politikası bu dönemde kompakt bir görüntü vermekten uzak, konjonktürel gelişmelerden oldukça etkilenen bir tavır içerisinde. Bir başka ifadeyle kendi dış politik yaklaşımını kabul ettirecek kararlı bir duruş göstermek noktasında sorun yaşamaktadır. Bu yönüyle de herhangi bir dış müdahale karşısında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alabilecek durumda değildir.

Sonuç itibariyle, mevcut uluslararası ve içerdeki şartlar altında II. Abdülhamid döneminde takip edilmesi düşünülen, devletlerin müdahalesine sebep olabilecek iç meselelerin dış müdahalelere yol açmadan çözülmesi şeklinde teorik yaklaşımın hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Aşağıda ele alınacağı üzere, Osmanlı Devleti-Fransa arasındaki diplomatik ilişkilerde önemli bir kriz olan 1901 Çatışması II. Abdülhamid dönemi dış politikasının parametrelerini ve büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik müdahalelerinde izledikleri yöntemleri, arka planda yürütülen devletlerarası diplomasiyi bütün ayrıntısıyla yansıtmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ FRANSIZ ÇIKARLARI VE LORANDO-TUBİNİ ALACAKLARI MESELESİNİN ORTAYA ÇIKMASI

Bir Büyük Güç Olarak 19. Yüzyılın Sonlarında Fransa

1789 Fransız ihtilali ve Napolyon'un Avrupa üzerinde mutlak hakimiyet kurmaya çalışması meşhur koalisyon savaşlarına yol açmış ve İngiltere'nin liderliğinde Fransa'ya karşı oluşturulan koalisyon, uzun süren askerî mücadelelerden sonra Fransa'yı kendileri için bir tehlike olmaktan çıkarmıştır. 1815 Viyana Kongresi bu bakımdan Avrupa'da statükonun iade edildiği ve olası istikrarı hareketlere karşı oluşturulan statünün muhafazasına karar verildiği, "güç dengesi" temelinde bir uluslararası sistem kurmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere kısa süre sonra Fransa da bu yeni sisteme dahil edilmiştir. 19. yüzyılın bundan sonraki tarihinde bilhassa sonuçları itibariyle Fransa iç ve dış siyasetini etkileyen en önemli gelişme 1870 yılında Almanya tarafından mağlup edildiği *Sedan Savaşı* olmuştur. *Millî gururunu* ciddi manada zedeleyen Almanya yenilgisinden sonra Fransa, mevcut olan toplumsal çatışmayı aşmak adına koloni siyasetine ağırlık

vermiştir.¹ 1880 sonrasında Afrika kıtasının içlerine yönelik kolonileşme hareketi Fransa için yeni iç çekişmelerden uzaklaşma vesilesi olmuştur.

Yeniden büyük bir kolonileşme faaliyetine başlayan Fransa dünya ölçeğinde İngiltere'nin ardından sahip olunan imparatorluğun büyüklüğü bakımından ikinci sırayı elde etmeyi başarmıştır. Bu itibarla 1870 sonrası Fransa-Almanya mücadelesi sadece Avrupa kıtası ile sınırlı kalmamıştır; sömürgeler ve Fransa'nın Osmanlı Devleti gibi dönemin henüz siyasî olarak bağımsız ülkelerindeki geleneksel ekonomik ve kültürel nüfuz bölgeleri de bu mücadelenin konusu olmuştur.

Araştırmacılar Fransa'nın dış politikasını tayin eden belli başlı unsurlardan ilkinin Avrupa'nın doğusundaki sınırları dolayısıyla coğrafya olarak göstermişlerdir. Dolayısıyla sınır güvenliği Fransız dış politikasında bir belirleyici faktördür. 1870'deki Almanya mağlubiyeti ve tamamlanan Alman birliği karşısında Fransa doğu sınırlarında sürekli bir tehlike hissetmiştir. Denizlerden gelebilecek bir tehdit karşısında Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nun kontrol altında tutulması gerekliliği Fransa'nın diğer önemli bir coğrafi zaafiydi.

Büyük bir güç olan Fransa'nın dış politikası üzerinde etkili olan ikinci husus 1800 ile 1900 arasında diğer büyük güçler karşısında nüfus bakımından sayısal üstünlüğünü kaybetmesi gerçeğiydi. Bunun sömürgecilik açısından bir sonucu kolonilere gerekli oranda yerli nüfus ihracı yapılamaması olmuştur. Diğer yandan kalabalık bir orduya sahip olmak bakımından da dezavantaj teşkil etmiştir. Bu ise onu Avrupa'daki en büyük rakibi Almanya karşısında 19. yüzyılın sonlarından itibaren zor bir durumda bırakmıştır.² Zaten özellikle 1870 sonrasında Almanya kar-

1 Richard B. Elrod, "Concert of Europe: A Fresh Look at An International System", s. 173.

2 John F. V. Keiger, *France and the World Since 1870*, Arnold, Londra 2001, s. 12.

şısında ciddi mevki kaybı içindeydi. 1850 yılında kıtanın en güçlü ekonomisi Fransa iken Almanya'ya karşı savaşılan 1870 yılında iki gücün ekonomik büyüklükleri neredeyse eşit seviyede idi. 1913 yılında Almanya Fransa'nın dört, İngiltere'nin iki katı demir ve çelik ürettiyordu. Ekonomik olarak güçlenen Almanya 1870'de başladığı askerî kapasite artırımı sonucu 1890'da Avrupa kıtasının en büyük askerî gücüne dönüşmüştü. Fransa bir yandan Almanya'nın büyüyen kara gücü diğer taraftan İngiltere'nin artan deniz gücüne karşı yarışmak zorundaydı. Bu ise Fransa hazinesine önemli bir yük getirmekteydi.³

Bununla birlikte, aşağıda Osmanlı ekonomisine doğrudan ve dolaylı yatırımlar bahsinde ele alınacağı üzere Fransa sahip olduğu güçlü finans sistemi ve kurumları sayesinde Avrupa ve dünyanın diğer ülkelerine ciddi bir sermaye ihracı yapabirmiştir. Fransa'nın mevzu bahis finansal gücü özellikle diplomatik konularda dikkate değer bir baskı aracıydı.⁴ 1870 savaşıdan sonra, Fransa'nın Avrupa'da kaybettiği askerî gücü yeniden elde etmeye kalmasından korkan Bismarck Fransa'yı herhangi bir diplomatik ittifaktan yirmi sene boyunca izole etmeyi başarmıştır.⁵ Dolayısıyla 1894 yılında imzalanan Fransız-Rus ittifakının tesisinde finansal faktörler oldukça baskın bir rol oynamıştır. Diğer taraftan bu iki ülkeyi bir araya getiren en önemli siyasî faktör şüphesiz Alman tehdidi olmuştur⁶. Bu ittifak I. Dünya Savaşı'na kadar Fransa'ya güvenlik açısından büyük bir rahatlama sağlayacaktır.

19. yüzyılda bölgesel farklılıkları oldukça fazla olan Fransa'yı bir arada tutan en önemli değer Fransa'nın "büyüklüğü" olduğu ifade edilmektedir. Buna göre Fransa'nın 19. ve 20. yüzyıllardaki uluslararası ilişkiler tarihinde söz

3 John F. V. Keiger, *France and the World Since 1870*, s. 13.

4 John F. V. Keiger, *France and the World Since 1870*, s. 14-15.

5 Alan John Percivale Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, s. 201-223.

6 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: TTK Yayınları 1987, s. 362-363.

konusu büyüklük vurgusunun oldukça abartılı bir biçimde öne çıkarıldığına işaret edilmiştir. Bu bakış açısı uluslararası düzlemde statü sahibi olmak için “Fransa” olmanın yeteceğini savunur⁷. Bu mantık Fransa’nın dünyanın geri kalanı ile yürüttüğü ilişkiler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.⁸ Dolayısıyla özellikle 1901 Osmanlı-Fransız diplomatik krizinde de Fransız basınında bu bakış açısının oldukça fazla yer bulduğunu görmek şaşırtıcı değildir.

Koalisyon Savaşları sürecinde Mısır’ı işgal etmiş olması nedeniyle bozulan Osmanlı-Fransız ilişkileri Mehmed Ali Paşa isyanı sırasında Fransa’nın yine açık bir şekilde asi vâliyi desteklemiş olması nedeniyle yine kırılğan bir çizgide seyretmiştir.⁹ Tanzimat sonrasında III. Napolyon döneminde Fransa fırsat buldukça Osmanlı Devleti’ndeki milliyetçi hareketlere destek veren tavrını sürdürmüştür. Bu dönemde bilhassa Âli ve Fuad paşaların diplomatik manevraları sayesinde, mesela Hıdiv İsmail Paşa’nın tam bağımsızlık için yürüttüğü diplomatik faaliyetlere destek vermiş ve Süveyş Kanalı’nın açılmasını sağlamış olsa da işi daha ileri götürememiştir.¹⁰ Daha sonra Süveyş Kanalı hisselerinin çoğunluğu, önceleri söz konusu projeye karşı çıkmış olsa da İngiltere’ye geçmiş (1875) ve Fransa’nın buradaki üstünlüğünü uzun vadeli olamamıştır.¹¹ Sedan Savaşı’nda uğradığı

7 Fransa’da farklı fikirleri savunan entelektüellerin “la grande nation” inancını en çok sarsan gelişme 1870 yılındaki mağlubiyet olmuştur. Bu olay sonrasındaki fikrî tartışmalar için bkz: Koenraad W. Swart, *The Sense of Decadence in Nineteenth-Century France*, Internationall Archives of the History of Ideas Archives, Series Editor: Sarah Hutton, Springer-Science+Business Media, B. V. 1964, s. 123-138.

8 John F. V. Keiger, *France and the World Since 1870*, s. 17.

9 Muhammet Hanefi Kutluoğlu, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Dış Politikası ve Diplomasi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Haz. İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999, s. 79-94.

10 Hayrettin Pınar, *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları Bâbîâli ve Hıdiv İsmail*.

11 Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti’ne Etkisi 1854-1882)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2015, s. 308-309; M. L. Bilge, “Süveyş”, *DİA*, 38, 2010, s. 187.

hezimet ile Avrupa'da bir izolasyon dönemine giren Fransa bunu aşmak için yeni bir sömürgeleştirme hareketine başlamasının yanında donanmasını güçlendirmek ve özellikle kendisini tehlikede hissettiği Akdeniz'de bir denge oluşturmak çabası göstermiştir. Hemen akabinde İngiltere'nin Mısır'a yerleşerek Doğu Akdeniz'i tamamen kontrol altına almak istemesi, Fransa ile bir mücadeleyi kaçınılmaz kılmaktaydı. Özellikle 1894'te imzalanan Fransız-Rus ittifakı, Akdeniz'de kendisine karşı olası bir saldırı ihtimali karşısında, Osmanlı Devleti'nden de gerekli desteği alamayacağını farkında olan İngiltere'yi endişelendirmekteydi. Dolayısıyla Akdeniz bu dönemde büyük güçlerin potansiyel bir çatışma alanı olma özelliğine sahipti. Yeniden donanma yatırımına başlayan Fransızlar 1888'de İngiliz donanması karşısında üstün bir konuma geçmişlerdi. Bu ise İngiltere'yi 1889 yılında ve Spencer Programı olarak da bilinen 1893 yılında iki donanma yasası çıkarmak zorunda bırakmıştı.¹² Bu sayede İngiltere, Fransa ve Rusya karşısında Akdeniz'deki pozisyonunu korumaya çalışmıştır.

Daha önce bahsedildiği üzere Fransa için 1894'te Rusya ile yapılan ittifak anlaşması oldukça önemlidir. Fransa bu şekilde Avrupa ve Akdeniz'de kendi güvenliğini sağlamış, Rusya da ülke içindeki yatırımlarını sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu finansmana, Fransız kredileri sayesinde kavuşmuştur.¹³ Söz konusu yakınlaşma 1896 yılında Rus Çarı II. Nikola'nın Paris'i ziyareti ile bir üst seviyeye taşınmıştır. Osmanlı Devleti-Fransa arasında krizin yaşandığı 1901 yılı Nisan ayında Fransa Dışişleri Bakanı Delcassé Rusya'ya bir

12 Barry Dennis Hunt, "The Eastern Question in British Naval Policy and Strategy, 1789-1913", *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies, from the mideighteenth century to 1914 (Proceedings of the XVIIIth Conference on War and Society in East Central Europe, Thessaloniki, 6-8 June 1985)*, Ed. Apostolos E. Vacalopoulos, D. Constantinos, Svolopoulos, Bela K. Kiraly, New Jersey: 1988, s. 63-64.

13 Alan John Percivale Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, s. 325-345; Guy Chapman, *The Third Republic of France, The First Phase, 1871-1894*, s. 348-354.

ziyaret gerçekleştirmiştir. Akabinde Rus Çarı II. Nikola, Osmanlı-Fransız ilişkilerinin diplomatik olarak kesildiği Eylül ayında Paris'i ziyaret etmekteydi. Bu Rus-Fransız yakın ilişkileri, birkaç ay sonra Fransa ile kopan diplomatik ilişkilerde II. Abdülhamid'i Rus çarından arabuluculuk talep etmeye sevk eden muhtemel neden olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin Fransa ile 1901'de yaşadığı krizde Rus çarına arabuluculuk teklif etmesi görünüşte yerinde bir yaklaşımdır. Zira uluslararası sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesi amaçlayan birinci ve ikinci Lahey Konferanslarının toplanmasına öncülük eden dönemin Rus çarı II. Nikola olmuştur. 1902 Venezuela hadisesinin Lahey'deki Daimi Tahkim Mahkemesi'nde çözülmesine dair taraflar arasında 1903 yılında imzalanan protokolün üçüncü maddesi uyarınca söz konusu mahkemeden üç üyeyi belirleyip tayin etme yetkisi verilen yine Rus İmparatoru idi. Görüldüğü üzere Rus çarının dönemin uluslararası toplumu nezdinde bu anlamda bir popülerlik ve saygınlığı söz konusudur. Bununla birlikte aynı dönemde Fransa ile Rusya arasındaki siyasî yakınlaşma II. Nikola'nın sorunun çözümünde aktif bir rol almaktan kaçınmasına yol açmış olmalıdır. Dolayısıyla Venezuela örneğindeki tahkim sürecinde dönemin ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in gerçekleştirdiği müdahalenin etkisi II. Nikola örneğinde söz konusu olmayacaktır. Osmanlı Devleti'nde 1890 sonrasında giderek artan Alman nüfuzu¹⁴ ve Almanya'nın sadece ekonomik ve ticarî olarak Osmanlı pazarlarına girmesi ve etkinliğini genişletmesi değil, aynı zamanda eş güdümlü olarak geleneksel Fransız nüfuz sahası olarak kabul edilen bölgelerdeki Katolikleri himaye etmeye başlaması 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti üzerinde bir Fransız-Alman çekişmesine doğru giden sürecin itici faktörleri olmuştur. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik

14 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*.

genişlemesi sadece Fransa'yı değil İngiltere'yi de endişelendirmiş ve iki ülkenin müteşebbisleri Alman sermayesi karşısında Osmanlı topraklarında birlikte hareket ederek, bu gelişmeye karşı koymaya dahi çalışmışlardır.¹⁵

Osmanlı-Fransız İlişkilerinin Ekonomik Yönü

Osmanlı ekonomisinin Batı kapitalizmi ile eklemlenme süreci 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ivme kazanmıştır. Sanayi Devrimi gibi mühim bir sürecin dışında kalarak yerli üretim olanaklarını artıramayan Osmanlı Devleti kaçınılmaz olarak Batı'nın mamül maddelerine mahkûm hale gelmeye başladı. Diğer yandan bir türlü sağlanamayan malî disiplin, sürekli artan dış ticaret açıkları ve kontrol edilemeyen para piyasaları devleti Batılı kapitalistlerin sadık bir müşterisi haline getirdi. Özellikle 1838'de İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması sonucunda müdahaleci Osmanlı ekonomi yönetimi terk edilerek serbest piyasa ekonomisine geçişin ilk adımı atılmış oldu.¹⁶

Baltalimanı Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki süreçte başta Fransa, Rusya, Avusturya olmak üzere diğer Batılı devletler de benzer koşullarda ticarî sözleşmeler yaparak Osmanlı pazarına hızlı bir giriş yaptılar. Nitekim söz konusu sözleşme tekel, içgümrük uygulamaları gibi engelleri kaldırmanın yanı sıra yabancı tüccarlara Osmanlı topraklarında şubeler açarak perakende ticaret yapma hakkını da tanımıştı. Böylelikle daha önceden Osmanlı gayrimüslim unsurlarını adeta acentalar olarak kullanıp kendileri sadece transit ticaret yapabilen yabancı tüccarlar artık hem ticarî hem de malî piyasalarda doğrudan hareket edebilecek birer aktör haline gelmişlerdi.¹⁷ Üstelik yerli tüccara göre sahip

15 Keith A. Hamilton, "An Attempt to Form an Anglo-French 'Industrial Entente'", *Middle Eastern Studies*, 11/1, 1975.

16 Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları 2010, s. 65 vd.

17 Baltalimanı Antlaşması öncesi ve sonrasında yabancı tüccarların etkinliğinde meydana gelen değişim ve antlaşmanın bunun üzerindeki etkisi hak-

oldukları sermaye üstünlüğü ve Osmanlı mallarının alıcısı durumundaki Batı pazarlarıyla sağlam ilişkileri sayesinde kısa sürede piyasada üstünlüklerini kabul ettirmeyi başardılar. Ayrıca başta ordu ve donanma olmak üzere gerçekleştirilen reformlar esnasında Batı'dan transfer edilmesi gereken teknoloji ile ilgili gerek kredi gerek *know-how* gerekse aracılık hizmetlerinin sağlanması yine bu yabancı tüccarların önemli işlevlerinden biri haline gelmişti.¹⁸

Fransa Kanunî devrinden itibaren Osmanlı Devleti ile siyasî ve ticarî ilişkileri bakımından yakın bir temas içindedi. Özellikle 18. yüzyıl boyunca sahip olduğu kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı coğrafyasında etkin bir ticaret ağı oluşturmayı başarmıştır. İzmir'den Halep'e kadar yayılan şebekeyi Marsilya'ya bağlamak suretiyle canlı bir ticarî faaliyet Fransız tüccarlar tarafından gerçekleştirilmekteydi.¹⁹ 1789'da gerçekleşen Fransız İhtilali ve akabinde yarım yüzyıl kadar Fransa'nın çalkantılı bir dönem geçirmesi doğal olarak bu avantajlı durumu tehlikeye attı. 1850'den itibaren ise Fransız sermayedarların yeniden yurtdışına fon ihraç etmeye başladıkları yeni bir evreye geçildi.²⁰

1838 Antlaşması sonrasındaki dönemde Fransızlar Osmanlı piyasasında toptan ve perakende ticaretinde ötesinde üst düzey piyasa yönlendirici alanlarda da söz sahibi olmaya başladılar. Bunların başında da çalkantılı para

kinda bkz. Mübahat Küçükoglu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1580-1850)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2013.

18 Osmanlı Ekonomisinin dış piyasalara eklenme süreci ile ilgili bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1830-1913)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1994.

19 Edhem Eldem, *French Trade in İstanbul in the Eighteenth Century*, Holland: 1999, s. 13 vd.

20 Michelle Raccagni, "The French Economic Interests in the Ottoman Empire", *IJMES*, II, 1980, s. 339; E. Rondo Cameron, "The Credit Mobilier and the Economic Development of Europe", *Journal of Political Economy*, 61, 1953, s. 461 vd.; Alain Plessis, "The Parisian "Haute Banque" and the International Economy in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *The World of Private Banking*, Ed. Y. Cassis, and P. Cottrell, Ashgate, Büyük Britanya: 2009, s. 131 vd.

ve malî piyasaların doğurduğu fırsatları bünyesinde barındıran finans piyasaları yer almaktaydı. Örneğin 1845 tarihinde Halep'te banka kurmak üzere girişimde bulunan fakat hükûmetten olumsuz yanıt alan üç müteşebbisten biri olan Antuan Portalis de bir Fransız vatandaşıydı. Söz konusu banka hem kambiyo ticareti yapmayı hem de yerel bir kredi kuruluğu olarak bölgenin ihtiyacını karşılamayı amaçlıyordu. Şayet proje hayata geçirilebilse idi hisse senetlerinin Fransa'da da satışa çıkarılacağı kurucular tarafından ihsas ettirilen bir husustu.²¹ Bundan daha önemlisi, Fransız vatandaşı olan Jacques Alléon önce tek başına daha sonra Emmanuel Baltazzi ile birlikte devletin kambiyo idaresi işini üstlenmesiydi. 1849 yılına gelindiğinde ise imparatorluğun ilk bankası olan Dersaadet Bankası Jacques Alléon'un ortaklığıyla kuruldu.²² Avrupa'da meydana gelen 1848 ihtilallerinin doğurduğu kriz ve devletin bankerlere karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi üzerine banka iflas etti. Dersaadet Bankası'nın borçlarını tasfiye etmek için gerçekleştirilen 1852 tarihli Callimaki istikrazı yine Paris ve Londra piyasalarından temin edilmişti. Fakat Sultan Abdülmecid'in sözleşmeyi feshetmesi üzerine borçlanma operasyonu başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

1854'te patlak veren Kırım Savaşı Osmanlı Devleti'nin askerî ve diplomatik desteğin yanı sıra malî desteğe de muhtaç olduğunu açıkça ortaya koydu. 1854'te Londra piyasasından gerçekleştirilen 3 milyon sterlinlik borçlanma yeterli olmayınca 1855'de İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin kefil olduğu 1855 borçlanması gerçekleştirildi.²³ 1856'da Paris Barış Antlaşması'yla sona eren savaş Osmanlı Devleti'ne

21 Murat Hulkiender, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılık ve Bankacılık Teşebbüsü 1845", *I. Uluslararası Muallim Rifat Kilis ve Çevresi Sempozyumu*, Kilis 2013, s. 127-141.

22 Murat Hulkiender, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkez Yayınları 2003, s. 5 vd.

23 Olive Anderson, "Great Britain and the Beginings of the Ottoman Public Debt, 1854 - 55", *The Historical Journal*, 7/1, 1964, s. 47-60.

yalnızca doğrudan dış borçlanmanın kapısını açmamıştı. Aynı zamanda antlaşmanın eki haline getirilen İslahat Fermanı'nın ilanıyla birlikte yabancı sermayenin Osmanlı topraklarında bankalar ve şirketler aracılığıyla doğrudan yatırım yapabilmesine de imkân sağladı. Nitekim ilk olarak 1856'da İngiliz sermayedarlar tarafından Osmanlı Bankası kuruldu. Bundan sonraki süreçte gerek Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma ihtiyacını karşılayan bankalar gerekse ulaşım-dan altyapı hizmetlerine kadar pek çok alanda faaliyet gösteren yabancı şirketler günden güne imparatorluğun ekonomik hayatına temlik koydu.

Fransız Sermayesi ve Osmanlı Borçları

Kırım Savaşı'nı finanse etmek için yapılan 5 milyon sterlinlik 1855 istikrazı Rothschildlerin Londra şubesi tarafından üstlenilmişti. İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin garanti ettiği % 4 faizli tahvillerin ödemesine Mısır vergisi, İzmir ve Suriye'nin gümrük gelirleri karşılık gösterilmişti²⁴. Kuşkusuz iki müttefikinin devlet olarak kefaleti söz konusu olmasaydı Avrupa piyasalarından bu krediyi kendi başına Osmanlı Devleti temin edemezdi. Borçlanmanın operasyon kısmını İngiliz sermayedarlar üstlenirken faiz ödemeleri ve amortisman operasyonlarını da Fransızlar İngilizlerle birlikte garanti etmişti.²⁵ 1860'da gerçekleştirilen başarısız *Mirés istikrazı* yine Fransız sermayesinin bir operasyonu idi. Mirés'e Fransa'da açılan yolsuzluk soruşturması bu istikrazın çökmesine yol açmıştı.²⁶ 1862'de ise Fransız sermayedarlar

24 A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, der: Maliye Tetkik Kurulu, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı 1978, s. 84-86; Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, der: Maliye Tetkik Kurulu, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı 1979, s. 18.

25 Edhem Eldem, "Ottoman Financial Integration with Europe: Foreign Loans, The Ottoman Bank and the Ottoman Public Debt", *European Review*, 13/3, 2005, s. 434.

26 A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, s. 89-99; Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s. 31; Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2001, s. 304.

açısından bir dönüm noktası oldu. 1856'da kurulan Osmanlı Bankası Fransızların da katılımı ile *Bank-ı Osmanî-i Şahane*'ye dönüştürülürken 8 milyon Sterlinlik bir dış borca da aracılık ediyordu. Ertesi yıl Credit Mobilier ve Osmanlı Bankası kısa vadeli borçların ödenmesi için 8 milyon sterlinlik yeni bir kredi daha organize etti.²⁷ 1865'te Credit Mobilier ve Osmanlı Bankası bu sefer dış borç ödemeleri ve bütçe açığını kapatmak için 6 milyon sterlinlik yeni bir istikraz yaptı. Aynı yıl *General Credit* ve *Societe General* adlı Fransız bankaları Galata bankerlerinden alınan kısa vadeli borçları yapılandırmak için 32,9 milyon Sterlinlik bir antlaşma daha yaptı. 1869'a gelindiğinde bir diğer büyük Fransız bankası *Comptoir d'Escompte* ile yine iç borç ödemeleri ve bütçe açıkları için 22 milyon sterlinlik bir diğer sözleşme yapıldı.²⁸ 1872'de Osmanlı Bankası ve Credit General Ottoman'dan 4,8 milyon Sterlinlik bir borç, 1873'te Credit Mobilier ve Credit General Ottoman'dan 27,8 milyon Sterlin, 1874'te ise Osmanlı Bankası'ndan kısa vadeli borçlar ve borç faizlerinin ödemesinde kullanmak üzere 40 milyon sterlin borç alındı.²⁹ Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında da Osmanlı Bankası ve İngiliz sermayedarlar aracılığıyla 1877'de 5 milyon Sterlinlik bir sözleşme daha yapıldı.³⁰

1875'te Osmanlı Devleti'nin iflasını ilan etmesinin ardından Avrupalı sermayedarlarla yürütülen uzun görüşmeler sonucunda 1881'de Duyûn-ı Umûmiye İdaresi kuruldu. Kredi kapılarının yeniden açılmasını sağlayan bu gelişme sonucunda Osmanlı Devleti Fransız sermayedarlardan yeni

27 A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, s. 165-167; Charles Morawitz, *Türkiye-Maliyesi*, s. 33; Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 306.

28 A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, s. 169-182; Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 312.

29 A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, s. 184-200; Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 314, 316.

30 Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, s. 208-215.

borçlar alabilme imkanına kavuştu.³¹ 1886'da Osmanlı Bankası'ndan alınan avansları ödemek için yine aynı kuruluştan 5,9 milyon sterlin borçlanmaya gidildi. 1890'da kısa vadeli borç ödemeleri için yine Osmanlı Bankası'ndan 7,8 milyon Sterlin, 1891'de Rothschildler'den 6,3 milyon Sterlinlik bir borç daha alındı. 1894'te bu sefer Osmanlı Bankası ve Rothschildler'den 1854 ve 1871 borcunun ödemesi için 8,2 milyon Sterlin borç alınmıştı.³² İki yıl sonra 1896'da Osmanlı Bankası ve Rumeli Demiryolları'na olan borçların ödenmesi için yapılan 2,98 milyon Sterlinlik borçlanmaya yine Osmanlı Bankası aracılık etti.³³ 1902 yılında ise 1886 borcunun konsolidasyonu için Osmanlı Bankası'ndan 7,8 milyon Sterlinlik bir borç daha alınmıştı. Aradan iki yıl geçmeden yeniden bütçe açıklarını finanse etmek için Osmanlı Bankası ve Comptoir d'Escompte aracılığıyla 2,5 milyon Sterlinlik yeni bir anlaşmaya imza atıldı.³⁴ Ertesi yıl Osmanlı Bankası'na olan borçların ödenmesi için aynı bankanın operasyonu ile 4,8 milyon Sterlinlik bir kredi anlaşması daha yapıldı. Osmanlı Bankası bundan sonra 1906, 1908, 1909, 1914 yıllarında bütçe açıkları ve borç ödemeleri için toplam 35,5 milyon sterlinlik borçlanmaya daha aracılık etti.³⁵

1854'te iç borçların finansmanı ve savaş harcamalarını karşılamak için başlayan borçlanma serüveni sonucunda 1875'te moratoryum ilan edildiği vakit Osmanlı tahvillerinin ihraç fiyatı %30'lar seviyesine inerken ödenecek faiz

31 Giampaolo Conte, Gaetano Sabatini, "The Ottoman External Debt and Its Features Under European Financial Control (1881-1914)", *The Journal of European Economic History*, 3, 2014, 70 vd.; Paul Coubertin, *La Chronique de France*, Paris 1901.

32 A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, s. 429-434; Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 320-322.

33 A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, s. 434-435; Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 324.

34 Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 330.

35 Emine Kırar, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, s. 217-225; Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 338-344.

oranı da nominal %15 civarında seyretmekteydi. Düyûn-ı Umumiyye'nin kuruluşundan sonra Osmanlı Devleti yukarıda da belirtildiği gibi borçlanmaya devam etti. 1886'dan 1914 tarihine kadar başta Fransız ve İngiliz kuruluşları olmak üzere toplam 23 dış borç sözleşmesi daha imzalandı. Osmanlı tahvillerinin bu dönemde ihraç fiyatı %85 faiz oranları ise %4'ün üzerinde bulunmaktaydı. Söz konusu göreceli iyileşmenin altında elbette ki Düyûn-ı Umumiyye vasıtasıyla tesis edilen malî denetim yatmaktaydı.³⁶

Tablo 3.
Ülkelerin Toplam İçindeki Payı(%)³⁷

Yatırımın Türü	Fransa	İngiltere	Almanya	Toplam
Kamu Borcu (Portföy Benzeri)	43,94	10,35	15,53	69,81
Özel Yatırım (Direkt Yatırım)	16,17	4,11	9,90	30,19
Toplam İçindeki Payı	60,11	14,46	25,43	100,0

Fransız Sermayeli Şirketler

Bankalar

1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile birlikte Osmanlı topraklarında yabancı sermayenin doğrudan yatırım yapabilmesinin önü açılmıştı. Fransız sermayedarlar bunu bazen doğrudan kendileri imtiyazlar almak bazen de *Galata Bankerleri* gibi yerel unsurlarla ortaklıklar kurmak şeklinde gerçekleştirdiler. Bankacılık, demiryolları, liman ve rıhtımlar, kent hizmetleri, madencilik, sanayi ve ticaret alanında pek çok Fransız şirketi özellikle 1870'den itibaren Osmanlı ekonomisi içinde yer tuttu.³⁸

³⁶ Ethem Eldem, "Ottoman Financial Integration with Europe: Foreign Loans, The Ottoman Bank and the Ottoman Public Debt", s. 442.

³⁷ Bilekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*, Ankara: Ankara Ziraat Odası Yayını 2009, s. 97.

³⁸ V. Necla Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, İstanbul: Hil Yayınları 2008, s. 102-106.

Bankacılık alanında Fransız sermayedarların ilk hamlesi 1855'te *Rothschildler'in* Paris koluna bağlı Alphonse de Rosthschild'in bir devlet bankası kurma teklifiydi. Bank-ı Osmanî adıyla kurulacak bankanın sermayesi 3.000.000 sterlin olup imtiyaz süresi 25 yıldır. Ayrıca banka vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne 5 milyon sterlinlik bir borç verilmesi de teklif edilmişti.³⁹ Aynı yıl *Credit Mobilier*'in sahibi Pereire Kardeşler banka kurmak için girişimde bulundu. Jacques Alléon'un aracılık ettiği bu grup Avrupa'nın büyük bankelerini bir araya getirerek meskûkâtın ıslahı, kamu yatırımları ve madenlerin işletilmesi gibi alanlarda faaliyet göstermeyi amaçlıyordu.⁴⁰

1862 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin başarısız *Mires İstikrazının* ardından içine düştüğü malî bunalım Fransız sermayedarlara büyük bir avantaj sağladı. 1856'da İngiliz sermayedarların kurduğu Osmanlı Bankası, başını Pereire Kardeşlerin çektiği Fransız sermayedarların iştiraki ile *Bank-ı Osmanî-i Şahane*'ye dönüştü. Londra ve Paris'te merkezleri olan bankanın Londra kolu Mısır, Paris kolu ise Osmanlı operasyonları üzerine çalışmaktaydı. Devletin merkez bankası görevini üstlenecek olan banka bir taraftan para emisyonu imtiyazını elinde bulundurup diğer taraftan devletin iç ve dış borçlanma operasyonlarına aracılık edecekti.⁴¹

Credit Mobilier, Osmanlı Bankası'nın yönetimine gelince Fransız sermayedarlar Galata Bankerleriyle ortaklıklar kurarak kendi aralarındaki rekabeti Osmanlı yerel piyasasına da taşıdılar. Pereireler'in Avrupa'daki rakibi *Societe Generale* grubu 1864'te başını George Zarifi, Hristaki Zografos ve

39 Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, Kaya Bayraktar, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*, İstanbul: Merkez Bankası 2014, s. 115-117.

40 Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, Kaya Bayraktar, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*, s. 114-115.

41 Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2000, s. 82-83; Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, Kaya Bayraktar, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*, s. 165-178.

Camondo gibi bankerlerin çektiği grupla ortak olarak *Şirket-i Umumiye-i Osmaniye*'yi (Societe General Ottoman) kurdular. Başlıca iç borçlanma işlemleri, iltizam ihalelerinin üstlenilmesi, dış borçlanma operasyonlarında taşeronluk ve çeşitli alanlardaki şirketlerle ortaklıklar kurmak şeklinde faaliyet gösteren bu banka/şirketin etkinliği 1881'den itibaren azaldı.⁴² Buna karşılık Credit Mobilier de Tubini, Lorando gibi bankerlerle ortaklığa giderek İtibar-ı Umumi-i Osmanî Şirketi'ni (Credit General Ottoman) kurdurdu. 1875 Moratoryumu'na kadar İtibar-ı Umumi rakibi gibi iç ve dış borçlanma operasyonlarına aracılık ettiyse de bu tarihten itibaren etkinliğini kaybetmeye başladı. Şüphesiz ki Şirket-i Umumi yöneticilerinin Sultan Abdülhamid ile olan gelişmiş ilişkileri İtibar-ı Umumi açısından söz konusu değildi.⁴³

1870'de Fransa'nın Almanya'ya Sedan Savaşı'nda mağlub olması piyasaları da altüst etti. Ardından 1874'te Viyana borsasının çöküşü de işin adeta tuzu biberi oldu. Bu dönemde yine bir Fransız Bankası olan *Credit Lyonnais* İstanbul'da 1874 yılında şube açtı. 1880 sonrasında ise başta Credit Lyonnais olmak üzere imparatorluğun her yerinde şubeler açma yoluna gittiler.⁴⁴ 1888'de *Le Comptoir d'Escompte de Paris* önderliğinde Allatini Biraderlerin aracılığı ve Avusturya bankalarının katılımıyla Selanik Bankası kuruldu.⁴⁵

Bankaların kurulması ve borçlanma operasyonlarına aracılık etmelerinin yanı sıra başta Fransız olmak üzere yabancı yatırımcılar doğrudan yatırımlar üzerinde de odaklanmaktaydı. 1875'teki iflasın ardından kredi temininde zorluk çeken hükûmet yabancılara verdiği ticarî ve finansal

42 Murat Hulkiender, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, s. 59 vd.

43 Murat Hulkiender, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, s. 65 vd.

44 Jacque Thobie, *Les Interets Economiques, Financiers et Politiques Français Dans La Partie Asiatique De L'Empire Ottoman De 1895 a 1914*, L'Universite De Paris, Paris 1973, s. 1000 vd. ; V. Necla Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, s. 151-155.

45 Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 116.

imtiyazlar sayesinde yeniden kredi alabilir hale gelmişti. Bir yandan yabancı sermayeye duyulan zorunlu ihtiyaç diğer yandan ise alt yapı yatırımlarını gerçekleştirecek teknoloji-den yoksunluk bu bağımlılığı artırmıştır. Böylelikle yabancı yatırımcıların kurduğu ve işlettiği şirketler demiryolundan su şirketlerine kadar imparatorluğun bütün ticarî hayatını kontrol altına aldı. 1870-1911 arasında yabancılara 109 adet imtiyaz verilmişti.⁴⁶ Aşağıda bunlardan Fransız sermayesine mensup olanlar ele alınmıştır.

Su Şirketleri

Beyrut Osmanlı Su Şirketi 1870 tarihinde Fransız mühendis Tonen tarafından kuruldu. Beyrut'a üç saat uzaklıktaki Kelb Nehrinin Akdenizle birleştiği yerden suyu şehre getirecekti. 1909 yılında şirket bir kararname ile Osmanlı Şirketine dönüştürüldü. Dersaadet Osmanlı Su Şirketi ise 1882 tarihinde Ternau Bey'in liderliğindeki kalabalık bir Fransız ve Levanten sermayedarlar grubu tarafından kuruldu. Terkos Gölünden getirilecek olan su Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi'ndeki meskenlere dağıtacaktı. 1891'den itibaren abonelerine su vermeye başlayan şirketle hükûmet arasında pek çok problem de yaşanmıştı.⁴⁷ 1888'de Fransızların da ortak olduğu bir diğer su şirketi Anadolu yakasında kuruldu. Kandilli'den Erenköy'e kadar olan bölgeye su vermek üzere Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi'ne İtilaf devletleri işgal sırasında bir Alman şirketi olduğu gerekçesiyle el koydu. Hükûmetin hissedarları arasında Fransız, İngiliz,

46 Kate Fleet, "Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet Döneminde Yabancılara Verilen Ekonomik İmtiyazlar", *Kebikeç*, 39, 2015, s. 343-348.

47 Jacques Thobie, *Les Intérêts Economiques, Financiers et Politiques Français Dans La Partie Asiatique De L'Empire Ottoman De 1895 a 1914*, s. 176-178; V. Necla Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, s. 176-8; Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 108-110; Halil İ. Gül, *Terkos Su Şirketi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 242 vd.

Belçikalıların olduğunu belirtmesine rağmen şirket Dersaadet Su Şirketi'ne devredildi.⁴⁸

Liman Şirketleri

1848-1873 arasındaki sermaye ihracı patlamasından Osmanlı liman şehirleri de payını almıştı. Limanlardan demiryollarına ve daha başka altyapı hizmetlerine Batı sermayesi doğrudan yatırımlar şeklinde kanalize edilmekteydi.⁴⁹ İzmir Limanı Şirketi 1868 tarihinde yerel bir proje olarak bölgedeki İngiliz tüccarlar tarafından ortaya konuldu. Başlangıçta Fransız hissedarların şirket içinde etkinliği sınırlı idi. 1891 tarihinde şirketin Fransız sermayedarların eline geçişine kadar hükûmet, İngiliz ve Fransız diplomatlar ile hissedarlar arasında oldukça çetin bir mücadele yaşandığı ve Bâbüâli'nin Fransızlardan yana tavır aldığı anlaşılmaktadır.⁵⁰

İmparatorluğun bir diğer önemli liman kenti olan Beyrut'ta Beyrut Limanı Rıhtımı ve Antrepoları Osmanlı Şirketi, 1887 tarihinde Yusuf Mutran Efendi'nin yanı sıra; Osmanlı Bankası, Comptoir d'Escompte, Le Banque de Paris et Pays Bas, Mesajeri Şirketi gibi büyük bir Fransız yatırımcı grubu tarafından kurulmuştu.⁵¹ Ekim 1891 tarihinde bu sefer Dersaadet Rıhtım, Dok ve Antrepoları Şirketi, Mişel Paşa, Mösyö J. Obuare ve Mösyö Kasky tarafından 85 yıllık imtiyaz süresiyle kuruldu. Şirket Haliç'in iki yanında rıhtım, dok, antrepo, dükkan, mağaza ve tramvay hattı inşa edip işletmek üzere faaliyet gösterecekti.⁵² 1888

48 Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 116.

49 Reşat Kasaba, Çağlar Keyder, Faruk Tabak, "Eastern Mediterranean Port Cities and Their Bourgeoisies: Merchants, Political Projects and Nation States", *Review*, 10/1, 1986, s. 121 vd.

50 Elena Frangakis-Syrett, "The Making of An Ottoman Port: The Quay of Izmir in the Nineteenth Century", *The Journal Of Transport History*, 22/1, s. 26 vd.; Sibel Zandi-Sayek, "Struggles over the Shore: building the quay of Izmir", *City&Society*, XII/1, 2000, s. 65 vd.

51 Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 114.

52 Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 138.

yılında Hazine-i Hassa'ya verilen Selanik limanı imtiyazına rağmen inşaata ancak 1897 yılında başlanabildi. E. Bartissol isimli bir Fransız milletvekiline imtiyaz devredilerek Selanik Limanı Osmanlı Şirketi kuruldu. Yapımı 1901 yılında biten liman işletmeye 1903 yılında başlayabildi.⁵³

Demiryolu ve Tramvay Şirketleri

İlk tramvay şirketi 1869 yılında Galata bankerleri ve Osmanlı Bankası tarafından kurulan Dersaadet Tramvay Şirketi'dir. İşletme imtiyazını elinde bulunduran Constantin Carapanos adlı Rum bir tüccar tarafından kurulan şirketin diğer ortakları George Zarifi, Hristaki Zografos, Camondo gibi ünlü Galata bankerleriyle birlikte Osmanlı Bankası idi.⁵⁴ Avrupa yakasında tramvay ve omnibüs işletme imtiyazını elinde bulunduran şirket 1910 yılında elektrikli tramvay sistemine geçmiştir.⁵⁵

Mudanya-Bursa Osmanlı Demiryolu Şirketi Osmanlı Bankası ve diğer bir takım Fransız sermayedarlar tarafından 1891 tarihinde kuruldu. Hattın inşasına aslında Sultan Abdülaziz döneminde başlanmıştı. Ancak yapımı ve işletmesindeki sıkıntılar nedeniyle ortaklardan Nagelmackers'e satıldıktan sonra 1892'de faaliyete başlayabildi.⁵⁶ Öte yandan Fransız sermayedarlar 1914 yılına gelindiğinde Osmanlı demiyorlu yatırımlarının %42'sini elinde bulunduruyordu. Demiryolları yatırımları ise bu tarihte toplam yatırımların %58,7'sini oluşturmaktaydı.⁵⁷

53 Şerafettin Dilaver, *Dersaadet Tramvay Şirketi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 110 vd.; Can Giray Özgül, *Türkiye'de Kentsel Hizmetler Alanında Beledileştirme (1850-1950)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 79.

54 Murat Hulkiender, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, s. 67-70.

55 Şerafettin Dilaver, *Dersaadet Tramvay Şirketi*, s. 32 vd.; Can Giray Özgül, *Türkiye'de Kentsel Hizmetler Alanında Beledileştirme (1850-1950)*, s. 63.

56 Jacques Thobie, *Les Intérêts Economiques, Financiers et Politiques Français Dans La Partie Asiatique De L'Empire Ottoman De 1895 a 1914*, s. 174-5; Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 130.

57 Katie Fleet, "Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet Döneminde Yabancılar Verilen Ekonomik İmtiyazlar", s. 343.

Tablo 4.
Demiryolları Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımları(1914)⁵⁸

	Osmanlı Lirası	Payı(%)
Fransa	23.690.000	39,9
Almanya	22.730.000	38,3
İngiltere	7.540.000	12,7
Belçika-İsviçre-Avusturya	1.100.000	1,8
Ulusal Sermaye	4.280.000	7,3
Toplam	59.340.000	100,0

Madencilik Şirketleri

Fransız sermayedarlar doğal olarak Osmanlı madencilik sektörü içinde de önemli bir yere sahip hale gelmişlerdir. Bu şirketlerden en önemlisi 1896 tarihinde kurulan Ereğli Şirket-i (Osmaniyesi idi. Bir kömür havzası olan Zonguldak'ta liman ve rıhtım inşa ederek bölgedeki kömür madenlerinin işlenmesini üstlenen şirket aynı zamanda ulaşım hizmeti verecek dekovil hatları gibi bir takım yatırımları da gerçekleştirecekti. İmtiyaz sahibi Osmanlı vatandaşı Yanko Bey, Leonidas Zarifi ve Osmanlı Bankası Müdürü Auboyneau tarafından Paris'te kurulan şirketin merkezi İstanbul olarak tespit edilmiştir. Yanko Bey imtiyaz haklarını şirkete devretmiş böylelikle sermayesi Fransız olan şirketin kontrolü de Fransız delegelerin eline geçmiştir. 1937'de tasfiye edilmeden önce Fransız şirketine dönüştürülen müessese daha sonra devletleştirilerek Türkiye Taş Kömürleri kurumuna devredilmiştir.⁵⁹ Bunun haricinde pek çok irili ufaklı madencilik şirketine ortak olan Fransızların toplam madencilik sektörü içerisinde %78 gibi ezici bir üstünlükleri olduğunu da ifade etmek gerekir.⁶⁰

58 Bıltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Borçları* s. 99.

59 Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 104; Celali Yılmaz, *Osmanlı Anonim Şirketleri*, İstanbul: Scala Yayıncılık 2011, s. 89-94.

60 Bıltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Borçları* s. 99.

Tablo 5.
Maden Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımları(1914)⁶¹

	Osmanlı Lirası	Payı(%)
Fransa	2.902.000	78,28
İngiltere	495.000	13,36
Almanya	210.000	5,66
İtalya-Yunan	60.000	1,63
Rus	40.000	1,07
Toplam	3.707.000	100,00

Havagazı Şirketleri

Şehirlerin aydınlatılması konusunda havagazı teknolojisi ilk defa 1859'da Osmanlı coğrafyasında tanındı. İngiliz uyruklu Edwards'a verilen İzmir'deki imtiyaz ilk teşebbüstü. 1877'de Alex de Girardin aldığı Beyrut havagazı imtiyazıyla Fransız sermayesini bu alana soktu. İstanbul'da gaz kullanımı için 1873'te harekete geçilmiş fakat başarısızlık üzerine 1874'te Fransız Mösyö Jové'ye Yedikule Gazhanesi'nin yapım ve işletmesi ihale edilmişti. Ancak Jové'nin de istenen neticeyi sağlamaması üzerine imtiyaz el değiştirerek 1887'de yerli bir şirket kurulmuştu. 1891'de yılında Fransız uyruklu Şarl Jorji'ye Kadıköy, Üsküdar ve 8. Belediye Dairesi'ne kadar olan tüm Anadolu sahilinde aydınlatma imtiyazı verildi. 1913 yılında Fransız uyruklu Oktav Beçanson ve Lui Boer'e Beyoğlu ve Yeniköy'de devlet ve özel şahısların aydınlatma imtiyazı verildi. Dolmabahçe Gazhanesi'nin işletmesini de almışlardır.⁶²

Reji Şirketi

Tütün tekeli şeklindeki ilk deneme 1869 yılında Zarifi ve Hristaki Zografos'a verilen bir imtiyaz ile başlamıştı. İki banker kurdukları şirkete hissedar olarak Avusturya-Türk

61 Bıltekin Özdemir, Osmanlı Devleti Borçları s. 99

62 Can Giray Özgöl, *Türkiyede Kentsel Hizmetler Alanında Beledileştirme (1850-1950)*, s. 72-79.

Bankası, Şirket-i Umumi'yi de dahil ederek Fransız sermayedarların da işin içinde olmasını sağlamıştı ancak idare tamamen Zarifi-Zografos ikilisinin elinde idi. Şirket İstanbul ve çevresi itibariyle faaliyete başlamış ancak kısa sürede hal- kın yoğun tepkisi ile karşılaşıldığından imtiyaz 1872 yılında feshedilmişti. Dersaadet Duhan İhhasarı İdaresi'nin gerçek- leştirdiği kolculuk gibi tepki çeken uygulamalar daha sonra Reji şirketi tarafından da kullanılacaktı.⁶³

1883 tarihinde Düyûn-ı Umûmiye'ye devredilen tütün gelirleri üzerinden Fransız ve Alman sermayedarlar tarafın- dan *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi* kuruldu. İzmir ve İstanbul'da iki fabrika kuran şirket yurt dışından tütün ithali yapabileceği gibi Osmanlı tütün ziraat ve ticaretinin de tekeli konumundaydı.⁶⁴ Şir- ketin başta kolcu sistemi olmak üzere uyguladığı politika- lardan duyulan rahatsızlık kısa sürede hem toplum hem de devlet tarafından dile getirilmeye başlandı. 1902 tari- hinde II. Abdülhamid şirketin imtiyazının sonlandırılması için bir komisyon görevlendirmiş ancak bir netice alına- mamıştı. İmtiyaz müddetinin sonlarına doğru bazı Ameri- kan grupları tekel imtiyazına talip olmuşlardı. 1912'de bir kararname ile imtiyazı sonlandırılmak istendiyse de önce Balkan Savaşları ardından da I. Dünya Savaşı bu girişimin gerçekleşmesine imkan vermemiştir. Tekelin kaldırılması ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra mümkün olabildi.⁶⁵

Tablo 6.

Ülkelerin Özel Yatırımlar İçindeki Payı (%)⁶⁶

Fransa	İngiltere	Almanya
53,55	13,67	32,78

63 Murat Hulkiender, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, s. 71-81.

64 Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 112.

65 Tiğince Oktar, "Tütün Reji Şirketi- Memalik-i Mahruse Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji İdaresi, Reji Şirketinin Kuruluşundan Önceki Ge- lişmeler", *Osmanlı*, 3, 1999, s. 463.

66 Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Borçları* s. 99

Özel Yatırımların Sektörel Dağılımı		
	Miktar (Osmanlı Lirası)	Payı (%)
Demiryolları	53.310.000	63,0
Banka ve Sigorta	8.200.000	9,8
Sanayi(Reji dahil)	6.500.000	7,7
Elektrik-Tramvay-Su	5.700.000	6,7
Liman ve Rıhtım	4.710.000	5,5
Madenler	3.580.000	4,2
Ticaret	2.660.000	3,1
Toplam	84.660.000	100,0

Yukarıda tasvir edilmeye çalışıldığı üzere Fransız sermayesinin Osmanlı ekonomisi içindeki faaliyetleri öncelikle Galata bankerleri gibi vasıtalar aracılığıyla borçlanma enstrümanlarını Osmanlı hazinesine kullanırmak şeklinde başlamıştır. Kırım Savaşı sonrasındaki dönemde ise bilfiil kurumsal varlık teşekkülü yoluyla dolaylı sermaye yatırımını devam ettiren Fransızlar 93 Harbi sonunda Düyûn-ı Umumiyye İdaresi'nin kurulmasıyla imparatorluğun malî denetimi üzerinde söz sahibi hale gelmiştir. Fransız sermayesinin 1914 yılı itibariyle Osmanlı kamu borçları içindeki payı %43,9 ile en büyük orana sahiptir.

Öte yandan Berlin Kongresi'ni müteakip süreçte doğrudan sermaye yatırımlarını da artırdıklarını görmekteyiz. Demiryolu, liman, tramvay hatları inşası ve işletmesi, madencilik gibi alanlarda ya kurucu veya kurulmuş şirketlerin hakim hissedarları konumuna gelmeye çalışmaktaydılar. Nitekim Fransız doğrudan sermaye yatırımlarının 1914 yılındaki durumuna bakıldığında toplam yabancı doğrudan sermaye yatırımları içinde %53,5 gibi hakim bir orana sahip oldukları görülmektedir.⁶⁷ Söz konusu sektörlerin emperyalizmin salt ekonomik yönünü temsil eder unsurlar olmadıkları aşîkardır. Aynı zamanda bu gibi hammadde temini ve lojistik hizmetler veren müesseseler emperyalizmin

67 Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Borçları*, s. 97.

uzun vadeli askerî ve stratejik planlarının önemli araçları olarak denetim altında tutulması gereken faktörlerdi. Diğer büyük devletler gibi Fransa'nın da bu konudaki iştahının kabarıklığını ve endişelerini Almanya'nın bir büyük güç olarak devreye girdiği bir ortamda anlamak zor olmaz. Bunların yanında yanı sıra su şirketleri, havagazı şirketleri gibi şehircilik hizmetlerine yönelik gruptaki faaliyetleri de eklendiğinde Fransız sermayedar ve tüccarlarının Fransız sanayisinin ürünlerini bağımlılık ve devamlılık oluşturmak açısından Osmanlı pazarına sunmak konusundaki hevesi de tuhaf karşılanmayacaktır. Bu transfer gayreti sadece ekonomik bir çıkar elde etmekten çok kültürel anlamda da hedef ülkede bir taban oluşturmak açısından da mühimdir.

Osmanlı-Fransız İlişkilerinin Dinî ve Sosyo-Kültürel Yönü

Osmanlı topraklarındaki Fransız varlığı ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel yönüyle de dikkat çekici seviyedeydi. Farklı Katolik tarikatların açtığı kiliseler ve bunlara bağlı faaliyet gösteren hayır kurumları 19. yüzyıl sona ererken büyük bir sayıya ulaşmıştı. Şüphesiz Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki siyasî ve diplomatik ilişkilerde, bu müesseselerin varlığı ve faaliyetleri etkili olmuştur. Fransa geleneksel olarak kendi nüfuz sahası addettiği Doğu Akdeniz'de Katolik misyonerler ve bunlara bağlı kurumlar sayesinde önemli bir etki alanı kazanmaktaydı.

Misyoner kavramı, önceleri dar anlamda Hristiyanlığın tebliğ edilmesi için kilise tarafından görevlendirilen kişileri nitelemede kullanıldıysa da daha sonra Cizvitlerle birlikte, özellikle koloni bölgelerine din adamı göndermek ve buraları Hristiyanlaştırmak anlamı kazandı. Yeni bölgelerde misyonerliği güçlü kılan önemli etken manastır yaşantısı etrafında örgütlenmiş ve çeşitlendirilmiş faaliyetler ağı oldu. Hedef bölgede üs olarak kullanılan manastırlarda yaşayan

keşişler, yerel unsurların kültürüne yakından vakıf olarak, onları kısa sürede etki alanları içine aldılar. Keşişlerin yürüttüğü dinî hizmetlerin yanı sıra; eğitim, sağlık, fakirlere yardım, yetimhane vb. sosyal faaliyetler hedef bölgelerde bir çekim merkezi haline gelmelerini kolaylaştırdı. Elbette ki söz konusu yapılanma Katolik öğretisinin içindeki Fransiskan, Dominiken ve Cizvit gibi tarikat farklılıkları ve çeşitliliğini de hedef bölgeye yaymaktaydı.⁶⁸

İstanbul'a gelen ilk Katolik Fransız misyonerleri Cizvitlerdir. Sayıları gittikçe azalan Beyoğlu ve Galata Katolikleri, Papa'ya yaptıkları başvuruda Cizvitlerin gönderilmesini rica ettiler. Fransa elçisinin girişimi ve yaptığı arabuluculuk neticesinde 8 Kasım 1583'de beş kişilik bir Cizvit heyeti İstanbul'a gelerek Galata'da *Saint Benoît* manastır ve kilisesine yerleştiler. Açtıkları okulla birlikte İstanbul'da faaliyet gösteren ilk misyoner zümre oldular. Bundan sonra diğer Katolik tarikatlar da Cizvitleri takip ederek İstanbul başta olmak üzere Osmanlı topraklarında faaliyete başladı.⁶⁹ Diğer yandan misyonerlik faaliyetleri 1662 yılında Papalık tarafından Vatikan'da kurulan "Misyon Bakanlığı" ile kurumsal bir destek ve kimlik kazanarak, örgütlü bir faaliyete dönüşmüştür.⁷⁰

19. yüzyıla gelindiğinde misyonerler tüm dünyaya yayılmıştı. Emperyalizm yarışında söz konusu yüzyılın ikinci yarısından itibaren misyonerlik ayrıca sömürgeciliğin vazgeçilmez araçlarından biri konumunu elde etmiştir⁷¹. Bu

68 Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *DİA*, 30, 2005, s. 193-195.

69 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 137-138; Abdurrahman Bozkurt, "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", *Tarih Dergisi*, 52, 2011, s. 135-136; Ekrem Aksoy, "Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları", *Synergies Turquie*, 9, 2015, 31-33.

70 Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, Ankara 1999, s. 170.

71 Ahmet Kavas, "Afrika Misyonerleri Cemiyeti: Beyaz Babalar (Peres Blancs)", *İki Din Arasında Fransa*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 284.

dönemde manastırlar, sadece dinî öğreti ve Hıristiyanlığı yayma odağı olmaktan çoktan çıkmış eğitim, sağlık ve sosyal hizmet alanlarında da faaliyet vermeye başlamışlardı. Misyonerler artık okul, hastane, darülaceze ve yetimhane gibi kurumlar açarak her türlü hizmetin kolaylıkla bölgedeki halka ulaşmasını sağlıyor, böylelikle nüfuzlarını da arttırıyordu.⁷²

Avrupalıların, özellikle Fransa, İngiltere, İtalya, Amerika'nın kapitülasyonların sağladığı imtiyazları suistimal edip değişik bir şekilde yorumlamaları sonucunda Osmanlı topraklarında denetimi yapılmayan ve hukukî dayanağı olmayan birçok kurum ortaya çıkmış ve bilhassa yabancı okulların sayısı artmıştır. İzinsiz açılıp resmi makamlar ve kurallara karşı herhangi bir sorumluluk duymayan bu kurumlar elbette ki misyonerlik faaliyetleriyle birlikte başka amaçlara da hizmet ediyorlardı. Kültürlerini yayıp, siyasî nüfuz elde etmek, gayrimüslim tebaa üzerinde etki kurup söz sahibi olmak, bu siyasi-kültür alanlarını kendi çıkarlarına uygun bir şekilde yönetip, Osmanlı Devleti aleyhine kullanmak bu faaliyetler arasındaydı.⁷³

Fransa, özellikle 1740'tan sonra kapitülasyonların sürekli hale gelmesiyle bu imtiyazları kendince yorumlayıp yeni çıkarlar elde etmek niyetindeydi. Bu doğrultuda misyonerlik faaliyetlerini de yine kapitülasyonlardan aldığı destekle genişletti ve bu sayede sonraki tarihlerde yeni cemaat ve toplulukların oluşmasına zemin hazırladı. Osmanlıların Avrupalılara bu anlamda sağladığı imtiyazları yeniden gündeme getirmek için 1865 yılında yapılan Gümrük Muafiyeti düzenlemesinde de Fransa bu konumunu korudu.⁷⁴

72 Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", s. 174.

73 Şerife Yorulmaz, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. Yüzyıl-20. Yüzyıl Başları)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 2000, s. 735.

74 Adnan Şişman, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2006, s. 99-101.

Katolik misyonerler, Osmanlı topraklarında faaliyete başladıklarında, Müslümanlara yönelik propagandadan sonuç alamayınca faaliyetlerini Gayrimüslim unsurlara yöneltmişlerdir. Bu zümre içinde en yoğun olarak Ermeniler üzerinde çalıştılar. Yoksul ailelere para dağıtmakla birlikte her türlü aynî yardım yapılırken, zengin ailelerin de Batı'ya gitmeleri konusunda destek ve imkân sağlanıyordu. Misyonerlerin çabalarıyla Ermenilerin Katolikliğe rağbet etmesinden hem Osmanlı hükûmeti hem de İstanbul'daki Ermeni Patrikliği rahatsızlık duyuyordu. Kendi vatandaşlarının hukukunu korumaya çalışan Osmanlı yönetiminin karşı faaliyetleri ve cemaatini elinde tutmak isteyen Ermeni Patrikliği'nin Katolikliğe geçenlere yönelik aldığı birtakım tedbirler Avrupalıların tepkisine neden olmuştur. Mezhep değiştiren Ermenilerin cezalandırılmasına Fransa, Avusturya ve İtalya pek sıcak bakmıyordu. Ermeni Patriği Avedik Katolikliğe karşı yaptığı mücadele nedeniyle Fransız elçisinin girişimiyle görevinden azledildi, Sakız Adası'na sürgüne gönderilirken yolda kaçırılarak Fransa'ya götürüldü ve Bastile'de hapsedildi. Patrikhane, daha sonraki zamanlarda Katolik Ermenilerle uzlaşi yolunu seçti. Çekişmeli bir sürecin ardından; önce Patrikhane ve Katolik Ermeniler arasında yaşanan mücadelelerin, daha sonra ise Avrupalıların müdahil olma çabalarının önüne geçmek için Osmanlı Devleti 1831'de Katolik Ermenilere cemaat statüsü verdi.⁷⁵

Kırım Savaşı ve sonrasındaki reform süreci Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin oldukça arttığı bir dönemdir. Savaş sırasında Fransız askerlerinin sağlık ihtiyaçları için teşkil edilmiş *Fille de la Charite* adlı misyoner örgütü, gerçekleştirdiği hizmet ve yardımlarından dolayı Sultan Abdülmecid'in 19 Nisan 1857'de Şişli'de tahsis

75 Kemal Beydilli, "II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemâati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)", *Harvard University, Cambridge-Mass* 1995; Abdurrahman Bozkurt, "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", s. 123-150.

ettiği arsaya La Paix (*Selamet*) adıyla bir hastane kurmuşlardır. Padişah hastane için ayrıca 50.000 frank bağış yapmıştır. Sonraki yıllarda da gelen talepler doğrultusunda hastanenin inşaatına çeşitli yardımlar yapıldı. Hastaneyi Nisan 1902'de Fransız Büyükelçi Ernest Constans da ziyaret etti. Burada Büyükelçi ve eşine, hastanenin yaşadığı fiziki sıkıntılardan bahsedildi. Sefire Constans, Yıldız Sarayı'nda verilen bir davette konuyu padişaha ilettiler. Rahibelerin fiziki sıkıntı dışında maddi imkânsızlıklar içinde olduğunu da duyan padişah, Büyükdere'de yeni bir arazi bağışı yaparak buradaki inşaatların da saray mimarı tarafından üstlenilmesi emrini verdi. Osmanlı Hükûmeti, dönem dönem kendisinin de yardım ve imkânlar sağladığı bu gibi kurumlara önceleri Avrupalı devletlerle arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve bu devletlerden destek görmek politikasının bir ürünü olarak yaklaşmıştır. Sonraları bu durum devletin aleyhine gelişmiş ve misyoner müesseseleri Hristiyan nüfusu Avrupa himayesine almak ve Osmanlı topraklarında yeni çıkarlar elde etmek için adeta bir araç olmuştur.⁷⁶

Fransa dış siyasette sürekli olarak Katolik tarikatlar üzerindeki *hamilik* statüsünü korumak için mücadele etmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren göreve gelen birçok dışişleri bakanı benzer şekilde; bu gruplara yönelik Fransız himayesinin sadece manevi etkilerinin gelişmesine değil, Doğu'daki ticaret ve itibarlarının da güvencesi olduğuna, Doğu'da hangi ulustan olursa olsun bütün Katolikler üzerindeki himayesinin zayıflamasına izin vermeyeceklerine ve *himayenin* verdiği bütün haklara sahip çıkmaya ve yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışacaklarına vurguda bulunmuşlardır 19. yüzyıl sonlarında Fransa'nın da desteği arkalarında olunca Katolik misyonerler oldukça gelişim gösterdi

76 Rinaldo Marmara, "Kırım Savaşı Sonrası Türk-Fransız İlişkilerinin Türkiye'deki Katolik Dini Kurumların Açılmasına Etkisi", *Kanunîden Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri Uluslararası Kolokyum*, İstanbul: Mostar Yayınları 2012, s. 303-312.

ve ortaya yeni tarikatlar çıkmaya başladı. Bunlar arasında Doğu'da yoğun olarak çalışanlardan Notre Dame de Sion Rahipleri, l'Assomption'un Müritlerinden Augustinler, Saint Vincent de Paul'un Rahipleri ve ayrıca birçok kadın misyonerlerin cemiyetleri sayılabilir. Bu misyonerlerin sahip olduğu kurumlar ise oldukça çeşitlilik gösteriyordu. Nitekim okullar, hastaneler, yetimhaneler, kreşler, dispanserler, huzurevleri ve hasta bakım evleri bu kurumlar arasında sayılabilir. 1896 yılındaki bir istatistiğe dayandırılan bilgiye göre Osmanlı Devleti'nde ilköğretim seviyesinde yabancı okullarda eğitim gören öğrenci sayısı yedi bin, ortaokul seviyesindeki yabancı okullarda eğitim görenlerin sayısı on bir bin idi. Bu orta eğitim gören toplam öğrencilerin yarısıydı.⁷⁷

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı topraklarını hedef alan Alman misyonerler yayılma alanı olarak Filistin, Suriye ve Anadolu'yu seçmişti. Bu nüfuzun tesisi için 1898'de II. Wilhelm Hristiyanlığın kutsal yerlerine ziyarette bulundu. Kayzer burada Almanya'nın Protestanların hamisi olduğunu ilan etti. Bundan sonra Almanlar işi bir adım daha öteye götürerek, Fransızların önüne geçmek niyetiyle Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenmek istedi. Almanlar nüfuzlarını arttırarak hem kendilerine yeni pazarlar oluşturuyor hem de Fransızların etkisini kırmayı hedefliyordu. İmparatorun 1889 ve 1898'deki ziyaretleri sırasında Osmanlı topraklarında kurulan Alman hastane ve okullarına izin verildi. Aynı şekilde Osmanlı subayları da eğitim için Almanya'ya gönderildi. II. Abdülhamid'in Almanlarla olan bu yakınlaşmadaki asıl hedefi Almanya'yı Ruslara karşı imparatorluğun yanına çekmekti. Almanların sağladıkları imtiyazların Fransa aleyhine işleyeceğini fark eden Dışişleri Bakanı Delcassé ve İstanbul sefiri Cambon ise buna engel olmaya çalışmıştır.⁷⁸

77 Şerife Yorulmaz, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. Yüzyıl-20. Yüzyıl Başları)", s. 709-715.

78 Buğra Poyraz, *The History of Church Diplomacy in Turkey*, İstanbul: Libra Yayıncılık 2016, s. 50-51.

II. Wilhelm'in 1889 ve 1898 yıllarındaki bu ziyaretleri Almanya'nın *doğu politikasında* önemli bir yere sahipti. 1889'daki ilk ziyarette Bağdat Demiryolu'nun Konya'ya kadar uzatılacağı imtiyazı verilmesi, artık açıktan açığa Osmanlı topraklarındaki ve özellikle Orta Doğu'daki Rusya, İngiltere ve Fransa politikalarına müdahil olacak bir Almanya'nın habercisiydi. İkinci ziyarette ise önce İstanbul'a gelen İmparator, dört gün kaldıktan sonra Hayfa'ya gitti. Bu ziyaretinde de yukarıda bahsedilen demiryolunun Bağdat'a kadar uzatılması imtiyazını almıştı. Daha sonra II. Abdülhamid'in Alman İmparatoruna verdiği Protestanlarla birlikte Katoliklerin de hamiliği unvanıyla Kudüs'e doğru yola çıktı. Burada Filistin Alman Kolonisi'ndeki misyonerlerle de uzun diyaloglar kuran II. Wilhelm, Beyrut ve Şam'a geçerek bölgedeki kilise ve kutsal yerleri titizlikle gezdi. Özellikle İmparatorun 1898'deki ikinci ziyareti, beklendiği gibi, Avrupalıların tepkilerini çekmiştir.⁷⁹ Rus basını, İmparatorun kutsal yerlere gitmesini eleştirel bir tavırla duyururken, himayesi altındaki Gayrimüslim tebaaya iyi davranmadığı iddia edilen II. Abdülhamid ile İmparatorun görüşmesini ayıplıyor, bölgeye Katoliklerin hamisi sıfatıyla gidilmesinin ise işleri daha da zora sokacağından bahsediyordu.⁸⁰

Wilhelm'in ziyaretine Orta Doğu'daki Avrupa elçilikleri ve Papalık da kayıtsız kalmayacaktır. Papalık, Wilhelm'e verilen hamilik sıfatından memnun olmadığını, Fransa'nın haklarını tanımaya devam ettiğini belirtmişti. Kudüs'teki İngiliz konsolosun yazdığı raporda ise, Alman İmparatora verilen geniş imtiyazların özellikle bölgedeki Alman nüfuzunun artmasına yol açacağından ve Almanya'nın saygınlığını arttırdığından bahsediliyordu. Filistin'de 1890'lardan beri faaliyet gösteren Alman misyonerler Protestanlığı Orta

79 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 100.

80 Ali İhsan Gencer, "Dünya Basınında II. Wilhelm'in Kudüs ve Şam Ziyareti ve Gösterilen Tepkiler", *Sosyoloji ve Coğrafya: İÜ Sosyoloji Yıllığı*, İstanbul: Kızılelma Yayınları 2006, s. 282-283.

Doğu'ya yaymaya çalışıyorlardı. 1898'deki ziyaretle bu misyonerler, İmparator tarafından özenle ziyaret edilerek faaliyetleri teşvik edilmişti. Kayzer'in Alman Protestan kilisesi kurması, demiryolu imtiyazını alması ve bazı ticarî ayrıcalıklar kazanması gibi gelişmeler bölgede Fransa ve Rusya aleyhine güçlenen bir Alman nüfuzunun iyiden iyiye artmasının sebepleri olarak gösterilmektedir. II. Wilhelm'in Kudüs'ü ziyareti, aldığı *hamilik* sıfatıyla birlikte dinî bir maksattan ziyade tamamen siyasî bir faaliyet olarak görüldü. Orta Doğu'da Fransa ve Rusya'nın arasında nüfuzunu arttıran Almanların bu faaliyetleri ise çıkar çatışmalarını körükleyerek ülkeleri savaşa doğru sürükleyip, Dünya Savaşı'ndaki kutuplaşmaların da sebebi olacaktı.⁸¹

Almanların Osmanlı topraklarında gücünü artırması ve Fransa'nın kendi ülkesinde Katolikler aleyhine giriştiği mücadele sonrasında Osmanlı topraklarında Fransız etkisinin kırılmaya başlandığı süreçte İtalyanlar da özellikle *Levant*'taki faaliyetlerine hız vermişlerdi. Bu iki devletin bölgede belirmeye başlamasına en büyük tepki doğal olarak Fransa'dan geliyordu. Çünkü özellikle Akdeniz çevresinde, Suriye ve Lübnan olmak üzere bölgeye birçok misyoner okulu ve dinî kurum Fransız misyonerleri tarafından tesis edilmişti ve Fransa korumasındaydı.⁸² Fransızlar özellikle Suriye taraflarında yaptıkları misyonerlik faaliyetleri ile bölgedeki Hristiyan unsurların korumacılığını üstleniyordu. 1840'ların başlarından itibaren Süryanî, Keldanî, Nasturî patrikleri öncelikle müstakil idarelerini resmileştirmek için Bâbâli nezdinde girişimlerde bulunmuşlardı. Lakin Fransız sefiri Bourquenay ve Ermeni Katolik Patriği'nin de müdahaleleri neticesinde söz konusu grupların patrikleri 1845 tarihinde Ermeni Katolik Patriği'nin egemenliğini kabul

81 Ali İhsan Gencer, "Dünya Basınında II. Wilhelm'in Kudüs ve Şam Ziyareti ve Gösterilen Tepkiler", s. 284-286.

82 William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press 1976, s. 26-27.

ettiler.⁸³ Bölgedeki Fransız kurumlarına gün geçtikçe yenileri eklenirken, Fransa'nın nüfuzu da genişliyordu. Özellikle mektepler ve hayır müesseseleri, tamamen Fransa kültürünün yayılmasına öncülük ediyordu.⁸⁴ 1898'de Fransa Dışişleri Bakanı Delcassé, içeride misyonerlerin ve Katoliklerin faaliyetleri sınırlandırılırken, dışarıda bunun aksine Fransız misyonerlerin kurduğu her türlü dinî müessesenin hamiliğine devam edilmesinden yanaydı. Bu fikrini destekleyen ilk icraatı, İstanbul sefiri Cambon'a verdiği talimatla Osmanlı topraklarındaki Ermeni olaylarından zarar görmüş dinî kurumların onarılmasının talep edilmesi olmuştur. Cambon ise verdiği cevapta, şu sıralar böyle bir talebin Osmanlı Hükûmeti'ni zorlayabileceğini, halen daha önceki taleplere cevap alınamadığını söylerken ek olarak, *Katolik Hamiliğimiz* her taraftan sıkıştırılıyor, özellikle de Roma ve Berlin'deki düşmanlarımız buna zarar vermeye çalışıyor, diyordu.⁸⁵

Almanya'nın bölgede uzun bir süredir yaptığı yatırımlarına vereceği zararı fark eden Fransa başka bir adım daha atmıştır. Delcassé, Papa XIII. Leo'ya yazdığı yazıyla bölgedeki hamilik vazifelerine devam ettiklerini söyledi. Papa ise cevaben, Fransa'nın Doğu'da bir görevi üstlendiğini ve bu görevin hem kendilerince hem de antlaşmalarla tasdik edildiğini bildirdi. Bu diyalogdan, Fransa'nın 1901'deki misyoner cemiyetleri aleyhine aldığı karara kadar Papalık ile olan ilişkileri gayet güçlü olduğu anlaşılıyor.⁸⁶

Özellikle Osmanlı topraklarında Fransa ve Almanya'nın birbirine karşı girdikleri bu mücadele devam ederken, Fransa

83 Paolo Maggiolini, "Bringing Together Eastern Catholics Under A Common Civil Head: The Agreements Between the Syriac and Chaldean Patriarchs and the Civil Head of the Armenian Catholic Church in Constantinople", *Journal of Eastern Christian Studies*, 64/3-4, 2012, s. 270-285.

84 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi-Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları 1999, s. 259.

85 William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East*, s. 33-34.

86 William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East*, s. 34.

iç siyasetinde son derece önemli bir hamle gündeme geldi. Bu süreçte Fransa, Kilise ile Devleti ayırmak için bazı teşebbüslerde bulundu. 6. yüzyıldan itibaren tamamen Hıristiyan bir kimliğe bürünen Fransa'da, Katolik mezhebi yoğun bir şekilde yayginken, diğer başka mezhep ve dinî zümreler kolay kabul görmemiş, hatta şiddetli yaptırımlara maruz kalmıştı. En büyük çatışmalar ise 16. yüzyılda Protestanlığın Fransa'da taraftar toplamasıyla başlamıştı. Bu süreçte Protestanlar ağır işkenceler görmüş ve diri diri yakılmıştı. Bununla birlikte Fransız İhtilalinden beri kan kaybına uğrayan Katolik nüfuzu, en büyük darbeyi 1901 yılındaki Kilise'nin hükûmetten ayrılmasına dair yasal düzenlemeyle aldı. Fransa'daki Katolik rahip ve rahibeler dışlanmaya başlanırken, kilise ekseninde eğitim veren okullarda çalışan çok sayıda misyoner de bundan nasibini aldı.

Fransızların, din adamlarını ülkelerinden sınır dışı ettiği haberi yayılır yayılmaz, Osmanlı Devleti de bünyesinde faaliyet gösteren başta eğitim kurumları olmak üzere Katolik dinî müesseselerine karşı tedbir alma yoluna gitti. Osmanlı Devleti'nin bu zümrelere ait kurumlara yönelik her türlü tedbiri alabilmelerinin önü açılırken, ayrıca Fransa'dan kovulan din adamlarının ülkeye girişi engellenmeye çalışıldı. Nitekim padişah iradesiyle Cizvitlerin, Osmanlı topraklarına alınması yasaklandı. İçeride meclis etrafında alınan kararların ilgili makamlara duyurulması planlanırken, dışarıdan da Osmanlı Hükûmeti'ne kendi sefaretlerinden konuyla ilgili yazılar gelmekteydi. Paris Sefirinin Osmanlı Devleti'ne gönderdiği haberde, 2 Temmuz 1902'de imzalanan anlaşmaya göre Fransa'nın 47 bölgesindeki 130 cemaat, kendilerine ait her türlü topluluk ve kurumun feshedildiğini kabul ediyordu. Elbette uzun sürelerdir gösterdiği faaliyetler sonucu sayıları üç bini bulan eğitim kurumuna ve iki yüz bine yakın öğrenciye sahip bu kurumların kapatılması zahmetsiz olmamıştı. Bu karara meclisteki koyu Katolik vekillerden itiraz gelirken, halk ise sokaklara dökülerek

tepkisini gösteriyor, birçok gazeteden sürekli eleştiri yazıları yayımlanıyordu.⁸⁷

Fransa Devleti'nin Katoliklere yönelik takındığı bu tavrın altında ise, kendi ülkelerinde Katolik Kilisesi'nin gücünü kırmak vardı. Yapılan düzenlemeler sonucunda mezheplerin işlerini ve çalışma biçimini düzenleyen yeni nizamnameyi Mezhepler Bakanlığı yapmıştı. Dinin yaşanması için gerekli olan hukukî işlemler belediye konseylerine devrediliyor, kiliselerde bulunan her türlü malzeme de kaydı tutularak devletin eline, mahalli idarelere aktarılıyordu. Hükûmet yaptırımları ilan edip uygularken, Papalıktan da bir açıklama geldi ve Katoliklere, doğru yoldan ayrılmak olarak nitelediği bu uygulamaya itaat etmemeleri çağrısında bulundu. Hükûmet kanadından gelen açıklamalar ise, yapılan düzenlemelerin dinî hayatı sekteye uğratmaktan ziyade düzene koymak için olduğu ve Katoliklerin ibadetlerini toplum hukukuna saygı göstererek yerine getirebilecekleri yönündeydi. Dini hayat yeniden düzenlenirken kiliselerdeki malların devletleştirilmesi de sağlandı.⁸⁸

Fransa'da Katolik cemaatine karşı yapılan uygulamalar ilgili böyle bir ortamda devam ederken, Osmanlı Hükûmeti Fransa'dan kovulan rahip ve rahibelerin Osmanlı Devleti'ne alınmaması kararını tüm elçiliklerine duyurdu. Fransa'dan sınır dışı edilen din görevlilerinin, Osmanlı toprağına alınmalarına yönelik herhangi bir hukukî bağlayıcılık olmadığı iletirken, yine aynı şekilde Avrupadaki elçiliklere bu rahip ve rahibelere vize verilmemesini emretti. Böylece Osmanlı Hükûmeti, kovulan rahiplerin ülkeye alınmaması kararını tüm imparatorlukta uygulamaya çalıştı.⁸⁹

87 Ahmet Kavas, "Fransa'da Din-Devlet Ayrımı Kanunuyla Dışlanan Din Adamlarının Osmanlı Devleti'ne Sığınması Meselesi", s. 313-318.

88 Ahmet Kavas, "Fransa'da Din-Devlet Ayrımı Kanunuyla Dışlanan Din Adamlarının Osmanlı Devleti'ne Sığınması Meselesi", s. 330-333.

89 Ahmet Kavas, "Fransa'da Din-Devlet Ayrımı Kanunuyla Dışlanan Din Adamlarının Osmanlı Devleti'ne Sığınması Meselesi", s. 329.

Özellikle Cizvitlerin Fransa'dan çıkarılmasından sonra II. Abdülhamid'in iradesiyle imparatorluğun her köşesinde sayıları artmış olan misyoner okulları ve hayır kurumlarından ruhsatsız ve izinsiz açılanların kapatılması, ayrıca her türlü hukukunun lağvedilmesi hedeflendi. Sahip oldukları haklar, vergi indirimleri, gümrük muafiyetleri gibi imtiyazlardan sadece izin alınarak açılan ruhsat sahibi okullar faydalanabilecekti. Osmanlı topraklarındaki Gayrimüslim nüfusun üzerindeki her türlü misyonerlik etkilerini en aza indirmek ve onların bağılıklarını imparatorluk safına çekmek için hükûmet, vaftiz, cenaze, nikâh, emlak devir işleri ve mürur tezkiresi gibi meseleleri *Beylikçi Kalemi* vasıtasıyla halledebilmelerini sağladı. Böylece Fransa himayesindeki dinî müesseselerin her türlü imtiyazı sonlanmış oldu. Bu ise sadece Fransa'nın uzunca bir vakittir Osmanlı coğrafyasında hem ekonomik hem de kültürel kazançlar sağlamak için tesis ettiği sistemin bozulması değil, *Şark Me-selesindeki* imajının zedelenmesi ve nüfuzunun kırılması anlamına geliyordu.⁹⁰

Osmanlı hükûmetinin misyonerlerin faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık dönemde yapılan değerlendirmelere konu olmuştur. Buna göre misyonerlik en tehlikeli araç olarak görülmektedir.⁹¹ 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Misyonerlerin açtığı okul sayısı imparatorluk genelinde sürekli bir artış gösterince, hükûmet bu durumun önüne geçebilmek için 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesinin 129. Maddesinde bu konuyu gündeme getirdi. Bu maddeye göre, kurulacak yeni okulların her türlü masrafı ilgili cemaat veya bağlı oldukları vakıflarca karşılanacak, bu okullarda öğretmenlik yapanların diplomalı olmaları ve okulda okutulan derslerin Maarif Nezareti'nin tasdikinden geç-

90 Ahmet Türkan, *Ermenilerin ve Doğu Hristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2012, s. 189-190.

91 Archibald Joseph Dunn, *Turkey and Its Future*, London: Effingham Wilson 1905, s. 45.

rek programa alınması, okulların açılması içinse kesin olarak ruhsata ihtiyaç duyulup bu ruhsatın Maarif Nezareti ve Vilayet Maarif İdaresi tarafından verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu şartlar yerine getirilmediği takdirde yeni okul açılması için ruhsat verilmeyecek ve şartlara uymayan okulların da eğitime devam etmesine izin verilmeyecekti. 129. Madde, II. Abdülhamid'in okulların yaygınlaşmasından duyduğu rahatsızlık üzerine verdiği emirle yeniden gündeme getirildi. Gün geçtikçe misyonerlerin kontrolündeki okullarda, Osmanlı Gayrimüslim tebaasına yönelik zararlı dersler okutulduğu bunların zihinleri bulandırılıyordu. Misyoner Okullarındaki hükûmet aleyhine işleyen duruma müdahale etmek için girişilen teşebbüslerle Maarif Nizamnamesine ek olarak yeni hükümler getirilmeye çalışılmış, bunun için 1885'ten itibaren çeşitli komisyonlarca değişik layihalar hazırlanmıştır.⁹²

Osmanlı yönetimi, dönem dönem Maarif Nizamnamesi'nin 129. Maddesini uygulamak için birtakım yeni düzenlemeler yaparak misyoner okullarında görülen bazı zararlı uygulamaların önüne geçmek istemişti. Okullar kesin olarak kuralara tabi tutularak, okutulan derslerin dinî ve siyâsî içerik bakımından zararları engellenmek istenmiş, ders programlarıyla birlikte okullardaki öğretmenlerin vaziyetleri takip edilmek ve Osmanlı tebaasının bu okullardan uzak durması hedeflenmişti⁹³. Esasında konu hakkında *Bâbîâlî Hukuk Müşavirliği*'nden alınan mütalaada belirtildiği üzere Hükûmetin söz konusu okulları denetlemesi için herhangi bir kapitülasyon veya anlaşmada engelleyici bir düzenleme söz konusu değildir.⁹⁴ Pratikte ise yıllardır resmî denetim mekanizması çalıştırılmadığı için söz konusu okulları himaye eden devletlerde böyle bir algı oluşmuş, adeta bu durum bir kural haline dönüşmüştü. II. Abdülhamid misyoner

92 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 25-33.

93 Ercan Uyanık, "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)", *Diyaletolog Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 2017, s. 1-29.

94 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 28.

okullarının yoğunlaşan faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık sonucu okulların işleyişi ve hitap ettiği öğrenci zümresiyle ilgili olumsuzlukları gidermek adına 129. maddede bir tadilat yaptırmıştır. 1903'te gerçekleşen ve uzun süre yürürlükte kalmadığı anlaşılan bu tadilat ile okulların hem açılabilmesi hem de işleyebilmesi alınacak iradeye bağlanıyor ve tadilat ile belirlenen şartlara uyma zorunluluğu getiriliyordu. II. Abdülhamid döneminde söz konusu 129. Madde üzerinden yapılmaya çalışılan yasal düzenlemelerin hiçbirinin kanunlaşmadığının altı çizilmelidir. Nitekim adı geçen madde I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar değişmemiştir.

Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde kimi zaman 129. Maddenin uygulanması yönünde çeşitli denemelere girişildiği görülmektedir. Bunlardan en somut olanı İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa'nın 1895 yılında İzmit'teki Fransız Assomptionnistlerin ruhsatsız olarak inşa etmekte oldukları kilise ve okula müdahalesidir. Sırrı Paşa'nın okulu yıktırması üzerine İstanbul'daki Fransız sefaretî olaya müdahale ederek *Petrel* adlı savaş gemisini İzmit'e göndermiştir. İzmit rıhtımına asker çıkarılarak, Fransız bayrağı misyonun binasına asılmıştır. Daha sonra Fransız sefaretinin baskısı üzerine Sırrı Paşa görevinden alınmıştır.⁹⁵ Nitekim 1901 Osmanlı-Fransa krizin yoğunlaştığı dönemde, Osmanlı taşra bürokrasinin misyoner okullarının ruhsatlarını sorgulayıp, buralardaki eğitim öğretim faaliyetlerini denetlemek şeklinde bir baskı uyguladıkları yönünde bu okullardan Fransa sefaretine çeşitli şikayetler iletilmesi, misyoner okullarını kontrol noktasında yıllardır arayış içinde olan Osmanlı hükûmetinin yerel idare aracılığı ile bazı uygulamalarda bulunduğu, bunun ise muhatapları misyoner tarıkatlarını rahatsız ettiğini göstermektedir.

95 Atilla Oral, *Misyonerlerin ve Fransa'nın Baskısıyla Görevinden Azledilen İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa*, İstanbul: Demkar Yayınları 2010, s. 35-43.

Fransa'nın 1901 krizindeki askerî müdahalesi esasında bir yönüyle ekonomik diğer yönüyle bahsedilen dinî-kültürel hamilik konusunda Osmanlı topraklarında yaşadığı kayıpları önlemek amacına matuftu. Fransa Meclisi, Lorando-Tubini alacaklarını bahane edip Osmanlı Devleti'ne yaptırmalarda bulunmaya karar verdi. Fakat bu kararın Fransa Meclisinde kabul edilmesi pek kolay olmamıştı. Muhalifler Fransa'nın Ermeni olaylarında sessiz kalarak, bölgedeki misyoner kurumlarının zarar görmesine göz yumduğu eleştirilerinde bulunacaklardı. Yine aynı şekilde, padişahın irade-siyle misyoner kurumlarına sağlanan gümrük muafiyetine son verilmesinin, bölgedeki avantajın Rus kurumlarının lehine döndüğü eleştirisi de yapılacaktı.⁹⁶

Başlangıçta Lorando-Tubini alacaklarının tesviye edilmesi için müdahale kararı alınıp Midilli'ye donanma gönderildiyse de aslında Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği notada talepler sadece borçların ödenmesiyle sınırlı değildi. Keldanî Patriği'nin atanmasıyla ilgili beratın verilmesi, Fransa himayesinde bulunan her türlü dinî müessese, eğitim kurumu, hastane ve yardım kuruluşlarının tanınması, bu kurumlardan Ermeni olayları sırasında zarar görenlerin tamir edilmesi hatta ihtiyaca göre yeniden inşası veya genişletilmesi taleplerinin yerine getirilmesini istenecektir. Misyonerlerin kurduğu okullara izin verilecek ve vergi muafiyeti gibi daha önce verilen imtiyazları tekrar tanınacaktı. Aslında Lorando-Tubini alacakları bahane edilerek, Fransa'nın üstlendiği *Katoliklerin Hamisi* unvanı garantiye alınmış ve bu durum Orta Doğu'ya sızmaya çalışan diğer Batılılara hatırlatılmış olacaktı.⁹⁷ Aşağıda 1901 Krizinin kaynağını oluşturan Lorando-Tubini alacakları konusunun ortaya çıkışı ele alınarak, meselenin tarihi gelişimi üzerinde durulacaktır.

⁹⁶ William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East*, s. 28-30.

⁹⁷ Paul Coubertin, *La Chronique de France*, s. 138-139.

Fransa 1870 yılından aldığı mağlubiyet sonrasında kıta Avrupasında değişen siyasi, jeopolitik ve askerî dengeler çerçevesinde özellikle Almanya'ya karşı yeni bir güvenlik politikası oluşturmaya çalışırken, geleneksel nüfuz sahası olarak gördüğü Osmanlı coğrafyasında özellikle Doğu Akdeniz'deki varlığının ve prestijinin de tehdit altında olduğunu görmüştür. Yukarıda geniş bir şekilde üzerinde durulduğu üzere Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik ve sosyo-kültürel varlığı ciddi boyutlardaydı ve derin bir tarihi geçmişe sahipti. Buradaki ekonomik yatırımlarının devamlı ve kalıcı olabilmesi Katolik tarikatlar üzerinden bölgeyle kurmuş olduğu sosyo-kültürel bağların devamı sayesinde mümkün olabilirdi. Nitekim kendi topraklarından söz konusu tarikatları sınır dışı ederken Osmanlı coğrafyasında bunların *haklarını* savunma çabası ancak bu şekilde anlamlandırılabilir. Bu bakımdan 1901 Krizi'nin arka planının anlaşılması Fransa'nın karşı karşıya kaldığı ulusal ve uluslararası boyuttaki rekabet ve tehditle mümkündür. Meselenin bu yönünün dikkate alınmaması, konunun basit bir borç ödemesi olarak görülmesi gibi bir yanılgıya yol açacaktır. Aşağıda 1901 Krizinin kaynağını oluşturan Lorando-Tubini alacakları konusunun ortaya çıkışı ele alınarak, meselenin tarihi gelişimi üzerinde durulacaktır.

Lorando-Tubini Meselesinin Ortaya Çıkış Süreci

Lorando-Tubini Ailelerinin Menşei

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında 1901 yılında yaşanan krizin temelinde Lorando ve Tubini ailelerinin alacakları yer almaktadır. Fransa vatandaşı olan iki aileden bahseden kaynaklarda onların *Levanten* kimliklerine değinilerek Sakız Adası'ndan İstanbul'a göç eden Venediklilerden oldukları belirtilmiştir. Tarihsel süreçte *Levanten* terimi en genel tanımıyla Avrupalı olup, Osmanlı Devleti topraklarına yerleşen İngiliz, İtalyan, Fransız, Macar ve Slav kökenli aileleri

tanımlamaktadır.⁹⁸ Kimi tanımlarda ise Levanten aileleri Venedik veya Ceneviz soyu ile ilişkendirilirip iki aile bu tabiiyete bağlanmıştır.⁹⁹ Üzerinde genellikle durulan nokta ise Sakız adasından göç ettikleri olmuştur.¹⁰⁰ Sakız adası uzun yıllar Venedik hakimiyetinde kaldığından Lorando ve Tubini ailelerinin Venedikli ve Sakızlı oldukları tanımlaması en doğru çıkış noktası olacaktır. Lorando ve Tubini ailelerinin Venedikli olarak tanımlanması onların İtalyan asıllı oldukları iddialarını güçlendirmektedir. Bu doğrultuda Levantenler üzerine yazdığı eserinde Schmitt¹⁰¹ Tubini ailesinin soyundan bahsederken İtalyan asıllı Venedikli olduklarını vurgulamıştır. Lorando ve Tubini ailelerinin dinî aidiyetleri konusunda ise Latin Katolik cemaatine mensup oldukları ve Katolik misyonlarına yaptıkları katkılara değinilmiştir. Bu durum Lorando ve Tubini ailelerinin *Le Croix* gazetesine verdikleri beyanatta açıkça ifade edilmiştir.¹⁰² Aynı haberde İstanbul'un köklü Levanten ailelerinden olmakla beraber Yahudi oldukları iddialarına Katolik misyonunun güçlü savunucularından olduklarını belirterek karşı çıkmışlardır. Bunu da Katolikliğin güçlü dinî cemaatlerinden *Assompsiyonistlere* verdikleri desteklerle örneklemişlerdir Lorando ve Tubini aileleri Assompsiyonist cemaatine maddî yönden pek çok destek sağlamışlardır. Kadıköy'de Assompsiyonistlerin sahip oldukları kilisenin arazisi Lorando ailesi tarafından bağışlanmıştır. Yine İzmit'te bu cemaatin sahip olduğu araziler Tubini ailesi tarafından verilmiştir.¹⁰³

98 Raziye Oban Çakıcıoğlu, "Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Konya 2007, s. 338.

99 İlber Ortaylı, "Galata", *DİA*, c. 13, 1996, s. 306.

100 Oliver Jens Schmitt, *Les Levantins, Cadres De Vie Et Identités D'un Groupe Ethno-Confessionnel De L'empire Ottoman Au "Long" 19e Siècle*, İstanbul: Les Editions Isis 2007, s. 143.

101 Oliver Jens Schmitt, *Les Levantins, Cadres De Vie Et Identités D'un Groupe Ethno-Confessionnel De L'empire Ottoman Au "Long" 19e Siècle*, s. 254-255.

102 *Le Croix*, 22.03.1903.

103 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 215.

İki ailenin Fransa tabiiyetine ne zaman girdikleri konusu, Osmanlı Devleti'nden alacaklı oldukları bir dönemde Fransa tarafından kendilerine verilen desteğin eleştirilere yol açtığı bir zeminde resmi belgelere ve gazetelere yansımıştır. Bu doğrultuda Lorando ailesinin Fransa tabiiyetine girişi 18. Yüzyılın sonunda XVI. Loui zamanına bağlanmıştır.¹⁰⁴ *Croix* gazetesindeki haberde Lorandoların bir yüzyıldır Fransa tabiiyetinde olduklarını belirtmeleri ve *Le Temps* gazetesine verdikleri beyanatta Lorando ailesi mensuplarının Fransa'nın İstanbul'daki misyonlarına katkıda bulunduğuna dair verdikleri malumat bu görüşü desteklemektedir.¹⁰⁵

Lorando ve Tubini aileleri 19. yüzyılda Osmanlı Devleti dahilinde tüccarlık yaparak başladıkları kariyerlerine özellikle 1838 senesinden itibaren oluşan serbest ticaretin para piyasalarında meydana getirdiği dalgalanmalara bağlı olarak sarraflık ve sonrasında bankerlik faaliyetleri çerçevesinde devam etmişlerdir. Bu doğrultuda *Galata Bankerleri* arasında isimleri zikredilen Lorando ve Tubiniler doğrudan veya yurtdışından aracılık yaparak Osmanlı Devleti'ne kredi sağlamak, borsa işlemlerinde bulunmak ve bankacılık gibi öne çıkan iktisadi faaliyetleri yürütmüşlerdir.¹⁰⁶ Bu noktada 1875 senesinden önce Lorando ve Tubini aileleri mensuplarının kuruluşunda aktif rol aldığı *Credit General Ottoman Bankası* (İtibar-ı Umûmî), *Union Financier* (İttihad-ı Mali) ve *Türkistan Bankaları*'nın isimlerini zikretmek gerekmektedir. 1875 senesinde Osmanlı Devleti'nin iflasını ilan etmesinin ardından iç piyasada oluşan finansal yetersizlikler karşısında ise diğer bankerler gibi başka sektörlerle yönelen Lorandolar ve Tubiniler, maden işletmeciliği, ulaşım

104 Moncharville, M., "Le Conflit Franco-Turc De 1901", *Revue Generale de Droit International Public*, Tome IX, Paris: 1902, s. 674.

105 Le Croix, 22.03.1903; Le Temps, 23.08.1901.

106 Semih Sefer, *Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Banker Lorando ve Tubini Aileleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

imtiyazlarını elde etmek, atölye ve fabrika idare etmek gibi faaliyetlere yönelmişlerdir.¹⁰⁷

Lorando ve Tubini aileleri özellikle ikamet ettikleri Pera ve Kadıköy Moda ile mesleki faaliyetlerini yürüttüklerini Galata semti dahilinde katıldıkları cemiyet hayatı içerisinde isimlerinden söz ettirmişlerdir. İstanbul'da Katolik Latin ve Levanten cemaatinin şehirde meydana getirdiği doğu-batı karışımını yansıtan yaşam şekillerini Osmanlı topraklarından ayrıldıkları tarihlere kadar sürdürmüşlerdir.¹⁰⁸

Lorandolar ile Yapılıp Anlaşmazlık Konusu Olan Borç Mukaveleleri

Osmanlı Devleti'nin *Lorando Biraderlerden* gerçekleştirdiği ve ödenmemesi nedeniyle 1901 krizine yol açan borç sözleşmelerinden ilki Haydarpaşa-İzmit arasında faaliyet gösteren demiryolunun ödenmemiş borçlarının karşılanması ve öngörülen masraflarının tedarik edilebilmesi için Mart 1875 tarihinde yapılmıştır. İstikraz görüşmeleri Aralık 1874 tarihinde başlamıştır. Başlangıçta Nafia Nazırı Ethem Paşa ve Lorando Biraderler 20.000 liralık borçlanma için %12 faiz ve %3 komisyon verilmesi konusunda anlaşmışlardır. Bu ilk anlaşma, 7 Ocak 1875 tarihinde *Meclis-i Mahsus* tarafından demiryolu hasılatının borca teminat gösterilmesi sebebiyle tasvip edilmemiştir. Buna karşılık faizin %12 oranından %15 seviyesine çıkarılabileceği ifade edilmiştir.

Meclis-i Mahsus'un kararı Lorando Biraderler tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca Nafia Nezareti masrafların artmasına bağlı olarak Lorando Biraderler'den yapılacak istikrazın 10.000 lira daha arttırılmasını Sadaret'ten

107 Semih Sefer, *Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Banker Lorando ve Tubini Aileleri*, s. 82.

108 Semih Sefer, *Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Banker Lorando ve Tubini Aileleri*, s. 17-26.

talep etmiştir. Bâbıâli'den yazılan cevapta yapılacak artış kabul edilmekle beraber tekrar demiryolu hasılatının teminat gösterilmesinin tasvip edilmeyeceği vurgulanmıştır. Borca teminat olarak gösterilecek karşılık hakkında yaşanan belirsizliğin çözülebilmesi için Nafia Nazırı Ethem Paşa, çıkarılacak 350.000 liralık *Eshâm-ı Cedîde*'yi teklif etmiştir. Ethem Paşa'nın bu teklifi Maliye Nezareti'ne danışıldıktan sonra 22 Şubat 1875 tarihinde yazılan cevapta hali hazırda esham satışının başka alacaklar için teminat gösterildiği ve yapılacak yeni esham satışları neticesinde olumlu cevap verilebileceği ifade edilmiştir. Ancak yeni esham satışının beklenmesi için yeterli vaktin olmadığı ve acil masrafların karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Bunun üzerine 12 Mart 1875 tarihinde padişaha arz edilen mukavele sureti Sultan Abdülaziz'in aynı tarihli iradesi ile uygun bulunarak¹⁰⁹ 17 Mart 1875'te imzalanmıştır.¹¹⁰

Nafia Nezareti ile Lorando Biraderler arasında yapılan mukaveleye göre Lorando Biraderler Haydarpaşa Demiryolu İdaresi'ne 30.000 lirayı 20.000 lirası hemen 10.000 lirası ise 4 ay içerisinde olmak üzere vermeyi kabul etmişlerdir. Yapılan istikrazın faizi %15 olmakla beraber bundan başka bir talepte bulunulmamak üzere Rumî Mayıs 1876 tarihinden başlayacak geri ödemeler Temmuz 1877 tarihinde son bulacaktı. Ayrıca aylara bölünmüş olan kambiyallerin nakden 1250 lira tutarında olması kararlaştırıldı. Mukavelelenin son maddesine göre ise demiryolu idaresi borcu geri ödeyemediği takdirde Maliye Nezareti'nin kefil olması garanti altına alınmıştır.¹¹¹ Lorando Biraderler verdikleri taahhüdü yerine getirerek demiryolu idaresine; 20 Mart 1875 tarihinde 20.000 lira; 20 Nisan 1875 tarihinde 5.000 lira ve 22 Mayıs 1875 tarihinde ise yine

109 BOA, İ. MMS., 51/2234.

110 BOA, Y. MTV., 217/86.

111 BOA, İ. MMS., 52/2234, Lef 4; Süleyman Kâni İrtəm, *Şark Meselesi*, s. 192-193.

5.000 liralık teslimatı yapmışlardır.¹¹² İrtem'e göre bu borcun ödenmesi 1877-1878 *Osmanlı-Rus Savaşı* sebebiyle kesintiye uğramıştı.¹¹³

1875 senesi sona ermeden Lorando Biraderler ile ikinci bir istikraz sözleşmesi daha yapılmıştır. Sarraf Baltazzi'ye ödemesi yapılacak taksit tutarı olan 124.000 liranın tedarik edilebilmesi için 15 Haziran 1875 tarihli bir mukavele ile Hazine-i Celile'ye Lorando Biraderler tarafından 55.000 liralık kredi sağlanmıştır.¹¹⁴ Maliye Nazırı Yusuf Paşa ile Lorando Biraderler arasında yapılan istikraz sözleşmesine göre Lorando Biraderler 55.000 lirayı 9 ay içerisinde Hazineye teslim edeceklerdi. Bu 9 aylık müddet içerisinde Selanik, Tuna ve Edirne vilayetlerinin gelirleri hazineye tutularak Lorando Biraderlerin 55.000 lirayı tamamen teslim etmesinden sonra %12 faiz verilmek koşuluyla geri ödemesi yapılacaktı. Ayrıca taahhüt edilen süre sonunda Maliye Nezareti koşulları yerine getiremezse kalan miktara yine %12 faiz ve %0,5 komisyon eklenecekti.¹¹⁵

Lorandoların Alacaklarının Tahsili Konusunda Fransız Sefareti'nden Yardım Talepleri

Nafia Nezareti ile yapılan mukaveleye göre alınan borcun geri ödemeleri Temmuz 1877 tarihinde, Maliye Nezareti tarafında yapılan istikraz sözleşmesine göre ise 1876 senesinin yaz ayları başında son bulacaktı. Maliye Hazinesi tarafından alınan borca yaklaşık 32.000 lira, Nafia Nezareti'nin aldığı borç için ise 7.700 lira kadar geri ödeme yapılmıştır. Lorando Biraderler, her iki istikraz sözleşmesi için de nezaretlerin verdiği geri ödeme taahhüdünü vaktinde yerine

112 BOA, Y. PRK. TNF, 7/13.

113 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 193.

114 BOA, İ. DH., 703/49172, Lef 3.

115 BOA, İ. DH., 703/49172, Lef 1; BOA, Y. MTV., 217/86; MAE, 166PO/E/539; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 193.

getirilmemesi üzerine bu duruma itiraz etmişlerdir.¹¹⁶Bu doğrultuda çeşitli tarihlerde Fransız Sefareti'ne başvuruda bulunarak haklarının korunmasını talep etmişlerdir.

Nitekim 14 Nisan 1880 tarihinde Fransa'nın İstanbul Sefareti Maslahatgüzarı Montholon'a verdikleri protesto yazısında borcun ödenmemesine karşın yaptıkları girişimler hakkında bilgi vermişlerdir. Burada 10 Ocak 1880 tarihinde ilgili Osmanlı makamları nezdinde yaptıkları itirazlarda Mart 1875'te İzmir'te bulunan Haydarpaşa Demiryolları İdaresi'ne verdikleri 30.000 liranın kendi hesaplarınınca 43.000 kûsur liraya ulaştığını belirtmişlerdir. Ayrıca yaptıkları başvuru neticesinde Nafia Nezareti'nin bu miktarın 46.033,46 lira olduğunu taraflarına ilettiğini de eklemişlerdir. Lorando Biraderler gazetelerden öğrendiklerini belirttikleri demiryolu idaresinin yabancı bir şirkete satılması yönündeki haberlerden dolayı, demiryolu hasılatı borçlarına teminat olarak gösterildiği için ileride herhangi bir ihtilafa düşmemek adına Nafia Nezareti'nden konuya açıklık getirilmesini talep etmişlerdir. Bu yönde yapılacak yeni bir sözleşmenin ise kendileri tarafından hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini beyan etmelerine rağmen Nezaretin bu dilekçelere yerinde cevaplar vermediğini ifade etmişlerdir. Bu yönde Osmanlı Hükûmeti'nin idarenin yeni sahipleri ile mukavele yapmadan evvel kendi alacaklarını dikkate alıp almadığı konusunda şüphe duyduklarını da eklemişlerdir. Son olarak maslahatgüzar Montholon'dan satış işleminin detayları hakkında bilgi sahibi olabilmeleri için aracılık ve büyükelçiye gerekli malumatı vermesini talep etmişlerdir.¹¹⁷

Lorando Biraderler'in Fransa Sefareti nezdinde yaptığı müracaat neticesinde 19 Nisan 1880 tarihinde Fransa Sefareti'nden Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir *sözlü nota*

116 BOA, Y. PRK. ML., 21 /86.

117 BOA, HR. H., 431/22, vr. 38.

verilmiştir. Bu notada Haydarpaşa Demiryolu İdaresi'nin devredilecek olmasından dolayı Lorando Biraderlerin alacaklarının güvence altına alınması talep edilmiştir.¹¹⁸ Sefaretin bu notasına Osmanlı Hariciye Nezareti'nden 9 Eylül'de verilen cevapta Maliye Nezareti'den konu ile ilgili malumat alındığı ve Lorando alacaklarını demiryolu hattı hasılatının fazlası ile ödeneceğinin Nafia Nezareti tarafından belirtil-
diği ifade edilmiştir.¹¹⁹

Fransa Sefareti'nin 29 Eylül 1880 tarihli diğer bir notasında 19 Nisan tarihli notaya atıf yapılarak Haydarpaşa Demiryolu İdaresi tarafından alacaklara teminat olarak gösterilen gelirlerin, idarenin satılması ile muallakta kalması neticesinde Nafia Nezareti'nin konuya açıklık getirmesi için Hariciye Nezareti'nden yazı yazılması istenmiştir.¹²⁰ Nafia Nezareti borcun hazineye ait olmasından dolayı konuyu Maliye Nezareti'ne havale etmiştir. 3 Ekim'de Maliye Nezareti borcun mukavelede belirtilen demiryolu hasılatı fazlasından ödenmesini Nafia Nezareti'ne bildirmiştir.¹²¹ 9 Ekim'de Hariciye Nezareti tarafından Sefaretin yazısı Maliye Nezareti'ne takdim edilmiştir.¹²² Maliye Nezareti'nden 6 Kasım'da gönderilen cevapta Nafia Nezareti'ne ve Sadaret'e gerek muamelelerin icrası için malumat verildiği belirtilmiştir.¹²³ Bunun üzerine Nafia Nezareti ile Lorando Biraderler arasında 1875 senesindeki istikraz sözleşmesinin yenilenmesine dayanan bir mukavele 13 Mart 1881 tarihinde imzalanmıştır.

Taraflar 17 Mart 1875 tarihli mukaveleye ek olarak 30.000 liranın Haydarpaşa Demiryolu hattının gelirleri üzerinden taksitlere bölünerek ödenmesi konusunda mutabık kalmışlardır. Bu yeni mukaveleye göre 13 Mart 1881 itibariyle anaparası 33.197 lira olan alacakları faiziyle

118 BOA, HR. H., 431/22, vr. 39.

119 BOA, HR. H., 431/22, vr. 40.

120 BOA, HR. H., 431/22, vr. 37.

121 BOA, HR. H., 431/22, vr. 41.

122 BOA, HR. H., 431/22, vr. 36.

123 BOA, HR. H., 431/22, vr. 36.

beraber 53.497 lira 408 kuruşa yükselmiştir. Söz konusu meblağ 13 Mart 1881 tarihinden itibaren senelik %10'luk bir faiz ve %5 amortismanına tabi tutulacaktı. 12 sene boyunca Rumi Şubat ayının sonunda ödenecek kambiya-lerden 11 tanesi 8.000 lira sonuncu kambiya ise 3.881 lira 90 kuruş değerinde olacaktı. Ayrıca mukaveleye göre Lorando Biraderlere ödenecek 8.000 liralık kambiya-llere alacaklarının gecikmesinden dolayı uğradıkları malî kayıplarına karşılık %5 oranında bir de amortisman eklenec-ktir. Hat gelirlerinden bu meblağ ödenemediği takdirde Maliye Nezareti alacaklara kefil olacaktı. 17 Mart 1875 tarihli mukavelenin feshedilmesi üzerine yapılan bu yeni sözleşme ile Lorando Biraderler'in 12 sene sonunda toplam alacakları miktar 91.881 lira 99 kuruş olacaktı.¹²⁴ Bu anlaşma hakkında aldığı bilgileri Lorando ailesinden bazı zevata dayandıran İrtem Lorandolara 15 günlük bir ödeme yapıldığını ifade etmiştir.¹²⁵

Nafia Nezareti ile Lorando Biraderler arasında yapılan bu yeni mukavele Sadaret tarafından kabul edilmemiştir. Sadaret'ten yazılan cevapta istikraza karşılık gösterilen 8.000 lira hasılatın, demiryolu hattının tamamlanması için daha birtakım masraflar oluşacağından kabul edilemeyeceği ve düzensiz borçlar (*düÿûn-ı gayr-ı muntazama*) hakkında alınan karar gereğince %10 oranında faiz verilemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca ödemenin düzensiz borçların ödemesi için ayrılan 1.000.000 liralık tahsisattan yapılması gerektiği de eklenmiştir.¹²⁶

Lorando Biraderler, taleplerine karşılık bulamamaları neticesinde 31 Mayıs 1881 tarihinde Fransız Elçisi Tissot'a yeni bir protestoname göndermişlerdir. Bu protestonamede daha önce gönderdikleri şikâyet dilekçelerinin Osmanlı Devleti'ne gönderilen notalar ile desteklendiklerini

124 BOA, HR. H., 431/22, vr. 43.

125 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 193.

126 BOA, HR.H., 431/22, vr. 41.

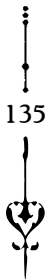
belirttikten sonra Haydarpaşa demiryolu hattının yapımı için verdikleri borcun hattın gelirleri ile teminat altında olduğunu tekrarlamışlardır. Ayrıca taleplerinin de Nafia ve Maliye Nezareti tarafından desteklendiğini belirtmişlerdir. Diğer yandan alacaklarının 53.197,40 kuruşa yükseldiğini ve Nafia Nezareti ile görüşmelerinde Nezaretin hali hazırda borcun ödemesini karşılayamadığından dolayı alacaklarının İzmit-Haydarpaşa Demiryolu hattının gelir fazlasından ödenmesi hususunda anlaşıldığını ifade etmişlerdir. Lorando Biraderler, yaptıkları bu yeni anlaşma ile ilk istikraz mukavelesine göre 1877 senesinin Temmuz ayında son bulması gereken geri ödemelerin 1892 senesine kadar uzatılması sonucunda fedakârlıkta bulunduklarını da vurgulamışlardır. Ayrıca bu yeni anlaşmanın Maliye Nezareti'nin tasdiki ile Meclis-i Mahsus'a gönderilmesinden sonra Nafia Nezareti'nin hiçbir gerekçe göstermeden yürürlüğe konulmayacağını beyan etmesine anlam veremediklerini Sefarete bildirmişlerdir. Bu yeni anlaşmanın iptal edilmesini şiddetle kınamakla beraber alacaklarını hemen isteme haklarının bulunduğunu ve ödemenin en kısa sürede gerçekleştirilmesinin gerektiğini beyan ederek Sefaret'ten yeni bir notanın gönderilmesini talep etmişlerdir.¹²⁷

Lorando Biraderler tarafından verilen dilekçeyi değerlendiren Fransa Sefareti, 6 Haziran'da Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya gönderdiği yeni notada yeni anlaşmanın tatbik edilmeyecek olmasından dolayı Lorando ailesinin şikâyetçi olduğunu ve borcun hemen ödenmesini istediklerini bildirmiştir.¹²⁸ 15 Temmuz'da ise Fransa Sefareti tarafından Lorando Biraderlerin taleplerinin dikkate alınması gerektiği tekrar beyan edilmiştir.¹²⁹ Bu notaya 11 Ağustos'ta Hariciye Nezareti'nden yazılan cevapta Mart 1881 tarihinde yapılan mukavelenin demiryolu hasılatının sadece hat masraf-

¹²⁷ BOA, HR. H., 431/22, vr. 42.

¹²⁸ BOA, HR. SYS., 1922/36.

¹²⁹ BOA, HR. H., 431/22, vr. 45.

larını karşılayabildiği ve Lorando Biraderler'in istediği faiz miktarının kanunlara uymadığı ifade olunmuştur. 1875 senesindeki mukaveleye göre Lorando Biraderlerin Maliye Nezareti'nden alacaklı oldukları ve bu tür düzensiz borçlar için ayrılan 1.000.000 liralık tahsisattan ödemenin yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca Maliye Nezareti'ne meselenin havalale olunmasından dolayı Lorando Biraderlerin müracaatlarına oradan devam etmeleri istenmiştir.¹³⁰

Taraflar arasında herhangi bir anlaşmanın gerçekleşmesinden dolayı Lorando alacakları bir sene geçmesinin ardından Fransa Sefareti'nin yeni bir protestosuna konu olmuştur. 24 Nisan 1882 tarihinde Fransa Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yeni notada defalarca yapılan müracaatların neticesiz kaldığı ve borcun ödenmesine dair verilen teminatların başka mahallere sarf edildiği vurgulanmıştır. Öte yandan aynı notada Lorando alacaklarının düzensiz borçlara dahil edilmemesi sonucunda güvence altına alınmamasına da itiraz edilmiştir.¹³¹

Fransa Sefareti'nden verilen nota, Hariciye Nezareti tarafından Hazine-i Celile Düyûn-ı Umûmiyye İdaresine gönderilmiştir. Buradan gönderilen cevap yazısında Nafia Nezareti'nden olan alacaklarının düzensiz borçlar dahilinde ödenmesine karar verilmiş olduğundan ve bu şekil borçlara yeni bir nizam verilmesi için 16 Şubat 1882 tarihli Sadrazamın tezkiresi ve ardından verilen irade gereğince kurulacak komisyon marifetiyle karar verileceğinden Lorando alacaklarının da bu komisyon kararından sonra karara bağlanması gerektiği ifade edilmiştir.¹³²

Fransa Sefareti tarafından 3 Ekim'de Hariciye Nazırı Said Paşa'ya takdim edilen yeni nota ile beraber bu defa Lorando Biraderlerin Maliye Nezareti'ne verdikleri 55.000

130 BOA, HR. H., 431/22, vr. 46; BOA, HR. SYS., 1922/39.

131 BOA, HR. H., 431/22, vr. 49.

132 BOA, HR. H., 431/22, vr. 47.

liralık borç da gündeme gelmiştir. Nitekim Lorando ailesinin Fransa Sefareti'nin koruması altında olduğunun ifade edildiği notada 15 Haziran 1875 tarihinde Maliye Nazırı Yusuf Paşa ile Lorando Biraderler arasında imzalanan istikraz mukavelesi hatırlatılmıştır. Bu mukavelede yer alan geri ödemenin az bir miktarı karşılanmakla beraber 9 ay içerisinde faizliyle birlikte yapılacağına dair taahhüdün yerine getirilmediği vurgulanmıştır. Osmanlı Hükûmeti'nin Lorando alacakları konusundaki tavrının anlaşılamadığını ifade eden Fransa Sefareti, daha fazla geciktirilmeden borcun ödenmesini talep etmiştir.¹³³

Fransa Sefareti'nin gönderdiği yeni protesto 15 Ekim'de Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir. Buradan 4 Aralık'ta yazılan cevapta daha evvel Düyûn-ı Umumiyye İdaresi'nden yazılan Lorando alacaklarının düzensiz borçlarda yer alması nedeniyle kurulacak komisyon kararı sonrasında ödeme takvimine kavuşturulacağına dair yazısı hatırlatılmıştır. Maliye Nazırı, bu karar gereğince alacakların yakın zamanda ödenmesinin umulduğunu ifade etmiştir.¹³⁴

Diğer yandan Lorando Biraderler hukukî yollara başvurarak Birinci Ticaret Meclisi'nden 19 Aralık 1882 tarihinde Nafia Nezareti'ne olan 30.000 liralık alacakları için *ilâm* elde etmişlerdir.¹³⁵ Nafia Nezareti'ne verdikleri borç için alınan ilâm ve Fransa Sefareti'ne yaptıkları başvurular neticesinde Lorando Biraderler girişimlerini yoğunlaştırmıştır. Bunun üzerine Temmuz 1886'da düzensiz borçların görüşülmesi için toplanan komisyonda Lorando alacakları da görüşülerek iki kalem olan alacaklarının birleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Temmuz 1886 tarihine kadar olan alacakları hesap edildikten ve Lorando Biraderlere ödenen miktar çıkarıldıktan sonra kalan miktara %40 oranında tenzilat

133 BOA, HR. H., 431/22, vr. 52.

134 BOA, HR. H., 431/22, vr. 51.

135 BOA, Y. PRK. AZN., 22/41, Lef 2.

yapılması ve ödenecek meblağ için ise başa baş *Tahvilât-ı Osmanî* verilmesi teklif edilmiştir. Ancak bu teklif Lorando Biraderler tarafından kabul edilmemiştir.¹³⁶

1891 senesinde Dahiliye Nazırı Münir Paşa'nın riyasetinde Lorando alacaklarını görüşmek üzere bir komisyon daha oluşturulmuştur. Hazine-i Celile'ye vermiş oldukları 55.000 lira ve Naifa Nezareti'ne teslim ettikleri 30.000 liranının birleştirilerek 1302 senesine kadar faiziyle beraber hesap edilmesinin ardından ortaya çıkan meblağın % 40 tenzili ile beraber Lorando Biraderlerin ellerindeki rehin tahvilâtın dahi hesap edilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁷ Komisyonun bu kararı 6 Ağustos 1891 tarihinde Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştür. Burada Lorando alacaklarının ileride daha büyük bedellere ulaşmasını önlemek amacıyla Nafia ve Maliye Nezaretlerinden talep ettikleri iki meblağın birleştirilerek bir ödeme plânına kavuşturulması hakkında cereyan eden Maliye ve Dahiliye Nezareti yazıları okunmuştur. Maliye Nezareti'nin daha evvel Lorando Biraderler'in iki kalem alacakları için Bâbîâlî'de oluşturulmuş olan komisyonda Temmuz 1886 (Gaye-i Haziran 1302) tarihine kadar olan faizin hesap edilmesinden sonra %40 oranındaki tenzilatın Lorando Biraderler tarafından kabul edilmediği belirtilmiştir. Ardından padişahın meselenin hal edilmesi için verdiği ferman gereğince Temmuz 1302 sonunda hesap olunan miktara göre toplam alacaklarının, anapara ve faizi ile birlikte 158.224 lira 85 kuruş olduğu vurgulanmıştır. Yapılan hesaba göre bu meblağın % 40'ı olan 61.697 lira 60 kuruş tenzil olunarak kalan 96.547 lira 25 kuruş için tahvilat verilmesi öngörülmüş; tahvilatın kıymeti ise % 55 üzerinden 53.100 lira olarak hesap edilmiştir.

Temmuz 1886 tarihinden Temmuz 1891 tarihine kadar 5 sene için yeni murabaha nizamnamesi gereğince % 9 faiz hesabıyla hükûmetin ödemekle yükümlü olduğu miktar 76.396

136 BOA, Y. PRK. ML., 21/86; BOA, Y. PRK. HR., 31/10.

137 BOA, Y. PRK. ML., 21/86.

lira olarak hesaplanmıştır. Ancak sonradan tahvilat fiyatı farkından dolayı 6.396 lirasının hazineye zararı görünmüş ve % 9 faiz % 7 oranına çekilmiştir. Böylelikle bu hesap üzerinden Lorando Biraderler ile görüşülerek bir defada verilmek kaydıyla 70.000 lira ödenmesi üzerinde anlaşılmıştır. Ayrıca alacaklı oldukları 55.000 liradan dolayı ellerinde 1.505.778 kuruş *kavaim-i nakdiye* ile 10.879 sterlin değerindeki tahvilatın rehin olduğu tespit edilmiştir. Kavaim-i nakdiye geri alınarak hazinece iptali, tahvilatın ise güncel bedeli hesap edilerek 70.000 liradan mahsubu veya geri alınması kararlaştırılmıştır.¹³⁸

Lorando Biraderler ile bir meblağ üzerinde anlaşılması olmasına rağmen 1891 senesinin Ekim ayına gelindiğinde padişahın iradesi ile onaylanmaması üzerine Lorando Biraderler'in müşkil bir durumda oldukları ifade edilmiştir. 6 Ekim 1901 tarihinde verilen iradede ise anlaşma kabul edilmeyerek üzerinde anlaşılan meblağın Doktor Koçani marifetiyle suistimal edilmek istendiği belirtilmiş ve bunun araştırılması istenmiştir.¹³⁹

1891 sonunda Jean ve 1892'de Etienne Lorando'nun ölümleri sonrası Osmanlı Devleti'nden alacakları varislerine kalmıştır. Böylelikle alacak meselesi "*Lorando Vereses Alacakları*" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Nitekim 31 Mart 1892 senesinde Parandes imzasıyla Sadaret'e verilen dilekçede kendisini "*bil cümle verese tarafından müdür tayin olduğunu*" beyan etmiştir. Parandes, bu dilekçesinde Lorando varislerinin iki kalem olan alacaklarının faiziyle beraber 85.000 liraya ulaştığını belirterek bir ödeme şeklinin belirlenmesini talep etmiştir.¹⁴⁰

Tubini Alacakları Meselesi ve Fransız Sefareti

Tubini alacaklarının gündeme gelmesi ise 1893 senesinin başından itibaren Aristide Tubini'nin Fransa Sefareti'ne

138 BOA, MV., 66/68; BOA, Y. A. HUS., 251/172, Lef 4.

139 BOA, Y. A. HUS., 251/172, Lef 1.

140 BOA, Y. A. HUS., 251/172, Lef 3.

takdim ettiği bir dilekçe ile olmuştur. Aristide Tubini dilekçesinde Köçeoğlu Agop'tan olan alacakları hakkında maulumat vermiştir. Buna göre; Aristide Tubini, *Fransız Bankası tasfiye memuru* sıfatıyla 9 Ocak 1893 tarihinde Fransa Sefiri Cambon'a yazarak bankanın müdürü George Tubini iken 6 Aralık 1881 tarihinde George Tubini ve oğlu unvanıyla banker Köçeoğlu Agop arasında daha evvel verdikleri 191.455,14 lira borç için bir anlaşma yapıldığını beyan etmiştir. Sonrasında Agop Efendi'nin bankadaki hissesinden feragat etmesi koşuluyla 49.525 lira indirimle gidilmiştir. Kalan 141.929,14 liranın ödenmesi için Agop Efendi ile anlaşmaya varılmıştır. Agop Efendi bu anlaşma ile Tubini'ye olan borcu iki kısma ayrılmak üzere 70.964,57 lirasını Maliye Nezareti'nden olan alacağından temin ettiği ilk ödemesinden, kalan 70.964,57 kısmını ise Murat Efendi ve Valide Sultan'dan olan 498.509 liralık alacağından ödemeyi taahhüt etmiştir.

Aristide Tubini, Agop Efendi'nin anlaşma ile sabit hiçbir taahhüdünü yerine getirmediğini belirterek Agop'un Murat Efendi ve validesinden olan 498.509 lira miktarındaki alacaklarına istinaden 70.964,57 liranın Hazine-i Hassa'dan ödenmesini talep etmiştir. Diğer yandan Köçeoğlu Agop'un Hazineden olan alacağının 6 sene önce düzensiz borçlar sınıfına alınarak 220.000 lira olarak kaydedildiği ancak ödemesinin yapılmadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla Agop ile olan anlaşmalarına istinaden Maliye Hazinesi'nden ödenecek 70.964,57 liranın taraflarına ödenmesi diğer bir talebi olmuştur. Verdiği dilekçenin sonunda ise Fransız elçisinin durumlarını göz önünde bulunduracağını ve şikâyetlerinin giderileceğini umduklarını vurgulamıştır.¹⁴¹

Köçeoğlu Agop Efendi'nin varislerinin talep etmekte olduğu meblağ iki kalemden ibaretti. Bunlardan biri borsa muamelatı sırasında Agop Efendi ile diğer bankerlerden

141 BOA, HR. H., 437.

oluşan komisyon faaliyetlerinin sonrasında 22 Mart 1876 tarihinde sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile imzalanan mukavele gereğince Agop Efendi'ye verilen meblağdı. Diğeri ise yine bu borsa işlemleri sırasında Agop Efendi'nin zararına karşılık talep ettiği meblağın 22 Mart tarihli mukaveleye eklenmesi ile olmuştur. Buna Hazineye verdiği 20.725 liranın daha dahil edilmesiyle toplam alacağı 222.000 liraya ulaşmıştır.¹⁴² Dahiliye Nazırı Münir Paşa riyasetinde borçluların görüşülmesi için toplanan komisyonda Agop Efendi'nin alacağı da görüşülmüş ve % 12 faiz uygulanarak ulaşacağı toplam miktar üzerinden % 40 indirimde bulunulması kararlaştırılmıştır. Komisyonun kararı Agop tarafından kabul edilmemişse de daha sonra Agop'un alacağına karşılık bir takım ödemelerde bulunulmuştur.

Ayrıca teminat olarak 242.000 lira kıymetinde Tahvilat-ı Mübeddele kuponları verilmiştir.¹⁴³ İrtem, Tubinilerin Köçeoğlu Agop'tan talep ettikleri 192.000 liralık borcun *Credit General Ottoman*'ın 1874 senesinde yaptığı bir istikrazdan kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁴⁴ Böylelikle Hyacinthe Tubini ve Mahdumu Şirketi alacaklı olup bunu doğrudan devletten değil Köçeoğlu Agop üzerinden talep etmiştir.

Aristide Tubini'nin talepleri değerlendirilerek 17 Ekim 1893 tarihinde Ticaret Mahkemesi Birinci Meclisi'ne gönderilmiştir. 18 Ekim 1893 tarihinde Fransa Sefareti mahkemeye verdiği dava dilekçesinde Fransa tebaasından olan George Tubini ve oğulları ile müteveffa Köçezade Agop Efendi arasında 6 Aralık 1881 tarihinde yapılan anlaşmaya göre Agop Efendi'nin devletten olan alacaklarının Tubini'ne devredildiğini beyan etmiştir. Dolayısıyla mahkeme masrafları dahil olmak üzere faiziyle beraber 142.000 lira talep edilmiştir.

¹⁴² BOA, Y. PRK. AZN., 22/41, Lef 8.

¹⁴³ BOA, Y. PRK. AZN., 22/41.

¹⁴⁴ Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 192- 193.

Hemen ertesi günü davayı gören mahkemeden, Köçeoğlu ile Tubini veresi arasında 1881 tarihinde ibraz edilmiş senedin düzenlenme tarihinde geçerli olan 2 Aralık 1873 tarihli Resm-i Damga Nizamnamesi'nin üçüncü maddesi gereğince her milyon kuruş için beş kuruş ve 17 Aralık 1882 tarihli nizamnamenin üçüncü maddesi uyarınca miktar ne olursa olsun her on bin kuruş için beşer kuruş ödeneceği ifade edilmiştir. 1881 tarihli senedin miktarı 19.000.000 kuruşa denk geldiğinden dolayı damga usulünün ona göre uygulanması ve haciz muamelesinin tatbiki için Ticaret İcra Memurluğu'na havale edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Agop Efendi'nin eşinin ve varislerinin Hazinesinden olan alacaklarının Tubinilere ait olan 19.000.000 kuruşluk kısmına haciz koyulmuştur.¹⁴⁵ Maliye Nezareti bu kararı temyize taşımışsa da ikinci mahkeme ilk kararı onaylamıştır. Meblağı mahkeme masrafları ile beraber 169.000 lira ayrıca faizler olarak ilan etmiştir.¹⁴⁶ Lorando alacaklarının 1895 senesine gelindiğinde henüz bir çözüme kavuşturulmamış olması nedeniyle Fransa Sefareti'nden Hükûmete yeni bir nota daha takdim edilmiştir. 23 Ekim tarihli bu notada 19 Nisan ve 23 Eylül 1880 ile 24 Nisan ve 3 Ekim 1882 notalarına atıf yapılmıştır.

Öte taraftan 12 Haziran 1886 ve 28 Şubat 1887 tarihlerinde Lorando alacaklarının talep edilmesine dair yeni notalar gönderildiği belirtilmiştir. Fransa Sefareti'nin bu son notasının ekinde Lorando varislerinin taleplerine ilişkin dilekçe de sunulmuştur. Sefaretin yeni notasında Lorando alacaklarından 30.000 liralık Nafia Nezareti istikrazı için %15 faiz üzerinden altı ayda bir sermayeye zam yapılması ve 55.000 lira Hazine-i Celile istikrazı için %12 faiz ve %0,5 komisyon üzerinden Ekim 1895 tarihine değin hesaplanarak toplam 1.792.524 liralık miktar Osmanlı Hükûmeti'ne sunulmuştur. Ayrıca Lorando alacaklarının birisinin hukukî

145 BOA, Y. PRK. MŞ., 5/31, lef 1.

146 BOA, Y. PRK. AZN., 22/41.

yaptırımlar ile sabit olmasından, diğerinin ise verilen rehinler ile teminat altında alınmasından dolayı düzensiz borçlar sınıfında yer alamayacağı ifade edilmiştir. Ancak rehinlerin değerlendirilmeye alınmaması nedeniyle Mecelle'nin 741. Maddesindeki "*Verilen rehinin ortadan kaldırılması veya çıkartılması halinde ortadan kaldıran veya çıkartan bir tazminat ile yükümlüdür*" ibaresine göre hak taleplerinin haklı olacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla Fransa Sefareti Lorando alacaklarının kısa sürede ödenmesini veya daha sonra verilip geri alınan rehinlere denk yeni teminatların verilmesini talep etmiştir.¹⁴⁷ Fransa Sefareti'nin notası Hariciye Nezareti tarafından tekrar Sefarete gönderilmek suretiyle teyit edilmiş ve Maliye Nezareti'ne havale olunmuştur.¹⁴⁸

Diğer taraftan, talep edilen alacak miktarının yüksek meblağlara ulaştığı bu dönemde Bâbîâli, alacaklar meselesinin çözüme kavuşması için Fransa Sefareti ile haberleşmeye devam etmiştir. Sefaret, bu dönemde verdiği notalarda 2 milyon liraya yaklaşan taleplerini içeren 23 Ekim 1895 tarihli notanın kabul edilmesini istemiş ve Osmanlı Hükûmeti'ne tarafların memnun kalacağı anlaşma için aracılık teklif etmiştir. Nitekim 6 Temmuz 1896'da Sadrazam Halil Rifat Paşa, Yıldız Sarayı'na gönderdiği tezkirede, eğer borcun ödenmesi için talepleri kabul olunursa Fransa Sefiri'nin müzakere için Mösyö Gaze'nin gönderileceğini belirttiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda meselenin çözüme kavuşturulması için Maliye Nezareti'ne yetki verildiği bildirilmiştir.¹⁴⁹ Ancak Sefaret'in bu teklifi karşısında Osmanlı Hükûmeti, sessiz kalmaya devam etmiştir. 9 Temmuz 1897 tarihinde Fransa Sefareti'nden gönderilen sözlü notada, Lorando alacaklarının 2 milyon lira seviyesine ulaşması ile iki tarafın da memnun olacağı bir surette anlaşmanın sağlanması için

147 BOA, HR. H., 431/22, vr. 54; BOA, Y. MTV., 217/86; MAE, Politique Etren gere, VI, s. 106-107; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 679.

148 BOA, HR. H., 431/22, vr. 55.

149 BOA, Y. A. HUS., 354/51, Lef 1.

aracılık teklif edildiği ancak Osmanlı Hükûmetinin henüz cevap vermediği belirtilmiştir. Sefaret, Osmanlı tarafının bu tavrının olası bir uzlaşmayı engellediğini eklemiştir.¹⁵⁰ Lorando ailesi bu dönemde alacaklarından indirimle gidecek hemen ödenmesi halinde 253.300 lirayı kabul edeceklerini Osmanlı Hükûmeti'ne beyan etmişse de bu teklif kabul edilmemiştir.¹⁵¹

Fransa Sefareti'nin 23 Ekim 1895 tarihli notasında yer alan taleplerinin Osmanlı Hükûmeti tarafından kabul edilmemesi üzerine verdiği diğer bir sözlü nota ise 20 Mart 1898 tarihlidir. Bu notada 23 Ekim tarihli sözlü notaya henüz cevap alınamadığı belirtilerek Osmanlı tarafının çözüme yaklaşmayan tavrı protesto edilmiştir. Aynı notada, Osmanlı Hükûmeti'ni, Hariciye Nezareti'ni, Lorando varislerini ve Fransa Sefareti'ni temsilen yetkilendirilecek birer delegeden oluşturulacak, söz konusu borcun miktarını araştırma ve ödemelere vekâlet etme yetkilerine sahip bir komisyonun kurulması teklif edilmiştir. Son olarak Fransa Sefareti'nin 22 seneden beri sürüncemede kalan bu mesele- nin çözüme kavuşabilmesini ümit ettiğini vurgulanmıştır.¹⁵²

Fransa Sefareti'nin Lorando alacaklarının miktarının kabul edilmesi için Osmanlı Hükûmeti nezdinde yürüttüğü girişimler 4 Ağustos 1898 tarihinde Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nde değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede 23 Ekim 1895 tarihli Sefaretin notasında belirtilen fahiş faiz hesabı ile 2 milyon liraya yaklaşan hesabın kabul edilemeyecek raddede olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Sefaretin bu meblağın tenzili için Lorando varislerini ikna etmeye hazır olduğu ancak yapılacak indirimin miktarının açıkça bildirilmediği belirtilmiştir. Lorando alacakları için yeni *Murabaha Nizamnamesi*'nin ön gördüğü şekilde faiz verilmesi gerektiği ancak bu surette dahi alacağın

150 BOA, HR. H., 431/22, vr. 57; MAE, 166PO/E/539.

151 DDF, 1900-1901, No:45, s. 40; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 194.

152 BOA, HR. H., 437, vr. 58; MAE, 166PO/E/539.

yüksek bir meblağa ulaşacağı ifade edilerek borcun ileride daha fahiş miktarlara ulaşması mümkün olduğundan dolayı çözümsüz bırakılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu işin bir an evvel uygun bir surette halledilmesi hazinein menfaatine görülmüştür.¹⁵³

Tubini ve Oğulları Ticaret Evi'nin Köçeoğlu Agop üzerinden olan alacaklarının ise bu dönemde 158.230 liraya ulaştığı ve Aristide Tubini ya da vekiline ödenmesini talep ettiğine dair Fransa Sefareti'nin yeni bir yazısının Osmanlı hükûmetine gönderildiği Sadaretin konuyu Maliye Nezareti'ne havale ettiği yazıdan anlaşılmaktadır.¹⁵⁴

Fransa Sefiri Cambon'un II. Abdülhamid'e Fransız Talepleri Hakkındaki Mektubu

Fransa'nın İstanbul'daki sefiri Paul Cambon, görev süresi sona erip Paris'e dönmeye hazırlığındayken Osmanlı Devleti ile Fransa arasında uzun süredir sorun olan bazı konular hakkında II. Abdülhamid'e bir mektup takdim etmiştir. 9 Kasım 1898 tarihli mektup 1901 krizinin en temel anlaşmazlık konularını üç sene önce sıralaması bakımından oldukça kıymetlidir. Dolayısıyla aşağıda o dönemde yapılan tercümesi aynen verilmiştir.¹⁵⁵:

“Huzur-ı cenab-ı mülûkânelerine

Cenab-ı Hakk ömür ve ikbal-i şahanelerini müzdad buyursun. Zat-ı hazret-i şahanelerinden müfareketim hasebiyle yedi sene imtidad eden memûriyetim esnasında taraf-ı mülûkânelerinden hakkımda izhar buyrulan teveccühât-ı şahanelerinden dolayı pay-i taht-ı seniyyelerini terk etmezden evvel biraz şükran etmekliği kendime vazife addeylerim.

Zât-ı şahanelerine Fransa Sefiri sıfatım ile müracaat etmeyip Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin kadimî dostu olan

¹⁵³ BOA, Y. PRK. HR., 30/104.

¹⁵⁴ BOA, BEO, 1247/9347.

¹⁵⁵ MAE, 166PO/E/543.

bir büyük devletin vekili sıfatım şu sırada ber-taraf olunarak ancak zat-ı hazret-i tacidarîleri huzuruna müteaddiden şeref-i musule nail olup inayat-ı şahanelerinden minnetdar ve yadigarını her dâim hıfz edecek olan nefis-i Mösyö Pol Kambon namıyla müracaata müsaraat eylerim.

Kendimi zat-ı hazret-i padişahanelerinin muhibb-i sadıkı addetmeğe müsaade buyrulur ise bu zî-kıymet sıfat ile teveccühât-ı şahanelerinin hakkımda bekasını temenni eder ve zat-ı şahaneleri ile münasebatımda öteden beri ittihaz eylemiş olduğum ihtisasat-ı mahsusamda sebat edeceğimi arz eylerim.

Binaenaleyh zat-ı hazret-i mülukanelerinden son bir temenniyata ictisar eylerim. Taraf-ı şahanelerinden tesviyesi vaad buyrulan bazı mesalihin hitam-pezir olduğu yahud hiç değil ise karîben tesviye olunacağını Paris'e muvasalatımda metbu'um devlete ihbar-ı keyfiyet etmekliğimi lâzimededen addeylerim.

Ber-mukteza-yı irade-i seniyyeleri Fransa fabrikalarından mübayaat edileceği ve elyevm bu hususun bir heyet-i mahsusa nezdinde derdest-i tedkik bulunduğu metbuum devlete nam-ı namî-i şahanelerine olarak zaten tebliğ ve vaad eylemiş isem de ehemmiyeti bundan dün olub tesviyesi zat-ı hazret-i şehriyarîlerinin bir kelimasına mütevakkıf bulunan bazı muallak işlerin hitam-pezir olmasından bahsetmeğe cüret eylerim.

Şöyle ki evvela Fransa himayesi tahtında bulunan Katolik mektepleri hakkında Hükûmet-i seniyyece ittihaz olunacak mu'amelatın tayini için Bâbîâlî ile Fransa Sefareti beyinde beş sene mukaddem tekarrür eden ittifak taraf-ı şahanelerinden tasdik buyruldukta bu mekâtib meselesine bir netice verilebileceği. Saniyen vuku'at-ı ahirede harab olan kilisa ve manastırların tamir veya yeniden inşasına ve bazı hastahane ve eytamhanenin müceddeden inşasına muktezi feramin-i âliyyenin tevdi'i. Salisen Lorando vereseşi matlubatının tedkiki bir komisyon-ı mahsusa ihale buyrulması. Velhasıl rabian şimdiye değin müteaddid tedkikata muceb olan Merisin ve Adana demiryolu hattının temdidî meselesi.

Bu muallak işler ise suret-i seriâda tesviye edilebilir mesalihden madud olduğundan icrâatını değil Fransa sefiri evvela

zat-ı hazret-i şehriyâriyelerinin sadık muhibb-i âcizi sıfatım ile inayat-ı şahaneleri ve derkar ve müsellemler olan tedabir-i hekimaneleri ve efkar-ı azimesiyle umum Avrupaca takdir olunan bir tacidar-ı muazzamın hikmet ve feraset-i ulyasından intizar eylerim. Şu bi'l-cümle mesailin tesviyesi devlet-i metbu'um indinde makbul ve mergub olacağı derkar bulunduğu misillü devleteyn meyanında mine'l-kadim mevcud olan münasebatın teyid ve takviyesine birçok def'a sa'y ve gayret etmekliğim ile kendimi bahtiyar addeylerim.

Olbadba katıbe-i ahvalde hak-pay-ı şahanelerine arz-ı ubudiyet-i kamilem ile kendimi zat-ı hazret-i şehriyâriyelerinin âciz ve ubudiyet-perver ve sadık kulları addeylerim. Fî 28 Teşrin-i Evvel sene 1314. Paul Cambon”

Yukarıda aynen verilen bu mektupta 1898 yılı sonlarında Fransa sefaretinin çözümü için uğraştığı ancak bir sonuç elde edilemeyen “muallak” meseleler şunlardır:

- a) Fransa himayesinde bulunan Katolik mekteplerinin durumu. Nitekim Cambon’a göre ilgili mektupta Osmanlı Hükûmetinin bu okullara yönelik muamelesi konusunda Sefaret ile Bâbiâli arasında beş sene önce varılan uzlaşma Padişah tarafından onaylanırsa okullar sorunu çözüme kavuşacaktır.
- b) 1894-1896 arasında meydana gelen Ermeni Olaylarında zarar gören kilise ve manastırların tamiri veya yeniden inşası ve bazı hastahane ve yetimhanelerin yenibaştan yapılması. Bu inşaatlar için Padişahın fermanına ihtiyaç duyuluyordu.
- c) Lorando varislerinin alacakları. Bu konunun incelenmesi için özel bir komisyon kurulmalıdır.
- d) O tarihe kadar birçok defa incelenen Adana ve Mersin demiryolu hattının uzatılması. Cambon’un beyan ettiği hususlar 1901 yılında diplomatik bir krize yol açan özellikle Katolik okulları ile Lorando alacakları meselesini bir arada içermektedir ve bu bakımdan önemlidir. Cambon

burada resmî sıfatıyla değil oldukça ince bir üslupla Osmanlı padişahının sadık bir dostu olarak söz konusu konuların bir an evvel çözüme kavuşturulmasının iki devlet arasında eskiden beri mevcut olan dostane ilişkilerin devamı açısından önemli olduğuna dikkat çekmektedir.

Mektupta Cambon'un Tubini alacaklarından bahsetmediğine dikkat çekmek de gerekir. Bu yılın sonunda Cambon'un yerine büyükelçi olarak Ernest Constans tayin edilmiştir.¹⁵⁶ Osmanlı-Fransa ilişkilerinin bundan sonraki gidişatını etkileyecek diğer önemli bir değişiklik olarak Theophile Delcassé'nin de yine 1898 yılında Fransa Dışişleri Bakanı olarak görev yapmaya başladığı belirtilmelidir.

Delcassé'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na ve Constans'ın İstanbul Sefaretine Tayini

Theophile Delcassé'nin Haziran 1898'de Dışişleri Bakanlığına getirilmesi Fransa'nın sömürgelerini genişletmeye yönelik daha sert bir siyaset benimsemesi ve etkili bir politik tavır takınması açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Uzun yıllar üçüncü cumhuriyetin kahramanlarından, radikal cumhuriyetçi Léon Gambetta'nın sahibi olduğu iki gazetede özellikle dış politika yazarlığı yapan Delcassé'nin dış politikadaki fikirleri Gambetta'nınkiler ile benzerlikler göstermektedir. Bunlardan en dikkat çeken Fransa'nın kolonilerini genişletmesine dair olanıdır. Her iki figür de bunu Fransa'nın ulusal büyüklüğü ve onurunu geri kazanmasının açısından önemli bir yol olarak düşünmekteydi. Rusya ve İngiltere ile ittifakın gerekliliği konusunda da iki isim aynı görüşteydi¹⁵⁷.

156 Fulton, L. Bruce, "France and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Ed. Marian Kent, Frank Cass, London 1996, s. 140.

157 Christopher Andrew, *Theophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale. A Reappraisal of French Foreign Policy 1898-1905*, London: Palgrave Macmillan 1968, s. 1-4.

Fransa dışişleri için İngiltere'nin Mısır'dan çıkarılması 19. yüzyılın son çeyreğinde önemli bir gündem maddesidir. Delcassé gibi Gambetta'nın ofisinden yetişmiş bir isim olan önceki dışişleri bakanı Gabriel Hanotaux, Fransa-Rusya ittifakının devam ettirilmesini, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını, Yakın Doğu'da Fransız nüfuzunun devamının sağlanmasını ve Akdeniz'deki güç dengesi politikasının sürdürülmesini amaçlayan bir dış politika takip etmişti.¹⁵⁸ Hanotaux döneminde, 1891'de Rusya ile başlayan yakınlaşmanın 1894'te resmiyet kazanması sayesinde Fransa Dışişleri geçmiş yirmi senedir devam eden izelosyondan kurtulmuştur. Rusya ile gerçekleştirilen ittifak Fransa'nın ulusal güvenliğine yönelik endişelerini büyük ölçüde gidererek Avrupa'da daha emin bir politika izlemesinin yolunu açtığı gibi, başta Afrika olmak üzere dış politikasını sömürgeler üzerine daha çok yoğunlaştırmasını mümkün kılmıştır. Bu ittifak sayesinde altyapı çalışmalarının finansmanında sıkıntı yaşayan Rusya ise Fransız kredilerinden büyük ölçüde yararlanmıştır.

Hanotaux döneminin dış politikasının yukarıda sayılan amaçlarından iki tanesi doğrudan Osmanlı Devleti ile alakalıdır. Bilhassa Akdeniz'deki nüfuzunu koruyarak, bölgedeki geleceğini garanti altına alabilmenin Osmanlı Devleti'nin yapacağı bazı dahili reformlardan geçtiğini düşünerek, bu yönde bir baskı uygulamıştır. Diğer taraftan Hanotaux Rusya'yı, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasında birlikte hareket etmeye zorlamıştır. Fransa'nın İstanbul Sefiri Paul Cambon, Osmanlı Devleti özelinde Fransa'nın Rusya ile aynı politik çizgide olmasının anlamsız olduğunu düşünmekteydi. Cambon'a göre, Rusya boğazlar konusunu hayati bir mesele olarak değerlendirdiğinden, Osmanlı Devleti konusunda bir anlaşma yaparak Fransa veya başka bir büyük güç ile kendi pozisyonunu eşitlemenin

¹⁵⁸ Jerome Greenfield, "Gabriel Hanotaux and French Grand Strategy, 1894-1898", *The International History Review*, 38/3, 2016, s. 462.

bir kayıp olduğu değerlendirmekteydi. Dolayısıyla bölgede Rusya ile ortak bir politika takip etmesi Fransa'nın çıkarlarını ikinci plana atacaktı. Cambon, Fransa için önemli olanın Katolikler için kutsal olan mekânların korunması olduğunu düşünüyordu. Bu dönemde Akdeniz'de Cebeli Tarık'tan Kıbrıs'a uzanan bir deniz üssleri zinciri oluşturan İngiltere'nin 1882'de Mısır'a yerleşmesi Fransa tarafından Doğu Akdeniz'deki geleceği için önemli bir tehdit olarak görülmüştür. Bu bakımdan bir denge unsuru olarak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığının devamı Fransa dış politikasının önceliği olmuştur.¹⁵⁹

Bütün uğraşlarına rağmen diplomasi yoluyla İngiltere'yi Mısır'dan çıkaramayan Fransa'nın 1898'de filî olarak harekete geçmesi üzerine iki devlet Fashoda'da savaşın eşiğine gelmiştir¹⁶⁰. Fransa için başarısız bir girişim olan Fashoda krizi ve sonrasında Delcassé'nin dışişleri bakanlığına getirilmesi dış politika açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul görmektedir. Üçüncü cumhuriyet dönemi Fransa iç politikasında parti sistemi tam anlamıyla oturmuş vaziyette değildi. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar elliden fazla hükûmet değişikliği yaşanmıştır. Dönemin parti anlayışı daha çok birtakım ittifaklar ve zayıf bağlara sahip federasyonlar biçiminde olup, disiplinden yoksundu. Diğer taraftan milletvekillerinin çoğunluğu cumhuriyet taraftarıydı¹⁶¹.

Yeni Dışişleri bakanı Delcassé Koloni Partisi (*Parti Colonial*) olarak bilinen, değişik grup ve bireylerden oluşan, kolonileşme konusunda benzer düşüncelere sahip oluşumun

159 Jerome Greenfield, "Gabriel Hanotaux and French Grand Strategy, 1894-1898", s. 465-466.

160 Fashoda krizi için bkz: Graham H. Stuart, *French Foreign Policy from Fashoda to Sarajevo (1898-1914)*, New York: The Century Co. 1921, s. 19-33.

161 Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1879-1980*, Ankara: Dost Kitabevi 2004², s. 151-152.

desteğiyle göreve gelmişti.¹⁶² 1892'den beri faaliyet gösteren Koloni Partisi yirminci yüzyılın hemen başında milletvekillerinin üçte birini etrafında toplamayı başarmıştır. Bunlar Mecliste dış politikaya ciddi şekilde önem ve öncelik vermekteydiler. Delcassé'nin görevde bulunduğu dönem boyunca Fransız Millî Meclisi (Assemblée nationale)'nde, sosyalistler dâhil koloni hareketine karşı hiçbir oluşum ortaya çıkmamıştır.¹⁶³ Bunun yanında Delcassé'nin dış politikası birçok noktada selevinin devamı olacaktır. Öncelikle Rusya ile olan ittifakı ve iyi ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. İngiltere ile bir anlaşma sağlanması ise yaklaşık yedi yıllık dışişleri bakanlığının ikinci önemli amacı olmuştur. Delcassé, milletvekili seçilmesinden sonra, 1890'da yaptığı ilk meclis konuşmasında Fransa'nın gücünü ortaya koyarak haklarının çiğnenmesine izin vermeyeceği bir dış politikadan yana olduğunu göstermiştir. Duygusal bir karaktere sahip olan Delcassé'nin Fransa'nın saygınlığına zarar verdiğini düşündüğü girişim ve davranışlara gündelik hayatta dahi en üst seviyede tepki gösterecek hassasiyette olduğu bilinmektedir.¹⁶⁴ Dönemin Fransa'sında Mısır'ın İngiltere tarafından işgalinin 1870 Almanya yenilgisinden sonra ikinci bir facia olduğuna inanan önemli bir kesim vardı. Bu bakımdan, tıpkı selevi Hanotaux için olduğu gibi Delcassé için de bir İngiliz-Fransız uzlaşmasında Mısır'ı tahliyesi önemli bir önşarttı. Dolayısıyla uzun süre İngiltere'ye bunu kabul ettirmeye çalışmış ancak sonuç alamayınca bu kaybını Fas ile tazmin etmek üzere İngiltere ile anlaşma yoluna gitmiştir.

Daha önce bahsedildiği üzere, Delcassé'nin Dışişleri Bakanı olmasından sonra Fransa, Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini güçlendirmeye dönük bir politika takip

162 Christopher Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale. A Reappraisal of French Foreign Policy 1898-1905*, s. 30.

163 Christopher Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale. A Reappraisal of French Foreign Policy 1898-1905*, s. 53-54.

164 Christopher Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale. A Reappraisal of French Foreign Policy 1898-1905*, s. 10-11.

etmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki Fransız yatırımları ve sermayesi hatırı sayılır boyutlara ulaşmıştır. Nitekim Delcassé Dışişleri Bakanlığı görevine başladığı tarihte Fransa'nın Osmanlı dış borçlanmasında payı yüzde elliye ulaşmıştı. Fransa'nın Doğu Akdeniz'de ve genel olarak Osmanlı topraklarındaki ekonomik gücünün arkasında öncelikle geçmiş 16. yüzyıla uzanan misyonerlik faaliyetleri sonucunda meydana gelmiş, 750 bin civarında olduğu tahmin edilen Katolik müşteri bulunuyordu. Bununla birlikte 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarındaki Katolik cemaatlerin etkisi, Alman, İtalyan ve Rumlar karşısında azalmaktaydı. Üstelik Alman ve İtalyanlar arasında gelişen milliyetçilik duygusu durumu daha zorlaştırmaktaydı. Dolayısıyla, misyonerlerin etkisiyle oluşturulmuş olan kültürel altyapı zemin kaybediyor, geriye Fransa'nın ekonomik etkisi kalıyordu¹⁶⁵.

Delcassé, bakan olduğu sırada Fransa Meclisi'ndeki geleneksel sağ görüşlü milletvekilleri, Osmanlı Devleti'ndeki Katoliklerin ve bunların müesseselerinin himayesiyle alakalıydılar. Daha çok sosyalistlerden oluşan aşırı sol milletvekilleri ise Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimler lehine müdahalede bulunulmasına yönelik bir siyasî tavra sahiplerdi. Bununla birlikte 1898 senesinde Osmanlı Devleti ne Fransız basınında ne de meclisinde yoğun ve önemli bir gündem maddesi değildi. Fransız siyasetçilerin ve diplomatların gözünde bilhassa ekonomik çıkarlar nedeniyle Osmanlı Devleti dost bir ülkeydi. Her ne kadar İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği Fransa'nın Katoliklere yönelik etkinliğini kaybettiğinden şikâyet etmekteyse de faaliyet önceliğini Osmanlı Devleti'ndeki Fransız yatırımlarına vermekteydi¹⁶⁶.

165 L. Bruce Fulton, "France and the End of the Ottoman Empire", s. 137.

166 L. Bruce Fulton, "France and the End of the Ottoman Empire", s. 139.

Paul Cambon'un yerine Fransa'nın İstanbul Sefiri olarak Aralık 1898'de göreve başlayan Ernest Constans,¹⁶⁷ Fransa'da önemli bir siyasî birikim ve geçmişe sahiptir. Constans, sefaretle İstanbul'a gönderildiği sırada Fransız basınında takip edilen ve destekçileri olan bir milletvekili idi. Sefir olarak 1906 yılında süresi dolana kadar milletvekili sıfatını da taşımaya devam etmiştir. Dönemin Fransa siyasetinde, Koloni Partisi'nin lideri Eugène Etienne, radikal lider Georges Clemenceau, Fransız başbakanlardan Pierre Ernest Waldeck-Rousseau gibi önde gelen simalarla yakın dostluk içindeydi. Bir diplomatik kariyer kaygısına sahip olmayan Constans, yetenekli ve çaplı bir politikacı olarak nitelenmektedir. Fransa'da sahip olduğu itibar ve kişisel yetenekleri sayesinde İstanbul'daki görevi sırasında, bir diplomattan beklenmeyecek derecede bağımsız hareket edebilme özelliği gösterecek ve Delcassé ile anlaşmazlığa düşecektir. Bununla birlikte sefir olarak İstanbul'da takip ettiği politik çizgi Koloni Partisi'nden büyük destek görecektir.¹⁶⁸ Constans'ın bağımsız hareket edebilme ve büyük ölçüde Paris'teki hükûmetin denetimini dışında kalabilmesinde, İçişleri Bakanı olduğu dönemde Fransa'da *Boulanger* ve taraftarlarını etkisiz hale getirmesi sonucu kazandığı *cumhuriyetin kurtarıcısı* şöhreti ve geçmiş siyasî kariyeri oldukça önemli yere sahiptir.¹⁶⁹

Constans, Katoliklerin himayesine dayanan Osmanlı Devleti'ne yönelik geleneksel politikanın yerine Fransa'nın

¹⁶⁷ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp, Frédéric Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, İstanbul-Paris: Isis Press 1991, s. 76.

¹⁶⁸ Bruce Fulton, "France's Extraordinary Ambassador: Ernest Constans and the Ottoman Empire, 1898-1909", *French Historical Studies*, 2000, XXIII/4, s.683-684.

¹⁶⁹ Constans İçişleri bakanı olarak Boulanger-Monarşist cephesine karşı çok sert davranmış; söz konusu ittifakın omurgası olan *YurtseverlerLigi*'nin faaliyetlerini özellikle başta polis ve vilayet idaresini etkili bir biçimde kullanarak bastırmış ve aynı vasıtalarla 1889 seçimlerini cumhuriyetçilerin kazanması için baskı, şiddet, tehdit, basının manipülasyonu, siyasî iktidarı kısacası her türlü aracı kullanmıştır. Geniş bilgi için bkz: Bruce Fulton, "The Boulanger Affair Revisited: The Preservation of the Third Republic, 1889", *French Historical Studies*, 17/2, 1991, s. 310-329.

temel önceliğinin Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik çıkarlarını güçlendirmek olması gerektiği inancındaydı. Diğer taraftan, Constans'ın siyasî hayatı boyunca bazı tartışmalı yöntemler de kullanarak kişisel servet biriktirme konusunda oldukça kötü bir sicile sahip olduğunun da altı çizilmelidir.¹⁷⁰ Aynı zamanda bir iş adamı olarak hareket eden Constans, Leon Pissard'ı beraberinde İstanbul'a getirerek, zenginliğini artırmaya yönelik çalışmalarını İstanbul'da da devam ettirmiştir. Constans sayesinde Pissard, Düyûn-ı Umumiyye İdare Meclisi'ne seçilecektir.¹⁷¹ Aynı dönemlerde İstanbul'da bulunmuş İngiliz gazeteci Graves, Constans'ı imtiyaz peşinde koşmakla eleştirmektedir.¹⁷² Gerçekten de sefareti boyunca başta Fransız sermayesinin Osmanlı başkentindeki iki önemli temsilcisi Osmanlı Bankası ve Reji şirketi olmak üzere bütün Fransız işadamları ve girişimlerle ilişki geliştirerek, onları Osmanlı Devleti'nden çeşitli imtiyazlar elde etme konusunda destekleyerek karşılığında hem komisyon alma hem de söz konusu imtiyazlara ortak olma şeklinde bir yaklaşım takip etmiştir. Bu tür işleri en güvenilir adamı Leon Pissard aracılığıyla yürütmüştür. Constans, Rus basını tarafından "muktedir arabulucu", bazı Osmanlı bürokratları tarafından "Bay % 12" olarak niteleniyordu, hatta İngiliz yazışmalarına bu durum "Bay % 18" olarak yansımıştı¹⁷³. Constans'ın kişisel çıkarlarını ülke menfaatlerinin önünde tutması yüzünden Dışişleri Bakanı Delcassé ile yaşadığı çatışmalardan en önemlisi Bağdat Demiryolu projesine katılacak Fransız sermayesi konusunda yaşanmıştır. Delcassé uzun vadede geçtiği bölgelerdeki ekonomik dengeleri büyük oranda Almanya lehine değiştirecek söz konusu projeye Fransız sermayesinin Almanlarla eşit miktarda girmesi konusunda kesin bir tutum içindeyken, Cons-

170 Bruce Fulton, "France's Extraordinary Ambassador: Ernest Constans and the Ottoman Empire, 1898-1909", s. 685-686.

171 L. Bruce Fulton, "France and the End of the Ottoman Empire", s. 140.

172 P. Philip Graves, *İngilizler ve Türkler*, trc. Yılmaz Tezkan, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, s. 47.

173 Bruce Fulton, "France's Extraordinary Ambassador: Ernest Constans and the Ottoman Empire, 1898-1909", s. 687-688.

tans, Fransız sermayedarların şirkete daha küçük miktarda ve etkinlik sağlayamayacak bir pozisyonda dahil olmalarına müsaade etmiştir¹⁷⁴. Bunun sebebini anlamak üzere yapılan değerlendirmelerde, kendisinin söz konusu Bağdat Demiryolu Şirketi'nin hisselerini alması ve Pissard'ın da şirketin yönetim kuruluna üye atanması yeterli sebepler olarak sunulmaktadır¹⁷⁵. Constans'ın Delcassé ile Bağdat Demiryolu'ndan sonra yaşadığı ikinci ciddi çatışma 1901 krizinin çıkış noktası olan Lorando-Tubini meselesi olacaktır.

Fransa Sefareti'nin girişimlerine rağmen Yıldız'ın Lorando alacakları konusunda aceleci davranmayarak, Sefaretin isteklerinin ve meselenin neden ibaret olduğunun araştırılmasını istediği 17 Ağustos 1899 tarihli iradede anlaşılmaktadır.¹⁷⁶ Bunun üzerine 5 Eylül'de toplanan Komisyona Adliye Nezareti'nde Adliye Nazırı, Ticaret ve Nafia Nezareti Hukuk Müşaviri, iki Bâbîâlî Hukuk Müşaviri, Baş Müdde-i Umumi, Dersaadet Bidayet Mahkemesi Reis-i Evveli ve Mahkeme-i Temyizden bir aza katılmıştır. Bu komisyondan yazılan mazbatada Lorando varislerinin Nafia Nezareti'nden talep ettikleri alacaklarına dair ilâm alındığından bahis olunarak bu ilâmın altı ay içerisinde icrasının yapılmamasından dolayı hükümsüz olduğu belirtilmiştir. Maliye Nezareti aleyhine olarak aldıkları ilâma göre talep ettikleri kefaletin dahi kanuna aykırı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca ilâmın verildiği mahkeme celbinde bulunmamasından dolayı Nafia Nezareti'nin ve ilâma bağlı olmayan 55.000 liralık alacakları için Lorando Biraderlerin gıyabî hükme karşı itiraz haklarının mevcut olduğu komisyonun mütalaasında yer almıştır.¹⁷⁷

Fransa Sefareti'nin baskıları karşısında Osmanlı Hükûmeti, Lorando ve Tubini alacaklarının bir kısmının iki ailenin gayr-i

174 L. Bruce Fulton, "France and the End of the Ottoman Empire", s. 141.

175 Bruce Fulton, "France's Extraordinary Ambassador: Ernest Constans and the Ottoman Empire, 1898-1909", s. 690.

176 BOA, İ. DUİT., 140/39.

177 BOA, Y. PRK. AZN., 20/66.

menkullerinin vergi borçlarından mahsup edilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Ancak 6 Mart 1900 tarihinde Fransa Sefareti'nden verilen sözlü notada alacakların vergiden mahsubuna dair yapılan talebin reddedildiği bildirilmiştir. Buna karşılık eğer Lorando alacakları için bir ödeme planı oluşturulursa iki ailenin vergilerinin de hesaplanan borç üzerinden düşüleceği teminatı verilmiştir.¹⁷⁸ Fransa Sefareti'nin, Tubini ailesinin Beyoğlu ve Kadıköy dahilindeki emlak vergileri üzerinden alacaklarına karşılık yapılacak mahsubun icrasını ödeme planının oluşturulmasından sonra gerçekleştirilmesini bildirdiği diğer bir notanın sureti 10 Nisan 1900'da Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir.¹⁷⁹

Diğer taraftan Lorando ailesinin vekili Ostrorog, 16 Nisan 1900 tarihinde Delcassé'a bir mektup göndererek talep ettikleri 1.792.524 liralık (41.227.552 frank) meblağda indirimle gidilerek 546.000 lira talep ettiklerini beyan etmiştir¹⁸⁰. Aynı gün yeni bir sözlü nota daha verilerek talep edilen borç miktarında önemli bir indirimle gidildiği Fransa Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu notada 1895 senesinden bu yana talep edilen 1.792.524 liranın (41.227.552 frank) Bâbîâlî'yi haklı bir biçimde endişelendirdiği ve yüksek bir meblağ olduğu kabul edilerek, bu koşullarda varislerin talep ettikleri yeni miktarın 546.000 lira olduğu ve hemen ödenmesini talep ettikleri iletilmiştir.¹⁸¹

Ayrıca bu yeni notaya ek olarak Sefaret'ten gönderilen Tubini alacaklarının 200.000 liraya ulaştığına ve 15 Mayıs tarihine kadar cevap verilmesinin istendiğine dair yeni bir nota, Sadaret tarafından yazılacak cevap sureti için Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir.¹⁸²

178 BOA, HR. H., 431/22, vr. 59; MAE, 166PO/E/539.

179 BOA, BEO, 1470/110241.

180 MAE, Politique Etrangere, Turquie, VI, 58-59; MAE 166PO/E/539

181 BOA, HR. H., 431/22, vr. 60; MAE, Politique Etrangere, VI, 108; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 700.

182 BOA, BEO, 1476/110672; MAE, Politique Etrangere, V, 99; BOA, Y. MTV., 217/86; MAE, 166PO/E/539; MAE 166PO/E/91.

İstanbul Rıhtımları Hakkında Fransız Talepleri

1901 Osmanlı-Fransa çatışmasında Fransa tarafından gündeme getirerek, çözülmesi istenecek konulara bu dönemde *Dersaadet Rıhtımları* meselesi de eklenmiştir. İstanbul Limanı, Karadeniz ve Marmara Denizleri arasında yer alan boğazların kıyısında sahip olduğu konum ile bölgedeki ticaretin önemli bir merkezi olmuştur. Öte yandan buharlı gemilerin ticaret ve taşımacılıktaki önemini arttırması ile meydana gelen değişim karışığında İstanbul limanında modern bir rıhtım inşasının gerekliliği de artmaktaydı. Bu doğrultuda Sultan Abdülmecid döneminde başlayıp Sultan Abdülaziz ile devam eden girişimlerden sonra en önemli adımlar II. Abdülhamid döneminde atılmıştır.¹⁸³ Nitekim 1877 senesinde bu yönde bir nizamname hazırlatılarak İstanbul limanlarının sınırları Dersaadet ve Galata olmak üzere iki kısımda belirlenmiş ve gemilerin rahatlıkla ikametleri ile limandan ayrılmasını sağlayacak şartlar ortaya konmuştur.¹⁸⁴

İstanbul'da modern şartlarda bir rıhtım inşası için ilk imtiyaz 1879 senesinde Padişahın fermanıyla Fransız asıllı Marius Michel'e (Mişel Paşa) 75 yıllığına verilmiştir¹⁸⁵. Hem çamurlu Haliç arazisi üstünde yapılacak inşaat masraflarının tereddütlere yol açması hem de zamanla rıhtımların İngilizlerin eline geçeceğine dair endişeler karşısında bu proje neticesiz kalmıştır. Ancak artan ihtiyaca paralel olarak inşa edilecek rıhtımlar konusunda süren ısrarlar sonucunda 17 Kasım 1890 tarihinde rıhtım inşası imtiyazı süresi 85 seneye çıkarılarak, tekrar Mişel Paşa'ya verilmiştir. Mişel Paşa ile yapı-

183 Halim Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Limanlarının İdare Esasları Üzerine", VIII. *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu (İstanbul 27-28 Mayıs 2016)*, Bildiri Özetleri, yay. haz. Rahmi Deniz Özbay, Murat Koraltürk, Fahri Solak, İstanbul 2016, s. 70.

184 Ali Fuat Örenç, "Modern İstanbul Limanının İnşası Sürecinde Galata ve Eminönü Semtlerinde Kentsel Değişim", *Osmanlı İstanbul'u IV*, Ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 205-207.

185 Zihni Bilge, *İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi*, İstanbul: Denizcilik Bankası Basımevi 1955², s. 1.

lan mukavele gereğince 18 ay içerisinde kurulacak anonim şirket, dok ve antrepoların rıhtımlar ile irtibatını sağlayacak raylı sistemleri rıhtım boyunca inşa etmekle beraber omnibüs işletmek hakkına sahip olacaktı.¹⁸⁶ Böylelikle Dersaadet Rıhtım, Dok ve Antrepolar Şirketi (Société det Ouais et Entrepots de Constantinopole) adıyla kurulan rıhtım şirketi 17 Kasım 1890 tarihli irade ile resmiyete kavuşuyordu.¹⁸⁷ Şirket bu dönemde murahhas aza sıfatıyla Félix Granet tarafından temsil ediliyordu. 1895 senesinin Eylül ayında 758 metre uzunluğundaki Galata rıhtımı kullanma açılmıştır.¹⁸⁸

Sonraki süreçte şirket, mukavele ile taahhüt ettiği rıhtım inşaatını yaşanan aksamalar sebebiyle işletmeye açmakta gecikmiştir. Şirketin yükümlülüklerini yerine getirmesini bekleyen Osmanlı Hükûmeti, ardından şirketi satın almak için girişimlerine başlamıştır.¹⁸⁹ Moncharville'ye göre yaşanan aksamalar Sultan'ın 1895 senesinde ilk geminin Galata'ya yanaşması sırasında çıkan isyanı sebep göstererek 5 sene boyunca rıhtımların kullanılmasına izin vermemesine dayanıyordu.¹⁹⁰ Ancak Rıhtım Şirketi'nin bu süreçte yaşadığı en önemli aksaklıklar çıkarları zedeleneyecek olan vapur işletmeleri ve hamal, mavnacı, kayıkçı esnafının engellemeleri ile yabancı tüccar ve elçiliklerin şirketin getirdiği vergi oranı karşısındaki muhalefeti olmuştur. Ayrıca şirket yaşanan deprem ve çöküntüler sebebiyle de inşaatların yapım sürecinde zorluklar ile karşılaşmıştır.¹⁹¹ Tüm bu zorluklara

186 Zihni Bilge, *İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi*, s. 2-3; Örenç, 2017, 206-210

187 Ali Fuat Örenç, "Modern İstanbul Limanının İnşası Sürecinde Galata ve Eminönü Semtlerinde Kentsel Değişim", s. 215; William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 23.

188 Zihni Bilge, *İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi*, s. 5-7; Ali Fuat Örenç, "Modern İstanbul Limanının İnşası Sürecinde Galata ve Eminönü Semtlerinde Kentsel Değişim", s. 221.

189 Gerard De Noirval, *Le Conflit Franco-Turc*, Bruxelles: Imprimerie Nationale 1902, s. 14.

190 M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 677.

191 1894'te başlanan İstanbul sahilindeki rıhtım inşaatı çalışmaları sırasında birkaç defa yaşanan göçmeler yüzünden işe her defasında yeniden başlanmış ve kullanılan teknikler ve usûller geliştirilmiştir. Bu nedenle

rağmen rıhtım şirketi 1900 senesinin Eylül ayında Sirkeci-Karaköy arasındaki rıhtım inşaatlarını tamamlayabilmiştir.¹⁹² Nitekim hem Fransa hem de Mösyo Granet sonraki süreçte Osmanlı Devleti tarafından yapılan engellmelere dair herhangi bir açıklama getirememiştir.

İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Şirketi'nde 1927'den devlet tarafından satın alındığı 1934'te kadar genel sekreter olarak çalışmış ve şirketin satın alınma görüşmelerine katılmış olan Z. Bilge, resmî evrakını da inceleyerek şirkete dair kaleme aldığı *Tarihçe*'de özellikle uygulanacak tarife müzakerelerinin uzun sürdüğüne, bunun arkasında hem Osmanlı Devleti'nin çeşitli taleplerinin hem de kapitülasyonlardan yararlanan Avrupalı devletlerin engellemelerinin bulunduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim rıhtımlarda uygulanacak tarifeyi belirlemek üzere kurulan uluslararası komisyon, 1 Nisan 1896'da başladığı çalışmalarını tamamlayarak konu hakkındaki raporu 21 Temmuz 1898'de verebilmiştir. 1899'da yayınlanan bir irade ile resmîyet kazanan tarifeler 2 Kasım 1899'da uygulanmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde Osmanlı Hükûmeti, yapılan görüşmeler neticesinde Şirketin mukavelede öngörülen tarihten önce (ki bu süre 1975'te bitiyordu) devlet tarafından satın alınabileceğini Rıhtım Şirketi'ne kabul ettirmiştir¹⁹³. Fulton'a göre Şirketin müdürü Granet de devlet ile çatışmak yerine yüklü bir kâr karşılığında şirketi ve mülklerini satmak istiyordu. Aralarında uzun zamandır var olan iş ortaklığına da vurgu yaparak Granet'in Constans'ın İstanbul'a sefir olarak tayin edilmesine en çok sevinen kişi olduğunu, Constans'ın da buna mukabelede bulunarak Osmanlı Hükûmeti'ni Rıhtım Şirketi'ni 69 milyon frank gibi fahiş bir bedele satın

Şubat 1900 yılında tamamlandığında 370 metreye ulaşmış olan İstanbul Rıhtımı başlangıçta öngörülenin neredeyse iki katına mal olmuştur: Zihni Bilge, *İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi*, s. 7-8.

¹⁹² Ali Fuat Örenç, "Modern İstanbul Limanının İnşası Sürecinde Galata ve Eminönü Semtlerinde Kentsel Değişim", s. 221-226.

¹⁹³ Zihni Bilge, *İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi*, s. 12-13.

almaya zorladığını diğer taraftan Delcassé'nin bu konuda farklı düşündüğünü yazmaktadır. Rıhtımların Almanların eline geçmesinden korkan Delcassé, rıhtımların satılmasını ancak imtiyazdan doğan idare ve geliştirme hakkının şirkette kalması konusunda Temmuz 1900'de Granet'i kesin ifadelerle uyarmıştır. Tüm bunlara rağmen Granet ve Constans ikilisinin önceliği bu satıştan olabildiğince fazla kâr elde etmek olmuştur¹⁹⁴.

II. Abdülhamid 1899 senesinde yabancı güçler ile ticaret anlaşmalarının görüşüldüğü bir dönemde, Rıhtım Şirketi'nin hisselerini satın almak istemiştir. Bu doğrultuda 20 Ekim 1899 tarihinde Nafia Nazırı Zihni Paşa'dan malumat isteyen Sultan'a Zihni Paşa cevabında rıhtımların yaklaşık 41 milyon frank karşılığında satın alınabileceğini beyan etmiştir.¹⁹⁵ 1890 senesinde yapılan mukaveleye göre şirketin satın alınması hususları belirlenmiştir. Buna göre şirket, rıhtımlar inşa etmek için elde ettiği arazilere yalnızca taahhüt ettiği resmi binaları inşa etmek koşuluyla sahip olacaktı. Şirketin inşaatı tamamlamak için sahip olduğu süre mukaveleden itibaren ilk yılı inşaatla hazırlanma süreci olmak üzere 16 sene idi. Şirket bu süre içerisinde taahhüdünü yerine getiremediği takdirde sahip olduğu haklar müzayedeye çıkarılacaktı. Eğer müzayededen bir sonuç elde edilemez ise devlet hiçbir bedel ödemeksizin şirkete sahip olacaktı. Ayrıca imtiyaz süresinin sonunda şirketin tüm binaları ve hakları bedelsiz olarak devlete teslim edilecekti. Diğer bir satın alma koşulu olarak 40 sene sonunda devlet istediği anda rıhtımları satın alma hakkına sahip olacaktı.¹⁹⁶ Yapılan mukaveleye göre satın alma hususunda Osmanlı Devleti herhangi bir hakka sahip bulunmamasına rağmen taraflar arasında bu konuda görüşmeler başlamıştır. Victor Berard'a göre rıhtım şirketi,

194 Bruce Fulton, "France's Extraordinary Ambassador: Ernest Constans and the Ottoman Empire, 1898-1909", s. 694-695.

195 BOA, İ. DUİT., 33/5, Lef 18.

196 Ali Fuat Örenç, "Modern İstanbul Limanının İnşası Sürecinde Galata ve Eminönü Semtlerinde Kentsel Değişim", s. 215.

mukavele gereğince imtiyaz hakkı sürmesine rağmen şirketin haklarını satmak istemekteydi. Bu görüşün ortaya çıkması ise 1900 senesine gelindiğinde İstanbul'un ticarî önemini kaybetmesinden kaynaklanmaktaydı. Berard, ticaretin İstanbul dışına kayması hakkında bazı etkenleri sıralamıştır. Buna göre Rusya'nın güçlenmesi ile beraber doğuda Astrahan, Batum ve Odesa gibi güçlü ticaret şehirleri ortaya çıkmıştı. Ayrıca İstanbul 1893-1900 seneleri arasında bir dizi doğal afet ve siyasî olaydan etkilenmişti. Bunlar 1893 kolera salgını, 1894 depreminin Kapalıçarşı'ya verdiği zarar, 1895-1896 senelerindeki Ermeni olayları, 1897 Yunan Savaşı ve 1899 veba salgını idi. İstanbul'un ticarî önemini azaltan diğer bir olay ise demiryollarının Selanik'e uzanması ile ilgiliydi. Bu dönemde Selanik Türkiye'nin en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Victor Berard, Rıhtım Şirketi için işleri zorlaştıran diğer etkenleri ise makinelerle nakliyat yapılacak olmasından dolayı çıkarları zedelenen hamal ve kayıkçıların müdahaleleri, şirketin uyguladığı vergi oranı nedeniyle yabancı devletlerin protestoları ve şirketin vapurla taşımacılık yapması sonucu oluşan rekabette ortaya çıkan diğer şirketlerin muhalefeti olarak eklemiştir.¹⁹⁷ Sultan II. Abdülhamid rıhtımların satın alınmasıyla tüm bu aksaklıkların aşılabacağına inanmaktaydı.¹⁹⁸

Bu gelişmeler sonucunda şirketin vekili Mösyö Granet ile satın alma bedelinin tayin olunması için 1900 senesinin Mayıs ayında bir görüşme gerçekleştirildi. Rıhtımların satın alınması için şirketin Osmanlı Devleti'nden talep ettiği toplam miktar 95.548.769 franktı. Bunun 43.748.769 franklık tutarı rıhtımların inşası için 51.800.000 franklık tutarı ise arsa bedeli ve diğer giderler için harcanmıştı. Yapılan görüşmeler neticesinde Granet bu meblağı 69.000.000 frank

197 Victor Berard, *Questions Extrie 1901-1902*, Paris: 1902, s. 10-15; Fetullah Devran, *Dersaadet Rıhtım Şirketi: Kuruluşu ve Faaliyetleri 1890-1935*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2009, s. 48.

198 *Said Paşa'nın Hatıratı*, I-III, Dersaadet 1328, s. 382.

yani 3.000.000 liraya indirmişti. 30 Mayıs 1900 tarihinde toplanan komisyonda Granet'nin talepleri değerlendirilmiş, istediği miktarın ancak verilecek irade ile kabul olunabileceği kararı alınmıştır.¹⁹⁹ Granet ile satın alma bedeli üzerinden müzakereler sürerken 1901 senesine gelindiğinde Granet, Bâbıâli'nin muhalefeti sebebiyle imtiyazlarını kullanamadığını beyan ederek Fransa Sefareti'ne durumu protesto etmiştir.²⁰⁰ Fransa Dışişleri Bakanı Delcassé, 24 Haziran 1900 tarihinde Constans'tan bu komisyonun kararları hakkında malumat istemiştir.²⁰¹ Constans, 25 Haziran'da verdiği cevapta görüşmelerin birkaç aydır devam ettiğini belirterek inşaat, arsa ve işletmenin satılmasına mukabil şirkete belirli bir süre imtiyazından yararlanma imkânı tanıacağını haber vermiştir. Görüşmelerin olumlu yönde sürdüğünü aktaran Constans, bir an evvel sonuca ulaşılmazsa Bâbıâli'nin bu belirsizlikten yararlanarak işletmenin imtiyazlarına mâni olmaya devam edeceği konusunda uyarıda bulunmuştur.²⁰² Constans, rıhtımların satın alınmasına dair daha detaylı bilgileri içeren telgrafını 4 Temmuz 1900 tarihinde Fransa'ya göndermiştir. Yıldız'da düzenlenen bir tören sonrasında Constans ve II. Abdülhamid, bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Sultan, rıhtımların satın alınması için talep edilen meblağı fazla bularak indirime gidilmesi için Constans'tan aracı olmasını istemiştir. Constans'a göre şirketin inşaat, bakımlar ve diğer masraflar için harcadığı para 44 milyonu aşmaktaydı. Constans, bunun üzerine Sultan'ın şu sözleri sarf ettiğini aktarmıştır; *"25 milyonluk tazminat fazla abartıdır, her ne kadar satın alma konusunda beni teşvik eden bazı gerekçelerim varsa da ve bundan da vazgeçmeyeceksem de böyle fahiş bir fiyatı öde-*

199 BOA, HR. H., 437, vr. 83; Fetullah Devran, *Dersaadet Rıhtım Şirketi: Kuruluşu ve Faaliyetleri 1890-1935*, s. 49.

200 William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 24.

201 DDE, 1900-1901, No:1, s. 1.

202 DDE, 19001901, No: 2, s. 2.

meye hiç niyetim yoktur. Zaten hali hazırda istediğim takdirde hisselerin büyük bir kısmını satın alabilirim ancak bu imkânı kullanmak istemeyip eğer mümkünse şirketin bizzat kendisini ortadan kaldırmak isterim." II. Abdülhamid'in sözünü ettiği tazminat Osmanlı Devleti ile Rıhtım Şirketi arasında o sırada devam eden satın alma görüşmelerinin bir mukaveleye bağlanması durumunda, şirketin herhangi bir cayma durumunda Osmanlı Devleti'nden talep ettiği miktardı. Sultanın bu ifadeleri üzerine Constans, limanları satın almanın Osmanlı Devleti için kârlı bir iş olmayacağı ve Fransa'nın da bunu olumlu karşılamayacağı cevabını vermiştir.

Constans, telgrafında ayrıca Tevfik Paşa ile de görüştüğünü beyan etmiştir. Bu görüşmede Tevfik Paşa, rıhtımlar için talep edilen miktarı sorması üzerine Constans, şirketin istediği rakamı hatırlatmıştır. Tevfik Paşa, 44 milyon franklık satın alma bedeli ve tazminatın şirkete ödenmesi için Sultan ile görüşeceğini belirterek bunun şirkete haber verilmesini talep etmiştir. Constans bu isteği aynı gün içerisinde yerine getirmiştir.²⁰³ Noirval'a göre, Sultan'ın ifadeleri onun el altından iş çevirmek yerine doğrudan bir alış-veriş yapmak niyetini göstermekteydi. Nitekim kendisi Fransa'nın hoşnut olmayacağı bir işlemi kasten yapmak niyetinde olsaydı şirketin hisselerini doğrudan satın alırdı. Noirval aynı zamanda Sultanın iyi niyetini gösteren diğer bir olgunun şirketin yükümlülüklerini yerine getirememesi karşısında sözleşmeyi feshedip tazminat talep etmemesi olduğunu eklemiştir.²⁰⁴

Delcassé, 17 Temmuz'da gönderdiği cevabında satın alma konusunda şirketin bizzat kendisinin karar vermesi gerektiğini ancak Fransa'nın menfaatleri açısından bakıldığında

203 DDF, 1900-1901, No: 3, s. 2.

204 Gerard De Noirval, *Le Conflit Franco-Turc*, s. 16.

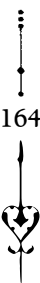
rıhtımların boğazlar üzerindeki konumu sebebiyle bir Fransız'ın elinde kalmasının şart olduğunu beyan etmiştir.²⁰⁵

Fransa Sefiri Constans'ın II. Abdülhamid ile Görüşmesi

Fransa Sefiri Constans'ın 14 Aralık 1900 tarihinde II. Abdülhamid ile yaptığı görüşme Lorando alacakları için yapılan girişimlerin ayrıntılarını vermesi ve iki tarafın görüşlerini yansıtmaları açısından önemlidir. Bu mülakatta Constans, altı aydan bu yana Sadrazam ve Hariciye Nazırı'na ısrarla müracaatlarda bulunduğunu ve kendileri ile alacak meselesinin çözüme kavuşması için bir komisyon kurulması ve alacaklıların vekili Leon Ostrorog'un fahiş taleplerine karşılık bu komisyonda Fransa Sefareti'nden bir memurun da yer alması konusunda anlaşmalarına rağmen aradan dört ay geçtiğini ve bu kararın uygulamaya geçirilmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Constans, Osmanlı Bankası'nın Lorando ailesinden olan alacaklarına karşılık mahkemeden alınan ilam neticesinde meskenlerinin satılacak olmasından dolayı Lorandoların içerisinde bulunduğu zor durumu bildirmiştir. Constans, II. Abdülhamid'in ilgisini bu meseleye daha fazla çekebilmek için alacak meselesi çözülemediği takdirde Fransa'da *Tan* ve *Figaro* gazetelerinin aleyhte yazılar yazabileceği konusunda uyarıda bulunmuştur.

II. Abdülhamid, Constans'ın ifadelerinin ardından komisyonun kurulmasına dair malumatının olmadığını ve hemen cevap vermesinin yersiz olacağını ifade ederek meselenin Maliye Nezareti'nde oluşturulacak bir komisyonda görüşüleceğini belirtmiştir. Constans, Sultan'ın konu hakkında malumatının olmamasının uzun süreden beri devam eden bir mesele olduğu için mümkün olabileceğini ve bu yüzden irade yayınlanmadığını ifade etmiştir. Ayrıca

205 D.D.F., 1900-1901, No: 4, 3; William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon* s. 24; Graham H. Stuart, *French Foreign Policy from Fashoda to Sarajevo (1898-1914)*, s.47.

Constans, Lorando alacaklarının hiç değilse anaparalarının ödenmesini talep ettiğini ve dava vekili Kont Ostrorog'un fahiş talepte bulunduğu bilindiğinden Sefaretten dahi bir memurun komisyonda bulundurulacağı tekliflerine rağmen hiçbir şey yapılmadığını eklemiştir. Bu belirsizliğin Osmanlı Devleti aleyhinde Avrupa gazetelerinin neşriyatına sebebiyet vereceğini vurgulayan Constans, bu konuda uyarıda bulunmayı vazifeden addettiğini belirtmiştir.

Constans'ın bu uyarıları üzerine II. Abdülhamid, bu iş dair malumatının olmadığını ve cevap vermenin yersiz olacağını yinelemiştir. Ayrıca Hariciye Nazırı'nın kendi iradesi olmadan bir komisyon kurmasının mümkün olmadığını, kurulsada dahi vereceği kararın hükümsüz olacağını bildirmiştir. Aynı zamanda Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın böyle bir kararı vermiş olamayacağını, bir yanlışlık olma ihtimalinin yüksek olduğunu ve kendisinden bu mesele hakkında malumat alınacağını ifade etmiştir. Gazetelerin aleyhte neşriyatı olabileceği hakkında ise II. Abdülhamid, Lorando varislerinin haklı veya haksız olduğunun ortaya çıkarılmasından önce yapılması halinde bunu bir art niyet göstergesi olarak göreceğini belirtmiştir.

II. Abdülhamid ile Constans'ın görüşmesinde gündeme gelen bir diğer konu alacakların güncel miktarı olmuştur. Sultan'ın alacak meselesinin ne vakitten beri devam ettiğini ve miktarını sorması üzerine Constans, bu konu hakkında bilgi vererek şimdi ulaştığı seviye hakkında yorumunu da ifade etmiştir. Sultan'ın cülusundan da önceye dayanan 26 senelik bir alacak meselesi olduğunu belirten Constans, o müddetten beri faiziyle beraber 900.000 liraya ulaşmış ise de kendisinin dahi bu fahiş rakamları tasdik etmediği görüşündedir. Daha önce alacakların birden değil de 20-30 senelik taksitler halinde ödenmesini teklif ettiğini de eklemiştir. Sultan ile olan görüşmelerinin son kısmında ise Lorando ve Tubini alacaklarının senelerdir ödenmemesinin

adalet ve hakkaniyete aykırı olduğunu beyan ederek Fransa matbuatında aleyhte neşriyatı kendisinin dahi reva görmediğini belirtmiştir. Aynı zamanda en fazla 1 ay içinde mesele çözülmez ise aleyhte neşriyatın önüne geçemeyeceğini bildirmiştir. Sultan ise konunun araştırılacağını ve bir sonuca varılacağını yineleyerek bu süre içinde aleyhte neşriyata meydan vermemelerini, sonuç alındıktan sonra ise gazetelerin istediklerini yazabileceklerini ifade etmiştir.²⁰⁶

Anılarında Sultan ile Constans'ın görüşmelerine yer veren Tahsin Paşa, Constans'ın ifadelerinin daha "müessir ve acı" bir tavırda olmaya başladığını yazmaktadır.²⁰⁷ Constans'ın II. Abdülhamid ile görüşmesinden sonra alacaklar meselesinin görüşülmesi için daha yoğun bir sürece girilmiştir. Bu durumun oluşmasında Lorando ailesinin kendisinden alacaklı olan Osmanlı Bankası'nın emlakları hakkında icra muamelesinin başlatması ile girişimlerini arttırmalarının etkisi büyüktür.²⁰⁸ Nitekim görüşmenin üzerinden çok geçmeden 20 Aralık 1900 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Fransa Sefareti'ne gönderilen yazıda mesele ile Rüsumat Emmini Nazif Paşa'nın ilgilendiği beyan edilerek Lorando ve Tubini ailelerinin vekillerinin Bâbîâlî'ye Nazif Paşa ile görüşmek için gelmeleri istenmiştir.²⁰⁹ Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Rüsumat Emmini Nazif Paşa, Nafia Nazırı Zihni Paşa, Bâbîâlî Hukuk Müşaviri Hakkı Bey, Lorando ve Tubini varisleri ile Sefaret Tercümanı'ndan oluşan komisyonda alacak meselesi görüşülmüştür. Buradan yapılan tetkikat hakkında Bâbîâlî ve Maliye Nezareti'ne malumat verildiyse de ödeme koşulları hakkında herhangi bir girişim söz konusu olmamıştır.²¹⁰ İrtem, toplanan komisyon hakkında malumat vererek Hakkı Bey'in görüşmeler sırasında meselede

206 BOA, Y. PRK. TŞF., 6/21; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 195.

207 Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi 1931, s. 73.

208 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 194.

209 BOA, HR. H., 431/22.

210 BOA, Y. PRK. HR., 31/10.

“ihtikâr” olduğunu söylemesi üzerine Achille Lorando’nun kızarak devletin mahkemelerinden alınan ilâma dayanan bir borcun nasıl böyle bir iddiaya maruz kalabileceğini sordüğünü belirtmiştir. İrtem, komisyonun bu işe dair bir takım evrakı Maliye Nezareti’nden istediğini ancak gönderilmediğini ve bunun gizli bir sebebe dayandığını söyleyerek, alınan borcun Sultan Abdülaziz’in hallinde kullanıldığı iddialarına göndermede bulunmuştur.²¹¹

Lorando Borçlanmasının V. Murad’ın Tahta Çıkarılmasında Kullanıldığı İddiaları

Lorandolardan 1875 senesinde yapılan istikrazın ödenmemesi hakkında ortaya atılan iddialardan birisi de konunun, tepkisinden çekinildiği için II. Abdülhamid’e bildirilmediği yönündedir. Hatıralarında bu konuya değinen Tahsin Paşa, bu dönemde *hal’* tabirini kullanmanın dahi geçmişte yaşanan sıkıntılara istinaden sakıncalı olduğunu ve dolayısıyla Lorando istikrazı V. Murat’ın tahta çıkışında kullanılmış olmasından dolayı bunun dillendirilmediğinden bahsetmektedir. Tahsin Paşa, devamında böyle bir durumun Sultan Abdülhamid’i bir padişahın sarraftan alınan para ile *hal’* edilebileceği düşüncesine sevketmesinden çekinildiğini belirterek, devrin ricalinin “*bu mülahazaları göz önüne getirerek kendi nefis ve mevkilerini sıyanet için bu Lorando işini sürüncemede bırakıp*” durduklarını iddia etmiştir.²¹² Diğer yandan II. Abdülhamid’in Kurenadan Besim Bey’e dikte ettirdiği notlarındaki Sultan Abdülaziz’in tahattan indirilmesi bahsinde birtakım iddialar söz konusudur. Burada V. Murat’ın veliahtlığı sırasında *hal’i* planlayanların kararıyla Avrupa’dan 2 milyon frank temin edilmesi için Mısırlı Halim Paşa’yı Avrupa’ya gönderdiği ancak başarı sağlamaması üzerine Galata Bankerleri’nden 1 milyon frank almak istediğinden bahsedilmiştir. Paranın temin edilebilmesi

211 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 198.

212 Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, s. 73.

için de Hristaki Zografos aracı kılınarak Zarifi'den şehzade Abdülhamid'ten kefil olmasını istediği iddia edilmiştir.²¹³ İrtem de bu konuya değinerek daha evvel Lorando ailesinin V. Murat'a borçlar verdiklerini ve Etienne Lorando'nun V. Murat'ın cülusu münasebetiyle kendisine Fransa'nın tebriklerini iletildiğini belirterek, Sultan Abdülhamid'in bu irtibatı unutmamasından dolayı paranın hal' için kullanıldığı fikrine kapılarak paranın geri ödenmesini geciktirmesinin muhtemel olduğunu ifade etmiştir²¹⁴.

Salih Münir Paşa, Lorando-Tubini meselesi hakkındaki kısa yazısında farklı bir değerlendirmede bulunarak; Bâbîâli'de kurulan Komisyon ile alacak vekilleri arasında yapılan görüşmelerde, faiz karşılığı verdikleri borcun iki katını alarak iddialarından vazgeçmek üzere uzlaşma sağlandığını ifade etmiştir. Bu uzlaşma Fransa'da Lorando ailesinin irtibat içinde olduğu ve alacak işini mümkün olduğunca yüksek bir miktar üzerinden Osmanlı Devleti'ne kabul ettirerek aileden iyi bir komisyon almaya çalışan milletvekillerince, alacakları komisyondan mahrum olmamak adına engellenmiştir. Milletvekilleri engelleme işinde Yıldız'daki "dostlarını" kullanmışlardır.²¹⁵ Salih Münir Paşa'nın bu iddiaları aşağıda ilgili bahsinde görüldüğü üzere söz konusu Komisyon'da Tubini varisleri ile bir anlaşma sağlanmış olmasına rağmen Lorando varislerinin komisyon ile görüşüp anlaşma yapmaları Fransa Sefareti tarafından engellendiğinden isabetli görünmemektedir.

213 İbnülemin Mahmud Kemâl, "Abdülhamid-i Saninin Notları", *Tarih-i Osmanî Emcûmeni Mecmuası* (TOEM), XVI/13 (90), 1926, s. 64-66.

214 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 200.

215 "(...) mahut vekiller bu suret-i tesviyeye göre tama ettikleri yüz binlerce komisyondan mahrum olmamak için Yıldız'daki dostları padişaha jurnal takdim ederek: "Bu iki Fransız'ın vaktiyle verdikleri paralar konsalid faizleri ve kömür mübayaası için değil, Sultan Abdülaziz'in hal'i masrafı için alınmıştır. Şimdi vereceğiniz parayı gene Allah esirgesin bir hal' işinde kullanmaları muhtemeldir. Verdirmeyiniz" demişler. Bunun üzerine padişah da ürkmüş ve komisyona kararını icra ettirmemiş(...)" Salih Münir Çorlu, *Geçmiş Zamanlar*, s.719.

Lorando alacakları konusunda 1891 yılında bir sulh bedeli tespit edilmişken, Sadaret'in bu konuda hazırladığı mazbatayı inceleyen II. Abdülhamid, Lorando borçlanması, hangi maksada yönelik alındığı ve sarfedildiği malum olan Hristaki Efendi borçlanması türünden olabileceği düşüncesine kapılmıştır. Dönemin Maliye Nazırı'ndan söz konusu Lorando borçlanmalarının "ne vakit, kimler marifetiyle, ne gibi lüzum üzerine, ne miktar olarak alınıp, nereye sarfedilmiş olduğuna" dair bildiklerini yazılı olarak ve gizli bir şekilde bildirmesini emretmiştir. Konuya ait hazırladığı zarfı *beş yerinden* mühürleyerek doğrudan kendisine sunmasını istemiştir. Maliye Nazırı Ahmed Nazif Efendi, verdiği cevapta, Lorando kardeşlerden yapılan söz konusu borçlanmaların, Mart 1875'te Nafia Nezareti'nin yaptığı 30.000 lira ile Haziran 1875'te Maliye Nezareti'nin yaptığı 55.000 lira olduğunu; elde edilen paralar sırasıyla Haydarpaşa Rıhtımı ile İzmit demiryolu inşaatına ait borçların ve acil masrafların karşılanmasında ve Baltacı Todoraki varislerine, istikrazdan dolayı Hazine'den talep ettikleri alacaklarının ödenmesinde kullanıldığını bildirmiştir.²¹⁶ Maliye Nazırının 16 Ağustos 1891 tarihli bu tezkiresi çok erken bir tarihte II. Abdülhamid'in bilhassa Lorandolardan alınan borçların V. Murad'ın tahta çıkarılmasında kullanılıp kullanılmadığı konusunda zihninde bir düşünce olduğunu somut olarak göstermektedir. Bununla birlikte bu konuda hangi kanaate varıldığına dair bir belgeye henüz rastlanmamıştır.

Öte yandan Osmanlı-Fransız çatışmasında 1901 yılının Şubat ayına gelindiğinde Rüsumat Emni Nazif Paşa'nın yürüttüğü Lorando borçlarının bir sonuca bağlanması girişimlerinin neticesiz kaldığı anlaşılmaktadır. 7 Şubat 1901 tarihinde Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Nazif Paşa'nın alacakların ödenmesi konusundaki mütalaa-tında yanlışlık olup olmadığının araştırılması istenmiştir.²¹⁷

216 BOA, Y. PRK. ML. 12/66.

217 BOA, BEO, 1616/12113.

Diğer yandan rıhtımların satın alınması için 1900 senesinde yapılan görüşmelerden sonra mesele bir süre askıya alınmıştır. Ardından 1901 senesinin Mart ayında Constans, şirketin sahip olduğu arazileri, depo ve ambarları kullanması ve Haliçteki vapurlarını işletebilmesi için askıya alınan sürece son verilerek şirkete imtiyazının geri verilmesini talep etmiştir.²¹⁸ Bunun üzerine 1901 senesinin yaz aylarında rıhtımların satın alınması konusu yeniden gündeme gelmiştir. 22 Haziran'da Tevfik Paşa'ya bu konu hakkında telgraf gönderen Constans, rıhtımların satın alınması süreci hakkında bilgi vererek yorumlarda bulunmuştur. 1899 senesinden bu yana devam eden görüşmelerde kendisine, satın alma gerçekleşse dahi şirketin imtiyazını kullanmaya devam edeceğine dair teminat verildiğini ifade eden Constans, bunun yapılacak anlaşmada yer alması için çabaladığını belirtmiştir. Devamında Constans, Ağustos 1900'den beri görüşmelerin askıya alındığını ancak Sultan'ın satın alma hevesinden vazgeçmediğini de eklemiştir. Tevfik Paşa'ya takdim edilen bu telgraf 25 Haziran'da Fransa'ya bildirilmiştir.²¹⁹ Moncharville'e göre bu dönemde yapılan görüşmelerde Osmanlı Hükûmeti kaçamak cevaplar vermekte ve taahhüt ettiği sözleri yerine getirmemekteydi.²²⁰

218 DDF, 1901-1911, No: 349, s. 420.

219 DDF., 1900-1901, No: 6, s. 5-6.

220 M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 678.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-FRANSIZ DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN KESİLMESİNE GİDEN SÜREÇ

Dışişleri Bakanı Delcassé'nin Konuya Doğrudan Müdahil Olması

Delcassé'nin Dışişleri Bakanı olarak göreve başladığı 1898 yılı itibariyle Fransa'nın Osmanlı topraklarında sahip olduğu ekonomik güçten memnun olan sermaye çevreleri, Osmanlı Devleti'ne yönelik olumlu bir dış politikadan yanaydılar. Buna mukabil basında ve bürokraside Osmanlı Devleti'ne karşı, daha çok siyasî nedenlere dayanan birtakım hoşnutsuzluklar söz konusuydu. Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanlara ilgi duyulan ve II. Abdülhamid idaresinden memnun olmayan bu tavrın temsilcileri daha ziyade liberal ve sosyalist görüş sahibi bürokrat ve siyasetçilerdi.¹ Bu dönemde Fransa Millî Meclisi'nde Osmanlı Devleti'ne yönelik çok fazla tartışma söz konusu değildi. Aşağıda 1898-1901 yılları arasındaki görüşme tutanakları esas alınarak hazırlanmış tablo durumun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

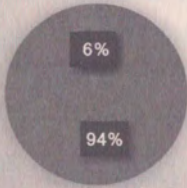
Takvim yılı esasına göre yapılan incelemede 1898-1901 arasındaki dört sene içinde Fransa Meclisi'nde doğrudan Osmanlı Devleti'ni veya onunla alakalı hususları konu alan

1 Bruce Fulton, "France and the End of the Ottoman Empire", s. 137-139.

yirmi yedi görüşme tespit edilmiştir. İlk sene yapılan görüşmeler içerik olarak Mısır, Girit ve bununla bağlantılı olarak Fransa'nın Avrupa ahengindeki pozisyonu, genellikle "Doğu Fransa olarak adlandırılan Suriye'de Fransa'nın etkinliğinin giderek azdığı, Almanya'nın uyguladığı bilhassa ekonomik baskı, dış politika konusunda Fransa'nın yetersizliği" üzerine yoğunlaşmıştır²

Fransa Meclis Görüşmeleri (1898-1901)

■ Osmanlı Devleti'ne Dair Görüşülen Konuların Oranı

Sonraki senelerde mesele özellikle Fransa'nın Doğu'daki konumu, Katolik misyonerlerin statüsü konuları etrafında yoğunlaşmıştır. Dışişleri Bakanı Delcassé "Fransa'nın Papalık ile olan ilişkilerine ve bunun Doğu'daki dinî prestije etkisine dair" meclis görüşmesinde Fransa'nın Doğu'daki temel görevinin dinî kurumları kollamak olarak açıklamıştır. Dinî kurumlara sağladığı korumayı Fransa'nın önemli bir özelliği olarak nitelemiştir. Milletvekillerinden Denny Cochin başta olmak üzere Meclis'teki sağ görüş, yaptıkları için misyonerlere teşekkür edilmesi gerektiğini savunuyorlardı.³ Sonraki iki gün yapılan görüşmelerde Doğu'daki Katolik kurumlarına ayrılan bütçeyi azaltması nedeniyle Dışişleri Bakanlığı'na yönelik tepkiler seslendirilmiştir⁴. Esasında

2 Débats Parlementaires, Chambre des Deputes, Séance du Samedi 26 Mars 1898, 60, 27 Mart 1898, s. 1395-1416.

3 Débats Parlementaires, Chambre des Deputes, Séance du Lundi 27 Novembre 1899, 7, 28 Kasım 1899, s. 1947-1974.

4 Débats Parlementaires, Chambre des Deputes, Séance du Mardi 28 Novembre 1899, 8, 29 Kasım 1899, s. 1975-1998; Débats Parlementaires, Chambre des Deputes, Séance du Mardi 30 Novembre 1899, 9, 1 Aralık 1899, s. 1999-2018.

misyonerler konusu gündeme geldiğinde Fransa Meclisi'nde ciddi tartışmaların yaşandığı anlaşıyor. Çalışmanın ikinci bölümünde açıklandığı üzere söz konusu birkaç yıl içinde Fransa, sınırları dahilindeki Katolik misyoner grupların ülke içindeki faaliyetlerini ciddi olarak tahdit etmek, kamudaki görünürlüklerini azaltmak için yasal düzenlemelere varan birtakım tedbirler alacaktır.

1901 senesine gelindiğinde Osmanlı-Fransız diplomatik ilişkilerinin kesildiği Ağustos ayına kadar Fransa Meclisi'nde Fransa'nın Doğu'daki çıkarları ile bölgedeki Fransız himayesindeki okullar ve hayır kurumlarının durumunun birlikte ele alındığı altı görüşme gerçekleştirilmiştir. Önceki senelere göre bu konu üzerinde dikkat çekici bir yoğunlaşma görülüyor.

Örneğin, Albert Du Mun, 21 Ocak 1901'deki oturumda Delcassé'nin Fransa'nın Doğu'daki etkinliğini artırma konusunda Katolik misyonerlere yöneldiği, bunun yanlış ve yeni bir şey olmadığını ifade etmiştir. Papa'nın gönderdiği Fransa'nın Doğu'daki etkisine dair mektupta Fransa'nın misyonerlik faaliyetlerinin gerilediği buna karşılık yabancı misyonların güçlendiğinden bahsettiğini gündeme getirmiştir. Mun misyoner sayısının 10 bin olarak ifade edildiğini, bu hesabın 600 bin kadar öğrencinin varlığına işaret ettiğini ileri sürerek bunların sahipsiz bırakılmaması gerektiği yönünde görüşler ortaya koymuş ve konuşması boyunca sağcılardan destek görüp solcuların protestolarına maruz kalmıştır.⁵ Buna karşılık Başbakan Waldeck- Rousseau'nun misyonerlerin Fransa üzerindeki etkisini nötralize etmek istediği bu toplantıda yaptığı konuşmadan ve Hükûmetin bu yöndeki planlarından anlaşıyor.

Yine aynı gün yani 21 Ocak'taki Meclis görüşmesinde milletvekillerinden Dansette, konumuz açısından ilgi çekici

5 Débats Parlementaires, Chambre des Deputes, Séance du Lundi 21 Janvier 1901, 8, 22 Ocak 1901, s. 100-115.

ifadelerin yer aldığı bir konuşma yapmıştır. İstanbul Se-firi Constans'ın misyonerler lehindeki çalışmalarından takdirle bahsetmiş, Hükûmetin en büyük destekçisi olan Constans'ın misyonerler hakkındaki "Bizim [Fransa] okullarımızda 36.000 çocuk ve çalışanlar mevcuttur. Fransa bu okulları finanse etmek için 700.000 frank harcamaktadır. Hâlbuki Rusya kendi okulları ve kurumları için milyonlar harcamaktadır. Ancak para bu konuda çok önemli olmuyor. Çünkü misyonerler bu işi özveriyle devam ettiriyorlar. Her yıl alınan yüzlerce frank ile misyonerlerimiz bu okullarda destan yazıyorlar. Bu misyonerler yaptıkları dinî faaliyetlerin dışında aynı zamanda Fransız dili ve kültürünü de yayıyorlar. Fransa'nın doğuda güçlenmesini sağlıyorlar. Fransa onları korumalı ve yardım etmelidir. Fransa bu misyonerleri kaybettiği gün doğudaki prestijinden de vazgeçtiği gündür." sözlerini Meclis gündemine getirerek, misyoner kurumların neden desteklenmesi gerektiğini gösteren önemli bir örnek olarak sunmuştur.

Diğer bir milletvekili Lasies ise "Misyonerlerin sahip olduğu kutsal değerler için dinî boyutundan gelir. Constans ve Cizvitlerin yaptıkları faaliyetler Fransa için çok önemlidir. Bunlardan Beyrut'ta kurdukları büyük okul, Suriye civarında açtıkları 130'dan fazla okuldan bahsedilmesi de gerekir." sözleriyle Constans'ın misyonerleri destekleyen söylem ve faaliyetlerini büyük bir beğeni ile Meclis'te değerlendirmiştir. Yine bu Meclis oturumunda Constans'ın 17 Temmuz 1899'da Saint Joseph'te yaptığı misyonerlere destek veren konuşma hatırlatılarak, bu hareketin Meclis'te solcular tarafından da takdir edildiği söylenmiştir.⁶ Mart ayındaki Meclis görüşmelerinden birinde Constans'ın Cizvit Kolejlerini ziyareti gündem maddesi olarak üzerinde konuşulan

6 Débats Parlementaires, Chambre des Deputes, Séance du Mardi 19 Mars 1901, 39, 20 Mart 1901, s. 814.

bir konu olmuştur⁷. 3 Temmuz tarihindeki bir oturumda ise Fransa'nın Doğu'daki çıkarlarının Fransız dinî kurumları ve okulları üzerinden değerlendirildiği konuşmalar yapılmıştır⁸.

Fransa Meclisi'nde Gayraud gibi "Katolikliğin çıkarı ile Fransa'nın çıkarı aynıdır." görüşünü savunanlar, Almanya'nın Katolik misyonerleri için her türlü çabayı sarf ettiğini Alman İmparatoru'nun *kutsal topraklara* yaptığı ziyaretin tamamen Fransa'nın prestijini yok etmek ve Alman etkisini arttırmayı amaçladığını, Alman İmparatoru'nun Filistin'e giderek Fransız koruyuculuğuyla savaşarak yerine Alman koruyuculuğunu koymak istediğini, Almanya'nın Çin'e müdahalesinde Katolik misyonerlerinden yararlanarak güç elde ettiğini ve Almanların misyonerlere ve faaliyetlerine olan ilgisini gün geçtikçe arttırdığını ateşli bir şekilde savunan milletvekilleri Meclis'teki dış politikaya dair görüşmelerde konuyu daha yüksek sesle dillendirmeye başlamışlardı⁹. Meclis'teki bu görüşmenin gündem maddesinin ise Doğu'daki Fransız okulları için yaklaşık 800 bin frank ödenek ayrılması olduğunu vurgulamak yararlı olacaktır.

Yukarıdaki görüşmelerden Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliğini artırmanın gayreti içinde olan Delcassé'nin ve İstanbul Sefiri Constans'ın misyonerlerin bu konuda katkı sağlamaya hazır, yerleşik unsurlar olduklarını takdir ederek Fransa'nın bu gruplar arasındaki prestijini tazelemek için harekete geçtiklerini, Meclis'te de kısmen bunu destekleyen bir ortamın bulunduğunu değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Ülke içine bakıldığında yüz elli bin civarında öğrenciye sahip olduğu tahmin edilen, yaklaşık üç bin dinî

7 Débats Parlementaires, Chambre des Deputes, Séance du Mardi 12 Mars 1901, 35, 13 Mart 1901, s. 719-738.

8 Débats Parlementaires, Chambre des Deputes, Séance du Mardi 2 Juillet 1901, 81, 3 Temmuz 1901, s. 1771-1804.

9 Débats Parlementaires, Chambre des Deputes, Séance du Jeudi 28 Novembre 1901, 26, 29 Kasım 1901, s. 2407-2446.

eğitim kurumunun faaliyetlerine son verilen Fransa'da Kili ile devletin ayrılması için 20. yüzyılın hemen başında büyük bir mücadele ve çekişme yaşanmıştır. 1905 yılında çıkarılan *Sépération* yasası ile bu konuya yasal bir boyut kazandırılmıştır¹⁰. Buna karşılık Doğu'daki din ve hayır kurumlarına yönelik maddî destek Fransız Hükûmetince sürdürülmeye devam etmiştir.

Almanya'nın Levant yükselişine karşı bir reaksiyon olan Fransız çıkışı bu dönemde iki devletin Avrupa dışında yeni bir mücadele sahasında karşı karşıya gelmelerine yol açmıştır. Delcassé'nin aşağıda detayları verilecek 4 Kasım tarihli Meclis konuşmasında üzerinde durduğu gibi Fransa bölgedeki ekonomik gücünü kaybetmemişti, hatta çalışmanın ikinci bölümünde verilen rakamlardan anlaşıldığı üzere bu bağlamda bir yükseliş de söz konusuydu. Diğer taraftan Fransa Osmanlı toprakları üzerindeki kültür ve sosyal alandaki etkisini kaybediyordu. Buna bir de aynı tarihte Fransa dahilinde Katolik cemaatlere yönelik müdahaleler eklendiğinde, bu cemaatlerin ülke dışındaki devasa uzantısının gelişmelerden etkilenmediği düşünülemez. Şüphesiz Fransa'nın ekonomik gücü öncelikle geçmişi 16. yüzyıla kadar götürülebilen bir misyonerlik faaliyetleri sonucu oluşturulmuştu. Osmanlı Devleti özelinde Fransa sayıları yüz binlerle ifade edilen Katolik müşteriye sahipti. Devletler arası rekabetin doruk noktasına çıktığı bu dönemde Katolik misyonerler bulundukları bölgelerde yürüttükleri eğitim faaliyetleriyle etkileri altındaki nüfusu adeta bir Fransız gibi yetiştirmekte, Fransız dilinin yanında Fransız düşüncesini ve alışkanlıklarını da benimsetmekteydiler. Misyoner faaliyetleri sonucunda sadece manevî olarak değil tüketim

10 Bu süreçte yaşanan Fransa'dan Osmanlı topraklarına yönelik misyoner göçleri için bkz: Ahmet Kavas, "Fransa'da Din-Devlet Ayrımı Kanunuyla Dışlanan Din Adamlarının Osmanlı Devleti'ne Sığınması Meselesi", *İki Din Arasında Fransa*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 313-334.

alışkanlıkları gibi maddî birçok açıdan da Fransa'yı esas alan bir yöneliş söz konusuydu¹¹.

Fransa'nın İstanbul sefiri Ernest Constans'ın meselelerin çözümü için girişimlerini 1901 senesinin yaz aylarından itibaren artırması Paris ile gerçekleştirdiği yazışmaların hacmine yansımıştır. Dışişleri Bakanı Delcassé de Constans'a gönderdiği telgraflar vasıtasıyla sürece bu şekilde doğrudan müdahil olmuştur. Nitekim, 9 Temmuz'da Delcassé'ye gönderdiği telgrafta Constans, girişimlerinden herhangi bir sonuç elde edemediğinden şikayet ederek, bu durumun hem Rıhtım Şirketini hem de Lorando ailesini yıpratıldığını bildirmiş ve Paris Sefiri Münir Bey ile görüşülmesini talep etmiştir.¹² Delcassé, 11 Temmuz'da gönderdiği cevapta Fransa'nın Lorando ve Tubini alacakları ile rıhtımlar konusundaki taleplerini Münir Bey'e bildirdiğini ve Osmanlı tarafının gösterdiği uzlaşmaz tavır karşısında kayıtsız kalamayacaklarını beyan ettiğini haber vermiştir.¹³

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Paris Sefiri olan Salih Münir Bey, tecrübeli devlet adamlarından Mahmud Celâleddin Paşa'nın oğludur. Ailenin kökeni Sadrazamın Çorlulu Ali Paşa'ya dayandığından babası ve daha sonra kendisi Çorluluzade lakabıyla da anılmışlardır¹⁴. Salih Münir Bey Galatasaray Lisesi'nden mezun olup çok iyi derecede Fransızca bilgisiyle tanınmıştır. İlk memuriyetine on yedi yaşındayken Tercüme Odası'nda başlamış, Devlet merkezindeki çeşitli nazırlıklarda mektupçu olarak çalıştıktan sonra Ocak 1897'de kırk yaşında iken doğrudan Paris Sefiri olarak

11 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları* s. 138.

12 Document Diplomatiques, Affaires de Turquie, 1900-1901, MDCCCCII, Paris: Imprimerie Nationale 1902, No: 7, s. 8; Ministère Des Affaires Etrangères, Politique Etrangère, Turquie, Dossier General Relations Avec Les Puissance, VIII, Question D'orient Differend Franco-Turc IV, 1-10 Nov 1901, s. 4.

13 DDF, 1900-1901, No: 8, s. 8; MAE, Politique Etrangère, IV, s. 6.

14 Azmi Özcan, "Mahmud Celâleddin Paşa", DİA, 27, İstanbul 2003, s. 359.

görevlendirilmiştir¹⁵. Yaşının genç olması ve daha önce herhangi bir sefarette görev almamış bulunması nedeniyle böyle önemli bir göreve tayin edilmesi dikkat çekici bulunmuştur. Sefareti sırasında yaşanan 1901 Osmanlı-Fransız çatışması Münir Bey'in diplomatik yeteneklerinin sınandığı önemli bir süreç olacaktır.

Fransa Sefareti, 11 Temmuz'da Hariciye Nezareti'ne rıhtımlar konusunda bir nota daha vermiştir. Notada, şirketin 22 Haziran'da yaptığı "*kâffe-i hukukunun yani arazilerinden serbestçe istifade etmek ve gümrük antrepolarıyla Dersaadet'teki dokları istimal etmek haklarını bila-mühlet şirket-i mezku-reye iadesi*" hususundaki talebi hatırlatılmıştır. Constans, iki seneden beri muallakta kalan meseleler hakkında "*Fransa sermayedarlarının duçar oldukları zarar ve ziyarı daha ziyade tecviz edemeyeceğimi ve talep ettiğim karar acilen tarafıma tebliğ olunmadığı takdirde artık her güne teşebbüsât-ı siyasiyeyi ifâ ve ikmal edilmiş ad eyleyeceğimi beyan ederim*" cümlesiyle uyarıda bulunmuştur.¹⁶

Constans'ın uyarılarının benzeri Delcassé tarafından Paris'te Münir Bey'e yapılmıştır. Münir Bey'in 11 Temmuz'da Delcassé ile yaptıkları görüşmeyi Yıldız'a bildiren şifreli telgrafı, Fransa'nın Doğu'daki egemenliği üzerinden meseleye bakışı hakkında önemli ipuçları içermektedir. Delcassé, Fransa tebaasından olan diğer vatandaşları gibi Lorando ailesinin de alacaklı oldukları meblağın uzun bir vakitten beri bekletildiğini ve Rıhtım meselesinde dahi hiçbir mesafe alınmadığını hatırlatmıştır. Girişim ve telgraflarından bahsettiği Constans'ın her şeyi denemesine rağmen meselenin neticeye kavuşmamış olduğunu ve çözüleceğine dair ümidinin

15 Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp, Frédéric Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, s. 137.

16 BOA, Y.A. HUS. 418/4, Lef 2; MAE 166PO/E/91; MAE, Politique Etrangere, Turquie, Dossier General Relations Avec Les Puissance, V, Question D'orient Differend Franco-Turc I, Juin-Aout 1901, s. 86.

kalmadığını bildirdiği bilgisini de paylaşmıştır. Birkaç senedir İstanbul'da Fransızlara ait hiçbir işin bitirilmemesinin adeta bir kaide haline geldiğini, diğer devletlere ait işler neticeye kavuşturulurken, Amerika'ya dahi silah siparişinde bulunulmuşken Fransa'dan ne bir şey satın alındığını ne de sipariş edildiğini açıkça belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu tavrı ile Fransız taleplerinin adeta diğer devletlerden aşağı ve müstesna tutulduğunu da eklemiştir.

Delcassé, Münir Bey ile gerçekleştirdikleri bu görüşmede, artık diplomatik yollardan bir sonuç alamayacaklarını anladıklarını, çözülmesini istedikleri meseleler hakkında son kez uyarıda bulunduklarını ve Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın aleyhindeki tavrının farkında olduklarını vurgulamıştır. Bu tavrın aynı şekilde karşılık bulacağını İstanbul'a iletilmesini istemiştir. Ayrıca birkaç seneden beri sergilenen bu olumsuz tavrın acısını siyaseten veya diğer yollarla çıkarmasını bileceklerini de açıkça ifade etmiştir. Bu tehdit karşısında bahsedilen meselelere dair bilgisinin olmadığı, bu yüzden çözümün ertelenmesi hakkında bir şey söylemeyeceği cevabını veren Münir Bey, daha çok Fransa Hükûmeti'nin fikirlerini yumuşatmak için çalışmıştır. Delcassé'yi pek gücümüş gördüğünü söyleyen Münir Bey, Constans'ın Paris'e "edepsizce" yazılar gönderdiğini anladığını eklemiştir.¹⁷

Fransa'nın söz konusu uyarılarının ardından 18 Temmuz'da Fransa Sefareti Hariciye Nezareti'ne başvurarak Münir Bey'in girişimlerine rağmen rıhtımlar konusunda bir cevap verilmediğini hatırlatmıştır.¹⁸ Bu dönemde Fransa Sefareti'nin gönderdiği notalar Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın Yıldız'a takdim ettiği arz tezkirelerinde de yer bulmasına rağmen bir cevap verilmemekteydi. Osmanlı ta-

17 BOA, Y. PRK. EŞA., 38/80, Lef 3.

18 BOA, Y. A. HUS., 418/27, Lef 3; M. Moncharville "Le Conflit Franco-Turc De 1901", *Revue Generale de Droit International Public*, Tome IX, Paris: 1902, s. 680.

rafının sessizliğine rağmen Constans, Delcassé'ye durumun giderek daha vahim bir hal aldığını bildiren telgraflar göndermiştir. Nitekim 19 Temmuz'da Delcassé'ye gönderdiği telgrafta Lorando ailesinin Osmanlı Bankası'na olan borçlarından dolayı mobilyalarına dahi ipotek konulduğunu bildirmiştir. Ayrıca Tefvîk Paşa ile görüşerek kendisine 25 Temmuz'a kadar süre vermiş ve bu süre sonunda tatmin edici bir cevap alınamazsa meselenin diplomatik yoldan çözülemeyeceğinin anlaşılacağını bildirmiştir.¹⁹ Constans'ın Delcassé'ye gönderdiği telgraflar neticesinde Fransa Dışişleri de Paris'teki Osmanlı Sefareti nezdindeki girişimlerini artırmıştır. Nitekim 20 Temmuz'da Delcassé, Münir Bey ile gerçekleştirdiği bir görüşme akabinde, Sultan'a telgraf çekildiği ve olumlu cevabın yakın olduğu bilgisini aldığını Constans'a bildirmiştir.²⁰

Constans meselenin olumlu sonuçlanacağı konusunda umutlu değildir ve bunu Delcassé ile paylaşmıştır. Buna göre Lorando alacaklarının ulaştığı meblağ 550.000 liradır. Tubini alacakları ise 200.000 lira kadardır. Aynı zamanda Constans, Haziran ve Temmuz aylarında yaptığı girişimlerin ve Tefvîk Paşa ile yaptığı görüşmenin ardından, Sultan'ın kendisine tüm tarafların yer alacağı bir komisyonun kurulacağı sözünü verdiğini iletmiştir. Constans, Sultan ile olan görüşmesinde adli olarak hükmü verilmiş bir davanın komisyonda görüşülmesine gerek olmadığını ifade etmesine rağmen fahiş faiz ve ödeme koşulları karşısında komisyon kurulması gerektiği cevabını almıştır.

Constans, bahsedilen komisyonun kurulma süreci ve üyeleri hakkında da bilgi vermiştir. Komisyonun kurulması kararından sonra ikinci tercümanı Ledloux'u Sefaret'i temsil etmesi için görevlendirmiştir. Lorando varisleri ise komisyona seçilecek temsilci konusunda aralarında yaşanan

19 DDF, 1900-1901, No: 9, s. 9; MAE, Politique Etrangere, IV, s. 9.

20 DDF, 1900-1901, No: 10, s. 9; MAE, Politique Etrangere, IV, s. 10.

küçük bir anlaşmazlıktan sonra, Kont Ostrorog ve Achille Lorando'yu belirlemişlerdir. Komisyonun ilk toplantılarını boşa harcanmış zaman olarak niteleyen Constans, Maliye Nezareti'nin konu hakkında bazı evrak taleplerine, bulunmalarının zor olduğu cevabının verilmesini buna delil olarak göstermiştir. Öte yandan aynı telgrafta meselenin görüşülmesinde Aralık ayından itibaren yaşanan dönemi “sessizlik” olarak niteleyen Constans, bunun Sultan'ın Tevfik Paşa'ya verdiği, hiçbir belgenin servis edilmemesini içeren gizli iradesinden kaynakladığını belirtmiştir.

Constans, sonuçsuz kalan girişimlerinin ardından Tevfik Paşa'nın meselenin çözüme kavuşmamasından dolayı üzüntü içinde olduğunu, komisyonun çalışmalarının ise Sultan'ın emirleri neticesinde durdurulduğunu beyan ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Yıldız Sarayı ile pek çok kez iletişime geçmesine rağmen hepsinin sonuçsuz kaldığını da eklemiştir. Bu vakitten sonra yapılacak girişimin neticesiz kalacağını vurgulamıştır. Constans artık daha sert bir tutum sergilenip hiç tereddüt etmeksizin Sultan ve hükûmete baskı yapılması gerektiğine inanıyordu, bunun gerçekleşmesi için de üzerine düşenleri yapmak adına izin talep etmekteydi.²¹

25 Temmuz'da Fransa'ya gönderdiği yeni telgrafta Constans 19 Temmuz tarihinde ifade ettiği şekliyle verdiği sürenin dolduğunu bildirmiştir. Böylece artık diplomatik imkânların tükendiğini ifade etmiştir.²² Öte yandan bir gün sonra, Fransa'nın İstanbul'daki maslahatgüzarı Bapst, Ekim 1897 tarihinde yapılan ve Osmanlı Hükûmeti tarafından kabul edilmeyen 253.300 liralık meblağın aradan

21 DDF, 1900-1901, No: 5, s. 4; Henry Graham Stuart, *French Foreign Policy, From Fashoda to Serajevo (1898-1914)*, New York: The Century Company 1921, s. 48; M. Moncharville “Le Conflit Franco-Turc De 1901”, s. 702.

22 DDF, 1900-1901, No: 11, s. 9; MAE, *Politique Etrangere*, IV, s. 14.

geçen dört senenin faiz yüküyle beraber artık 344.488 lira olduğunu Delcassé'ye bildirmiştir.²³

Constans, Delcassé ile olan yazışmalarının ardından Sadrazam Halil Rifat Paşa ile 26 Temmuzda bir görüşme gerçekleştirmiş ve bunun detayları hakkında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bilgi vermiştir. Görüşmede bu sırada icraya konulmaya çalışılan *Tevhid-i Düyûn* girişimleri de alacaklar ve rıhtım meselesi ile alakalı olarak gündeme gelmiştir. Constans, bu görüşmede iki seneden beri satın alma adı altında rıhtım şirketinin kendi hukukundan faydalanamadığını belirterek şirketin gümrük ve antrepolar inşa etmek ve iki sahil arasında vapurlar işletme imtiyazını kullanmakta serbest olmasını istemiştir. Rıhtım şirketi ile yapılan mukaveleye Osmanlı Hükûmeti'nin satın alma şartlarının eklenmesini de talep etmiştir. Constans, alacaklar konusunda ise Hariciye Nazırı'na defalarca başvurduğunu ancak sonuç elde edemediğini, bunun üzerine diplomatik yolların tıkanıldığını 25 Temmuz'da Fransa'ya bildirdiğini söylemiştir. Ayrıca Osmanlı tahvilleri sahiplerinin ekseriyetle Fransız olmalarından dolayı tevhid-i düyûn işinde Lorando ve Tubini alacakları hallolunmadıkça herhangi bir girişimde bulunulmayacağı uyarısında bulunmuştur. Görüşmede Sadrazam Halil Rifat Paşa, daha önce Sefaret'in on seneye kadar uzayabilecek kambiyailleri içeren teklifinin kendileri için de makul olduğu cevabını vermiştir.²⁴

Görüldüğü gibi, Fransa'nın İstanbul sefiri Constans, Haziran ayından itibaren giderek tutumunu sertleştirmiş ve bu konuda Dışişleri Bakanı Delcassé'yi de ikna etmiştir. Bu tutum hem İstanbul'daki Osmanlı Hariciyesi hem de Paris'teki Osmanlı Sefareti üzerindeki diplomatik baskının en üst seviyeye çıkması şeklinde yansımıştır. Nitekim Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni açıkça tehdit etmesine varan bir noktaya ulaşmıştır.

23 DDF, 1900-1901, No: 45, s. 40.

24 BOA, Y. PRK. HR., 31/18, Lef 16.

Constans'ın Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi Yönündeki Teklifi

1901 yılının Ağustos ayından itibaren İstanbul'daki Fransız Sefareti'nden gönderilen telgraflar neticesinde Fransız Hükûmeti meseleye karşı tavrını daha da sertleştirmiştir. Bu sertleşen yaklaşım neticesinde iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin kesileceğine dair söylentiler de artmıştır. Nitekim Münir Bey, 27 Temmuz'da Yıldız'a gönderdiği telgrafta anlaşmazlıkla alakalı konular hakkında malumat istemiştir.²⁵ 28 Temmuz'da Sadrazam Halil Rifat Paşa ile görüşen Constans, onun Fransa'nın taleplerini kabul ettiğini ancak Sultanın direncinin kırılması gerektiğini Paris'e bildirmiştir.²⁶ 29 Temmuz'da ise Delcassé'ye tüm çabalarına rağmen girişimlerinin yanıtsız kaldığını belirterek, Münir Bey'in pasaportunun iptal edilmesi ve Midilli'ye donanma gönderilmesini içeren bazı tedbirlerin alınmasını talep etmiştir.²⁷

Diğer taraftan Constans birkaç gün sonra, ricası üzerine II. Abdülhamid'i gözlemleyen Tahsin Paşa'nın kendisine sultanın meseleyi göz ardı ettiği bilgisini verdiğinden bahsetmiştir. Ayrıca gösterilen direncin yavaş yavaş kırıldığını belirterek, baskının Münir Bey üzerinden arttırılması gerektiğini iletmiştir.²⁸ Constans'dan gelen bilgiler sonrasında, Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan 1 Ağustos'ta Deniz Kuvvetleri'ne gönderilen telgrafta sorunların çözülmemesi nedeniyle donanma sevkine karar verildiği bildirilmiş ve Midilli önüne gidilerek son emrin beklenilmesi istenmiştir. Bu talimat Constans ile de paylaşılmıştır.²⁹

Constans'ın ifade ettiği yaptırımlar ve bu konuda Münir Bey'in uyarılarına rağmen Mabeyn'den Münir Bey'e aynı gün yani 1 Ağustos'ta meselenin “*zaten haiz-i ehemmiyet*

25 BOA, Y. EE. d., nr. 1119, s. 7.

26 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 17.

27 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 15-16.

28 MAE, Politique Etrangere, V, s. 21.

29 MAE, Politique Etrangere, V, 27-30.

görülmemesine nazaran alâ-halihi bırakılması daha münasip olacağı” şeklinde cevap verilmiştir.³⁰ Münir Bey buna derhal verdiği karşılıkta “*mezkûr işler hakkında hiçbir malumat ve talimat olmadığı ve Fransızların heyecanı derece-i gayeye vardığı ve işin içine birçok entrikalar ve menafi-i ağrâz-ı şahsiyye sıkıştırılmış olduğu*” bilgisini paylaşmış ve Fransızların ilişkileri kesmek ve donanma göndermek gibi niyetlerini “idare-i maslahat” ederek önlediğini belirtmiştir. Bu doğrultuda acilen kendisine malumat ve talimat gönderilmesini istemiştir.³¹

3 Ağustos’ta Delcassé, Constans’a artık Fransa’nın bazı yaptırımlarda bulanacağını ve gündemde olan üç mesele-
nin halledilmesi gerektiğini Münir Bey’e söylediğini bildiriyordu.³² Nitekim aynı gün Münir Bey Tefvîk Paşa’ya, Lorrando ile Tubini alacakları ve rıhtımlar konusunda kendisine son kez uyarıda bulunulduğuna ve Fransa’nın kendi alacağı kararları uygulayacağını beyan edildiğine dair bir telgraf göndermiştir.³³ Söz konusu kararlardan biri Constans’ın geri çağırılması konusunda girişimlerde bulunulması olacaktı.³⁴ 5 Ağustos’ta Paris’teki Osmanlı Sefareti’nden gönderilen diğer bir telgrafta ise anlaşmazlık konusu olan meselelere dair Tan Gazetesi’nde yayımlanan, resmi olmayan bir belgeden bahsedilmiştir. Belgede Constans’ın İstanbul’dan ayrılacağını, Osmanlı Devleti’nin Paris Sefiri’nin ise pasaportunun verileceğinin yazıldığını bildiren Münir Bey’e göre bu haber 3 Ağustos tarihli telgrafında belirttiği konuları teyit etmektedir. Bu doğrultuda kendisine “*acilen evamir-i kat’iyye*” verilmesini istemiştir.³⁵ 6 Ağustos günü Mabeyn’e gönderdiği diğer bir telgrafta ise rıhtım meselesinin çözülmemiş olmasından dolayı Fransız ve İngiliz basınının geri-

30 BOA, Y. EE. d., nr. 1119, s. 8.

31 BOA, Y. EE. d., nr. 1119, s. 8-9.

32 MAE, Politique Etrangere, V, s. 39.

33 BOA, HR. H, 437, vr. 41.

34 BOA, Y. A. HUS., 418/70, Lef 2; BOA, Y. PRK. HR., 31/22, Lef 8.

35 BOA, Y. PRK. HR 31/22, Lef 6.

limi bir kat daha tırmandırdığını, daha önce Mabeyn'e ve Bâbıâli'ye ifade ettiği şekilde talimat ve malumat beklediğini yinelemiştir.³⁶ Buna karşı Münir Bey'e "işin yolunda cereyan ettirilmekte olduğu" cevabı verilmiştir.³⁷

Delcassé, 7 Ağustos 1901 tarihinde Constans'a, Münir Bey ile görüşüğünü ve adı geçenin Lorando ve Tubini alacakları ve rıhtımlar konusunda tatmin edici bir cevap vermek istediğini beyan etmesine rağmen Cuma gününe kadar resmi bir tebliğ yapılmaz ise fiilî olarak harekete geçeceğini söylediğini haber vermiştir.³⁸ Öte yandan Delcassé'nin ima ettiği filli hareketler hakkında Hariciye Nezareti 6 Ağustos'ta Sadaret'e Delcassé'nin Osmanlı Hükûmeti ile görüşmesi için kendi özel kalemını İstanbul'a gönderdiğini ve Fransa'da yayımlanan Tan Gazetesi'ndeki habere göre tedbir olarak Constans'ın geri çağırılıp, Münir Bey'in ise kabul edilemeyeceğini iletmiştir.³⁹

Paris Sefiri Münir Bey'in 7 Ağustos günü Yıldız'a gönderdiği telgraf bu dönemde Osmanlı makamlarının meseleye bakış açısının anlaşılması bakımından önemlidir. O tarihlerde Paris'te bulunmayan Delcassé'nin sadece kendisiyle görüşmek için Paris'e geleceğini belirten Münir Bey, meselenin gidişatı hakkında teferruatlı bilgi istemiştir.⁴⁰ Aynı gün Mabeyn'den Münir Bey'e 26 senelik bir maziye sahip alacak meselenin içerisine fesat karıştırılmasından dolayı "*red ve müdafaa*" olunması ve Osmanlı Devleti'nin hakkının korunmasının vazifesi olduğu bildirilmiştir. Bu doğrultuda, pek çok suiistimale maruz kalmış olan Lorando ve Tubini alacaklarının muhtaç olduğu tetkikatın yapılması ve iki devlet arasındaki ilişkilerin Osmanlı Devleti'nin menfa-

36 BOA, Y. EE. d., s. 9.

37 BOA, Y. EE. d., s. 9.

38 DDF, 1900-1901, No: 12, s. 10; BOA, HR. H, 437, vr. 44; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 680; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 202.

39 BOA, Y. A. HUS., 418-79, Lef 2.

40 BOA, Y. PRK. EŞA, 38/80, Lef 4; BOA, Y. EE. d., nr. 1119, s. 9.

atlerine uygun şekilde korunması istenmiştir. Mabeyn'den gelen bu telgrafta Fransızların üstünde durduğu en önemli meselenin rıhtım işi olduğunu, diğer bir mesele olan Adapazarı bataklıkları işinin bir iki güne kadar çözüme kavuşacağı haber veriliyordu.⁴¹

Mabeyn'den gönderilen telgraf üzerine meselenin Fransa siyasetinde aldığı hâl ve şekil hakkında Yıldız'ı bilgilendiren Münir Bey şu noktalara dikkat çekmiştir: meselenin Fransa Mebusan Meclisi'nde görüşülmesi sırasında Fransa vatandaşlarının hakkının korunması için gerekli tedbirleri almadığından dolayı Hükûmet suçlu görülecektir. Diğer taraftan talep olunan meselelerdeki ihmalleri nedeniyle Constans eleştirilecektir. Ancak bu eleştiri ve suçlamaları onları, konu hakkında takip etmekte oldukları çizgiden saptırmayacaktır. Dolayısıyla Meclis'teki görüşmede alacak meselelerin ertelenmesi hiçbir şekilde uygun görülmeyeceğinden, ödenmesinden başka çare yoktur. Meclis, Lorando alacakları hakkındaki mahkeme kararının uygulanması konusunda Hükûmet'i mecbur edecektir. Ayrıca Tubini varislerinin alacakları da taleplerine eklenecektir.⁴² Bu aşamada, iki ülke arasında olası bir kriz durumunda Fransa'nın Katolik mektepleri konusunu da gündeme getirilebileceğine dair Osmanlı dâhilî ve haricî bürokrasisinin herhangi bir beklenti içinde olmadıkları anlaşıyor.

Victor Berard'a göre Münir Bey, Fransa Millî Meclisi'nde Midilli'ye donanma gönderme konusunda özellikle Ribot ve Sembat'ın başını çektiği sosyalistler ile muhafazakârlar arasındaki ayrılıktan yararlanmaya çalışmıştır. Kendisi ayrıca, bu dönemde Osmanlı Devleti karşıtı politika izleyen Başbakan Waldeck-Roussou'nun Fransa'daki seçimleri kaybedeceğini düşünmekteydi. Meclis'in tatile girmesini de bir avantaj olarak görmekteydi. İstanbul'a bu yönde malumat

41 BOA, Y. PRK. HR., 31/18, Lef 14.

42 BOA, Y. PRK. EŞA., 38/80, Lef 2.

verildiğinden dolayı Sultan, Fransa'nın taleplerini 9 hafta boyunca ertelemişti. Ancak Başbakan Waldeck-Roussou Kabine'nin başında kalmaya devam etmiştir.⁴³

Constans, 8 Ağustos'ta Paris'e, sefaret baştercümanı Rouet'nin Sadrazam Halil Rifat ve Hariciye Nazırı Tevfik paşalar ile meselenin çözümü için görüştüğünü ve görüşmede kendilerine talimat verilmediğinden herhangi bir beyanda bulunamayacaklarını öğrendiğini haber vermiştir.⁴⁴ Münir Bey, Yıldız Sarayı'na gönderdiği telgrafta Fransa'nın Dersaadet rıhtımları meselesine bakış açısını da ortaya koymuştur. Rıhtımların satın alınması için fiyatın indirilmesine dair Osmanlı Hükûmeti'nin yaptığı teklifin kabul olunmamasından dolayı konunun şimdilik "*bertaraf*" olduğunu ancak şirketin Fransızların elinde bulunması ve bunların menfaatlerinin bir süredir zarar görmesinden dolayı meselenin çözüme kavuşmasının Fransa Hükûmeti tarafından talep edileceğini iletmıştır. Münir Bey, İstanbul'dan gelen talimatlara göre Sadaretin şirketin hukukunun korunması hakkındaki kararlarında ısrar edilmesi sonucunda Fransa Sefareti'nin meselenin taleplerine uygun olarak Meclis-i Vükela kararı ve verilecek irade ile onaylanmasını istediğini bildirmiştir. Ayrıca bu suretle mesele çözüldükten sonra rıhtımların Osmanlı Hükûmeti tarafından satın alınabileceğinin aşikâr olduğunu da beyan etmiştir.⁴⁵ Aynı gün Hariciye Nezareti'ne konunun gelecek Cuma gününe kadar çözülmediği takdirde Fransa'nın gerekli gördüğü tedbirleri alacağını kendisine iletildiğini haber vermiştir.⁴⁶

Münir Bey ile yapılan yazışmaların ardından rıhtımlar meselesinin çözülmesi için daha somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Nitekim 9 Ağustos'ta Constans, Delcassé'ye rıhtımlar meselesinin çözüldüğünü bildirmiştir. Constans, sarayda

43 Victor Berard, *Questions Extrie 1901-1902*, Paris: 1902, s. 4-7.

44 MAE, *Politique Etrangere*, V, s. 50.

45 BOA, Y. PRK. HR., 38/80, Lef 1.

46 BOA, Y. A. HUS., 418/91, Lef 3; BOA, Y. PRK. HR., 31/32, Lef 5.

yaklaşık üç saat kadar süren görüşmede, II. Abdülhamid'in rıhtım şirketinin imtiyazlarını kullanmayı engelleyen kararların kaldırılmasını emredeceğini, vakti geldiğinde ise rıhtımları satın alacağını söylediğinden bahsetmiştir. Ancak Constans satın alma işleminin yakın bir zamanda olmayacağı görüşündedir. Öte yandan Sultan, Lorando ve Tubini meselesinde evrakları bizzat kendisinin inceleyeceğini söylemiş ve bunun için 8 gün süre istemiştir.⁴⁷ Delcassé, ertesi gün verdiği cevapta Sultan'ın istediği 8 günlük süreyi kabul etmiş ve limanlar konusunda mutabık kalınan hususların hızlıca halledilmesini umduğunu bildirmiştir.⁴⁸

Delcassé'nin cevabını müteakip Constans ile II. Abdülhamid 10 Ağustos'ta bir görüşme daha gerçekleştirirler. Bu görüşmede öncelikle rıhtım mevzusu konuşulmuştur. Constans hükûmetinin çözülmesini beklediği işlerden olan rıhtım meselesinin satın alma yoluyla sona erdirilebileceğini söylemiştir. Mösyö Granet'nin 42 milyon franka kadar razı olduğunu ve 40 milyon franka ikna edilerek artık işin Sultan'ın emrine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda rıhtımlara ödenecek satış bedelinde anlaşılrsa dahi bunun için bir borçlanmaya gidilmesi gerektiğini ancak bunun mümkün olmadığını hâlbuki Fransa Hükûmeti'nin sunduğu seçeneklerden birisinin de rıhtım şirketinin imtiyazının yerine getirilmesi olduğunu belirtmiştir. Constans, rıhtım şirketinin, imtiyazı arasında yer alan rıhtımlar arazisi satışı, İstanbul-Galata arasında küçük vapur işletilmesi ve gümrük antrepoları inşa etmek haklarından hiçbirisini hayata geçiremediğini de eklemiştir.

Alacak meselesi ile ilgili Constans'ın üzerinde durduğu rakam Tubiniler için 175.000 lira, Lorandolar için ise 1.800.000 olmuştur. Constans'ın beyan ettiği bu rakamlar karşısında Sultan, Tubini borcu ile ilgili olarak V. Murat

47 DDF, 1900-1901, No: 13, s. 10; MAE, Politique Etrangere, V, s. 54.

48 DDF, 1900-1901, No: 14, s. 11; MAE, Politique Etrangere, V, s. 55.

zamanından kalma borçların daha evvel Namık Paşa rıya-
setinde kurulmuş olan komisyonda tetkik edilip ödendi-
ğini hatta rehin mücevheratların dahi geri alındığını belir-
terek tümünün ödendiğini bildiğini söylemiştir. Dolayısıyla
bu tür alacakları “*mucib-i hayret şeyler*” olarak tanımlayan
Sultan’a göre mesele araştırılmaya muhtaçtı.

Muallak olan Lorando ve Tubini alacakları meselesi ile rıh-
tım işlerinin neticeye ulaştırılması için Fransa Hükûmeti’nin
Cuma gününe kadar mühlet verdiğini hatırlatan Constans,
Sultana bir teklifte de bulunmuştur. Nitekim kendisine geri
çağırılma emrine karşı hazırlıklı olunması talimatı verildi-
ğini ancak işin bu raddeye gelmemesi için eğer yayınlana-
cak bir irade ile rıhtım şirketi sahip olduğu imtiyazını ser-
bestçe hayata geçirebilir ise sonradan ne zaman istenirse o
zaman rıhtımların satın alınabileceğini içeren bir taahhüt
senedi hazırlanabileceğini teklif etmiştir. Bunun üzerine II.
Abdülhamid, Lorando ve Tubini alacakları meselesinin çö-
zümü vaat edilirse Lorando alacağı 25 senelik bir geçmişe
dayandığından ve Tubini alacağı konusundan yeni haberi
olduğundan, ani bir karar vermesinin mümkün olamaya-
cağına kendilerinin de hak vereceklerini belirtmiştir. Rıh-
tım Şirketi’nin imtiyazı konusunda ise Mişel Paşa’ya ihsan
buyurulan ferman ile bu hukuka şirket malik olduğundan
yeniden değerlendirmesine gerek olmadığını, satın alınma
konusunun yalnızca iki milyonluk bir farka bağlı olduğunu,
bunun için yapılacak istikraza Düyûn-ı Umûmiyye üzerin-
den 90 bin liralık meblağın karşılık gösterilebileceğini ve
iki milyon franklık indirimle gidilmesi halinde işin çözüme
kavuşıcağını ifade etmiştir.

Constans, Sultan’ın ifadelerine karşılık Lorando ve Tu-
bini alacakları ilâma dayandığından bunun icrasını hemen
talep ettikleri cevabını vermiştir. Rıhtımlar konusunda im-
tiyaz şirkete bahşedilmişse de bir buçuk sene önce Nafia
Nazırı Zihni Paşa tarafından verilmiş tezkire ile şirketin

haklarından mahrum bırakıldığını eklemiştir. Öte yandan Şirket'in satın alınması hususunda bir bedelde karar kılınsa dahi Fransa'dan hemen bir istikrazın sağlanmasının mümkün olmayacağını ifade ederek, gerekli meblağın sağlanması yönünde teklifte de bulunmuştur. Buna göre Paris'ten ancak Kanunıevvel ile Kanunısanı aylarında teslim edilebilecek yüz veya yüz yirmi milyonluk bir istikraza teminat olarak Düyûn-ı Umumiyye'den 90 bin, Ziraat Bankası'ndan ise 40 bin lira sağlanacak, kalanı ise Galata Bankerleri'nden alınacak borçlar ile tamamlanacaktır. Bunun üzerine II. Abdülhamid, Constans'ın bu anlaşmazlıkları çözebilecek olduğunu belirterek Ziraat Bankası'ndan sağlanacak 40 bin lira hakkında malumatının olmadığını ancak oradan alınacak bir akçeye dahi dokunulmasının caiz olmayacağını bildirmiştir. Sultan'ın karşılığının yalnızca Düyûn-ı Umûmiyye'den sağlanacak bir borçlanmada direktmesi üzerine Constans, Fransa Hükûmeti'nin Lorando ve Tubini alacakları ile Rıhtımlar meselesi çözülmedikçe yeni dış borca girişmeyeceğini yinelemiştir. II. Abdülhamid, Ziraat Bankası'ndan yapılacak borçlanmaya dair malumat eksikliğinden dolayı bu konunun da Cuma gününe kadar araştırılacağını söylemiştir.

Görüşmede Constans, Çarşamba günü Delcassé'den aldığı telgrafta Münir Bey'in Lorando ve Tubini alacakları ile rıhtımlar konusunun Fransa'nın taleplerine uygun bir şekilde çözüleceği yönündeki ifadelerine dayanılarak Cuma gününe kadar mühlet verildiğini yinelemiştir. Ayrıca kendisinin 68 yaşında olup ifadelerinin samimiyetle doğru anlaşılmasını talep ederek şimdi Fransa'ya dönmekle iki veya üç sene sonra dönmenin kendisine bir tesiri olmayacağını ancak geri çağırılmasının Sultan'a saygısı nedeniyle kendisini üzeceğini belirtmiş ve iradesine dayanan bir çözümü rica etmiştir. Constans'ın bu ifadeleri üzerine Sultan II. Abdülhamid, Münir Bey'e verilen talimatta asla Lorando ve Tubini işlerinin çözüleceğine dair bir teminat verilmediğini yalnız tetkik edilmesi gereken meseleler olduğunu bildirildiğini

açıklamıştır. Münir Bey'e verilen talimatın hemen Ma-
beyn Başkatibi'nden istenilmek suretiyle gösterilebileceğini
çünkü öyle bir taahhüt altına girmenin mümkün olmayacağı
zira Tubini alacakları konusundan daha yeni haberdar
olduğunu ifade etmiştir. II. Abdülhamid ayrıca, rıhtım
işinin çözülme aşamasına geldiğini ve Adapazarı bataklıkları
meselesinin çözülmesini emrettiğini belirtmiştir. Küçük
şeyler olarak tanımladığı bu gibi anlaşmazlıklardan dolayı
devletler arasında soğukluk yaşanmasını teessüfle karşıladığını
açıkça ifade etmiştir.⁴⁹

Bu görüşme, II. Abdülhamid ile Fransa sefiri ve Dışişleri'nin
meselelere bakış açısı arasındaki farkı açık bir şekilde ortaya
koymaktadır. Özellikle ilkinin artık krize dönüşmek üzere
olan çözülemeyen konuları küçük meseleler olarak değer-
lendirilmesi tarafların konuya tam zıt açılardan yaklaştığı-
nın somut bir yansımasıdır.

Yapılan görüşmenin ardından Constans, Yıldız Sarayı
Teşrifat-ı Umumi Dairesi'ne *mahremane* gönderdiği mek-
tupta Rıhtım Şirketi'nin 41 milyon frank bedelin taraflarına
ödenmesinden başka bir talepte bulunmayacağını, rıhtımların
satışının ise ancak Şirket'in hukukunun iade edildiğine dair
irade verilmesinin ardından gerçekleşebileceğini bildirmiştir.⁵⁰

Diğer taraftan taraflar arasındaki diplomatik ilişkilerin ge-
rildiği ve Fransa'nın çeşitli yaptırımları uygulayacağını daha
sık dillendirmeye başladığı bu dönemde, Fransız donanma-
sının Osmanlı sularına gelmek üzere hazırlıklara başladığına
dair Paris Sefareti'nden telgraflar gelmeye başlar. 9 Ağustos'ta
Hariciye Nezareti'ne dört fırkateyn, bir aviso ve bir torpido-
dan oluşan Fransa'nın Akdeniz donanmasının ikinci filosu-
nun Osmanlı sularına gelmek üzere Nice Limanı'nda ikmal
yaptığı ve amiralinin son emri beklediği bilgisi verilmiştir.⁵¹

49 BOA, Y. PRK. HR., 31/18, Lef 5.

50 BOA, Y. PRK. HR., 31/18, Lef 6.

51 BOA, Y. PRK. EŞA., 38/83, Lef 1; BOA, Y. PRK. EŞA., 38/83, Lef 3.

11 Ağustos'ta ise Nice Başşehbenderliği'nin Fransa donanmasının Nice'den ayrıldığına dair verdiği haber Paris Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne ulaştırılmıştır.⁵²

II. Abdülhamid ile görüşükten sonra 12 Ağustos'ta Delcassé'ye bir telgraf gönderen Constans, Tubini alacakları ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Tubini alacakları için 1894 senesinde alınan ilâmı hatırlatan Constans, Tubini'nin varislerinin aslında talep ettiği miktardan daha önce feragat etmeye hazır olduklarını ve alacakları konusunda Fransa Sefaretine bir talep iletmediklerini söylemiştir. Görüşmede sadece hatırlatma amacıyla Sultana bu alacak meselesi hakkında bilgi verdiğini belirtmiştir.⁵³

II. Abdülhamid görüşmenin ardından ilk olarak mesele ile ilgili Hariciye Nezareti'nden malumat almıştır. Hariciye Nazırı Tevfık Paşa, Lorando alacakları hakkındaki bilgilenmeye en başından, 1875 senesinde alınan borçtan başlayarak detaylandırmıştır. Lorando Biraderlerin 1892 senesinde Maliye ve Nafia Nezaretleri aleyhine aldıkları ilamlara da değindikten sonra iki kalem alacaklarının birleştirilmesi ve meselenin çözümü için daha önce Dâhiliye Nazırı Münir Paşa'nın ve Rüsumat Emini Nazif Paşa'nın başkanlığında toplanan komisyondan bahsederek bu çalışmaların neticelerinin olumsuz olduğunu iletmiştir. Olumsuz neticelenen görüşmelerin ardından Fransız Sefaretinin yaptığı müracaatları da hatırlatan Tevfık Paşa, bunların dışında malumatlarının olmadığını ifade etmiştir.⁵⁴

II. Abdülhamid, 13 Ağustos tarihinde Teşrifat Müdürü İbrahim Bey'i Constans'ın tekrar Yıldız'da Maliye Nazırı ile görüşmeye davet edilmesi için Fransa Sefareti'ne göndermiştir. Davetin iletilmesi sırasında Constans, Rihtım Şirketi'nin

52 BOA, Y. PRK. EŞA., 38/83, Lef 2; BOA, Y. A. HUS., 418/100.

53 Documents Diplomatiques Français (1871-1914), 2e Série (1901-1911), Tome Premier (2 Janvier-31 Décembre 1901), Paris: Imprimerie Nationale MCMXXX., No: 357, s. 427.

54 BOA, Y. PRK. HR., 31/10.

sekiz ay içerisinde Osmanlı Devleti tarafından 41 milyon franka satın alınması ve sekiz ay sonunda ödeme yapılmaz ise şirketin tüm imtiyazlarını serbestçe kullanılması konusunda Sultan ile anlaşmıştır. Ancak bu anlaşma hakkında Hariciye Nezareti, Nafia Nezareti veya Mabeyn-i Hümayun'dan kendisine resmi tebligat ulaşmadığını da vurgulayarak, tebligatın ulaşması durumunda bunun Fransa Hükûmeti tarafından hoş karşılanacağını eklemiştir. Lorando ve Tubini alacakları konusunda ise verilecek kararı beklediğini belirtmesi üzerine İbrahim Bey, ertesi gün Maliye Nazırı ile görüşeceği saati kendisine bildireceğini ifade etmiştir. Constans ise Maliye Nazırı ile sadece Sefaret'te görüşmeyi kabul edeceğini, bunun dışında Fransa'dan izin verilmedikçe meseleyi görüşmek üzere makamından ayrılmayacağını bildirmiştir.

İbrahim Bey, daha önce görüşmek için gelmeyi kabul ettiğini hatırlatınca Constans, birtakım sebeplere dayanarak fikrini değiştirdiğini beyan etmiştir. Kendi ifadesiyle yaşadığı fikir değişikliği, hükûmetinden aldığı telgrafi bir kez daha okumasıyla mesuliyetinin arttığını düşünmesinden kaynaklanmıştı. Maliye Nazırı'nın Sefaret'e gelmesi gerektiğini ifade eden Constans, durumu Hükûmetine Nazırın gerçekleştirilecek istikraz akdi için görüşmeye geldiği şeklinde açıklayacağı sözünü vermiştir. Ayrıca Constans, mesele süresinde sergilediği şahsî gayret ve dostluğuna vurguda bulunarak, bu yakınlığının Fransa'da Sultan'ın isteklerine hizmet ve kendi vatandaşların haklarını savunmamak şeklinde değerlendirildiğini belirtmiştir. Geri çağrılmasını Fransa Hükûmeti'nden bizzat istediğini de açıklayan Constans, gerekçe olarak, meselenin hallolmaması halinde Osmanlı sularına Fransa'dan donanma gönderileceği kendisine bildirildiğinden, Sultan'a olan dostluğu nedeniyle olacakları görmek istemediğini ileri sürmüştür.⁵⁵

Rıhtımlar konusunda anlaşılmasının ardından Fransa'nın verdiği süre içerisinde meselenin Constans'ın da belirttiği

üzere, resmiyete kavuşması adına taraflar arasında görüşmeler devam etmiştir. Nitekim 15 Ağustos'ta Hariciye Nazırı Tevfik Paşa Rıhtım Şirketi imtiyaz sahibi Mösyö Granet ile imzalanacak taahhütnameyi sunmuştur. Taahhütnameye göre Osmanlı Hükûmeti, 41 milyon frank karşılığında rıhtımların tüm işletim hakkını ve kuruluşlarını devralmaktaydı. Bu meblağ sekiz ay zarfında Fransa'dan sağlanacak istikraz ile Şirket'e teslim edilecek ve bu süre içerisinde şirket rıhtımların imtiyazını kullanamayacaktı. Eğer belirtilen sürede istikraz gerçekleştirilemeyip ödeme yapılamazsa satış işlemi geçersiz kabul olunacaktı. Ancak Osmanlı Hükûmeti sekiz ay daha uzatma hakkına sahip olup, bunu kullanmak isterse şirkete bu süredeki zararlarına karşılık tazminat ödenecekti. Taahhütname Fransa Sefareti tarafından Mösyö Granet'ye imzalatılacak ve Hariciye Nezaretî'ne gönderilecekti.⁵⁶ 16 Ağustos günü Yıldız Sarayı'nda Fransa Sefiri Constans ile ilgili nazırların da katılımıyla bir görüşme daha gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmenin sonuçlarını Constans, 17 Ağustos'ta Fransa'ya bildirmiştir. Buna göre; rıhtımların yaklaşık 41 milyon frank karşılığında satın alınması ve bunun 8 aylık bir müddet içerisinde gerçekleştirilmesine yönelik anlaşma onaylanmıştır. Lorando ve Tubini alacakları konusunda ise üzerinde mutabık kalınacak meblağ, 200.000 liraya yaklaşan hazine tahvilatı sayesinde karşılanacaktır. Alacaklar konusunda verilecek kararın, meblağın pazar gününe kadar faizleriyle beraber incelenip pazar-tesi günü irade ile onaylanarak Fransa Sefareti'ne gönderilmesi konusunda II. Abdülhamid söz vermiştir.⁵⁷

Görüşmelerin Fransız Basınındaki Yankıları

Constans'ın Yıldız'da yaptığı görüşmeler Fransız basınında da yer bulmuştur. Basının konuya ilgi göstermeye başladığı

56 BOA, Y. PRK. HR., 31/18, Lef 1; BOA, HR. H 437, vr. 50; BOA, HR. H., 437, vr. 45.

57 DDF, 1900-1901, No: 15, s. 11; MAE, Politique Etrangere, V, s. 58-59.

bu dönemde “*İstanbul Meseleleri*” başlığı altında haberler yapılacaktır. Nitekim *Le Figaro*’nun aynı başlıklı haberinde Constans’ın Yıldız’da Sultan ve Maliye, Adalet, Hariciye nazırları ile gerçekleştirdiği yedi saat süren mülakattan bahsedilmiştir. Görüşmede konuşulanların içeriğinin bilinmediği ancak çözüme ulaşmanın yakın olduğu yorumu yapılmıştır. Bunun için öncelikle Sultan’ın bazılarını kabul edip bazılarının etmediği talepleri eşit tutması ve tümünü karşılaması gerekmektedir. Aynı haberde Sultan’ın ödeme yapılmasını kabul etmesi halinde Paris’ten yapılacak bir istikraza yönelmek zorunda kalacağı bilgisi de okuyucuya sunulmuştur.⁵⁸ *Le Figaro* görüşmenin detaylarını bir gün sonra⁵⁹ vermiştir. Buna göre; rıhtımların satın alınması konusunda 41 milyon frank üzerinde anlaşılmıştır. Gerekli meblağ için Paris’ten bir borçlanma gerçekleştirilecektir. Teminat olarak Osmanlı Hükûmeti 220.000 liralık bir gelir gösterecektir. Gerekli meblağın karşılanması için üç aylık bir süre verilecektir. Bu süre içerisinde eğer satın alma gerçekleşmezse Rıhtım Şirketi sahip olduğu imtiyazını kullanmakta serbest kalacaktır. Hükûmet, ödemeler için ek süre isterse tazminat ödeyecektir. Lorando ve Tubini borçları ile ilgili olarak ise Meclis-i Mahsus kararının ardından pazartesi günü irade yayınlanacaktır.

Fransa’nın yüksek tirajlı diğer bir gazetesi olan *Le Temps*, görüşmenin detaylarını verdiği 20 ve 21 Ağustos 1901 tarihlerindeki haberlerinde meseleye daha geniş bir açıdan bakmıştır. 20 Ağustos’ta rıhtımların satın alınması konusunda 41 milyon frank üzerinde anlaşıldığının bilgisinin verildiği haberde paranın gümrük gelirleri üzerinden karşılanmasına dair Constans’ın teklifinin ret edildiği belirtilmiştir. Lorando ve Tubini alacakları konusunda ise Sultan’ın teminat olarak Rusya’ya yapılan ödemelere ayrılan gelirlerin yılsonunda bitecek olmasından dolayı bunların bağlanacağını sözünü

58 *Le Figaro*, 18 Ağustos 1901.

59 *Le Figaro*, 19 Ağustos 1901.

verdiği ancak bu teklife Osmanlı Bankası'nın sıcak bakmadığı ifade edilmiştir.⁶⁰ Le Temps, 21 Ağustos tarihli haberiinde Osmanlı Hükûmeti'nin sözler verip yerine getirmediğini ve bu yüzden de rıhtımlar meselesinin çözülemediğini duyurmuştur. Aynı haberde şu hususlar öne çıkmaktadır; Sultan rıhtım şirketini satın almak istemektedir ancak bunun için yeterli para olmadığından Hükûmetin tepkisinden çekinmektedir. Rıhtımların yabancıların elinde olmasından rahatsızlık duymakta olan II. Abdülhamid'in söz konusu satın alma hevesi nedeniyle Rıhtım Şirketi senelerdir zarara uğratılmaktadır. Bu yüzden Şirket, Fransa Sefareti'ne şikâyetle bulunmuştur. Yapılan görüşmede Constans, gerekli para olmadığından dolayı Sultan'ı satın almaktan vazgeçirmeye çalışsa da bu karşılık bulmamıştır. Ancak Constans'ın anlaşmazlığın Fransa'nın müdahalesini gerektireceğini tehditkâr bir üslup ile ifade etmesi üzerine anlaşma yoluna gidilmiş ve iki alternatif ortaya çıkmıştır. Buna göre; satın alma işlemi gerçekleşene kadar şirket imtiyazını kullanmakta serbest olacaktır. Diğer seçenekte ise Fransa kolaylık gösterecek ve Osmanlı Hükûmeti'ne 100 milyon franklık borcun sağlanması için yardımda bulunacaktır. Bu meblağ aynı zamanda Lorando ve Tubini alacakları için de kullanılacaktır.⁶¹ Bu arada İstanbul basınından Levant Herald gazetesi de 12 Ağustos'ta Sultan'ın Constans ile bir görüşme gerçekleştirdiğini duyurmuş ancak bunun nedeni hakkında bir açıklama yapmamıştır.⁶² Esasında bu İstanbul merkezli yerli ve yabancı basının 1901 krizinin tamamındaki tutumunun tipik bir yansımasıdır. Görüldüğü üzere Paris basını konuyu bütün teferruatıyla kamuoyuyla paylaşmaktadır. Bu şekilde oluşan kamuoyu yoluyla Hükûmet üzerinde bir baskı kurulması da mümkün olacaktır. Buna karşılık Osmanlı basını için aynısını söylemek mümkün değildir. Bunun yanında

60 Le Temps, 21 Ağustos 1901; MAE 166PO/E/539.

61 Le Temps, 21 Ağustos 1901.

62 Levant Herald, 12 Ağustos 1901.

konu hakkında başta Paris basını olmak üzere yurtdışındaki gazetelerde çıkan haberlerin Osmanlı diplomatik misyonlarınca hemen Yıldız Sarayı'na iletildiği görülmektedir.

Paris'te yayınlanan Tan Gazetesi'nin İstanbul'dan edindiği bilgiye göre Münir Bey'in Delcassé'ye bazı teminatlarda bulunmasının II. Abdülhamid'i bazı taahhütlere mecbur ettiğini ve bundan dolayı İstanbul'a çağırılacağına dair haberi Yıldız'a ulaştırmıştır.⁶³ Diğer yandan 10 Ağustos'ta Yıldız'da yapılan görüşmeye yer veren Tan ve Le Matin gazetelerinin bir nüshası Mabeyn'e sunulmuştur. Burada "hakikat-i hal kestirilip çıkılamaz" başlıklı Tan Gazetesi'nin haberrinde, detaya girilmeden rıhtım meselesinin görüşüldüğü duyurulmuştur. Le Matin gazetesinde ise Fransa'nın taleplerinin kabul edilmemesi halinde Fransa'nın bir donanma nümayişine girişeceği duyumu aktarılmıştır.⁶⁴ Yıldız'a 14 Ağustos'ta gönderilen Daily News, Tan ve Daily Mail gazetelerinde Constans'ın Sultan ile gerçekleştirdiği görüşme hakkında bilgi verilmiştir.⁶⁵ 20 Ağustos'ta gönderilen Tan gazetesi nüshasında ise İstanbul'dan haberler aktararak rıhtımların satın alınması konusundaki güncel görüşmelere değinilmiştir.⁶⁶

Diğer taraftan Alman basınının konu hakkındaki tutumu Paris'te ayrıca şaşkınlıkla karşılanmıştır. Meselenin başından itibaren Alman basınında çıkan haberlerde Fransa haklı gösterilmekte, Osmanlı Devleti ise süreci iyi yönetmemek bakımından eleştirilmektedir. Bu tür değerlendirmelerin Fransa menfaatlerinin önünde engel çıkarmaya çalışan Almanya'da yapılması konuyu Delcassé'ye aktaran sefaret tarafından şaşkınlık verici olarak nitelenmekteydi.⁶⁷

63 BOA, Y. PRK. TKM., 44/71, Lef 2.

64 BOA, Y. PRK. TKM., 44/76.

65 BOA, Y. PRK. TKM., 44/72.

66 BOA, Y. PRK. TKM., 44/70.

67 MAE, Pólitique Etrangere, V, s. 71-72.

Yıldız'da yapılan görüşmeye Paris'te Tan gazetesi 16 Ağustos 1901 tarihli sayısında yer vermiştir. Gazetenin Mabeyn'e gönderilen nüshasında görüşmeye ve verilen taahhütlere yer verilmiştir. Haberde Teşrifatçı İbrahim Bey'in girişimlerinden de bahsedilerek bunun neticesiz kaldığı ifade edilmiştir. Osmanlı Hükûmeti'nin yürüttüğü girişimler ise "*Türklerin öne sürdükleri delail ile itiraz olarak serd eyledikleri şeyler pek gülünçtür. Şimdi bunlar Mösyö Constans'dan dolayı Mösyö Granet lehine bu kadar ısrar ediyor diye soruyorlar fazla olarak rıhtımlar tekrar mübayaa olursa bile kumpanya rıhtımları işletmekte devam etmesi gibi pek abes bir korku da besliyorlar. Hem de güya şimdiye kadar şirketin hukukundan istifade etmesi hiçbir suretle men edilmemiş olduğunu söylüyorlar. Bu ifade hiç şüphesiz bir su-i niyete delalet eder*" ifadeleriyle eleştirilmiştir.⁶⁸

Adliye Nazırının Başkanlığındaki Komisyonun Raporu

Yıldız'da 16 Ağustos'ta yapılan görüşmenin ardından aynı gün Fransa Sefareti'ne bir nota verilerek talep olunan meblağın tetkiki için evrakın Bâbîâlî'ye havale olunacağı ve Meclis-i Vükela'nın kararının ardından verilecek iradenin Pazartesi günü sefarete tebliğ olunacağı bildirilmiştir.⁶⁹ Fransa Sefareti, Lorando ve Tubini alacaklarına dair mahkeme kararlarını Hariciye Nezareti'ne göndererek pazartesi gününe kadar verilecek irade öncesinde bunların da incelemelerde göz önünde tutulmasını istemiştir.⁷⁰ Öte yandan Constans, Paris'e 17 Ağustos'ta gönderdiği telgrafta Sultan tarafından kararların kabul edilip aynı gün resmen tebliğ edileceği beyan edilmesine rağmen bunun gerçekleşmediğini Fransa'ya bildirmiştir. Hariciye Nezareti'nin yoğunluk nedeniyle gerekli

68 BOA, Y. PRK. TKM., 44/71, Lef 3.

69 BOA, HR. H 437, vr. 53.

70 BOA, HR. H 437, vr. 56.

tebliğin bir gün sarkacağına dair bilgilendirmede bulunduğunu da eklemiştir.⁷¹ Bu doğrultuda 16 Ağustos'ta Fransa Sefareti, gönderdiği notada taraflarına söz verilmesine rağmen henüz bir resmi tebliğin ulaşmadığı konusunda Hariciye Nezareti'ni uyarmıştır.⁷² Constans, vaat edilen tebliğin ulaşması durumunda geriye yalnız Lorando ve Tubinilere ödenecek meblağın belirlenmesinin kalacağını ifade etmiştir. Ancak Osmanlı Hükûmeti'nin bu konuda adım atacağından şüphe duyduğunu ekliyor, Sultan II. Abdülhamid'e baskı yapmak zorunda kalabileceklerini bildiriyordu.⁷³ 18 Ağustos 1901 tarihinde Constans, Delcassé'ye gönderdiği yeni telgrafta kararların resmen kendisine bildirildiğini beyan etmiştir. Ayrıca aynı telgrafta, Rıhtım Şirketi ile Osmanlı Hükûmeti arasında antlaşmanın sağlanıp imzalandığı ve alacaklar için gerekli olan meblağın bulunması için çalışmaların sürdüğü ifade edilmiştir.⁷⁴

Lorando ve Tubini alacaklarının incelenmekle görevli başkanlığını Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa'nın yaptığı; Hariciye, Maliye, Ticaret, Nafia ve Rüsumat nazırlarının yer aldığı komisyon konu hakkında bir mazbata hazırlamıştır. Bu mazbatada Lorando alacakları ile ilgili olarak verilen karara göre; Lorando Biraderlerden Nafia Nezareti için 30.000 lira, Hazine için ise 55.000 lira alınmış olup, daha sonra kendilerine 22.439 lira 77 kuruş borç ödemesi yapılmış, 62.560 lira 23 kuruş ise ödenmemiştir 1881 yılında Lorando alacağı için 70.000 lirada anlaşıldığı sırada 16.870 lira daha ödenmiştir. Komisyon Lorando varisleri ile Fransa Sefaretinin talep ettiği miktarı ve Nafia Nezareti'nin aldığı borç için mahkemeden alınan ilamda belirtilen faiz oranını devlet için fahiş bulmuştur. Bu nedenle, Lorando varislerine işin sulhen sonlandırılması için iki seçenek sunmuştur.

71 DDF, 1900-1901, No: 15, s. 11.

72 BOA, HR. H., 437, vr. 55; MAE, Politique Etrangere, V, s. 88.

73 DDF, 1900-1901, No: 15, s. 11.

74 DDF, 1900-1901, No: 16, s. 12; MAE, Politique Etrangere, V, s. 60.

Bunlar Murabaha Nizamnamesi uyarınca Temmuz 1317 (Ağustos 1901) sonuna kadar senelik %9 karşılıklı faiz eklenirse 102.861 lira 58 kuruş veya borç alınan meblağa ve Hazine'nin teslimatına karşılıklı %5 faiz yürütülür ise 121.836 lira olarak belirlenmiştir⁷⁵. Lorando ailesinin kabul edeceği bir ödeme şekli sonucunda varislerin elinde bulunan tahvilatın aynen geri alınması veya verilecek bedelden mahsup edilmesi öngörülmekteydi.

Adliye Nazırı başkanlığında toplanan komisyon müteveffa Köçeoğlu Agop'un hesaplarını inceleyerek Tubini alacağının aslını ve miktarını da belirleyemeye çalışmıştır. Buna göre; Sultan Abdülaziz zamanında *İtibar-ı Umumi-i Osmanî Şirketi* ve *Dersaadet Bankası* ile Agop Efendi Hazine borçlarının konsolidasyonunda yer almışlardır. Zararlarına karşılık Hazine'den Meclisi Vükela kararı ve irade ile sabit olarak *İtibar-ı Umumi Bankası* ve *Dersaadet Bankası*'na 658.604 lira Agop Efendi'ye ise 202.000 lira verilmesini içeren sözleşme yapılmıştır. Agop Efendi'nin Hazine'den olan diğer alacakları ile beraber toplam talebi 498.854 liradır. Borcun Hazine'den yapılan 204.238 lira ödeme sonrasında kalan 294.615 lirası için 1881 yılında düzensiz borçların yapılandırılmasındaki yenileme sonucunda indirime gidilmiş ve kalan meblağ 97.223 lira olarak belirlenmiştir. Kalan miktara Temmuz 1317 sonuna kadar Murabaha Nizamnamesi gereğince %9 faiz verilerek ortaya çıkan 229.313 liranın 96.900 lirası ödenmiştir. Böylece Köçeoğlu Agop Efendi'nin alacaklı olduğu en son miktar 132.712 liradır. Ayrıca Agop Efendi'nin elinde rehin bulunan 242.254 sterlin değerindeki tahvilatın geri alınması ve bu mümkün olmaz ise alacağına mahsup edilmesi durumunda kalan alacağı 67.312 lira olacaktır. Köçeoğlu Agop'un alacaklıları tarafından

75 Gerek Lorando gerekse Köçeoğlu Agop matlubatı hesaplanırken, II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yılında, hanedanın borçlarının hesaplanması ve tesviyesi için kurulan Komisyonunda uygulanan prensiplere bağlı kalındığı ve zaman zaman bu Komisyonla gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır. 1876'da kurulan Komisyon hakkında bkz: Arzu Terzi, *Saray, Mücevher, İktidar*, İstanbul: Timaş Yayınları 2009, s. 116.

Hazine'ye 49.000 lira kadar haciz tebliğ edildiği sırada Tubini varisleri de Agop Efendi'den alacaklı oldukları 167.000 lira için haciz kararı aldırılmışlar, hatta bu miktarın Hazine tarafından ödenmesi için Ticaret Mahkemesi kesinleşmiş bir ilam vermişti. Komisyonun nihayi kararı Hazine'nin doğrudan borçlu olmadığı Tubini'ye, Agop Efendinin Hazine'den olan alacağından *garameten* (alacağı oranında) ödenmesi şeklinde olmuştur.⁷⁶

Fransa ile Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi

Constans 19 Ağustos'ta, komisyon toplantısı ve verilen iradenin ardından Delcassé'yi yeni gelişmelerden haberdar etmiştir. Öncelikle rıhtımlar konusunda varılan anlaşmanın ardından Hariciye Nezareti'nin eski anlaşmayı reddederek hiçbir taahhütte bulunmadan Rıhtım Şirketi'nin devlet tarafından satın alınmasına dayanan yeni bir anlaşmayı kendisine sunduğunu ancak bunu kabul etmediğini bildirmiştir. Aynı telgrafta Lorando ve Tubini alacakları konusunda ise ödenecek meblağın onaylanması beklenirken komisyona sevk edilmiş olması Constans tarafından, meselenin gereksiz bir biçimde uzatılması olarak değerlendirilmiştir. Constans, telgrafta sözleşmeyi reddetme gerekçesini şöyle açıklamıştır:⁷⁷

“Kıymetli efendim, karar kılınmış hiçbir girişimim yerine getirilmemiştir.

Geçtiğimiz Perşembe akşamı Yıldız'da gerçekleşen toplantıda Limanların belirlenen fiyat üzerinden satın alınmasına karar kılınmıştı. Buna göre imzadan sekiz ay sonra ödeme gerçekleşecek, bir irade ile kefil tayin edilerek ödeme garanti altına alınmış ve senelik 200 bin lira taksite bağlanmasına karar verilmiş ve bir taahhütname kaleme alınarak ben ve Sultan tarafından imzalanmıştı. Sultan çok yorgun olduğunu belirterek

76 BOA, İ. DU'İT., 140/38; BOA, HR. H., 437, vr. 35; BOA, BEO, 1707/127962.

77 DDF, 1900-1901, No: 17, s. 13; DDF, 1901-1911, No: 364, s. 433; MAE, Politique Etrangere, V, s. 89; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi-Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, s. 205-206.

bu metnin Türkçe ve Fransızca olarak bana gönderileceğini söyledi. Akşam saat 5'te başlayıp gece 12:30 biten toplantının ardından ben de bitap düşmüştüm. Anlaştığımız üzere metin Cuma sabahı bana gönderilecekti ancak bir şey gelmedi. Cumartesi günü Mösyo Garnet'in metni imzalamak için çağrıldığı doğru olup Bakan metinde çok önemli olmayan birkaç değişiklik yapmıştı ve dediğine göre bu durum Sultan'ın da onayını gerektiriyordu. Dolayısıyla ancak Pazar günü mesele halledilebilecekti. Bu sabah 11'de size bu telgrafi yazmadan birkaç dakika önce Hariciye Nazırı bana, her şeyin değiştiğini söyleyerek yeni bir metin okumuş ki buna göre Bâbîâlî hiçbir taahhütte bulunmuyordu. Ben de hiçbirini kabul etmedim."

Söz konusu mektubunu değerlendiren İrtem, Constans'ın Hükümdar ve Hariciye Nazırına karşı küçümseyici bir tavır içinde olduğu görüşündedir⁷⁸. Bu arada Maliye Nezareti'nde Lorando ve Tubini varisleri ile görüşülmesi için Hariciye Nezareti tarafından yapılan talep Fransa Sefareti tarafından kabul görmüştür.⁷⁹ 21 Ağustos günü Fransa Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta varisler vekillerinin 22 Ağustos Perşembe günü Maliye Nezareti'nde Zühdü Paşa ile gerçekleşecek görüşmeye katılacakları bildirilmiştir.⁸⁰

Fransa'nın taleplerine karşılık bulamaması ve meselelerin tekrar komisyona sevk edilecek olması karşısında 21 Ağustos günü Constans, Tevfık Paşa'ya iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin kesileceği ve Fransa'nın yaptırımlarda bulunacağına dair bir nota göndermiştir. Constans, rıhtım ve Adapazarı bataklıkları konusunda nihai karara varılmış ve Lorando-Tubini alacakları konusunda ise anlaşılmış olmasına rağmen resmi tebligatta bulunulmamasını protesto ederek Paris'e gerekli bilgiyi göndereceğini ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı Hükûmetinin uzlaşmaz tavrı karşısında

78 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi* s. 206.

79 MAE, Politique Etrangere, V, s. 103.

80 BOA, HR. H., 437, vr. 37; BOA, BEO, 1707/128019, Lef 2; MAE, Politique Etrangere, V, s. 104.

kendisinin ayrılıp Sefaret Baş Tercümanının muhatap olarak İstanbul'da kalacağı konusunda uyarıda bulunmuştur.⁸¹

Nitekim 21 Ağustos'ta Delcassé Constans'a İstanbul'dan ayrılmasını emrederek diplomatik ilişkilerin kesildiğini Osmanlı Hükûmeti'ne tebliğ etmesini isteyecektir. Fransa'nın onurunun ilişkileri daha fazla sürdürmeye müsaade etmediğini vurgulayan Delcassé, her türlü görüşmenin reddedilmesini emretmiştir. Ayrıca bu tarihte İsviçre'de bulunan Osmanlı Devleti'nin Paris Sefiri Münir Bey'in de Fransa'ya geri dönmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁸² 22 Ağustos 1901 tarihinde Constans, Hariciye Nezareti ve ardından Sultan'a yazdığı telgraflar ile İstanbul'u terk etmek üzere emir aldığını ve Münir Bey'in de Paris'e dönmemesi gerektiğini haber vermiştir.⁸³

Constans'ın İstanbul'u terk edeceğine dair emir alınmasının ardından rıhtım meselesinin neticelendirilmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda 24 Ağustos 1901 tarihinde şirket ile ortak bir mutabakat sağlanmıştır. Anlaşmayı şirket adına Mösyö Granet, Osmanlı Devleti adına ise Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ve Maliye Nazırı Zühdü Paşa imzalamıştır. Yapılan anlaşmaya göre satın alma işlemi 41 milyon frank karşılığında sağlanacaktı. Osmanlı Devleti ödemeyi şirketin uygun göreceği bir şekilde gerçekleştirecek olup bu işlemin ardından şirketin sahip olduğu imtiyaz devlete devredilecekti. Karşılığında Şirket bir sene boyunca küçük vapurlar işletmemeyi ve arazilerini de satmamayı taahhüt etmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti bir

81 BOA, HR. H., 437, vr. 40; DDF, 1901-1911, No: 369, s. 441.

82 DDF, 1900-1901, No: 18, s. 14; DDF, 1901-1911, No: 368, s. 440; MAE, Politique Etrangere, V, s. 68; William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press 1976, s. 24; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 207.

83 DDF, 1900-1901, No: 19, s. 14; BOA, HR. SYS., 430/8; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 689; MAE, Politique Etrangere, V, s. 76.

sene içerisinde şirketi satın alamazsa 25.000 lira tazminat ödemekle yükümlü olacaktır.⁸⁴

24 Ağustos günü Constans, Delcassé'ye rıhtımlar meselesinin şirketin imtiyazını serbestçe kullanmasına izin verilmesi suretiyle hallolduğunu bildirmiştir. Lorando ve Tubini alacakları konusunda ise Maliye Nezareti'nde gerçekleştirilen görüşmenin sonuçlarını öğrenemediğini belirtmiştir.⁸⁵ Aynı gün gönderdiği diğer bir telgrafta Lorando ve Tubini vekilleri ile gerçekleştirilen görüşme hakkında bilgi veren Constans, kendilerine makul bir faiz oranında anlaşılmasının teklif edildiğini ancak her iki vekilin de önceki taleplerinde ısrarcı olduklarını belirterek, Maliye Nazırı'nın pazartesi günü tekrar bir görüşme yapılmasını talep ettiğini ifade etmiştir. Constans aksi bir emir almadığı takdirde İstanbul'dan pazartesi günü ayrılacağını da yazmıştır.⁸⁶ Diğer taraftan Tevfik Paşa, sadece rıhtımlar konusunda anlaşılması olmasına rağmen Münir Bey'den Constans'ın Fransa Hükûmeti'ne mevcut meselelerin neticelendirildiğini bildirdiğinin teyit edilmesini istemiştir.⁸⁷

24 Ağustosta Tevfik Paşa, Constans'a gönderdiği notada rıhtım meselesinin çözülmesinden dolayı duyduğu memnuniyetin kendisi tarafından da iyi karşılandığını belirtmiştir. Lorando ve Tubini meselesi ile ilgili olarak ise vekillerin Maliye Nazırı Zühdü Paşa ile yapacakları görüşmenin olumlu geçeceğine dair ümitli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı Hükûmeti'nin Fransız taleplerinin halledilmesi için gösterdiği çabanın takdir edilmesi gerektiğini vurgulayan Tevfik Paşa, neticeyi hızlandırmak adına kendi çabasını

84 BOA, Y. A. HUS., 434/32, Lef 4; Fetullah Devran, Dersaadet Rıhtım Şirketi: Kuruluşu ve Faaliyetleri 1890-1935, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2009, s. 52; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 689.

85 DDF, 1900-1901, No: 20, s. 15; MAE, Politique Etrangere, V, s. 77.

86 MAE, Politique Etrangere, V, s. 78; MAE 166PO/E/539.

87 BOA, HR. H., 437, vr. 60.

da ortaya koyacağını bildirmiştir.⁸⁸ Constans ise cevabında, Rıhtımlar meselesinde şirketin kendi hukukunu henüz icra edemediği hatırlatılmıştır. Lorando ve Tubini meselesinde ise neticesiz kalmaya devam etmekte olup tamamen çözüme kavuşmamış bir şeklin kabul edilemeyeceği belirtilmiştir.⁸⁹ Fransa'dan aldığı emir neticesinde Constans 24 Ağustos'ta İstanbul'u terk etmiştir. Sefaretin işlerinin bırakıldığı sefaret müsteşarı Edmond Bapst, limanı terk etmek üzereyken Başmabeynci ve Ziraat Nazırının bir takım yeni vaatlerde bulunarak, II. Abdülhamid'in İstanbul'da kalmasına dair ricasını Constans'a ilettiklerini Delcassé'ye bildirmiştir. Bu durum karşısında Constans, artık geç olduğu cevabını vererek İstanbul'dan ayrılacaktır.⁹⁰ İstanbul'daki Fransız sefaretinin müsteşarı Bapst, Delcassé'ye gönderdiği telgrafta Sultan'ın ve Osmanlı Hükûmeti'nin son ana kadar sefirin ayrılacağına inanmadıklarını belirtmiştir. Sefir gemiye bindiğinde meselenin ciddiyetinin anlaşıldığını ifade eden Bapst, Başmabeynci ve Selim Melhame Paşa sefiri ikna için gönderilmişse de Constans'ın bunu reddettiğini bildirmiştir.⁹¹

Constans'ın İstanbul'dan ayrılmadan evvel Hariciye Nezareti'ne ayrılma gerekçesini açıkladığı telgraf⁹² önemi nedeniyle aşağıda verilmiştir:

"Sayın Bakan,

Hükûmetimin vermiş olduğu emir ve tarafımdan bu ayın 21'inde yazılmış 74 numaralı Nota ile bildirdiğim gibi, bugün Doğu Ekspresi ile maslahatgüzara yetki vermeksizin Konstantinople'dan ayrılıyorum.

88 BOA, HR. H., 437, vr. 63; BOA, HR. H., 437, vr. 39; BOA, İ. HR., 373/21, Lef 3.

89 BOA, İ. HR., 373/21, Lef 2; MAE, Politique Etrangere, V, s. 105; MAE 166PO/E/539.

90 DDF, 1900-1901, No: 21, s. 15; MAE, Politique Etrangere, V, s. 79; M. Moncharville "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 689.

91 DDF, 1900-1901, No: 23, s. 21; MAE, Politique Etrangere, V, s. 94-95.

92 BOA, HR. H., 437, vr. 64; BOA, İ. HR., 373/21, Lef 4.

Sayın ekselanslarının dün akşam tarafıma gönderdikleri 50 Numaralı Nota, Fransız Hükûmeti tarafından tatmin edici bir içeriğe sahip olmamaktadır. 15 Ağustos Perşembe akşamı, Majestelerinin onayı ile aramızda, Bakanlar Kurulu'nun bu ayın 18'i Pazar günkü toplantısında Lorando ve Tubini borçları faizleri için gerekli düzenleme konusunda bir uzlaşya varmış ve Majesteleri'nin bu konulu Fermanının ertesi gün gönderileceği üzerine mütabık kalmıştık. Bu tarihin üzerinden 8 gün geçmiştir. 50 numaralı Nota'ya göre bu Ferman bu süre içerisinde zaten yayınlanmalı iken, Bakanlar Kurulu bu konuyla ilgilenmemişlerdir bile. Ancak bu notaya göre bir başka kurula gönderilmiş bulunmaktadır. Nota'nın gönderildiği Kurul geçtiğimiz yıl zaten emir vermiş olup, bu emirler sizin de bildiğiniz gibi 2 hafta boyunca gereksiz prosedürlerle oyalanılmış ve İmparatorluk Ekonomi Bakanlığı tarafından, bilgilerin yeterli olmadığı gerekçesiyle hiçbir sonuca ulaşamamıştır. Fransız Hükûmeti sunulmuş gerekçelerin İmparatorluk ile yapmış olduğumuz anlaşmalara uygun gerekçeler olmadığını düşünmektedir. Geçen Pazartesi üstünde mütabık kalınmış ve ilan edilmiş uzlaşi gecikmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla siz Sayın Ekselanslarına, dün akşam göndermiş oldukları Nota'nın Fransız Hükûmetince tatmin edici olmaktan çok uzak olduğunu üzümlere bildirmek zorundayım.

Sayın Bakan'a en derin saygılarımla."

Constans'ın ayrılması Fransız ve İngiliz basınında yankı uyandırmıştır. *Le Figaro*, 27 Ağustos'ta Constans'ın ayrılışını okuyucularına duyurmuştur. Bu kararın "sürpriz" olarak değerlendirildiği haberde Constans'ın Osmanlı Hükûmeti tarafından yapılan ertelemelere daha fazla tahammül edemediği ifade edilmiştir. Rıhtım meselesinde anlaşılmış olmasına rağmen Constans'ın ayrılması Lorando ve Tubini alacaklarında anlaşılabilmesine bağlanmıştır.⁹³ *Le Figaro* Constans'ın ayrılmasına yer verdiği 29 Ağustos tarihli diğer haberinde

93 *Le Figaro*, 27 Ağustos 1901.

ise Constans'ın ayrılma gerekçesi tekrar açıklamış ve Münir Bey'in de Paris'e dönmemesinin istendiğini duyurmuştur.⁹⁴

Le Temps gazetesi ise 28 ve 31 Ağustos tarihlerinde okuyucularına Constans'ın ayrılması hakkındaki detayları aktarmıştır. Haberde Constans'ı ayrılma kararına götüren süreç şöyle özetlenmekteydi; 17 Ağustos'ta Tevfik Paşa gündemdeki meselelerin halli için bir metin kaleme almış bunun Sultan tarafından onaylanarak Fransa Sefareti'ne ulaştırılacağını söylemiştir. 19 Ağustos'ta Constans hiçbir vaadin yerine getirilmediğini belirtmiştir. 21 Ağustos'ta Delcassé bu ciddiyetsizlik karşısında Constans'ı geri çağırmıştır. 23 Ağustos'ta Constans, ayrılma kararını Osmanlı Hükûmeti'ne bildirmiştir. 26 Ağustos tarihinde ise İstanbul'dan ayrılmıştır. Aynı haberde Constans'ın ayrılma sebebinin Lorando ve Tubini meselesinin çözülmemesinden dolayı olduğu belirtilerek Bapst'ın Sefaretin idaresinde kaldığı aktarılmıştır.⁹⁵ *Le Temps*'in 31 Ağustostaki haberinde “*Fransız çıkarlarının Türkler tarafından ayaklar altına alınmasından dolayı Büyükelçi ülkeyi terk etti. Bâbüâlî'nin samimiyetsiz tutumu karşısında Fransa diplomatik ilişkileri kesmek mecburiyetinde kaldı. II. Abdülhamid ise danışmanlarının kötü yönlendirmesinin kurbanı oldu*” ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca Constans'ın ayrılmasına giden süreçte yapılan görüşmelerden de bahsedilmiş ve Constans'ın ayrılmak zorunda kaldığı belirtilerek, bu karar haklı bulunmuştur. Haberin devamında Münir Bey'in Constans ile Brüksel'de görüştüğü ancak bu görüşmenin bir anlam taşımadığı, Bapst'ın maslahatgüzar sıfatıyla kalacağı ancak diplomatik müzakereye girmeyeceği belirtilmiştir.⁹⁶

İngiltere'nin önde gelen gazetelerinde *The Times* Constans'ın İstanbul'dan ayrıldığını 28 Ağustos nüshasında duyurmuştur. Türkiye'nin Fransa'ya verdiği sözleri tutmadığından

94 Le Figaro, 29 Ağustos 1901.

95 Le Temps, 28 Ağustos 1901.

96 Le Temps, 31 Ağustos 1901.

dolayı büyükelçinin ayrıldığına belirtildiği haberde bu kararın basit bir ayrılığı ifade etmediği aksine ciddi bir baskı anlamına geldiği yorumu yapılmıştır.⁹⁷ 30 Ağustos'ta Lahey'de bulunan Osmanlı Şefiri tarafından Yıldız'a gönderilen "De Rotterdam" gazetesinin nüshasında mesele Constans üzerinden değerlendirilerek 1898 senesinde sefir olarak atanmasından beri önemli icraatlara girişemediği ve şimdi ise dayanağı olmayan meseleler ile meclisin tatilde olmasını fırsat bilerek İstanbul'dan ayrıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Constans'ın Fransa'da başvekil olma arzusuyla İstanbul'da kalmak istemediği ve kendisinin siyasî hırslarının Hollanda'da bulunan Fransızlar tarafından da bilinmesinden dolayı İstanbul'dan ayrılmasının olumlu karşılanmadığı belirtilmiştir.⁹⁸ İstanbul'da yayın yapan Levant Herald gazetesi 2 Eylül'de Constans'ın İstanbul'dan ayrıldığı bilgisini, başka bir detay olmaksızın geçmiştir.⁹⁹

Tahsin Paşa hatıralarında Constans'ın ayrılmasına yer verdiği bölümde, Fransa ile ilişkilerin gündemde olan Lorrando, Tubini ve rıhtım meselelerinin halledilmemesi üzerine gerildiğini ve sonunda Constans'ın İstanbul'dan ayrılması ile sonuçlandığını ifade etmektedir. Constans'ın ayrılacağı gün Sultan tarafından elçiyi ikna etmek adına Teşrifatçı İbrahim ve Selim Melhame Paşaların Sirkeci İstasyonuna gönderildiğini belirten Tahsin Paşa istasyona kadar gitmiş bir sefirin geri döneceğine dair Sultanın ümit duymasını şaşkınlık ile karşılamaktadır. Devamında ise Constans'ın ayrılmadan evvel Sefaret Müsteşarının tekliif edeceği suretin kabul edilmesi halinde ortada bir mesele kalmayıp kendisinin kısa sürede İstanbul'a döneceğini ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁰

97 The Times, 28 Ağustos 1901.

98 BOA, Y. PRK. TKM., 420/32.

99 Levant Herald, 2 Eylül 1901.

100 Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi 1931, s. 74.

Görüldüğü gibi birtakım sorunların çözülememesi üzerine Fransa ile yaşanan gerilimin şiddeti artmış ve bir süre sonra krize dönüşmüştür. Önemli bir husus süreç boyunca Osmanlı Devleti'nin diplomatik kanalları açık tutmuş olmasıdır. Nitekim Fransız sefir Constans meseleyi başta II. Abdülhamid olmak üzere en üst düzeydeki muhataplarıyla müzakere ederek bir sonuç elde etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, muhataplarının tutumunu bir oyalama taktiği olarak değerlendirerek Osmanlı başkentini terk etmiştir. Bu tavır yukarıda bahsedildiği üzere bazı araştırmacılar tarafından daha önce örneği olmayan bir diplomatik skandal ve hakaret olarak nitelenmiştir. Elçi bulunduğu bir ülkenin başındaki imparatora karşı güvensizlik kaynaklı bir tutum sergilenmiş olması böyle bir nitelemeye yol açmış olmalıdır.

Diplomatik İlişkilerin Kesilmesinden Midilli İşgali'ne Osmanlı-Fransız İlişkileri

Fransa'nın İstanbul sefiri Constans'ın diplomatik ilişkileri keserek ülkesine dönmek üzere yola çıktığı 24 Ağustos, o ana kadar büyük ölçüde finansal zeminde gelişen Osmanlı-Fransız çatışmasında artık siyasî bir kriz döneminin başladığı tarih olarak kabul edilmelidir. Konuyu biraz açmak gerekirse, uzun süredir tecrübe ettiği darboğaz nedeniyle içte ve dışta benzer birçok finansal yükümlülüklerini yerine getiremeyen Osmanlı maliyesinin bu darboğazı aşmak için ürettiği çözümlerin başarılı olduğunu söylemek güçtür. Bu dönemde Osmanlı maliyesi için en küçük bir meblağın dahi büyük anlamı vardı.¹⁰¹ Yeni malî kaynak üretilmesinde sorun yaşanmaktaydı. Bunun bir sonucu olarak, benzer finansal talepler II. Abdülhamid döneminde genellikle sürüncemede kalmaktaydı. Nitekim Lorando-Tubini konusu

101 Lui Ramber, *Gizli Notlar*, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul: Tercüman Gazetesi 1975; Ömerül Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat, II. Abdülhamit Döneminde Mali İdare*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi 2005.

da bu şekilde gelişmiş, Osmanlı Devleti de benzer örneklerinde takip ettiği çizgide argümanlarla konuyu yönetmiştir.

Lorando-Tubini varisleri ile Maliye arasındaki görüşmelerin uzamasında, tarafların ödenmesi gereken meblağ hakkında birbirinden oldukça farklı düşüncelerinin bir mutabakat sağlanabilmesini zora sokması önemli bir etken olmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere Lorando borçlanmalarının düzenlendiği mukavelelerde ön görülen faizleri çok yüksek bulan Osmanlı devlet adamları için bunun üzerine bir de mahkemenin uyguladığı haksız faiz konuyu kabul edilemez kılıyordu. II. Abdülhamid'in de bu durumdan rahatsız olduğu belgelere yansımaktadır. Dolayısıyla Hükûmetin öncelikli çabası Lorando varisleriyle yapılacak uzlaşmada Hazinesin mümkün olduğunda zarardan korunmasına yönelikti. Buna karşılık Lorando varisleri 1895 tarihinde Fransa Sefareti aracılığı ile Babiâli'ye sundukları hesap pusulasında alacaklarının faizleriyle beraber toplam 1.790.000 lira ulaştığını iddia etmişlerdi. Hükûmet Fransa sefaretinin ödemenin sulhen yapılmasında arabuluculuk yapma talebine beş sene hiçbir şekilde cevap vermemiş nitekim Fransa Sefareti konuyu "kendi kendine inceleyerek" hemen ve derhal ödenmek şartıyla 1895 tarihinde talep olunan meblağ üzerinden % 75 civarında bir *iskonto* yaparak meblağı 546.232 liraya indirmişti (16 Nisan 1900). Maliye Nerzareti ile yaptıkları görüşmeler sırasında Lorando varislerinin *sermurahhası* sıfatıyla Kont Leon Ostrorog ve Asil Lorando "gayet muhikk ve müsaadekârâne" buldukları 546.232 lirayı, hemen ve tek seferde öndenmek şartıyla, aradan bir yıl geçmiş olmasına rağmen ayrıca bir faiz uygulamayarak kabul etmeye razı olduklarını bildirmişlerdir¹⁰². Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa başkanlığındaki Komisyonun hesabına göre Lorando'nun alacağı herşey dahil en fazla 121.836 lira olabilirdi. Dolayısıyla, ödenmesi ge-

102 Leon Ostrorog ve Lorando imzalı ve 24 Ağustos 1901 tarihli tahrirat: BOA, YEE. 45/42, Lef 2.

reken paranın miktarı konusunda tarafların çok uzak noktalarda olduğu ortadadır.

Aşağıda Fransa Sefareti Maslahatgüzarı Bapst'ın sunduğu 17 Eylül tarihli liste incelendiğinde görüleceği üzere Constans'ın İstanbul'dan ayrılmasının ardından Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne ilettiği taleplerdeki siyasî ton giderek ağırlık kazanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Ağustos 1901 sonrasında artık siyasî ağırlıklı diplomatik bir krizi yönetmek zorunda kaldığını görerek, yeni bir hareket tarzı belirlemek durumundaydı. Buradaki önceliği Fransa'nın taleplerinin sınırlanmaya çalışılması oluşturabilirdi. Zira, aşağıda görüleceği üzere Fransa Ağustos ayından sonra artık toptancı bir yaklaşımla Osmanlı Devleti ile yaşamakta olduğu tüm sorunları masaya taşıyacaktı.

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Adapazarı ve Rıhtım meseleleri hallolduğu halde Constans'ın maslahatgüzar bırakmaksızın ayrılmasını Sadarete bildirmiştir. Daha önce Maliye Nezareti'nde görüşülmüş olmasına rağmen, 26 Ağustos'taki görüşmeye gelmemelerini Lorando varislerinin vekilleri ve Tubini'nin "*adem-i icabetleri sefaretin emrine müstenid*" olarak değerlendirmiştir. Tevfik Paşa'ya göre sefirin ayrılışı Devleti Lorando varislerinin 546.000 ve Tubinilerin 250.000 liralık taleplerini ödemeye zorlamak maksadına yönelikti. Ayrıca sefir ayrılmış olsa dahi Lorando varisleri ve Tubini ile olan görüşmelerin devam etmesi ve süreci Osmanlı Devleti açısından anlatan bir yazının da Paris Sefareti'ne gönderilmesi gerektiği görüşündeydi.¹⁰³

Constans'ın ayrılmasından sonraki 27 Ağustos günü Meclis-i Mahsus'ta bir mazbata hazırlanarak öncelikle Münir Bey'e gönderilmesi ve Fransız Hükûmeti nezdinde Osmanlı Hükûmeti'nin haklılığını ortaya koymak için çalışması

103 BOA, İ. HR., 373/21, Lef 6.

öngörölmüştür.¹⁰⁴ Ayrıca bu telgrafın suretinin ivedi biçimde hazırlanarak malumat verilmek ve soru gelirse cevapsız bırakılmamak adına Osmanlı Devleti'nin diğer sefaretlerine de gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁵ 27 Ağustos gecesi ivedi şekilde irade ile onaylanan ve aynı gün Münir Bey'e gönderilen telgrafta açıklanan durulan noktalar şunlardır;

Rıhtımlar ve Adapazarı bataklıkları meseleleri Fransa Sefiri'nin memnuniyetini dile getirdiği şekilde hal-lolunmuştur.

Lorando ve Tubini alacakları meselesinde varislerin vekilleri iki defa Maliye Nezareti'ne gelerek görüşmelerde bulunmuşlardır.

Ancak görüşmelerin olumlu gittiği sırada vekillerin Maliye Nazırı Zühdü Paşa ile görüşmekten vazgeçtikleri teessüfle izlenmiştir.

Constans mevcut girişimlerin yetersiz olduğunu beyan ederek maslahatgüzar bırakmaksızın İstanbul'u terk etmiştir.

Delcassé'ye takdim edilmek üzere gönderilen yazıda üzerinde önemle durulan bir nokta da Constans'ın İstanbul'dan ayrılmasına gerekçe gösterdiği önemli bir konu olan, işin Meclis-i Mahsus'ta belirlendiği gibi müzakere edilmediği ve komisyona havale olunarak uzatıldığı iddialarıdır. Bu ifadelerin gerçekte bağdaşmadığı; Meclis-i Mahsus'un 21 Ağustos günü kararını açıkladığı ve işin komisyona havale edilmeyip iki alacağın da kendilerine mahsus durumlarından dolayı vekilleri ile görüşölmek üzere Maliye Nezareti'ne gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca komisyon teşkilinden asla bahsedilmediği vurgulanarak Constans'ın "*komisyon*" kelimesine takılarak meselenin ertelendiğini düşünmesinin yanlış olduğu ifade edilmiştir.

104 BOA, İ. HR., 373/21, Lef 7; BOA, İ.HR., 373/21, Lef 1; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 210.

105 BOA, BEO, 1711/128258.

Mazbatanın son kısmındaki “*Osmanlı Hükûmetinin alınan kararları icra ederek talepleri adalet ve hakkaniyete uygun bir şekilde sonuçlandırmak hususundaki azim ve niyeti kesin olup ancak alakadarların talep ettikleri abartılı ve hak-sız miktarı tetkik etmeksizin toptan kabul edemeyeceği açıktır. Fransa Hükûmeti bu işlerin gerçek durumuna vakıf olduğu takdirde Mösyö Constans’ın bir yanlıslık sonucu olması şüphesiz olan ve ülkeler arasında asırlardır sürmekte olan iyi ilişkileri ve Fransa’nın ülkemizde olan menfaatlerine uygun olmayan şu azimetinde ısrar eylemeyeceğine şüphem yoktur*” ifadeler ile meselenin iki devlet ilişkilerine yapacağı etkiye göndermede bulunulmuştur.¹⁰⁶ Münir Bey’den telgrafta açıklanan noktaların Delcassé’ye iletilmesi ve çatışmanın sona ermesi için yardımının talep edilmesi yönünde talimat verilmiştir.¹⁰⁷ Meclis-i Mahsus’ta hazırlanan mazbatanın bir sureti 28 Ağustos 1901 tarihinde Paris ile aynı gün Osmanlı Devleti’nin Londra, St. Petersburg ve Berlin’de bulunan sefirleri ile Roma ve Venedik’te bulunan maslahatgözarlarına gönderilmiştir.¹⁰⁸

Paris Sefiri Münir Bey, 27 Ağustos günü gönderdiği telgrafta, Delcassé’nin Fransız basınına Constans’ın İstanbul’dan ayrılma gerekçelerini ve Osmanlı Hükûmeti ile Sultan’ın verdikleri sözlerin hayata geçirilmesine kadar hiçbir müzakereye girililmeyeceğini beyan ettiğini bildiriyordu.¹⁰⁹ Münir Bey’in bu telgrafına Tevfik Paşa tarafından verilen cevapta meselenin gazetelerde belirsiz bir biçimde sergilendiğinin görüldüğü ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Fransız basınında yayımlanması için Münir Bey’e açıklama gönderilmesi talep olunmuştur.¹¹⁰ Nitekim Tevfik Paşa, Münir Bey’den ta-

106 BOA, İ. HR., 373/21, Lef 1; MAE, Politique Etrangere, V, s. 107-108.

107 BOA, Y. A. HUS., 419/41; BOA, Y. A. RES., 114/15, Lef 2; BOA, İ. DUİT., 140/37; BOA, İ. HR., 373/21, Lef 8; MAE, Politique Etrangere, V, s. 116-118; M. Moncharville, “Le Conflit Franco-Turc De 1901”, s. 690.

108 BOA, HR. H., 437, vr. 72; MAE 166PO/E/91.

109 BOA, HR. H., 437, vr. 69.

110 BOA, Y. A. HUS., 419/40, Lef 1.

rafına gönderilmiş olan tüm açıklama ve yazışmaları etraflıca değerlendirip basına yansıtmasını istemiştir. Basına vereceği malumatta ihtilaflı olan meselelerin yarısı çözülmüş ve alacak meseleleri dahi çözülmek üzereyken Constans'ın maslahatgüzar bırakmaksızın İstanbul'dan ayrılması üzerine odaklanması hususu vurgulanmıştır.¹¹¹ 29 Ağustos'ta Tevfik Paşa'ya cevap veren Münir Bey, kendisine gönderilen ve meselenin izahatının yapıldığı telgrafın röportaj şeklinde yayımlanması için prestijli bir gazete ile iletişime geçtiğini ve yayımlandıktan sonra diğer gazetelere de verileceğini ifade etmiştir.¹¹² Diğer taraftan Fransa Dışişleri'ne gönderilen telgrafi da takdim etmiştir.¹¹³

Tevfik Paşa, hazırlanan cevap mazbatasını Fransa Sefareti'ne de göndermiştir. Maslahatgüzar Bapst, telgrafın eksiksiz biçimde Fransız Hükûmeti'ne gönderileceğini söylemiştir.¹¹⁴ Tevfik Paşa'nın Münir Bey'e gönderdiği izahat ve diplomatik ilişkilerin yeniden başlatılması çabası Bapst tarafından Delcassé'ye İstanbul'dan bildirilmiştir. 29 Ağustos tarihinde gönderilen telgrafta Tevfik Paşa'nın ifadeleri "*yetersiz*" olarak değerlendirilmiştir. Yıldız'da ise ortak bir düşüncenin var olmadığını, "*Yıldız'da birçok fikir dolaşmaktadır*" sözüyle ifade eden Bapst "*hatalarını anlamaları için başlarına gelecekleri beklemekteler*" cümlesiyle meselenin öneminin farkında olunmadığına dikkat çekmiştir. Tüm Osmanlı sefaletlerine gönderilen ve meselenin izahatını içeren yazının Constans'ı suçlayıcı ifadelerden oluştuğu belirtilirken, bu telgrafın gönderilmesini ise diğer devletleri kendi taraflarına çekmek çabası olarak görülmüştür.¹¹⁵

Constans'ın ayrılmasının ardından rıhtım şirketi ile yapılan anlaşmayı onaylayan bir irade yayınlanmıştır. Nitekim

111 BOA, HR. H., 437, vr. 70; MAE 166PO/E/539.

112 BOA, HR. H., 437, vr. 71.

113 BOA, HR. H., 437, vr. 78; MAE 166PO/E/539.

114 BOA, HR. H., 437, vr. 77; MAE, Politique Etrangere, V, s. 114; MAE 166PO/E/91.

115 DDF, 1900-1901, No:24, s. 23.

1 Eylül'de Bapst Delcassé'ye Rıhtımlara sahip olduğu imtiyazın iade edildiği ve bir anlaşmaya varıldığını içeren bir telgraf yollamıştır. Telgrafa verilen iradenin bir sureti de eklenmiştir.¹¹⁶ Yapılan anlaşmanın metni şu şekildedir¹¹⁷:

“Hükûmet ve Société des Quais (Rıhtım Şirketi), 41 milyon frank karşılığında Galata Rıhtımı ve İstanbul Limanı'nın Osmanlı Hükûmeti tarafından tekrar satın alınmasına karar vermiştir. Bu tutarın, işbu belgenin düzenlendiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde ödenmesi karşılığında ya da söz konusu tutarın kendi (Şirketin) uygun gördüğü usul ve yöntemlerle ödeneceğini garanti eden bir malî kuruluşun taahhütlü karşılığında, Şirket, Osmanlı Hükûmeti'ne, sabit ve demiryolu araçları ve tüm diğer müstemilatlar da dâhil olmak üzere, rıhtımlar, topraklar ve yapıları temin etmek için, tüm imtiyaz haklarını devir ve temlik edeceğini kabul, beyan ve taahhüt eder.

Bu bir yıl süre içerisinde, Şirket, toprakları devir ve temlik etmeyeceğini ve feribotların işletmelerini geciktirmeyeceğini kabul ve taahhüt eder.

Yukarıda belirtilen bir yıllık süre sonunda, ödemenin yapılmaması veya Hükûmetin bu satın alma işleminden vazgeçmesi halinde, satın alım işlemi hükümsüz ve geçersiz olacaktır ve bu işlemde vazgeçen Hükûmet, Şirkete, daha sonra hiçbir itirazda bulunmadan 25 bin Türk Lirası tutarında bir tazminat ödeyecektir.

Yıldız, 11/24 Ağustos 1901

Maliye Bakanı

Zühdü

Rıhtım Şirketi adına Vekil

Félix Granet”

116 MAE, Politique Etrangere, Turquie, Dossier General Relations Avec Les Puissance, VI, Question D'orient Differend Franco-Turc II, Septembre 1901, s. 5; M. Moncharville, “Le Conflit Franco-Turc De 1901”, s. 690.

117 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 7.

Constans'ın ayrılmasından sonra diplomatik müzakere-lerin kim tarafından idare edileceği sorunu ortaya çıkmıştır. Nitekim Constans maslahatgüzar bırakmaksızın ayrıldığını beyan etmesine rağmen Paris Sefareti'nden bildirilen ve gazetelere Delcassé tarafından verilen bilgilerde maslahatgüzar sıfatıyla bir sefaret görevlisinin olacağı belirtilmiştir. Maslahatgüzarın diplomatik görüşmelerde bulunup bulunamayacağı ise muallakta kalmış görünmektedir. Nitekim Tevfik Paşa, 29 Ağustos'ta Paris Sefareti'nden aldığı malumata dayanarak Sefaret Müsteşarı Bapst'a maslahatgüzarlık verildiğini ve meselelerin görüşmesinde lüzumu derecesinde mü-lakat edebileceğini Sadaret'e bildirmiştir.¹¹⁸ Bu belirsizlik hali Delcassé'nin 1 Eylül 1901 tarihinde Edmond Bapst'a gönderdiği telgraf ile giderilmiş görünmektedir. Delcassé, Bapst'a gönderdiği telgrafta *"duruma açıklık getirmek adına Osmanlı Hükûmeti tarafından yapılan açıklamalara cevap vermek için imkânı ve zamanı geldiğinde sadece olaylar na-sıl cereyan ettiyse öyle cevap verirsiniz. Hâlihazırda diploma-tik ilişki niteliği arz edecek hiçbir girişimde bulunmayınız."* şeklinde telkinde bulunarak Bapst'ın vazifesinin sınırlarını da tayin etmiştir.¹¹⁹

Diğer taraftan diplomatik ilişkiler kesildiği sırada İsviçre'de bulunan Münir Bey, Paris'e dönmesi istenmemesine rağmen Paris'e gitmiştir. Moncharville'e göre bu durum Bâbîâli ve Münir Bey'in ilişkiler hiç kesilmemiş gibi davranması ile açıklanabilirdi¹²⁰. Bu doğrultuda Constans'ın ayrılmasından sonra Delcassé ve Fransa Sefareti kurduğu temaslarda, mü-zakerelerde titiz davranarak, ilişkilerin kesildiğini Osmanlı makamlarına çeşitli vesileler ile vurgulamıştır. Nitekim Ed-mon Bapst, 31 Ağustos'ta Sultan'ın cülus yıldönümü nede-niyle Yıldız'da yapılacak davete iki ülke arasındaki ilişkilerin

118 BOA, Y. A. HUS., 419/48, Lef 5.

119 DDF, 1900-1901, No: 25, s. 24.

120 M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 690.

kesildiğini ifade ederek katılmayacağını bildirmiştir.¹²¹ 3 Eylül 1901 tarihinde Delcassé'ye gönderdiği telgrafta bildiren Bapst, teşrifatçı İbrahim Bey'e diplomatik ilişkilerin askıya alınmasından dolayı davete icabet edilmeyeceği cevabını verdiğini söylüyordu. Ayrıca Beykoz açıklarında bulunan Fransız donanmasına ait geminin amirali Guepratte'ye de davete icabet etmemesini söylediğini, denizcilik kanuna göre böyle bir durumda katılması gerektiğini ifade etmesi üzerine davet sona erene kadar Beykoz'dan ayrılmasını istediğini belirtmiştir. Bapst, kendisinin bu tavrı nedeniyle İstanbul'daki Fransızların hiçbirinin bu davete katılmadığını bildirmiştir. Sergilediği tavrı *"bu davranış herhangi bir diplomatik ilişkiyi tetikleme adına bize vermiş olduğunuz talimata tamamen uyduğunu düşünüyorum"* şeklinde ifade eden Bapst, aradaki irtibatı sadece düşük rütbeli tercümanların sağladığını belirtmiştir.¹²²

Taraflar arasındaki diplomatik görüşmelerde Bapst'ın rolünü açıkça belirten diğer bir gelişme ise 5 Eylül'de Tevfik Paşa'nın görüşmek isteğine ret cevabı vermesidir. Bapst görevini *"ancak ve sadece, Paris'tekilerin haberdar olmasını arzu ettiğiniz yazılı bildirim veya yazışmaları bir köprü görevi görerek oraya aktarabilirim"* sözleriyle ortaya koymuştur. Bapst, Yıldız'da gerçekleştirilen bir düğüne davet edileceği hakkındaki 8 Eylül tarihli telgrafında ise Sultan'ın ilişkilerin askıya alınmasını umursamadan davette bulunacağına dikkat çekerek, katılmayacağını bildirmiştir.¹²³

İki devlet arasındaki ilişkilerin kesilmesinin Paris'teki Osmanlı Sefaretine etkisi de değerlendirilmekteydi. 1 Eylül 1901 tarihinde Münir Bey Tevfik Paşa'ya gönderilen

121 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 25.

122 DDF, 1900-1901, No: 28, s. 25; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 22-23; MAE 166PO/E/91; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 691; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 210.

123 DDF, 1900-1901, No: 33, s. 28; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 61; MAE 166PO/E/91; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 691; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 211.

telgrafta, Dışişleri Bakanı Delcassé'nin kendisine Paris'te görevi başında olmayacağını 21 Ağustos'ta bildirdiğini ifade etmiştir. Kendisi ise cevap olarak meseleye vakıf olmadığını ve diğer taraftan 21 Ağustos sonrasında resmî görüşmelerin devam ettiğini ve ilişkilerin kesilmesine sebep olacak bir harekette bulunmadığını beyan etmiştir. Her halükârda İsviçre ve Belçika'ya gitme planının olduğunu belirten Münir Bey, işleri yürütmesi için Sefaret Müsteşarı Nabi Bey'i vekil olarak bıraktığını bildirmiştir.¹²⁴ Münir Bey'in görevine devam edebileceği gibi bir intibada olduğu 1 Eylül'de Paris Sefareti'ne Fransa Dışişleri tarafından verilen notada da görülmektedir. Bu notada Constans'a Fransa'ya dönme emrinin verildiği 21 Ağustos'ta Osmanlı Sefri'nin de Paris'e dönmemesinin istendiği hatırlatılmıştır. Basında yer alan haberlere göre Münir Bey'in, meselenin bilgisi dışında olması hasebiyle görevine devam edebileceği kanısında bulunmasının yanlış olduğunun belirtildiği notada, kendisinin Fransız Hükûmeti'nin kararına uyması istenmiştir.¹²⁵ Münir Bey'in diplomatik ilişkilerin kesildiğinden haberinin olmadığı Delcassé'nin 2 Eylül'de Bapst'a gönderdiği telgrafta da ifade edilmiştir. Delcassé durumdan haberi olmayan Münir Bey'in Sefarette II. Abdülhamid'in cülus yıldönümü sebebiyle bir *resepsiyon* vermeye çalıştığını buna kanıt olarak göstermiştir.¹²⁶

Meclis-i Vükela mazbatasının Paris Sefareti'ne gönderilmesinin ardından Münir Bey, bu süreçten sonra yapması gerekenleri 29 Ağustos'ta "*İcrasını vazifeden addeylemiş olduğum teşebbüsatin neticesini ber-ta'fîl Mabeyn-i Hümayun cenab-ı mülukane canib-i alisine arz ettiğimden cevaba muntazırım*" ifadesiyle İstanbul'a sormuştur.¹²⁷ Münir Bey, gönderdiği telgrafta bahsettiği teşebbüsat hakkında malumat vererek

124 BOA, HR. H., 437, vr. 82; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 5; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 210.

125 DDF, 1900-1901, No: 26, s. 24.

126 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 12.

127 BOA, Y. MTV., 220/148, Lef 3; BOA, Y. A. HUS., Lef 3.

Fransa'da meselenin aldığı şekil ve Constans ile gerçekleştirildiği görüşmeyi haber vermiştir. Münir Bey daha evvel, meselenin sona erdirilmesi adına Fransa Dışışleri nezdinde girişimlerde bulunması için Hariciye Nezareti'nden emir aldığını beyan etmiştir. Bu doğrultuda Fransa Dışışleri Bakanı ile görüşmek üzere çaba sarf ettiğini belirten Münir Bey, önce Delcassé'nin rahatsızlığı hem de Rus Çarı'nın Fransa'da bulunması sebebiyle bu amacına erişemediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Münir Bey, Fransa'da Osmanlı Devleti aleyhindeki söylemlerin arttığı bir dönemde “*mezkûr işlerin dizgini Dersaadet Fransa Sefirinin elinde idüğünü tahkik eylediğimden*” diye nitelediği öneme binaen Constans ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Constans, daha evvel İstanbul'da iken ilama bağlı Lorando ve Tubini alacakları meselesinin çözülmesi için çaba sarfettiğini ve şu halde Sultan tarafından borçların ödenmesinin kabul olunması durumunda ilişkilerin tekrar başlayacağını belirtmiştir. Devamında ise Osmanlı Hükûmeti'nin Lorando ailesinin yapmış olduğu indirime rağmen bunu kabul etmediğini, fakat kabul edildiği takdirde Osmanlı Maliyesine zorluk çıkarılmayacak bir surette ödenmesi için çaba sarf edeceğini eklemiştir. Ayrıca Constans iki devlet arasında yaşanan gerilimin eğer gündemdeki konular halledilmezse daha vahim bir hal alacağı ve “*mebusandan ve erbab-ı nüfuzdan birtakım kimselerin vükelayı bu işlerden dolayı pek ziyade sıkıştırdıkları ve efkar-ı umumiye ve matbuatı heyecana verdikleri ve bu işleri Fransa için adeta bir namus meselesi şekline koydukları cihetle*” meselenin bir an evvel neticeye kavuşturulması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştu.¹²⁸

Münir Bey'e Mabeyn'den verilen cevapta, daha önce Meclis-i Vükela tarafından yazılan mazbatanın onaylanması dışında “*Mabeyn-i Hümayun-ı Mülûkanece yapılacak bir şey olmadığı*”¹²⁹ ve “*Mabeyn-i Hümayun-ı Mülûkanenin bu işten*

128 BOA, Y. EE. d., nr. 1119, s. 10-11.

129 BOA, İ. DUİT., 140/36, Lef 1; BOA, Y. PRK. HR., 31/32, Lef 2.

dolayı karıştırılmaması” gerektiği bildirilmiştir.¹³⁰ Tevfik Paşa tarafından 1 Eylül’de Münir Bey’e gönderilen telgrafta, en başından itibaren Bâbiâli tarafından takip edilen bir konuyu hangi gerekçeyle Yıldız’a danıştığının anlaşılamadığı ifade edilmiştir. Münir Bey doğrudan II. Abdülhamid’e telgraf çekerek attığı bazı adımların sonuçları hakkında açıklamada bulunarak, konuyu padişahın nezdine indirgediği için yani “*nefs-i akdes-i hümayun-ı cenab-ı mülûkaneye taalluk etmek*” nedeniyle eleştirilmekte ve kendisinden açıklama istenmektedir. Zira Lorando-Tubini meselesinin Meclis-i Vükela tarafından incelenerek kararlaştırılması için irade verilmiştir. Bu nedenle Münir Bey’e ihtilaflı kalan tek konunun Lorando ve Tubini alacaklarının faiz tutarını belirlemek olduğu ve bu doğrultuda varislerin vekillerinin Maliye Nezareti’ne gelmeleri gerektiği bildirilerek, Paris’te bu konuda telkinlerde bulunması istenmiştir. Ayrıca yaşanacak herhangi bir gelişmeyi derhal ve gecikmeksizin Hariciye Nezareti’ne iletmesi istenmiştir. Öte yandan Paris’e gönderdiği telgrafın sonunda Tevfik Paşa’nın, “*öteden beri Devlet-i Aliyye’ye revabıt-ı samime-i muhadenetkârî ile merbut bulunan Fransa’nın ehemmiyeti bu derece cüz’i olan bir sebepten naşi şu yolsuz hal ve mevki’in devamını tecviz etmeyeceğinden kaviyyen ümitvarız*” şeklindeki ifadesi¹³¹ konunun Fransa için kazandığı önemi Eylül 1901 itibariyle henüz anlayamadığını göstermektedir. Bu aşamada Hariciye Nazırı Tevfik Paşa eğer söz konusu ifadeyi diplomatik bir tavır icabı sarf etmediyse, bu bakış açısı Akçura’nın varlığına dikkat çektiği Osmanlı bürokratik ve entelektüel hafızasındaki “Fransız dostluğu” algısının Osmanlı Hariciyesindeki tezahürü olarak değerlendirilebilir. Akçura Osmanlı Devleti ile Fransa ilişkisi hakkında kaleme aldığı iki makalede bu algıyı sert bir şekilde eleştirmiş ve iki ülke arasındaki iliş-

130 BOA, Y. EE. d., nr. 1119, s. 12.

131 BOA, HR. H., 437, vr. 80; BOA, Y. PRK. HR., 31/66, Lef 7; BOA, Y. A. HUS., 419/56, Lef 2; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 48.

kilerin başından itibaren Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden siyasî ve ekonomik olarak yararlandığını bunun sonucunda Katoliklerin himayesi ve kapitülasyonlar meselesinin ortaya çıktığını ortaya koymuştur.¹³²

Tevfik Paşa'nın yaptığı eleştiri üzerine Brüksel'den verdiği cevapta Münir Bey, "*Ağustos'un yirmi dokuzu tarihli telgrafname-i acizem taraf-ı ali-i nezaret-penahilerinden mü-talaa buyrulmamış olmalıdır. Padişahımız efendimiz hazretlerinin nam-ı akdes-i hümayunları asla işe karıştırılmadı.*" ifadesi ile yanlış anlaşıldığını söyleyerek, "*Bendeniz Constans ile sadece bir muhabbette bulundum*" sözleriyle kendisini savunmuştur.¹³³

Münir Bey'in Tevfik Paşa ile olan görüşmeleri Fransa Se-fareti tarafından da yakından takip edilmekteydi. Nitekim 2 Eylül'de Bapst Fransa'ya gönderdiği telgrafta bu görüşmelere değinerek, Tevfik Paşa'nın Münir Bey'in ifadelerini değiştirerek Sultan'a gelişmelerden endişe duymayacağı bir biçimde aksettirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Tevfik Paşa'nın taraflar arasında tamamen bir anlaşmaya varıldığına dair Alman Sefirine de tebligatta bulunduğunu belirterek sefirin bu yanılığa düştüğünü ve bu bilgiyi yaydığını iletmıştır.¹³⁴ Bapst 4 Eylül'de Fransa'ya gönderdiği telgrafta ise Tevfik Paşa'nın Münir Bey'i görüşmeler yapmak üzere İstanbul'a çağırdığını haber vermiştir.¹³⁵

Bu arada Eylül ayına girilmiş olmasına rağmen tarafların Lorando alacakları için kabul ettikleri rakamlar arasındaki fark konusunda bir mutabakat sağlanamamıştı. Nitekim Nabi Bey 2 Eylül'de Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta Fransız Hükûmeti'nin 344.000 kûsur lirada ısrar etmeye

132 A. Y. [Akçuraoglu Yusuf], "Devlet-i Aliyye ve Fransa - I" *Sırat-ı Müstakim*, c. 5, S. 106, s. 28-30; "Devlet-i Aliyye ve Fransa - II" *Sırat-ı Müstakim*, c. 5, S. 107, s. 46-48.

133 BOA, Y. MTV., 220/148, Lef 2; BOA, Y. A. HUS., 419/70, Lef 2.

134 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 8.

135 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 27.

devam ettiğini bildirmiştir.¹³⁶ 2 Eylül'de Delcassé Bapst'a Osmanlı Devleti ile üzerinde anlaşmazlık olunan meselelere dair yabancı basına servis ettiği ilanı göndermiştir. Aynı zamanda çatışma yaşanan konuların en aza indirilmesi konusunda ise açıktan talimat vermiştir.¹³⁷ Ertesi gün gönderdiği telgraf ile de Nabi Bey'in verdiği malumatı tekrarlar mahiyette bazı hatırlatmalarda bulunmuştur. Delcassé, "*Zannediyorum ki Osmanlı Hükûmeti daha şimdiden sorunları bitirmek için bir yol aramaktadır ve artarak devam eden yaptırımlarımız karşısında daha da ısrarcı olacaktır. Şu halde kendilerinden beklenen rakamın açıkça belirtilmesi gerekir*" şeklindeki ifadesiyle Bapst'a Fransız Hükûmeti'nin üzerinde durduğu miktarı bildirmiştir. Buna göre; 1897 senesinde Lorando varislerinin vekili Ostrorog'un yaptığı hesaba göre talep olunan miktar 253.300 lira idi. Geçen 3 sene zarfında % 9 faiz işletilerek bu miktar 321.691 liraya ulaşmış ve içinde bulunulan senenin de faizi eklenince 344.488 lira olarak belirlenmiştir. Delcassé, Bapst'a Osmanlı Hükûmeti'nin esas aldığı meblağın bu rakam üzerinde olmasını sağlamasını ve Tubini alacakları ile ilgili olarak ise tarafların anlaştığı son rakamı kendisine bildirmesini istemiştir.¹³⁸

Nabi Bey, 3 Eylül'de gönderdiği telgrafta Mösyö Luben'in başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nda Delcassé'nin Constans'ın Paris'e geri çağrıldığı ve Münir Bey'in Paris'e dönmesinin istenmediği bilgisini paylaştığını haber vermiştir.¹³⁹ Bir gün sonra Tefvîk Paşa'ya gönderdiği telgrafta ise Delcassé'nin Bakanlar Kurulu'nda yaptığı açıklamaların basında Osmanlı-Fransa ilişkilerinin gerilemesi olarak adlandırıldığını eklemiştir.¹⁴⁰ Görüldüğü gibi Brüksel'de bulunan ve dönmesine izin verilmeyen Münir Bey'in yerine sefaret

136 BOA, HR. H., 437, vr. 81; MAE 166PO/E/539.

137 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 13; MAE 166PO/E/91.

138 DDF, 1900-1901, No: 29, s. 26; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 19.

139 BOA, Y. A. HUS., 419/69, Lef 2.

140 BOA, HR. SYS., 430/8.

müşterarı Nabi Bey gelişmeleri takip ederek İstanbul'u bilgilendirmektedir.

Diğer taraftan bu dönemde Tevfik Paşa'nın Fransa Sefareti'ne müracaat ederek Delcassé ile bir görüşme arayışı içinde olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda 2 Eylül'de Fransa Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta Tevfik Paşa'ya “*özel ve gizli bir işbirliği*” yaptığı için teşekkür edilmiştir.¹⁴¹ Ertesi gün Nuri Bey Bapst'a, gizli bir görüşme gerçekleştirmek için Tevfik Paşa tarafından davet edildiğini iletmiştir.¹⁴² Ardından durumun aciliyetine binaen öğleden sonra görüşmeye gelmesini istemiştir.¹⁴³ Bapst ise Tevfik Paşa'nın kendisi ile görüşme talebinde bulunduğunu haber verdiği Delcassé'den onay beklemekteydi.¹⁴⁴ Ayrıca Bapst, 4 Eylül günü Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta ancak ertesi gün bir görüşme gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁵ Delcassé, “*ilişkilerin tekrar ne suretle düzeltilileceğini Osmanlı Hükûmeti bilmektedir, durum böyleyken bu özel görüşmeye davet edilmeniz gereksiz görünmektedir*” cevabını vererek Bapst'ın görüşmeye gitmesini onaylamamıştır.¹⁴⁶ 5 Eylül'de Delcassé'ye cevap veren Bapst, Tevfik Paşa'ya, aldığı emri üzerine Tevfik Paşa'ya davetine katılamayacağını bildirdiğini söylemiştir.¹⁴⁷ Bapst, aynı zamanda “*birlikte kararlaştırdığımız bu ziyareti gerçekleştiremediğim için oldukça hüzünlü olduğumu belirtir ve özürlerimi kabul etmenizi arz ederim*” ifadesiyle görüşmeye katılamayacağından dolayı duyduğu üzüntüyü de Tevfik Paşa'ya iletir.¹⁴⁸ Delcassé'nin Münir Bey'in Paris'e gelmesini engellemek, Osmanlı tarafının İstanbul'daki diplomatik görüşme girişimlerini de so-

141 BOA, HR.H., 437, vr. 83.

142 MAE, Politique Etrangere, VI, 49.

143 MAE, Politique Etrangere, VI, 50.

144 DDF, 1900-1901, No: 30, s. 27; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 20.

145 BOA, HR. H., 437, vr. 89.

146 DDF, 1900-1901, No: 31, s. 27.

147 DDF, 1900-1901, No: 32, s. 27.

148 BOA, HR.H., 437, vr. 90; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 50; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 211.

nuçsuz bırakmak şeklindeki tutumu tek kelimeyle diplomatik yolları tamamen tıkayarak Fransa tarafının isteklerini herhangi bir pazarlık yapılmaksızın kabul ettirmek çabası-ndan başka bir şekilde açıklanamaz.

Lorando ve Tubini Aileleri İle Doğrudan Anlaşma Çabaları ve Fransa Sefaretinin Müdahaleleri

Bapst 5 Eylül'de Delcassé'ye Tevfik Paşa'nın görüşme isteğinin reddedilmesinin akabinde yaverlerinden birinin Fransız sefaretine gelerek Lorando ve Tubini varislerinin Maliye Nazırı ile tekrar görüşmeleri için aracılığının istendiğini bildirmiştir.¹⁴⁹ Sefarete gelerek, alacaklıların varisleriyle Maliye Nezareti'nde görüşme talebinde bulunan Hakkı Bey, Delcassé'nin uzlaşmak için daha evvel üzerinde durduğu iyi niyeti hatırlatmıştır.¹⁵⁰ 6 Eylül'de gönderdiği telgrafta ise Tevfik Paşa'nın girişimlerinden yeni ve ciddi bir sonuç çıkmayacağını belirtmiştir. Osmanlı devlet adamları ilişkilerin Lorando-Tubini borçları yüzünden koptuğuna Constans'ın bu nedenle İstanbul'dan ayrıldığına inanamıyordu. Nitekim Baspts Constans'ın ayrılmasının üzerinden 10 gün geçmesine rağmen Hükûmet'e Constans'ın gidişinin başka özel bir sebebi olmadığını anlatmaya çalışıyordu.¹⁵¹

Lorando ve Tubini alacaklarının tetkiki için daha önce vekillerin Maliye Nezareti'ne gelerek Zühdü Paşa ile görüşmeleri istenmiş ve Fransa Sefareti tarafından bu teklif uygun bulunmuştu. 26 Ağustos'ta yapılan bu görüşmenin ayrıntılarının Sadaret'e bildirildiği Maliye Nezareti'nden gelen yazıya göre Lorando varisleri, alacaklarının 540.000 kûsur lira olduğunu beyan ederek Maliye Nezareti'nin üzerinde durduğu teklifi kabul etmemiştir. Tubini varisleri vekili ise yapılan haciz işlemi gereğince alacaklarının 160.000

149 DDF, 1900-1901, No: 32, s. 27; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 37.

150 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 52-53.

151 MAE, Politique Etrangere, Turquie, VI, s. 47.

lira olduğunu hatırlatarak sadece bu meblağın faizi üzerinden pazarlık yapabileceklerini belirtmiştir.¹⁵² 5 Eylül'de padişahın iradesi üzerine toplanan Meclis-i Vükela, Fransa Sefaretinin görüşmeyi kabul ettiği Hariciye Nezareti'nden bildirilmesi üzerine, Lorando ve Tubini varislerinin tekrar görüşmeye geleceklerini Maliye Nezareti'ne haber vermiştir. Burada yapılacak görüşmeye Maliye Müsteşarı Rıza Bey ve Bâbîâlî Hukuk Müşavirlerinden Hakkı Bey'in de katılması ve görüşmenin neticesinin bildirilmesini istemiştir.¹⁵³

Meselenin çözülmesi için alacaklıların da katıldığı yukarıda bahsedilen görüşmenin planlandığı Eylül başında Almanya Dışişleri Bakanlığı'ndan Hariciye Nezareti'ne Osmanlı Hükûmeti'ne dostça bazı uyarıları içeren telgraf gönderilmiştir. İstanbul'daki Alman Sefareti vasıtasıyla gelen Almanya Dışişlerinin uyarılarının Lorando-Tubini alacakları konusunun giderek siyasî bir meseleye dönüştüğü bir tarihte yapıldığının altı çizilmelidir. Özellikle *düvel-i muazzama* ile iki büyük çatışmanın sürdürülmesinin uygun olmayacağını altı çizilmiştir.¹⁵⁴ Ayrıca Fransa Hükûmeti'nin isteklerini kabul ettirmek için "üç kıt'a sefine techiz" ettiği haber verilmiştir. Bu iki devletten birisi ile olan sorunun biran önce çözülmesi akabinde diğer devletle yaşanan sıkıntının Lahey Mahkemesi'ne götürülerek çözüm aranması tavsiye ediliyordu. Her şeyden önemlisi Almanya, bu devletlerden birinin geçici olsa bile Osmanlı topraklarına yönelik bir işgal hareketinin gelecekte emsal alınacağı uyarısında da bulunmuştur. Tebligatta bahsedilen diğer devlet, bu sırada Kuveyt konusunda Osmanlı Devleti ile anlaşmazlık halinde bulunan İngiltere'den başkası değildi. Gerçekten de bu dönemde Basra Körfezi'ndeki Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki mücadele Kuveyt üzerinde yeniden

152 BOA, BEO, 1715/128595, Lef 3.

153 BOA, MV., 102/109.

154 BOA, Y. A. RES., 114/23, Lef 1.

başlamıştı.¹⁵⁵ II. Abdülhamid Sadrazam ve vekillerden tel-
ligattaki uyarıları görüşmelerini istemiştir.¹⁵⁶

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki çatışmada Almanya'nın etkisi bu telgraftan öncesine dayanmaktaydı. Nitekim 30 Ağustos'ta Delcassé'ye bilgi veren Bapst'a göre, Osmanlı Hükûmeti Almanya'nın İstanbul'daki sefiri vasıtasıyla Alman Hükûmeti'nden arabuluculuk istemiştir. Bapst'ın bizzat Almanya'nın İstanbul Sefiri Baron Marschall de Bieberstein'den edindiği bilgiye göre Almanya Hükûmeti bu teklifi reddedecektir. Ayrıca Almanya'nın desteğini kazanmak isteyen Sultan II. Abdülhamid iki yıldır beklettiği Haydarpaşa Alman Şirketi'nin tüzüğünü bu sırada onaylamıştır.¹⁵⁷

Almanya'ya arabuluculuk teklif edilmesine dair yeni gelişmeleri 3 Eylül'de Delcassé'ye aktaran Bapst, bir gün önce Almanya Sefiri Bieberstein'in Yıldız'a giderek Almanya Hükûmeti'nin Bâbîâlî'nin teklifini reddettiğini ve Osmanlı Devleti'ni Fransa'nın taleplerine cevap vermeye davet ettiğini haber vermiştir.¹⁵⁸

II. Abdülhamid'in Lorando-Tubini alacaklarına ait yazışmalarda kullanılan ifadelerin üzerinde dikkatle durduğu ve arka planında gizli bir amaç olup olmadığını sorguladığı görülmektedir. Almanya Dışişlerinin Osmanlı Devleti'ne *dostça* bazı uyarılarda bulunmak amacıyla gönderdiğinden yukarıda bahsedilen ihtar-namenin Yıldız Sarayı'na ulaşan çevirisinde Hariciye Nezareti'nin kullandığı "*Fransa metalibi*" ifadesi

155 Osmanlı Devleti'nin 1871 sonlarında tamamladığı Necid'e yönelik askerî harekâtından sonra Körfez bölgesinde başlayan Osmanlı-İngiliz nüfuz mücadelesi Katar sahilleri ve Bahreyn etrafında devam etmişken 1897'den sonra Kuveyt üzerinde yoğunlaşacaktır: Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi. Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, Ankara: TTK Yayınları 2004, s. 116-117.

156 BOA, İ. DUİT. 137/38. Bunun üzerine Encümen-i Mahsus da müzakereler için varislerin tekrar davet edilerek, görüşmelere tekrar başlanmasının gerekli olduğuna karar vermişti: BOA, İ. DUİT. 137/35.

157 DDF, 1901-1911, No: 384, s. 460; MAE, Politique Etrangere, V, s. 123; MAE 166PO/E/539.

158 DDF, 1901-1911, No: 388, s. 464; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 18.

uygun bulunmayarak, Fransa Sefareti tarafından, Lorando ve Tubini adıyla bilinen isteklerden başka talepte bulunulmadığına vurgu yapılmıştır. Bu dönemde ayrıca Musul'da Keldanî Katolik Patrikliği meselesi olmakla beraber, bu işin Fransa ile bir alakasının olmadığı ifade edilmiştir. Fransızların Lorando ve Tubini alacaklarından başka Bâbüâlî'nin bildiği başka bir taleplerinin olup olmadığının öğrenilmesi Encümen-i Mahsus'a havale olunmuştur.

7 Eylül'de yapılan Encümen-i Mahsus toplantısında Hariciye Nazırı Kuveyt meselesi hakkında bilgi vererek, daha önce İngiliz Sefiri'nin İngilizlerin Kuveyt'e asker çıkarma ve Kuveyt Kaymakamı Mübarek Paşa'yı himaye etmek niyetinde olduklarına dair tebligatını hatırlatmıştır. İngilizler Mübarek Paşa ile bu konuya dair bir mukavele dahi imzalamışlardır. Bunun üzerine İngiliz Sefareti'ne gönderilen cevapta Kuveyt'in Osmanlı toprağı olduğu, İngilizlerin Mübarek Paşa ile imzaladıkları her türlü anlaşmanın geçersiz olacağı ve Paşa'nın kaymakam sıfatıyla doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu bildirilmiştir. Bu çerçevede Mübarek Paşa'nın yakın zamanda Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bizzat bildirdiği ifade olunmuştur. Tevfik Paşa imzalanan her türlü mukavelenin geçersiz sayılacağını söylemiş, konunun araştırılması için Londra Sefareti'ne talimat verilmiştir. Öte yandan, Encümen-i Mahsus'un toplandığı gün İngiltere Dışişleri Bakanı'nın Kuveyt ile imzalanmış bir anlaşmanın varlığını teyit etmiş olmasından dolayı, Osmanlı Devleti'nin Londra sefaretinden cevap gelmedikçe harekete geçilmemesi kararı alınmıştır.

Encümen-i Mahsus toplantısında Lorando ve Tubini alacakları anlaşmazlığı fahiş faize ait taleplere dayanmasından dolayı incelenmek ve varislerin vekilleri ile görüşülmek üzere konunun Maliye Nezareti'ne havale edildiği hatırlatılmıştır. Maliye Nazırı, Tubini varislerinin Cumartesi, Lorando varislerinin ise Pazartesi günü görüşmeye gelecekleri bilgisini

paylaşmıştır. Bu doğrultuda Tubini varislerinin Cumartesi günü Maliye Nezareti'ne geldiklerinde taleplerinin araştırılarak “*komisyon-ı mahsusaca ve meclis-i vükelaca kararlaştırılan hesap dairesinde*” bir anlaşmaya varılması, aksi takdirde tekrar Meclis-i Vükela tarafından bir karar verilmek üzere Bâbîâlî'ye havale edilmesi istenmiştir. Lorando varisleri ile Pazartesi günü yapılacak görüşmede dahi Meclis-i Vükela'nın hesabına uyulması ve eğer Maliye Nazırı yerinde bulunmazsa müsteşarına yetki verilmesi kararı alınmıştır.¹⁵⁹ Bu doğrultuda Bâbîâlî'de Adliye Nazırı'nın başkanlığında Rüsumat Emmini ile Maliye Nezareti'nden bazı memurların katılacağı komisyona Lorando ve Tubini varislerinin iştirakiyle “*işin kesb eylediği müşkilatı teshil edecek ve hükûmeti seniyyece pek de bais-i zarar olmayacak bir karar ittihazıyla*” çözüme ulaştırılması istenmiştir.¹⁶⁰ “*Fransa metalibi*” ifadesini de görüşen Encümen-i Mahsus, Fransa Sefareti'nin Lorando ve Tubini alacakları dışında herhangi bir talebinin bulunmadığı ve Keldanî Katolik Patrikliği konusunda Fransa'nın müdahalesini gerektirecek bir durumun olmadığını değerlendirmiştir.¹⁶¹ İrtem, II. Abdülhamid'in etrafındakilerin bu dönemde Fransa'nın gündemdeki meselelerde daha ileriye gidemeyeceği hakkında padişahı temin ettiklerini yazarak, bu durumu Yıldız'ın talepler karşısındaki direnmesiyle alandandırmaktadır.¹⁶²

Alacaklılar ile olan görüşmeler ilk olarak Tubini varisleri vekili ile yapılmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere Tubinilerin Köçeoğlu Agop'un Hazine'den olan alacakları vasıtasıyla 70.900 lirası anapara ve 96.000 küsur lirası ise faiz olmak üzere toplam 167.000 küsur lira talepleri bulunmaktaydı. Bu meblağ ilam tarihinden itibaren Mura-baha Nizamnamesi'ne uygun olan faizin de eklenmesiyle

159 BOA, Y. A. RES., 114/23, Lef 1.

160 BOA, İ. DU'İT., 140/35, Lef 2.

161 BOA, Y. A. RES., 114/23, Lef 1.

162 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 201.

253.000 liraya ulaşmıştı. Yapılan görüşmede alacağın anaparası 70.900 lira ile mahkeme masrafı 1.810 lira 93 kuruşa, ilamın alındığı tarihten başlayarak ödemenin yapılacağı tarihe kadar % 6 faiz uygulanmak suretiyle toplam 156.285 lira 57 kuruş ödenmesi üzerinde anlaşılmıştır. Rumi 1318 yılının Mart ayından başlanarak, her biri 10.000 lira değerinde kambiyailler 16 ay zarfında Rüşumat Emaneti tarafından Fransa Konsoloshanesi'ne ödenecekti. Ayrıca Osmanlı Hükûmeti yeni bir istikraz veya malî düzenlemede bulunduğu takdirde işlememiş faiz üzerinden indirimine gidilmek koşuluyla geriye kalan tüm kambiyailler bir seferde ödenecekti.¹⁶³

Bu dönemde İstanbul'dan gelen haberler Fransız ve İngiliz basını tarafından ilgiyle takip edilmekteydi. Fransa'nın geri adım atmaması, aşırı solcular istisna tutulursa, Fransa basınının tamamınca destekleniyordu. Genel düşünce, özellikle son yaşanan Ermeni ihtilafında geri planda kalınmasından sonra, isteklerini kabul ettirerek Fransa'nın doğudaki prestijini ispat etmesi gerektiği yönündeydi. Nitekim Le Temps gazetesi aynı gün meseleye yer verdiği haberinde Bâbıâlî'de Lorando ve Tubini vekilleri ile sürdürülen ilk müzakerelerin sonuçsuz kaldığını duyurmuştur.¹⁶⁴ Le Temps 5 Eylül 1901 tarihli haberinde ise "*sadece askerî müdahale bu müzakere sürecini hızlandırabilir*" ifadesiyle askerî müdahaleyi teşvik ederken, donanmanın gönderilmesine dair daha önce yapılan girişimler hakkında bilgi vermiştir. Buna göre; Ağustos'un ilk günlerinde donanmanın Osmanlı sularına gönderilmesi planlanmaktaydı. Ancak 15 Ağustos günü Constans'a verilen sözler sonucunda donanma geri döndü ve Atlantik'e açıldı. Osmanlı Hükûmeti Fransız donanmasının bu hareketinden güç alarak sorunu çıkmaza soktu. Öte yandan aynı haberde yakın zamanda gerçekleşecek Rus Çarı'nın Fransa ziyareti nedeniyle Sultan'ın zaman

163 BOA, Y. A. RES., 114/31.

164 Le Temps, 3 Eylül 1901.

kazanacağı yorumuna da yer verilmiştir.¹⁶⁵ Le Temps 7 Eylül'deki haberinde Bâbîâlî'nin Lorando ve Tubini vekilleri ile anlaşmaya çalıştığını ve bu yolda Tubini alacağı meselesinin yakın zamanda çözülmesinin beklendiğini okuyucularına duyurmuştur.¹⁶⁶ Aynı gün *The Times*, Lorando ve Tubini vekilleri ile yapılacak görüşmede Paris Sefiri Münir Bey'in de bulunacağından ve Tubini alacağında çözüme gidilmesinin beklendiğinden bahsetmiştir.¹⁶⁷ *Le Figaro* ise 8 Ağustos'taki haberinde Bâbîâlî'nin Bapst yerine alacaklılar ile doğrudan görüşme niyetinde olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁸

The Times Bâbîâlî'nin arabuluculuk için Almanya'yı ikna etmeye çalışmasını ve Münir Bey'in çabalarını sayfalarına taşımıştır. Haberde Fransa'nın Avrupa'nın önemli bir gücü olmasından dolayı böyle bir arabuluculuğa kimsenin inanmayacağı belirtilirken, Münir Bey'in girişimleri ise faydasız olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁹ Maliye Nezareti'nde Tubini varisleri ile 8 Eylül günü yapılacak görüşme öncesinde Bapst Delcassé'ye, şayet bir anlaşmaya varılırsa bu anlaşmanın Fransa'nın onayına sunulması gerektiğini ilettiği Tubini Fransa'nın istekleri doğrultusunda hareket etmeyi kabul ettiğini aktarmıştır.¹⁷⁰ Nihayet 9 Eylül günü Bâbîâlî'de yapılan toplantıda Tubini varisleri adına hareket eden Jan Tubini ile anlaşmaya varılınca "*kendilerinin müzakereye salahiyetleri*" olmadığını ifade ederek Fransa Hükûmeti tarafından onaylanmaz ise anlaşmanın gerçekleşmeyeceğinin altını çizmiştir.¹⁷¹ Öte yandan aynı gün Bapst Delcassé'ye gönderdiği telgrafta, kendisini ziyarete gelen Münir Bey'in Lorando alacakları faizinde Tubini alacakları gibi % 6 oranının

165 Le Temps, 5 Eylül 1901.

166 Le Temps, 7 Eylül 1901.

167 The Times, 7 Eylül 1901.

168 Le Figaro, 8 Eylül 1901.

169 The Times, 3 Eylül 1901.

170 DDF, 1900-1901, No: 35, s. 29; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 70.

171 BOA, Y. A. RES., 114/31.

uygulanmasını istediğini rapor ederek, talebi reddettiğini haber vermiştir.¹⁷²

Tubiniler ile varılan anlaşmanın ardından derhal toplanan Meclis-i Mahsus'ta, daha evvel Köçeoğlu'nun alacakları düzensiz borçlar gereğince hesap edilirken bir indirimle gidilmişse de kendisinin bunu resmen onayladığına dair bir kayıt olmadığından, Tubinilerin iddia ettiği alacaklarının kabul olunduğu belirtilmiştir. Jan Tubini ile üzerinde anlaşılan 156.285 lira 57 kuruşun içerisindeki faiz miktarının anaparadan fazla olması kabul edilemez olsa da hem işin bir an evvel çözüme kavuşması hem de % 6 faiz oranının Lorando alacaklarına da uygulanmasına emsal oluşturmaları için mecburen kabul edildiği ifade edilmiştir. Öte yandan borcun ödenmesi sırasında kambiyyallerin bedeli Rüsumat Emaneti tarafından karşılanacaktı. Rüsumat gelirleri başka mahallere de sarf edildiğinden ve hasılat bu nedenle kambiyyalleri karşılayamayacağından kambiyyal bedellerinin Hazine'den Rüsumat Emaneti'ne havale edilmesinin Maliye Nezareti'ne tebliğine karar verilmiştir.¹⁷³

Bapst, Tubiniler ile 162.000 lira üzerinden anlaşmaya varıldığını Delcassé'ye bildirmiştir. Görüşmede alınan karara göre, söz konusu anlaşmanın Osmanlı Hükûmeti'nin Fransa'ya tebliğ etmesi ve Fransa Hükûmeti'nin kabul etmesi durumunda geçerli olacağını belirten Bapst, Osmanlı Hükûmeti bu teklife karşı çıkmışsa da Tubini'ye verdiği talimat karşısında kabul etmek durumunda kaldıklarını ifade etmiştir.¹⁷⁴ Aynı gün üzerinde anlaşılan rakamların detaylarını Fransa'ya göndermiştir.¹⁷⁵ Öte yandan kararın bir nüshasının istendiği 10 Eylül tarihli iradede, fahiş faiz taleplerine rağmen devlet tarafından bir ödeme gerçekleştirileceği ve bu-

172 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 64; MAE 166PO/E/539.

173 BOA, BEO, 1719/128889; BOA, HR. H., 437; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 211.

174 DDF, 1900-1901, No: 36, s. 29; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 63; MAE 166PO/E/91.

175 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 79.

nun Fransa Sefareti tarafından da kabul olunduğu belirtile-
rek karar harici bir muamelenin yapılmaması istenmiştir.¹⁷⁶
Nitekim kararın bir sureti ertesi gün II. Abdülhamid'e su-
nulmuştur. Ancak Sadrazam Halil Rifat Paşa arz tezkiresinde
Tubini'nin Rüsumat Emaneti dışında bir yerden yapılacak
bir ödemeyi kabul etmeyeceğini beyan ettiğini belirtilmiş-
tir.¹⁷⁷ 11 Eylül'de verilen iradede fahiş faizlerle yapılan talep-
lerin devletin menfaati doğrultusunda değerlendirilmesi ge-
rektiği ifade edilerek Lorando ve Tubini alacaklarında dahi
Hazinenin zararına yapılacak bir muameleden kaçınılması
gerektiği belirtilmiştir.¹⁷⁸ Le Temps 11 Eylül'de Tubini ile
162.000 lira (3.645.000 frank) üzerinden anlaşıldığını du-
yurmuştur. Aynı haberde Lorando alacakları konusunda
yaklaşık 560.000 lira (12.500.000 frank) üzerinden görüş-
melerin devam ettiğine ancak henüz anlaşamadığına yer
verilmiştir.¹⁷⁹ The Times da yapılan anlaşmayı haberleştire-
rek, yakında Lorando borcu için de bir anlaşmanın sağla-
nabileceğini yazmıştır.¹⁸⁰

Tubiniler ile varılan anlaşmanın ardından 6 maddelik
sözleşme Tevfik Paşa imzasıyla Fransa Sefareti'ne 12 Eylül'de
gönderilmiştir. Buna göre yukarıda açıklandığı gibi, anapa-
rası 70.964 lira 57 kuruş olan alacağa 6 Aralık 1881 tarihin-
den itibaren % 6 faiz uygulanmaktaydı. Ödemeler 31 Mayıs
1902 tarihinde itibaren başlayacak olup aylık 10.000 liralık
kambiyallere bölünmüştü. Gerekli meblağ *Rüsumat Ema-
neti* tarafından sağlanmakla beraber Fransa Konsolosluğunca
tahsil edilecekti. Ayrıca bu antlaşma Fransa Hükûmeti'nin
onayının ardından geçerlilik kazanacaktı. Tevfik Paşa, gön-
derilen metnin sonunda "*Fransız Hükûmeti'nin, Osmanlı
Hükûmeti'nin bu meseleden ortaya çıkmış antlaşma koşulları
konusunda hakkaniyet duygusuna sadık kalmaya ne ölçüde*

176 BOA, İ. HUS., 90-63.

177 BOA, İ. DUİT., 140/33, Lef 2.

178 BOA, İ. DUİT., 140/32.

179 Le Temps, 11 Eylül 1901.

180 The Times, 11 Eylül 1901.

önem verdiğini anlamalarını umut etmekte ve dost olan Fransız Hükûmeti'nin arzularını yerine getirmenin bizim için ne kadar önemli olduğunu ve bunun gerçekleştirilmesi için sabırsızlandığımızı belirtmek isterim” sözleriyle anlaşmadan dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.¹⁸¹

Tubini ile yapılmış anlaşmanın padişahın iradesi ile onaylanmış bir suretinin Nuri Bey tarafından kendisine takdim edildiğini bildiren Bapst, Osmanlı Hükûmeti'nin borcu daha evvel Rus Konsolosluğu'na yaptığı ödemelerdeki gibi vergi ve haraç temin etmek suretiyle karşılayacağını ifade etmiştir.¹⁸² Aynı gün Nabi Bey anlaşmaya varıldığını Delcassé'ye bildirmiştir.¹⁸³ Bapst ise anlaşmanın bir suretini Fransa'ya göndermiştir.¹⁸⁴ Tubini ile varılan anlaşmanın Fransa Hükûmeti tarafından kabul edildiği 20 Eylül tarihinde Delcassé tarafından Bapst'a bildirilerek, durumun Osmanlı Hükûmeti'ne iletilmesi istenmiştir.¹⁸⁵ Taraflar arasındaki anlaşmanın onaylanmasının ardından uygulanmak üzere 25 Eylül'de Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne ve Rüsumat Emaneti'ne havale edilmiştir.¹⁸⁶

Lorando Varisleri Vekili Leon Ostrorog'un Paris'teki Faaliyetleri

Lorando varislerinin vekili Paris'te bulunduğu ve varisler Fransa Sefareti'nde emir almadıkça toplantıya katılamayacaklarını bildirmiş olmalarından dolayı Pazartesi günü alacakları konusunda yapılması öngörülen görüşme gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Meclis-i Mahsus Lorando varislerine tekrar bir davet yapılmasına karar vermiş ve bu kararın Fransa Sefareti'ne tebliği Hariciye Nezareti'ne havale

181 BOA, HR. H., 437, vr. 95; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 212.

182 DDF, 1900-1901, No: 39, s. 33.

183 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 94.

184 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 99; MAE 166PO/E/91.

185 DDF, 1900-1901, No: 43, s. 39; M. Moncharville, “Le Conflit Franco-Turc De 1901”, s. 691.

186 BOA, BEO, 1724/129274; BOA, Y. A. HUS., 420/39.

olunmuştur.¹⁸⁷ Lorando varislerinin vekili Kont Ostrorog bu sırada Paris'te bulunmaktaydı. Nitekim 10 Eylül'de Bapst'a gönderdiği telgrafta Delcassé, bir gün önce Kont Ostrorog ile bir görüşme gerçekleştirdiğini ve Ostrorog'un meblağın arttırılması yönündeki teklifini kabul etmediğini belirtmiştir. Delcassé Osmanlı Hükûmeti'nden istenilen 46.000 liranın arttırılmasını istemeye Lorando ailesinin hakkının bulunmadığını aksine 16 Nisan 1900 tarihinde Fransa Sefareti tarafından Osmanlı Devleti'nden talep edilen alacak miktarında indirimle gidilmesini savunuyordu.¹⁸⁸

Lorando ailesi vekilleri Ostrorog'u Paris'e göndererek burada siyasî çevreler ve kamuoyu nezdinde girişimlerde bulunmasını planlamışlardı. Nitekim Ostrorog Paris'te Başbakan Waldeck-Rousseau ile bir görüşme de gerçekleştirmiştir¹⁸⁹. *Le Figaro*'nun bildirdiğine göre Kont Ostrorog müzakerelerde bulunmak üzere 7 Eylül'de Paris'e hareket etmiştir¹⁹⁰. Bu dönemde Yıldız Sarayı'na sunulan bir jurnalde Kont Ostrorog'un Paris'te yaptığı görüşmeler hakkında bilgi verilmiştir. Almanya Sefareti Katibi Reşad (Ricard) Black tarafından sunulduğu kendisi hakkında verdiği malumattaki "*Fransâ'da kral taraf-tarlığı ile müttehim olarak cumhuriyet rezilanının hükmüyle idam edilmiş bir mütaasıp aileden birinin makam-ı hilafet-i uzmaya ilticasıyla ailesinin buğz ve adavetine hedef bulunmuş olan pederimin ruhunun müsterih olması minnetdarlığımızı isbat için bu abd-i sadıkları gibi bu memlekette hiçbir revabıt-ı sıhriye ve sairesi olmayan ve son nefesine kadar tahsil-i ulum ile cenab-ı hakkın az çok ihsan buyurduğu şevk ve gayretin, istikamet ve reviyeti uğur-ı hümayunlarına ve ömrümün her dakikasını menafî-i zatiye-i velinimet-i eazimlerine hasr ve vakf eden...*" şeklindeki ifadesinden anlaşılmaktadır. Reşad Black, Fransız ihtilali sırasında ülkesini terk ederek II. Mahmud döneminde

187 BOA, Y. A. RES., 114/31.

188 DDF, 1900-1901, No: 37, s. 30; MAE, Politique Etrangere, VI, 40; MAE 166PO/E/91.

189 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 194.

190 Le Figaro, 8 Eylül 1901

Osmanlı Devleti'ne sığınmış, bir süre İzmir'de Fransızca bir gazete çıkardıktan sonra uğradığı baskıları üzerine II. Mahmud tarafından himaye edilerek Osmanlı Devleti adına yarı resmî *Le Monniteur Ottoman* gazetesini neşretmesi sağlanan Alexandre Blaeque'in torunu olabilir.¹⁹¹ Nitekim jurnaldeki bilgiler buna işaret etmektedir. Jurnalde meselenin bu süreçte halen sürüncemede kaldığı ve şahıslar üzerinden ise suistimale uğradığı iddiaları gündeme gelmiştir. Nitekim jurnal sahibi Fransa Sefareti'ne gittiğinde "*Lorando işinde varislerinden gayri manen ve maddeten istifade edenler kimler olduğu ve kim bilir ne kadar kimselerin müstefid olacağı*" sorusu üzerine, Sefaret baştercümanın verdiği cevaptan hareketle meselenin artık gayr-i meşru yollara da saptığı iddia edilmiştir. Sefaret baştercümanı verdiği cevapta, Kont Ostrorog'un Mabeynci Arif Bey'e bir senet vermiş olduğunu ve Yıldızda görüşmeler yaptığını hatta Selim Paşa ile de görüştüyse de bunun sonuçsuz kalarak Paşa ile bozuşmasından dolayı Paris'e gittiğini ve burada Marie Markiz ve diğer varisler ile görüştüğünü, sonrasında Osmanlı Devleti'nin Paris Sefareti'ne giderek işin makul bir fiyat ile bitirilmesi için teklifte bulunduğunu ifade eder. Sefaret baştercümanı bu görüşmenin neticesiz kalmasından dolayı Ostrorog'un Fransa'nın işe müdahalesini sağlamak adına rüşvet de vererek milletvekili ve gazetecilerden bir heyet oluşturmaya muvafık olduğunu da eklemektedir. Sefaret baştercümanı menfaatperest olarak nitelendirdiği bu milletvekillerden Alfred Korm adlı şahsın meselede 340.000 liranın, sefaretin notasında yer almasından sonra 40.000 lira tenzil edebileceği komedisini oynadığı ve daha önce de Suriye Demiryolları, Dedeoğlu-Selanik hattı, Fener hasılatından % 9 faizli istikraz ve Paris Sergi-i Umumisi Osmanlı Şubesi imtiyazlarından dolayı da rüşvetler aldığını ve bu meselede de İsviçre'ye giderek Fransız donanmasının geleceğine

191 Münir Aktepe, "Dünkü Fransızlar: Blak Bey ve Oğlu, M. Alexandre Blaeque ve Edouard Alexandre", *Tarih Dergisi (Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı)*, 33, İstanbul: 1982.

dair söylemlerde bulunduğunu ifade eder. Ayrıca Fransa'dan İstanbul'daki sefaretlerine mesele hakkında telgraflar gelmesi üzerine Hariciye Nezareti ve Sadaret nezdinde sekiz-on defa ihtarlarda bulunup eğer mesele çözüme kavuşmaz ise müracaatlarına devam edeceğini bildirdiği cevabını vermiştir. Journalin devamında işin suistimale uğramasının asıl sorumlusunun Mabeynci Arif Bey ve Fransa Sefareti'nin girişimlerini gayri-meşru zemini çekenler olduğu da belirtilmiştir.¹⁹²

Lorando ailesinin Fransa Millî Meclisi (Assemblée Nationale)'nde bazı azalara ve basına rüşvet verdiğinden, II. Abdülhamid'e takdim edilen diğer bir vesikada da bahsedilmiştir.¹⁹³ Ayrıca alacakların suistimal edildiğine dair bir başka iddiayı konu edinen Mecheroutiette gazetesi, haberinde Leon Ostrorog'un Lorando ailesine damat olarak girmesinden sonra Marie Lorando'nun çeyiz olarak Osmanlı Devleti'nden alacaklarını getirdiğini yazmıştır. Ayrıca Ostrorog'un alacak miktarının bir hayli artmasında etkili olduğu ve ödendikten sonra ciddi bir kısmını eşine dahi vermeden kendisine aldığı yazılmıştır.¹⁹⁴

Bu noktada Leon Ostrorog'un kimliği üzerinde durulması faydalı olacaktır. Zira Fransa'nın yıllarca sürüncemede kalmış ve üzerine çok gitmediği Lorando-Tubini alacakları meselesinin yirminci yüzyılın hemen başında alevlenmesinde Delcassé ve Constans'ın izlediklerinden biraz önce bahsedilen yeni dış politikanın yanında üçüncü bir etken daha vardır ki o da Lorando varislerinin avukatı Leon Ostrorog'un Paris'te yürüttüğü faaliyetlerdir. Ostrorog meselenin İstanbul'daki Fransa Sefareti'nin en önemli gündem maddesi konumuna yükselmesinde etkin bir rol oynamıştır¹⁹⁵. 1894 veya

192 BOA, Y. PRK. AZJ., 13/57.

193 BOA, Y. PRK. HR., 31/97.

194 Mecherouiette, nr. 26, Ocak 1912, s. 17-20.

195 Leon Ostrorog Polonya asıllı olup, babası Kırım Savaşı'na katılan Leh Alayında Yüzbaşı rütbesiyle savaşırken Ruslara esir düşerek sürgüne gönderilmiştir. 1867'de dünyaya gelen oğlu Leon Ostrorog, Paris Hukuk Fakültesi'nde hukuk tahsili yapmış, yine bu fakültede Doktora tezi hazırla-

1895 yılında kızları Jeanne ile evlenmiş olan Ostrorog'un Lorando ailesi ile birinci dereceden akrabalık bağı vardı¹⁹⁶. Yukarıda bahsedildiği üzere, Leon Ostrorog Paris'te gazeteci ve milletvekillerinden meydana gelen bir heyet kurarak Fransa Hükûmetini konuyla ilgilenmek zorunda bırakmak için basın yoluyla baskı kurmak konusunda maddi vasıtalarla başvur-maktan geri durmamıştır. Dışişleri Bakanı Delcassé üzerinde baskı kuran Heyetin, konunu halli için Constans'a kesin ta-limat verdirdiği de söylenmektedir¹⁹⁷.

Lorando ailesinin Leon Ostrorog aracılığı ile Paris'te yürüttüğü faaliyetlerin kapsamı ve etkisinin anlaşılması nok-tasında Sefir Salih Münir Bey'in bizzat yaşadığı bir hususu paylaşmak önemli katkı yapacaktır. Lorando-Tubini alacak-ları ve eklenen çeşitli taleplerle genişleyen Osmanlı-Fransız çatışması henüz çok karmaşık bir hâl almadan önce, konu hakkında görüşmek üzere kendisini ziyaret eden Fransız mil-letvekili ile olan diyalog iki taraf için de dikkat çekicidir. Ziyaretin kesin tarihini vermeyen Münir Bey'in anlatımın-dan¹⁹⁸ olayın en azından Constans İstanbul'dan ayrılmadan

miştir. İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti hizmetine girecek olan Kont Ost-rorog İslâm Hukuku üzerinde çalışmış, Oxford ve Lahey üniversitelerinde öğretim üyeliği yapmış bir bilim adamı olmuştur. Osmanlı Devleti hizme-tinde, Adliye Nezareti'nde hukuk ve sadaret müşavirliğinde bulunmuş, daha sonra, Bâbîâlî Hukuk Müşavirliği görevine getirilmiştir. Bu arada İstanbul Darülfünunu'nda öğretim üyeliği yapmıştır. Musa Gümüş, *1848 İhtilalleri Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Sığınan Leh ve Macar Mültecileri'nin Osmanlı Modernleşmesine Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ya-yımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 183-184.

196 M. Ş. Güzel, "Babadan Oğullara Ostroroglar", *Tarih ve Toplum*, XVI/92, İst. 1991, s. 74. Ayrıca Nurhan Atasoy, *Kont Ostrorog'dan Rahmi M. Koça Boğaziçi'nde Bir Yalının Hikayesi*, İstanbul 2004, s. 210-212.

197 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 194.

198 "Paris Sefaretinde iken bir gün mebuslardan birinin benimle görüşmek üzere gelmiş olduğunu haber verdiler. Bekletmeyerek büroma aldım. Se-lamlaşp adab-ı muaşerete muvafık nazikâne birkaç söz teatisinden sonra kendisini tanıttı. Amerika tarafındaki müstemlekelerden birinin mebusu olduğunu söyledi ve : "sizi tanıyan arkadaşlarımdan daima sitayişinizi işi-tiyordum. Çoktan beri size prezante olmak istiyordum. Fakat fırsat bula-madım. Münasebet düşmedi. Bu emelim kuvvede kalmıştı. Şimdi size bazı dostlarım ile beraber deruhte ettiğimiz, takip edeceğimiz bir davadan bah-setmeği vesile addederek geldim. Bu dava İstanbul'da Fransalı Lorando ile

çok önce olduğu tahmin edilmektedir. Fransız milletvekili doğrudan makamına gelerek, bir süre sonra temsil ettiği Osmanlı Devleti için en önemli gündem maddesi olacak ve ciddi sonuçlara yol açacak bir konudan bahsetmesi üzerine, yine Salih Münir Bey'in ifadesiyle mevzudan hiçbir şekilde

Tübini'nin vaktiyle hükümetimize karzen vermiş oldukları paraları, mahkemeye müracaatla ilama rapetmiş oldukları halde, tahsil edememelerinden dolayı çıkmıştır. Şimdiye kadar yapılan müracaatlar, teşebbüsler neticesiz kalmıştır. Bu geçıştirmelere ve atlatmalara nihayet verdirep tatlılıkla müvekkillerimizin haklarını almayı tercih ediyoruz. Muvaffak olamaz isek hükümetimizi bu davayı ele almaya mecbur edeceğiz. İcap ederse nazırlarımızı cebre müracaat ettirmek ve hatta donanma göndertmek üzere sıkıştıracacağız. İçimizde gayet nüfuzlu ve nazırlarımıza her arzularını ıslaf ettirmek iktidarına malik şahsiyetler vardır. Fransa'nın eski ve kıymetli dostu olan devletinize böyle cebberane muamelede bulunulmasını istemiyoruz. Hatırınızı kırmaktan ve haysiyetinize dokunmaktan çekiniyoruz. Onun için lütfen İstanbul'a bu işin bir an evvel matlubumuz veçhile tesviye edilmesini ehemmiyetle, ciddiyetle iltizam ederek, tavsiye etmenizi rica ederiz. Böylece hem bizleri memnun ve hoşnut edersiniz hem de hükümetinizi siyanet etmiş olursunuz" dedi. Ben de kendisine cevaben: "Hakkımızda söylediğiniz dostane ve hayırhahane sözleri teşekkürle telakki ediyorum. İşlerinizi sürüncemede bıraktırmamak ve kolaylaştırmak isterim. Fakat bahsettiğiniz dava hakkında katiyen malumatım yoktur. İstanbul'dan işinize dair bana bir iş'ar vuku buldu. İstanbul'da bakılan bir davaya, hem de esasına vukufum olmadığı halde, müdahale eyleyemeyeceğimi ve işin istediğiniz yolda tesviyesini tavsiye edemeyeceğimi sizin de inşafı kabul ve teslim etmeniz lazım geliyor. Yalnız müracaatinizi ve davayı dostlarınızla beraber pek ziyade iltizam eylediğinizi bildiririm" diyerek sözümü kestim ve afakî sohbetlere geçerek bu acayip mebusu tatlı sözler ile savdım. Giderken hâl ve tavrından pek gücenerek benden ayrılmadığını hissettim.

Bu mebusun üst perdeden söylediklerini ve atıp tutuşlarını aynıyla hakikat gibi kabul etmeyip, kontrole muhtaç buldum. Pek inanmış gibi görünmeyererek Hariciye Nazırı Möşyö Dalcassé'ye naklettim. Dalcasse dediklerimi dinlerken gayetle sinirlendi. Yüzü birdenbire kıpkırmızı kesildi. Hikayet ettiğim tasavvurları ve teşebbüsleri hatta duymamış gibi göründü, inkar etti. Ciddi ve inanılacak sözlerden addetmedi. Bunun üzerine ben de bu işin bahsini kapadım. Aradan birkaç ay geçti. İstanbul'dan bir ses çıkmadığı gibi Paris'ten de herhangi bir taraftan bana resmî ve gayriresmî müracaat eden olmadı. Fakat biraz sonra gazeteler –bahusus davacıların meclubu olanları– İstanbul'dan aldıkları malumatı süsleyerek bu Lorando ve Tübini meselesini mevzu-ı bahis ettiler. Bu işin safhalarını kendi hesaplarına ve menfaatlerine uyacak surette izah etmeye ve bizi korkutacak ve aynı zamanda efkâr-ı umumiyyeyi heyecana getirip aleyhimizde bulunduracak ve hükümeti faaliyete geçmeye mecbur edecek tarzda gazezkârane, müzevirane, mübalağalı yazılar neşretmeye başladılar. Fakat işin hakikatini de anlaşılmasız bir hale koydular. İstanbul'dan hususi olarak ve bitarafane malumat ve izahat istedim. Aldığım malumatla tenevvür ettim. Davanın esasını hele anlamaya muvaffak oldum. (...)", Salih Münir Çorlu, *Geçmiş Zamanlar*, s. 717-718.

haberdar olmadığını söylemesi ciddi bir durumdur. Nitekim Paris gibi Avrupa'nın önde gelen diplomatik merkezindeki, bilhassa içerideki çeşitli siyasî meselelerden dolayı Osmanlı Devleti aleyhine dönmüş bir kamuoyu karşısında Osmanlı sefirinin göstermesi gereken hassasiyet tartışma götürmez bir durumdur. 1901 Osmanlı-Fransa çatışması sürecinde Münir Bey'in oynadığı rol konusu bu çalışmanın tamamı incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Bununla birlikte Lorando ailesinin ve onları temsilen damatları ve avukatları Leon Ostrorog'un Fransa'daki "gayretleri" Salih Münir Bey'in anlattığı örnek üzerinden daha iyi anlaşılmaktadır.

Lorando ve Tubini ailelerinin Fransa kamuoyunun desteğini kazanmak adına bu dönemde bir basın kampanyası yürüttüğü de görülmektedir. Bu doğrultuda propaganda yapması adına Mösyö Gourmes ile anlaşmışlardır.¹⁹⁹ Nitekim bu propagandanın bir ürünü olarak 20 Ağustos 1901 tarihinde Ajans Hava'sa gönderilen Lorando ailesinin beyanatı, 23 Ağustos'ta Fransa'nın önde gelen gazetelerinden *Le Temps* gazetesinde yayımlanmıştır. Jean Lorando'nun kızı Marie Marquise Brideu imzalı bu haberde öncelikle 1875 senesinde Osmanlı Devleti'ne verdikleri borç hakkında bilgilendirmede bulunulmuş, dönemin şartları ile kıyaslandığında verilen faizin fahiş bir talep olmadığı ifade edilmiştir. Devamında borçlarını tahsil edemedikleri ve taraflarına da hiçbir şekilde ödeme yapılmadığı vurgulanarak alacaklarını temin edememeleri karşısında 1882 senesinde mahkemenin ilam aldıkları anlatılmıştır. Osmanlı Hükûmeti'nin bu kararı umursamaması yüzünden, Osmanlı Bankası'na da borçlu oldukları için zor durumda kaldıkları ifade edildikten sonra alacaklarının Fransa'nın Doğudaki prestijini ilgilendiren bir hâl almasına değinilmiştir. Bu doğrultuda 1886 yılında Fransa Sefareti'nin diğer yabancı uyrukluların alacakları karşılandığı halde Fransızların taleplerinin bek-

199 Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 203.

letildiğine dair olan notasına atıfta bulunulmuştur. Ayrıca Lorando ailesinin gerçek bir Fransız olduğu vurgulanmış ve bu durum Sultan V. Murad tahta çıktığında kendisine Fransa'nın tebriklerini ileten ve Fransa Sefareti'nin tercümanlığında bulunmuş olan Lorando ailesi mensupları örnek gösterilerek açıklanmaya çalışılmıştır.²⁰⁰

Kont Ostrorog, Delcassé ile 14 Eylül'de gerçekleştirdiği görüşmenin ardından, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazı ile açıklamalarda bulunmuştur. Ostrorog'a göre Lorando ailesi tamamen hukukî bir çerçevede ilerlemekteydi ve haklılıklarının Fransa kamuoyu tarafından bilinmesi gerekiyordu. 23 Ekim 1895 tarihinde Fransa Sefiri Cambon'un Lorando alacakları için talep ettiği meblağın 1.792.524 lira olduğunu hatırlatan Kont Ostorog, verilen borçlardan birinin Sultanın iradesi ile onaylandığını diğerinin ise mahkemenin ilamına dayandığını belirtmiştir. Ayrıca kendilerine garanti olarak verilen teminatların geri alındığını ve bunun Mecelle'nin 741. Maddesine ters olduğu konusunda Cambon'un ifadelerine yer vererek, büyükelçinin uzlaşma taraftarı tavrının önemsenmediğini vurgulamıştır.

Osmanlı Hükûmeti'nin tüm girişimleri yanıtsız bırakması neticesinde, Osmanlı Bankası'na olan borçları nedeniyle Lorando ailesinin gayrimenkullerinin ipotek edildiğini de vurgulayan Ostrorog, alacaklarının bir an evvel ödenmesini talep etmekteydi. Ostrorog, Cambon'un 2 milyona yaklaşan meblağda indirim gitmek için yaptığı tekliflerin cevapsız kalması karşısında Lorando ailesinin daha da müşkül bir durumda kaldığını ve Osmanlı Bankası'nın Ticaret Mahkemesi'nden aldığı haciz karara dayanarak mallarına el koyduğunu eklemiştir. Çaresiz kalan aile 253.000 liranın hemen ödenmesi durumunda alacaklarını temin etmiş sayacaklarını içeren Bouliniere Projesi'ni teklif etmiş,

200 Le Temps, 23.08.1901.

ancak bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. Neticede talep ettikleri miktarın 546.232 lira olduğunu beyan eden Ostrorog, 16 Nisan 1900 tarihli talepleri olan 1.792.524 lirada ne denli indirime gidildiğinin görülerek, bunun Lorando ailesinin iyi niyeti olarak değerlendirilmesini istemiştir. Kont Ostrorog, şimdiki haliyle Osmanlı Bankası'nın talep ettiği miktarın 580.920 liraya ulaştığını ve bu durum karşısında Osmanlı Hükûmeti ile anlaşmaya çalıştıklarını ifade etmiştir.²⁰¹

1901 yılının sonunda, Lorando alacaklarının bir ödeme planına kavuşmasından sonra Osmanlı Bankası Lorando ailesinden olan alacakları için girişimlerini hızlandıracaktır. Ailenin mensuplarından Madam Ruva, Madam Virjini, Mösyö Achille Lorando'nun 41.791 lira 15 kuruş ve Madam Markiz Brideu ile Madam Evdosti Lorando'nun 12.516 lira 14 kuruş ve Mösyö Liber ile Ernest Lorando'nun 602 lira borçları için Osmanlı Bankası, Hazineden Lorando ailesine ödenecek meblağ üzerinden haciz ve zam talebinde bulunmuştur. Bu nedenle Dersaadet Ticaret Mahkemesi İcra Dairesi'ne bu alacak talepleri iletilmiştir. Ayrıca Lorando alacaklarına Fransa Konsolosluğu memur olduğundan, Fransa Sefareti'ne yazı yazılması talep olunmuştur.²⁰²

Adapazarı Bataklıkları İmtiyazı Konusunda Fransa Sefaretinin Talepleri

Fransa'nın bu dönemde çözülmesini talep ettiği meselelerden diğer biri de Adapazarı bataklıklarının kurutulması imtiyazını alan Fransızların gasp edildiğini iddia ettikleri haklarının iadesiydi. Bu mesele sonradan Lorando ve Tubini alacakları ile birleştirilerek 1901 krizinde Fransa Sefareti tarafından gündeme getirilecektir. Osmanlı Hükûmeti, ziraat için arazi kazanmak, sellere sebep olan su taşkınlarını

201 DDF, 1900-1901, No: 41, s. 35; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 195.

202 BOA, HR. H., 437, vr. 157.

önlemek ve bataklıklardan kaynaklanan sıtma hastalıklarını engellemek için Adapazarı bataklıklarının kurutulmasını gerekli görmekteydi.²⁰³ Bu doğrultuda Fenerler Direktörü Kolas, Fransız Emile Baudovy ve Hacı Ali Beyoğlu Mehmed Bey'e imtiyaz verilmişse de 1 Ekim 1893 tarihinde Emile Baudovy (Emil Bodovi) aldığı ruhsatname ile bu imtiyazı tek başına üstlenmiştir. Ruhsatnameye göre Emile Baudovy, kurutma işlemini gerçekleştirdiği araziler üzerinde tasarrufa sahip olarak, ziraat yapma hakkını elde edebilecekti. Böylelikle Emile Baudovy kısa sürede kurutulan arazi üzerinde tarım faaliyetlerini yürüterek, aynı zamanda gölden ve ormanlık araziden de gelirler elde etmeye başlamıştır. Emile Baudovy'nin Fransa Sefareti'ne başvurması ise 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından Adapazarı'na yerleştirilen Boşnakların Baudovy'nin imtiyazındaki arazileri mülk edinmeye başlaması üzerine olmuştur.²⁰⁴ Bu çerçevede Eylül 1895 tarihinde Fransa Sefareti Osmanlı Devleti'nden konuyu araştırmasını istemiştir. Bu şikâyet dikkate alınarak muhacirlerin Emile Baudovy'nin sahip olduğu arazilerde mülk edinmesi yasaklanmış, bazı muhacirler tutuklanmış ve Zaptiye tarafından tacizlerinin önlenmesi istenmiştir. Moncharville'e göre Boşnaklar Yıldız Sarayı'nda muhafızlık yapan hemşerileri sayesinde hapiste kalmaktan kurtulmuşlardır.²⁰⁵

Boşnak muhacirlerin Emile Bausovy'nin mülklerine olan tacizleri ve tahripleri kesilmeyince süreçte de devam etmiş ve Eylül 1897 ile Nisan 1898 tarihlerinde Fransa Sefareti tekrar olayı protesto ederek Emile Baudovy'nin zararının karşılanmasını istemiştir. Nitekim yapılan çalışmaların

203 Mustafa Sarı, Bahadır Ünal, "Adapazarı'nda Gölçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 9, S. 2, 2014, s. 143-144; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 688.

204 Mustafa Sarı, Bahadır Ünal, "Adapazarı'nda Gölçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", s. 144-147; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 688.

205 M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 689.

ardından Aralık 1899 tarihinde Emile Baudovy ile zararına karşılık 27.000 lira verilmesi konusunda anlaşılmıştır. II. Abdülhamid'in iradesi ile onaylanan bu anlaşma tatbik edilmemiştir.²⁰⁶ Nitekim Fransa Sefareti 1901 senesinde bu meblağın ödenmesini de talip listesine ekleyecektir.

Lorando Alacakları Konusunda Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya Yeni Teklifi

Tubini ile varılan anlaşmanın Fransa Hükûmeti'ne sunulmasının ardından Lorando alacaklarının sonuca bağlanması için 17 Eylül 1901 tarihinde Hariciye Nezareti tarafından Fransa Sefareti'ne yeni bir anlaşma teklifinde bulunulmuştur. Tevfik Paşa'dan Bapst'a gönderilen anlaşma metnine göre Lorando alacakları tıpkı Tubini alacaklarında uygulanan % 6 faiz oranına tabi tutularak çözülmek istenmekteydi. Öte yandan Lorandoların iki kalem alacağı için daha önce yapılmış geri ödemeler ve ellerinde bulunan rehin tahvilatın da bu hesaba katılması öngörülmekteydi. Yapılan bu taslağın, Tubinilere verilen taahhütler de eklenerek bir anlaşmaya kavuşması temenni edilmekte ve Lorando varislerinin görüşmek üzere davet olunmaları talep edilmekteydi. Tevfik Paşa Bapst'tan teklifin Delcassé'ye iletilmesini istemiştir.²⁰⁷ Bapst teklifi Delcassé'ye ivedilikle bildireceği cevabını vermiş²⁰⁸ ve aynı gün sunulan teklif ve anlaşma taslağını Delcassé'ye iletmıştır.²⁰⁹ Teklife 22 Eylül'de cevap veren Delcassé, 1897 senesinde Lorando ailesinin istediği 253.300 lirada direktiklerini ve miktarın bu tarihten itibaren işleyen faizleri ile birlikte arttığını belirtmiştir.²¹⁰ Bapst ise Tubini meselesinin çözülmesinin ardından kamuoyunda

206 Mustafa Sarı, Bahadır Ünal, "Adapazarı'nda Gölçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", s. 149-151.

207 BOA, HR. H., 437, vr. 98; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 124; MAE 166PO/E/539; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 212.

208 BOA, HR. H., 437, vr. 100.

209 DDF, 1900-1901, No: 42, s. 38; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 154-155.

210 DDF, 1900-1901, No: 44, s. 40; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 41-42.

Lorando meselesinin de çözüleceğine dair bir havanın oluştuğu karşılığını vermiştir.²¹¹

Tubini alacaklarının bir anlaşmaya bağlanmasının ardından Lorando alacakları için yapılan hesap ayrıca Münir Bey tarafından da Delcassé'ye sunulmuştur. Münir Bey, gerçekleştirilen bu girişimler ile iki devlet arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi adına Osmanlı Hükûmeti'nin gösterdiği iyi niyeti Paris ve Brüksel basını üzerinden kamuoyuna duyurma gayretindeydi. Bu yönde bir haberin öncelikle Paris'te yayımlanması için talimat vermiş ve Brüksel'de de yüksek tirajlı *Andebandans* (L'Indépendance) gazetesinin 18 Eylül sayısında bu içerikte bir makale yayımlanmıştır. Yapılan bu işin gayet güzel sonuçlar doğurduğunu belirten Münir Bey, Fransız basınından pek çok gazetenin dahi bu makaleleri sayfalarına taşıdığını ifade etmiştir.²¹² Aynı konuda Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya 16 Eylül'de telgraf gönderen Brüksel'deki Osmanlı Sefiri Seyfettin Bey, ertesi gün *L'indépendance* gazetesinde uzunca bir makalesinin yayımlanacağını ve Fransa ile oluşan anlaşmazlıkta Bâbîâli'nin iyi niyetini ön plana çıkaracağını ifade ederek, böylelikle kamuoyunda itibar kazanılacağını belirtmiştir.²¹³ Anlaşıldığı üzere, Tubini alacakları konusundaki olumlu havadan yararlanmak isteyen Osmanlı hariciyesi başta Fransız olmak üzere dış basında olumlu haberler yaptırarak, kamuoyunu aleyhine çevirmek için ciddi bir uğraş vermektedir.

Taraflar arasında Lorando ve Tubini alacakları için yapılan görüşmeler Avrupa basın tarafından da yakından takip edilmekteydi. Bunlardan *The Times* Osmanlı Hükûmeti'nin faiz oranı üzerinde ısrarcı olduğunu duyurmuştur.²¹⁴ *Le Temps* gazetesinde ise Lorando alacakları için de % 6 faizin uygulanmak istendiği, bu durumun anlaşılmasının uzun zaman

211 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 153; MAE 166PO/E/91.

212 BOA, Y. PRK. BŞK., 66/1, Lef 8.

213 BOA, HR. SYS., 430/8.

214 The Times, 18 Eylül 1901.

alacağı yazılmıştır.²¹⁵ Le Figaro gazetesinde 22 Eylül'de G. Davenay imzası ile verilen "*Sultan'ın Diplomasisi*" başlıklı haberde 1875'ten beri yaşanan süreç kronolojik olarak verilerek Fransa'nın her girişiminin cevapsız bırakıldığı vurgulanmıştır.²¹⁶ Taraflar arasında süren görüşmeler ve Fransa'nın tavrına İtalya kamuoyunun bakışını Fransa'nın İtalya Büyükelçisi Dışişleri Bakanı Delcassé'ye rapor etmiştir. 20 Eylül tarihli raporunda bazı gazeteler tarafından meselenin dikkatle takip edildiğini belirten elçi, Fransa'nın Rodos'u işgal edebileceği kanısının mevcut olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni tedbir almaya teşvik ettiğini ancak bu durumun önemsenmemesi gerektiğini eklemiştir.²¹⁷

Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki oldukça iyi olan ilişkilere rağmen Almanya kamuoyunda ve Hükûmeti nezdinde meseleye temkinli yaklaşılmaya devam edildiği görülmektedir. Almanya'daki Fransız elçisi Mösyö Prinnet 16 Eylül'de Delcassé'ye yaptığı açıklamada Almanya'nın Osmanlı Hükûmeti'ne meselenin çözüme kavuşması için yaptığı tavsiyelere rağmen Bâbüâlî'nin bunu kabul etmemesinin beklenen bir durum olduğunu ifade etmiştir. 21 Ağustos'ta gönderdiği diğer bir telgrafi hatırlatarak Alman kamuoyunun Osmanlı Devleti lehinde bir tavır sergilemesi beklenirken olayları soğukkanlılıkla takip ettiğine dikkat çekmiştir. Birkaç gazete hariç Alman basınının rıhtımlar meselesinde Fransa'yı haklı bulduğu bilgisini de eklemiştir. Prinnet, Alman basınının Lorando ve Tubini alacakları konusunda ise söz konusu alacakların yıllardır artması için bekletilip Bâbüâlî'den şimdi talep edildiği görüşünde olduklarını bildirmiştir.²¹⁸

Osmanlı Hükûmeti'nin Lorando alacaklarına dair yaptığı teklife Fransa net cevabını 26 Eylül'de vermiştir.

215 Le Temps, 20 Eylül 1901.

216 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 162.

217 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 129-130.

218 DDF, 1901-1911, No: 398, s. 477; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 117-119.

Yapılan teklifin kabul olunmadığını Hariciye Nezareti'ne bildirmekle memur olduğunu belirten Fransa Sefareti Müsteşarı Mösyö Payet, 1897 Ekim ayında Lorando ailesinin talep ettiği miktarın 253.300 lira olduğunu ve bunun Osmanlı Hükûmeti tarafından kabul edilmediğini tekrar ifade etmiştir. Fransa'nın 1897 senesinde talep edilen miktara şimdi % 9 faiz uygulanmasını istediğini ve bu şekli ile alacağın 344.488 liraya ulaşacağını belirtmiştir. Ayrıca Fransa Sefareti'nin 6 Mart 1900 tarihli notasında ifade edildiği gibi, Lorando varislerine ait vergiler için indirimle gidileceğini ve Maliye Nezareti gerekli teminatı verir vermez Lorando ailesinin ellerindeki tahvilatı da iade eyleyeceklerini beyan etmiştir.²¹⁹

Özetlemek gerekirse Osmanlı Hükûmeti bu yeni bir girişimde, Lorando alacaklarının da Tubini ile varılan anlaşmada olduğu gibi % 6 faiz hesaplanarak, sulhen çözülmesi için doğrudan Dışişleri Bakanı Delcasse'a teklif götürmüştür. Bu teklifi kabul etmeyen Delcasse ise daha önce gündeme gelen bir teklifi tadil ederek yeniden ortaya atmıştır. İlk defa Ekim 1897'de Fransa Sefareti tarafından Mabeyn'e yapılan bu teklife göre, derhal ve tek seferde ödenmek şartlarıyla Lorando varisleri toplam 253.300 liraya uzlaşmayı kabul etmişlerdi. Delcasse aradan geçen dört yıl için söz konusu miktara % 9 faiz uygulayarak Osmanlı Hükûmetinden 344.488 lira talep etmekteydi. Bu arada Ekim 1897'den itibaren Lorando varislerine ait ödenmemiş vergiler dikkate alınarak söz konusu miktardan mahsup edilecekti.

Fransa Hükûmeti'nin cevabının ardından *Meclis-i Mahsus* konuyu görüşmek üzere 30 Eylül'de toplanmıştır. Lorando alacaklarının Tubini alacakları gibi % 6 ile hesaplanırsa 137.596 lira, % 9 faiz verilirse 183.000 liraya ulaşacağı dile getirilerek, Fransa'nı talep ettiği 344.488 liranın "*ne hesaba müstened*" olduğunun bilinmediği yorumu yapılmıştır.

219 BOA, İ. DUİT., 140/31, Lef 4.

Ayrıca 1897 senesinde 253.300 liranın irade ile tasvip edildiğine dair malumatın olmadığı belirtilmiştir. Sefaret ile bu yönde görüşülmesi için konunun Hariciye Nezareti'ne havalesine karar verilmiştir.²²⁰ Aynı gün Tevfik Paşa, Bapst'a gönderdiği telgrafta % 6 faiz oranının Fransa'da resmen kabul edilen bir faiz oranı olduğunu hatırlatarak ancak Fransa tarafından Lorando alacakları için az bulunduğunu, aynı zamanda % 9 oranının Osmanlı topraklarında yasal bir oran olduğunu ve bu oranın Fransa'yı memnun edeceğinin farkında olduğunu eklemiştir.²²¹

Meclis-i Mahsus'ta alınan kararın Fransa Sefareti'ne bildirilmesinin ardından 1 ve 2 Ekim tarihlerinde Edmond Bapst, Delcassé'ye Osmanlı Hükûmeti'nin üzerinde durduğu meblağın 200.000 lira civarında olduğunu bildirerek, bunun kendilerinin talep ettiğinden 130.000 lira kadar aşağıda bir miktar olduğunu haber vermiştir.²²² Delcassé ertesi gün Bapst'a, Fransa'nın talepleri doğrultusunda hareket etmeyi sürdürmesi emrini yineleyerek; Fransa'nın 1897 tarihli meblağda ısrarcı olduğunu ve bunun üzerinden yapılacak bir uzlaşma için Osmanlı Hükûmeti'ne kısa bir süre tanınacağını açıklamıştır.²²³ Bapst, Delcassé'nin bu cevabını Osmanlı Hükûmeti'ne aktarmıştır.²²⁴ Toplam borç miktarının hesaplanmasında uygulanacak faiz oranı konusunda tıkanan görüşmelerde Fransa'nın iddia ettiği diğer bir konu ise Lorandolara alacaklarına karşılık yapılan ödemelerdi. Delcassé yapılan ödemelerin Osmanlı Hükûmeti tarafından değiştirilip yükseltildiğini öne sürerek, 1897 senesinden itibaren yapılan ödemelerin dikkate alınmasını istemekteydi.²²⁵

220 BOA, İ. DUİT., 140/32., Lef 2; BOA, HR. H., 437; BOA, BEO, 1726/129422.

221 MAE, Politique Etrangere, VII, s. 17-18; MAE 166PO/E/539.

222 DDF, 1900-1901, No: 46, s. 41; Ministre Affaires Etrangere, Politique Etrangere, Turquie, Dossier General Relations Avec Les Puissance, VII, Question D'orient Differend Franco-Turc III, Octobre 1901, s. 6; MAE, Politique Etrangere, VII, s. 15-16.

223 DDF, 1900-1901, No: 47, s. 41.

224 MAE, Politique Etrangere, VII, 29.

225 MAE, Politique Etrangere, VII, 19.

Delcassénin bu iddiasına karşılık Bapst, Lorando alacaklıları için 1897 senesinden itibaren toplam 478 lira ödenmediği cevabını vermiştir.²²⁶

Osmanlı Hükûmeti'nin Fransa ile anlaşmazlık yaşanan meseleleri çözüme kavuşturma gayretinde olduğu bu dönemde Fransa'nın Doğuya bir filoya göndereceğine dair haberler de ortalıkta dolaşmaya başlamıştır. Nitekim Paris Sebareti Maslahatgüzarı Nabi Bey'den bu konuda gelen bilgiler dikkat çekicidir. Nabi Bey, Fransa'nın Rus İmparatoru'nun Fransa seyahatinin ardından Osmanlı sularına donanma göndermek niyetinde olduğu söylentilerinin iyice arttığını 18 Eylül'de İstanbul'a bildirmiştir.²²⁷ Nabi Bey'in verdiği malumatın ardından Tevfik Paşa, iki gün sonra Yıldız'a gönderdiği hususi maruzatta Fransa'nın donanma göndereceğine dair söylentilerden bahsederek bazı yorumlarda bulunmuştur. Tevfik Paşa'ya göre Fransa'nın çözülmesini talep ettiği konular halledilmişti ve donanma sevkini gerektirecek bir durum yoktu. Ancak Avrupa gazetelerinin bu konuda bazı neşriyatta ve yorumlarda bulunduğunu belirten Tevfik Paşa, bu yönde Nabi Bey'den gelen bilgilere dikkat çekmiştir.²²⁸

Nabi Bey 21 Eylül'de gönderdiği yeni bir telgrafta donanma sevkine dair ortalıkta dolaşan söylentiler sebebiyle Paris'te işlem gören Osmanlı hisse senetlerinin bir hayli değer kaybettiğini haber vermiştir. Donanma gönderileceğine dair söylemlerinin ise azaldığını ve bunun gerçekleşeceğini ispat edecek hiçbir gelişmenin yaşanmadığını, mevcut havanın iyiye gitmekte olduğunu da eklemiştir.²²⁹ Bu telgrafından on gün sonra, 31 Eylül'de Nabi Bey, bir gün önce akşam saatlerinde Fransa Hükûmeti'nin gizli bir kararla Osmanlı sularına bir filo gönderme karar aldığını ha-

226 MAE, Politique Etrangere, VII, 22; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 212.

227 BOA, HR. SYS., 430/8; BOA, Y. A. HUS., 420/18, Lef 3.

228 BOA, Y. PRK. HR., 31/37.

229 BOA, Y. MTV., 221/50, Lef 2.

ber vermiştir. Hızlıca Toulon'da Cemil Bey'e telgraf çektiğini belirten Nabi Bey, verilecek malumatı beklemekteydi. Ayrıca bazı gazetelerde aynı gün çıkan haberlerde, Akdeniz'e doğru Amiral Caillard'ın emrinde 3 zırhlı ve 2 kruvazörden oluşan filonun yola çıkacağından bahsedilmektedir.²³⁰

Fransa'da Osmanlı sularına bir filonun gönderileceğine dair duyumlar Ekim ayının başında artmakla beraber, son olarak Nabi Bey'in 31 Eylül'deki telgrafı bunu resmen teyit etmiştir. Lorando meselesinin çözümü için görüşmelerin arttığı bu dönemde söz konusu söylentiler karşısında Tevfik Paşa, 2 Ekim'de Nabi Bey'den Tubini, Rıhtımlar ve Adapazarı meselelerinin neticeye ulaşmış olduğunu Fransa Hükûmeti'ne bildirmesini istemiştir. Ayrıca Fransa ile ilişkilerin normalleşmesi adına gereken tüm prosedürü uygulamasını telkin etmiştir.²³¹ Nabi Bey'in cevabı meselenin Ekim ayı başında büründüğü hâl hakkında önemli bilgiler içermekteydi. Fransız Hükûmeti Lorando işi henüz bir neticeye ulaşmasa da Tubini ve Adapazarı meselelerinin sona erdirilmesini beklemekteydi. Ayrıca donanmanın Osmanlı sularına gidecek olmasının sadece bahsedilen meselelerden kaynaklanmadığına dikkat çeken Nabi Bey, aslında Fransız Hükûmeti'nin anlaşmazlık yaşanan meselelerde yaşanan gecikmeler sonucunda ortaya çıkan prestij kayıplarını telafi etme amacını taşıdığı yorumunda bulunmuştur. Nabi Bey, Delcassé'nin de etkisine değinerek Bakanın kendi otoritesini korumak adına bazı kesimlere karşı sorumluluklarını yerine getirme gayretinde olduğunu ifade etmiştir.²³²

Bu tarihlerde Bern'de bulunan Münir Bey'den sorunun devam etmesi halinde Fransa'nın başka kalkışmalarda bulunacağı uyarısı gelmiştir. Bu uyarılarından özellikle iki devlet arasında ilişkilerin yeniden tesisinin engellenmesi için Avusturyalı ve İngilizlerin Paris'te gizli çalışmalar yürüttüklerine

230 BOA, HR. SYS., 430/8.

231 BOA, HR.H., 437.

232 BOA, HR.H., 437.

dair olanı önemlidir. Bu iki devletin Fransa'yı kullanarak açılacak yolda, Osmanlı Hükûmetinden sonrasında hukuk ve istiklaline dokunacak taleplerde bulunmayı hedeflediklerini bildirmektedir. Hariciye Nezareti'ne 5 Ekim'de gönderdiği raporda önemli noktalara dikkat çeken Münir Bey, "*Paristen aldığım haberlere dayanarak*" şeklinde başladığı yazısında Lorando işi hakkında yaptıkları teklifleri kabul olunmazsa Fransızların "*münasebetsizliklere*" kalkışacağını belirtmiştir. Aslında bir alacak davası olan bu meselenin bir takım ağır talepler ile siyasî bir anlaşmazlık haline getirileceğine dikkat çeken Münir Bey, birkaç gün sonra toplanacak Fransa Millî Meclisi'nde aleyhte yorumların yapılacağını haber vermiştir. Avusturyalıların ve bir dereceye kadar İngilizlerin Paris'te birtakım gizli ilişkilerde bulunarak Fransa'yı diplomatik ilişkilere tekrar başlamakтан geri tutmak gayretinde olduklarına dikkat çekerek, böylelikle Fransa'yı öne sürerek Osmanlı Devleti aleyhine olacak birtakım kanunlar çıkarmayı hedeflediklerini ifade etmiştir. Münir Bey'e göre, "*Fransa'nın hali ve alakalığı malum idüğünden teşvikat ve tahrikat-ı vakiya kapılmasına ve bir iş çıkarmasına ve Avusturya ve İngiltere ile birleşmesine*" mâni olunması gerekli olup bu nedenle Lorando işinin hemen halledilerek Fransa ile ilişkilerin yeniden kurulması Osmanlı Devleti'nin menfaatine olacaktı.²³³

Münir Bey, Fransa Hükûmeti'nin Lorando işinin bitirilmesi için daha önceki teklifinde ısrar edeceğini belirterek "*bu hususun muhabere ve müzakereye düşeceğini anlayınca tecdid-i rabita-i münasebet için yeniden bir takım metalib-i sakile ve tekalif-i şakka dermiyanına kalkışacağı*" konusunda uyarıda bulunmuştur. Fransa Parlamentosu'nun beş on güne kadar tekrar toplanacağını ifade eden Münir Bey, burada Osmanlı Devleti aleyhinde istenmeyen nutukların yükseleceğini belirtir. Böylelikle kamuoyunda aleyhte

233 BOA, Y. PRK. BŞK., 66/1, Lef 6.

tutum artacak ve gazeteler yeniden zararlı neşriyatlarda bulunacaklardır. Münir Bey, ortaya çıkacak durum hakkında “*Velhasıl Saltanat-ı Seniyyenin, ve Devlet-i Aliyyenin şan-ı âlisini ve vakar ve haysiyetini münhal şeyler vuku bulacağı*” uyarısında bulunmuştur. Bunun için “*ileride fazla fedakarlıkların kabulüne mecburiyet hasıl olacağından şu Lorando işi hakkındaki teklifin zarar-ı cüz’iyi ihtiyar kabilinden olarak biz’z-zarure kabulüyle zarar-ı külliyyenin def’i hayırlı ve muvafık-ı maslahat olacağını*” savunmuştur. Ayrıca “*Fransa ile maazallah öyle müşkil ve vahim bir mesele-i siyasiyye zuhur edecek olur ise bundan diğer bazı devletlerin dahi cesaret alarak gayet nahoş ve ağır tekâlif ve muamelata kalkışacakları ve Saltanat-ı Seniyye ve Devlet-i Aliyye’nin hukuk-ı mukaddesine ve istiklâl-i âlîsine dokunacak şeyler yaptırmak isteyecekleri şimdiden derhatır olmak lazım gelir*” diyerek, alınacak tedbirlere dikkat çekmiştir.²³⁴

Osmanlı Hariciyesi Fransa’nın taleplerini, Lorando meselesi hariç, büyük oranda olumlu bir şekilde sonuçlandırmıştır. Buna rağmen başta Delcassé olmak üzere Fransız yetkililer Lorando alacakları konusunun çözümünü adeta engelleyen bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Ekim 1901’e girilirken bu tutumun arkasındaki gerçek niyet açık bir şekilde kendisini göstermiştir. Nihayet Fransızların Osmanlı sularına göndereceği bir donanmadan açıkça bahsedilmeye, hatta Rodos Adası gibi yer isimleri ortalıkta dolaşmaya başlamıştır. Her ne kadar Hariciye Nazırı Tevfik Paşa’ya göre Fransızların neredeyse tüm talepleri yerine getirildiği için donanma göndermelerini gerektirecek bir durum söz konusu değilse de Paris sefiri Münir Bey ve maslahatgüzar Nabi Bey’in İstanbul’daki Hariciye Nazırı’na sundukları değerlendirmelerde Fransa’nın konuya gidecek siyasî bir çehre kazandırdığı tüm çıplaklığıyla ortaya konulmuştur. Fransa’nın konuya yaklaşımının değişmeye

234 BOA, Y. A. HUS., 420/87, Lef 3.

başladığı bu kritik aşamada II. Abdülhamid de bir hamle yaparak, o dönemde Fransa ile siyasî ve ekonomik olarak yakın ilişki içinde olan Rus Çarı II. Nikola'dan aracılıkta bulunmasını istemiştir.

II. Abdülhamid'in Rus Çarı II. Nikola'nın Aracılığını İstemesi

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki görüşmelerin daha somut bir biçimde gerçekleştiği bu dönemde, Delcassé yaşanan anlaşmazlıktaki hamlelerini düşünerek Fransa'nın Avrupa kamuoyu ve siyasetine yönelik tutumuna daha fazla önem verecektir. Nitekim Londra'daki Osmanlı sefareti 18 Eylül'de gönderdiği telgrafta, Rusya'nın İstanbul Sefiri'nin bu sırada Paris'te bulunma sebebi hakkında başkenti bilgilendirmiştir. Telgrafta muhtemelen Fransa'nın Osmanlı Devleti ile anlaşmazlık yaşadığı konulardaki taleplerinin yerine getirilmesi için müttefiki olan Rusya'nın desteğini almak niyetinde görüldüğü değerlendiriliyor ve ayrıca bilgi edinilirse yine iletileceği belirtiliyordu.²³⁵ Diğer taraftan II. Abdülhamid de tam Fransa-Rusya arasındaki bu dostluktan yararlanmak isteyerek, Lorando alacakları meselesinin çözümünde Rusya'ya arabuluculuk teklif etmiştir. Bapst 21 Eylül'de Delcassé'ye Rus elçisi Zinoviev'in Sultan ile görüşüğünü ve ardından kendisini davet ederek bu görüşmenin detaylarını anlattığını bildirmiştir. Görüşmede II. Abdülhamid Lorando meselesinin halledilmesi hususunda Fransa'nın % 9 faiz uygulanması talebine karşılık % 6 faiz verilmesini uygun görmüş ve İmparator II. Nicola'nın bu hususta aracı olmasını istemiştir. Rus elçisi bu teklifi "*benim şahsi görüşüme göre talebi olduğu gibi kabul ederek Fransa'nın Lorando borçları için belirlemiş olduğu miktarı kabul etmeniz gerek, bu sadece bir detaydır. İlişkilerin kopmasının gerçek sebebini unutuporsunuz. Mösyö Constans*

235 BOA, Y. MTV, 221/31.

burayı terk edeli neredeyse bir ay oldu, o tarihten beri işleri düzelmek için ne yaptınız? Üç hafta boyunca hiçbir girişimde bulunmadınız ama şimdi Paris ile pazarlık yapmak istiyorsunuz. Fransa Hükûmetinin, geç kalmış borçlarınızı tanımanız dışında ilişkilerin kopmasından dolayı size başka şartlar için baskı yapıp talep etmeyeceğini mi düşünüyorsunuz?” ifadelelerini kullanarak geri çevirmiştir.²³⁶

II. Abdülhamid'in Zinoviev ile yaptığı görüşmede olumsuz cevap alınmasına rağmen, Rusya İmparatoru'na ulaştırılmak üzere Sefarete bir de resmi tebliğde bulunulmuştur. 22 Eylül'de “Devlet-i Aliyye ile Fransa arasında münasebat-ı resmîyenin iadesi için” verilen irade doğrultusunda Rusya Sefareti'ne yapılan tebliğin cevabının henüz ulaşmadığını belirten Tevfik Paşa, hızlı bir biçimde cevap verilmesini Sefaret'ten rica etmiştir. Tevfik Paşa, bu gecikmenin tebliğin İmparatora bildirilmesi ve cevabının Sefaret'e gelmesi sürecinin belirli bir zamanı gerektirmesinden kaynakladığının anlaşıldığını ve sonraki gün akşama kadar cevabın eline ulaşacağını düşündüğünü Yıldız'a bildirmiştir.²³⁷

Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın aracılığı için başvurması Fransa basınına da yansımıştır. *Le Temps* 25 Eylül'deki haberinde Sultan II. Abdülhamid'in üç gün önce Rusya'dan aracılık talebinde bulunduğunu ve buna Fransa'nın daha da ileri giderek 1881 senesindeki Tunus ile ilgili anlaşmayı kabul ettirmesinden çekindiği için yaptığını iddia etmiştir.²³⁸ Gazetenin 27 Eylül tarihli sayısında ise Fransa'nın ilişkileri tekrar başlatmadan önce uzun süredir devam eden meseleleri de gündeme getireceği düşüncesi ortaya konulmuştur.²³⁹ Gazeteye göre, diplomatik ilişkilerin yeniden tesisinden evvel Fransa Tunus'taki hâkimiyetini tescilleyen 1881 Bardo

236 DDF, 1901-1911, No: 408, s. 488; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 135; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 217; MAE 166PO/E/539.

237 BOA, Y. PRK. HR., 31/40.

238 *Le Temps*, 25 Eylül 1901.

239 *Le Temps*, 27 Eylül 1901.

Antlaşması'nı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek isteyecekti. Nitekim The Times da 27 Eylül'de İstanbul'daki ajansından bu yönde bir malumat aldığını duyuruyordu.²⁴⁰ Le Temps gazetesi diğer bir haberde Lorando meselesi halledildikten sonra Fransa'nın yeni taleplerini sunacağını satırlarına taşıyordu.²⁴¹ Fransa'nın *Bardo Antlaşması*'nın kabulünü şart olarak ileri süreceğine dair haberler Ekim ayında da devam etmiştir. Bu doğrultuda *Le Figaro* 7 Ekim'de bu içerikte bir haber yayınlamıştır.²⁴² Bununla birlikte Le Temps bu yöndeki söylentilerin Bapst'a sorulduğunu ve karşılığında bu haberlerin yalanlandığını okuyucularına duyurmuştur.²⁴³

Şüphesiz Bapst böyle ciddi bir meseleyi kamuoyu önünde tartışmak istememiştir. Dolayısıyla gazetelerde bu haberleri yalanlanmış olmasına rağmen konuyu 4 Eylül'de gönderdiği telgraf ile Delcassé'ye hatırlatan ve ilişkilerin yeniden başlamasından önce Bardo Antlaşması'nın kabulünün dayatılmasını öneren Bapst'ın bizzat kendisiydi. Tunus meselesi ilişkiler tesis edilmeden önce Bapst'ın halledilmesini talep ettiği bir konu olan bu meselede Tunus'un 1881 senesinde işgalinin ardından Bardo Antlaşması ile Fransa'ya ilhakını büyük güçlerin kabul ettiğini belirten Bapst, II. Abdülhamid'in halen Tunus'ta hakimiyet kurmaya çalıştığını ifade ve ilişkiler yeniden tesis edilmeden evvel Bardo Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne dayatılmasını teklif etmiştir.²⁴⁴

Öte yandan Lorando meselesinde Rusya'nın aracılığını sağlamak için Ekim ayının ilk günlerinde diğer bir girişimde daha bulunmuştur. Hariciye Nazırı Tevfık Paşa, Maliye Nazırı Ahmed Reşad Paşa ve Ahmet İzzet Paşa Rus Sefiri Zinoviev ile görüşmüşlerdir. Görüşmede Osmanlı heyeti Lorando varisleri için Fransa Hükûmeti'nin 344.000 lira talep etmekte

240 The Times, 27 Eylül 1901.

241 Le Temps, 29 Eylül 1901.

242 Le Figaro, 7 Ekim 1901.

243 Le Temps, 9 Ekim 1901.

244 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 32-34; MAE 166PO/E/91.

olduğunu; Osmanlı Hükûmeti'nin daha önce yaptığı ve senetleri kendisinde bulunan ödemelerin dikkate alınmadığına dikkat çekmiştir. Heyetin ifadesine göre; Lorando'dan borçlanılan toplam 85.000 liraya mahsuben birçok ödemede bulunulmuş olup, bunlara ait Lorando'nun kendi imzasını taşıyan makbuzlar devlet nezdindedir. Bütün bunlar dikkate alınmayarak, fahiş faizli bir meblağ talep olunması hiçbir şekilde adalet ve hakkaniyete uymamaktadır. Bu meblağın ödenmesinin kabulü ayrıca hükûmetin vakar ve haysiyetini ihlal edip gelecekte emsal olaylar için kötü örnek olacaktır. Bu konuda İmparator hazretlerinin aracılık etmesinin II. Abdülhamid nezdinde büyük hoşnutluk sebebi olacağı belirtilmiştir. Bu doğrultuda “*Bunun tetimme-i müstahsines-i ve hukuk-ı hem-civarinin netayic-i tabiiyesi olmak üzere işin saltanat-ı seniyyelerinin haysiyet-i mukaddesesine muvafık bir surette halli zımnında kendi vesatetine müracaat olunup bu babdaki hesabat ve evrak ve senedat kesb-i ittılâ' edildikten sonra vereceği karar ve göstereceği suret-i tesviyenin taraf-ı eşref-i cenab-ı tacdarilerinden kabul ve is'af buyrulacağı gibi kullarının dahi hemen o kararı kabul ve is'af buyrulacağı gibi kullarının dahi hemen o kararı kabul ve imzaya memur ve mezun oldukları ve işin suret-i adilânede tesviyesi zımnında hükûmet-i İmparatoriye'nin hem-civarlık hasebiyle ibzal edeceği himematın hiçbir vakit feramüş buyrulmayıp İmparator hazretleri dahi ileride bir maddeden dolayı vesatet-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahilerine müracaat ettikleri takdirde ol maddenin dilhah-ı İmparatoriye muvafık bir surette hâl ve tesviyesi sezavar-ı inayet buyrulacağı hakkında şeref-müteallik buyrulan iradât-ı seniyye-i cenab-ı hilafet-penahileri*” tebliğ edilmiştir. Hemen sonra düzenlenmiş mukavele, hesap pusulaları ve senet makbuzları gösterilerek konu hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Rusya Sefiri Padişahın kendisine karşı gösterdiği itimattan ötürü teşekkürlerini sunmuş ve “*işin paradan ziyade haysiyet-i devlet ve su-i misal mahzuru noktalarınca haiz-i*

ehemmiyet olduğunu ve Hükûmet-i Seniyye'nin adalet-i mutlakaya makrun ve evrak-ı resmîyeye merbut bulunan böyle bir teklifine Fransa Hükûmeti'nin muhalefet etmesine pek ziyade taaccüb ve teessüfle beraber Sefir Mösyö Constans'ın böyle bir madde-i âdiye için kat'-ı münasebata kadar gidebileceği hatıra bile gelmez bir şey idiğini" söylemiştir. Söz konusu hesapların kendisine Fransızca olarak verilmesini isteyen Rus Sefirine, öncelikle mevcut olan hesap hülasesi takdim edilerek, Fransızcalarının ertesi gün sabah gönderileceği söylenmiştir. Bu arada işin kendisine tevdi ve havale buyrulduğundan bahisle o noktada alacağı kararı beklemesi için Fransa Hükûmetine ilan ve uyarıda bulunması teklif edilen Rus Sefiri bu isteği yerinde bularak Türkçe hesap pusulasını alarak hemen gerekli telgrafı çekeceği karşılığını vermiştir.²⁴⁵

Rusya'nın bu dönemde anlaşmazlığa bakışının anlaşılmasında 7 Ekim'de Fransa'nın Rusya'daki Elçisi Boutiron'ın Delcassé'ye gönderdiği telgraf önem arz eder. Rusya Dışişleri Bakanı Kont Lamsdroff'un verdiği diplomatik resepsiyonda Türk-Fransız krizini ele aldığını belirten Boutiron, görüşmenin detaylarını aktarmıştır. Burada Fransa'nın başlattığı girişimlerin sadece meşru taleplerden kaynaklanmadığından emin olduğunu beyan eden Lamsdroff'a Fransız Elçisi, ortaya çıkan durumun daha fazla uzamasını istemedilerini belirterek meselenin sona ermesinin Osmanlı Hükûmeti'nin elinde olduğu cevabını vermiştir. Bunu üzerine Lamsdroff, ilişkilerin bir an önce düzelmesini umduklarını ifade etmiştir.

Fransa Sefiri ile görüşmesinde Lamsdroff II. Abdülhamid'in arabuluculuk teklifine de değinerek "*Reims'ta trene bindiğim sırada İstanbul'dan gelen bir telgrafta Sultan adına Dışişleri Bakanı (Fransız Dışişleri Bakanı) ile görüşüp devam etmekte olan meseleler için istenilen şartların sertliğinden vazgeçilmesini istememi rica etti. Sultan'a buraya (Rusya) döndüğümde*

245 BOA, Y. PRK. BŞK., 66/1, Lef 5; MAE, Politique Etrangere, VII, s. 66.

cevap vererek isteğinin bana Fransız topraklarından ayrıldıktan sonra ulaştığını söyleyerek Mösyo Delcassé ile artık görüşmemin mümkün olmadığını belirttim. Sultan'a, Fransa Hükûmetinin aralarında uzatmak istemediği bulunan birçok meseleyi bir an önce halletmesinin kendi yararına olacağını söyledim" cevabını verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Kont Lamsdroff "Siz Fransızlar ve biz Ruslar, bu anlaşmazlıklar sona erdikten sonra Sultan'ın Ermenistan'da olduğu gibi Makedonya'da da meydana gelen taşkınlıklara karşı sergilediği tavra sert eleştirilerde bulunabilmek için güçlü bir pozisyonda olacağız" ifadesi ile de Fransa'ya Rusya'nın desteğini ifade etmiştir.

Kont Lamsdroff, Doğu'da barışı sağlamak adına yapılması gerekenleri 1901 krizi içerisinde değerlendirerek bu durumu "Avrupa'nın tüm ağırlığını ona hissettirecek olan Mösyo Delcassé'ye tamamen katılıyorum ancak şu anda Bâbîâlî ile aranızda ilişkilerin kopuk olması buna engel değil midir? Sadece soruyorum. Ayrıca zamanı geldiğinde ortak bir harekât gerçekleştirmenin de mümkün olduğunu düşünüyorum ve bu konuda Almanya'nın bizimle aynı dili konuşacağını düşünüyorum. Başka bir politika takip etmesi yararına olmaz" şeklinde ifade etmiştir.

Kont Lamsdroff'un söylemlerini değerlendiren Fransa Elçisi Boutiron şu yorumda bulunmuştur. "Bütün bana söylediklerinden ki özet geçiyorum, anladığım kadarıyla Ermenistan'dan ziyade Balkanlarla daha çok ilgilendiğidir. Hatta Muş ve Erzurum'dan elimize geçen yazıları bile bilmezlikten geldi hatta ve hatta Erzurum konsülünün şu sıralar araştırmakta olduğu davayı sorduğumda haberinin olmadığını söyledi. Anlaşılan o ki İmparatorluk Hükûmeti, Osmanlı Devletinin o tarafına değil de daha çok Türkiye Avrupa'sına gözlerini çevirmiş durumda". Ayrıca "Her ne olursa olsun, zamanı geldiğinde Sultan'a tavsiyelerde bulunmak için

yalnız olmayacağız” sözleri ile de Rusya’nın Fransa’nın yanında olacağını belirtmiştir.²⁴⁶

Rusya’nın meseleye dahil olmasına dair haberler Le Temps tarafından Fransız kamuoyuna ulaştırılmaya devam edilmiştir. 10 ve 11 Ekim tarihlerinde yapılan haberlerde Zinoviev’in İstanbul’da gerçekleştirdiği görüşmeler ve Rusya’nın meselede Fransa lehindeki tavrı ön plana çıkarılmıştır.²⁴⁷ The Times gazetesinde çıkan haberlerde Rusya’nın meseleye dahil olmasının boyutları değerlendirilmiş aynı zamanda Rusya’nın tavrının Almanya tarafından yakından izlendiği belirtilmiştir.²⁴⁸

Boutiron’un yukarıdaki raporuna karşılık 10 Ekim’deki cevabında Delcassé, basında çıkan haberlere göre Rusya’nın İstanbul’daki Sefiri Zinoviev’in mevcut bazı Rus borçlarının Lorando borçlarından önce ödenmesi konusunda Bâbiâli’ye baskı yapacağını söyleyerek, “*müttefikimiz yüzünden gerçekleşebilecek herhangi bir gecikmenin ne denli kötü olacağını Dışişleri Bakanı’na iletiniz*” talimatını vermiştir.²⁴⁹ 11 Ekim’de Delcassé’ye Lamsdroff ile yaptığı görüşmeyi aktaran Boutiron, kendisinin iddia edildiği gibi herhangi bir girişimde bulunmak niyetinde olmadığını öğrendiğini bildirmiştir. Bu görüşmede Lamsdroff, Osmanlı Hazinesinin boş olması durumunda Fransa’nın herhangi bir ödeme alamayacağını hatırlatarak, hızlı bir çözüm bulunması gerektiğini söylemiştir. Lamsdroff’un ifadelerinden yola çıkaran Fransa Sefiri, Osmanlı Devleti ile aralarındaki krizin ortak bir Fransız-Rus harekâtını dahi gerektirebileceği yorumunda bulunmuştur. Dolayısıyla Rusya Fransa’nın yaptırımlarına engel olmayacaktır.²⁵⁰

246 DDF, 1901-1911, No: 428, s. 512.

247 Le Temps, 10 Ekim 1901; Le Temps, 11 Ekim 1901.

248 The Times, 10 Ekim 1901; The Times, 11 Ekim 1901.

249 DDF, 1901-1911, No: 434, s. 518.

250 DDF, 1901-1911, No: 437, s. 522; MAE, Politique Etrangere, VII, s. 59.

Bu sırada İstanbul'daki Rus Büyükelçisi ile II. Abdülhamid yine Lorando meselesini görüşmekteydiler. 12 Ekim günü yapılan görüşme hakkında Delcassé'ye bilgi veren Bapst, Sultan'ın Zinoviev'e Rusya'nın arabuluculuk yapması için gönderdiği teklifin cevabını sorduğunu Zinoviev'in ise henüz ulaşamadığı bilgisini verdiğini aktarmıştır.²⁵¹

Boutrion'un Lamsdroff ile olan görüşmeleri neticesinde Rusya'nın arabuluculuk konusunda tamamen Osmanlı Devleti'ne kapıları kapattığı Bapst'ın 24 Ekim 1901 tarihli telgrafından anlaşılmaktadır. Zinoviev ile gün içinde görüştüğünü belirten Bapst, Lamsdroff'un kendisine Rusya'nın meseleye müdahil olmasının mümkün olmadığını Bâbîâli'ye bildirmesini istediğini ifade etmiştir. Boutrion ile görüşmesinden sonra Lamsdroff ayrıca meselenin Fransa'nın talepleri doğrultusunda çözülmesi konusunda İstanbul'daki Rus sefiri Zinoviev'e tebligatta bulunmuştur.²⁵²

Fransa-Osmanlı ilişkilerinin en kritik döneminde II. Abdülhamid'in Rus Çarı II. Nikola'dan yardım isterken bir yönüyle Rusya ile Fransa arasında bu dönemde mevcut olan yakın ilişkilere güvenmiş olmalıdır. Daha önce açıklandığı üzere iki devlet arasında 1894'te resmiyet kazanan ittifak anlaşmasından sonra, Rusların fazlasıyla ihtiyaç duyduğu Fransız sermayesi adeta Rusya'ya akmaya başlamıştır. II. Abdülhamid'in ilkiyle aynı önemde diğer bir gerekçesi II. Nikola'nın daha önce geniş olarak ele alınan devletler arasındaki meselelerin barışçıl yollarla çözülmesine dair aldığı inisiyatif ile uluslararası Lahey konferanslarına öncülük yapmış olmasıdır. Nitekim, özellikle Ekim 1901 başında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyetinin Rus sefiri Zinoviev ile yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti Lorando borçları ile alakalı elindeki tüm evrakı Rusya'ya sunarak, Çar II. Nikola'nın vereceği kararın

251 MAE, Politique Etrangere, VII, s. 62.

252 DDF, 1901-1911, No: 453, s. 536; DDF, 1900-1901, No: 51, s. 43.

II. Abdülhamid tarafından kabul edileceğini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Bu şüphesiz dönemin uluslararası hukukunda yaygın olmamakla birlikte uygulanmakta olan arbitrasyon yani arabuluculuk teklifinden başka bir şey değildir. Söz konusu teklif olumlu karşılık bulmadığı gibi ödenmemiş benzer alacak talepleri bulunan Rusya'nın Fransa ile ortak bir müdahale yapması gibi zayıf bir tasavvuru da gündeme getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Alacakların Ödenmesi İçin Kaynak Bulma Girişimleri

Lorando alacakları konusunda Fransa'nın 344.488 lirada ısrar etmeyi sürdürmesinin ardından, Delcassé'nin Osmanlı Hükûmeti'ne kısa bir mühlet verildiğine dair telgrafı ve Münir Bey'in meselenin çözülmez ise daha vahim sonuçlar doğurabileceğine dair uyarıları 8 Ekim 1901 tarihinde toplanan Meclis-i Mahsus'ta değerlendirilmiştir. Meclis'teki görüşmelerde Fransa'nın üzerinde durduğu 344.488 lirada indirimle gidilemeyeceği kesin olarak anlaşılmış ancak bu meblağın tek seferde ödenmesi mümkün olmayacağından gerekli borçlanma için konu Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir. Hariciye Nezareti'nden ise "*Meblağ-ı matlubun kabul olunduğunun ve süratle tesviye ve tediye olunacağını*" Fransa Sefareti'ne bildirilmesi istenmiştir.²⁵³

Maliye Nezareti ihtiyaç duyulan meblağı borç olarak temin için ivedilikle girişimlere başlamıştır. Bu doğrultudaki girişimlerden biri Osmanlı Bankası'ndan yaklaşık 800.000 liralık yeni bir istikraz sağlanmasıydı. Konu hakkında 6 Ekim'de Delcassé'ye bilgi veren Bapst, Osmanlı Bankası'nın bu teklifi reddettiğini ancak II. Abdülhamid'in Maliye Nezareti'ne yeni bir teklif hazırlamasını emredebileceğini iletmiştir.²⁵⁴ 9 Ekim'de Bapst'a cevap veren Delcassé,

253 BOA, İ. DUİT., 140/29, Lef 2.

254 DDF, 1900-1901, No: 48, s. 42; MAE, Politique Etrangere, VII, s. 24.

3 Ekim tarihinden itibaren bazı gelişmelerin yaşandığını ve Osmanlı Hükûmeti'nin Lorando meselesi ile ilgili elindeki detayları Fransız Hükûmeti ile paylaştığını bildirmiştir. Buna göre Lorando ailesine daha önce sadece 478 lira ödendiğini ve bu miktarın borçtan düşülmesini kabul ettiklerini eklemiştir.²⁵⁵

Lorando alacaklarında istenilen meblağın ödeneceğinin kabul edilmiş olmasına rağmen Meclis-i Mahsus kararını onaylayan iradesinin II. Abdülhamid tarafından bekletilmesinden dolayı konu resmen Fransa'ya tebliğ edilmemiştir. Bapst, 10 Ekim'de Delcassé'ye gönderdiği telgrafta yaşanan gecikmeyi Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın arabuluculuğuna güvenmesine bağlamıştır.²⁵⁶

Öte yandan Fransa Hükûmeti'nin 344.488 lira üzerinde ısrar etmesi hakkında Dersaadet Tömbeki Şirketi müdürü Granjan'ın Paris'ten Düyûn-ı Umumiyye Müfettişi Minaşe Efendi'ye gönderdiği ve daha sonra Mabeyne verilen mektup ilgi çekicidir. Granjan'a göre Fransa Hükûmeti'nin talep ettiği miktarda ısrar etmesinin sebebi açıktı. Fransız basını Hükûmeti bu yolda hareket etmeye itmekte ve Hükûmet ise kendi mevkiini kaybetmeme adına taleplerinde ısrar etmektedir. Ayrıca Fransa'daki milliyetçiler buna milli bir mesele nazarıyla bakmaktadırlar. Granjan, % 9 faiz talebinin fahiş bir talep olduğu ve Hükûmetin Constans ile diğer bazı kimselerin kendi menfaatlerini temin etikleri konusunun farkında olduğunu belirtmiştir. Fakat buna rağmen Constans'ın Fransa Sefiri sıfatını taşıması ve Mösyö Lube'nin de mecliste her ne olursa olsun meselenin Fransa'nın talebi doğrultusunda çözülmesi yönündeki isteği sebebiyle Hükûmet bu işi süratle ve hükûmeti mecliste zor durumda bırakmayacak bir surette bitirmek arzusundadır.

255 DDF, 1900-1901, No: 49, s. 42.

256 MAE, Politique Etrangere, VII, s. 52.

Sebepleri bu şekilde sıralayan Granjan, meselenin Osmanlı Devleti'nin menfaatine uygun şekilde sonuçlandırılması için Osmanlı Hükûmeti tarafından gerçekleştirilecek ilk malî muameleden verilecek tahvilat ile Lorando alacaklarının ödenmesini tavsiye etmiştir. Granjan böylece Lorando varislerinin tahvilatın miktarı üzerinden alacağını temin edebileceğini, Hazine'den ise % 25'i oranında yani 255.000 lira çıkacağını belirtmiştir. Eğer borç ödemesi Rüsumat Emaneti üzerinden karşılanır ise Osmanlı Devleti'nin 344.000 liranın tamamını ödemek durumunda kalacağını yazmıştır. Ödeme Fransa Hükûmetinin istediği şekilde gerçekleştirilmezse Fransa'dan sağlanacak bir istikraza Hükûmetin engel olacağını vurgulayan Granjan, Osmanlı tahvil ve eshamı için Paris piyasasının önemine değinerek, bu şekilde Fransa Hükûmeti'nin *tevhid-i düyun* meselesini erteleyebileceğini de eklemiştir.²⁵⁷

Granjan, gönderdiği mektuptan sonra Fransa'da ödeme şekli için yürütülen müzakerelerde de etkili rol oynamıştır. Lorando ailesine ödenecek meblağın bulunması için Fransa'da Delcassé ile Fransa Bankası müdür Rouvier arasında yürütülen müzakereler hakkında Sadaret'i bilgilendirmiştir. Granjan, bu müzakerelerde yer alarak borcun ilk malî muamelede % 4 faizli tahvilat ile ödenmesi konusunda varislerin vekili Kont Ostrorog'a bir teklifte bulunmuştur. Kont Ostrorog, tahvilatın Fransa Bankası'ndan doğrudan kendisine teslim edilmesi şartıyla bu teklifi kabul etmiştir. Granjan, bu teklifi Rouvier'e de ifade ettiğini belirterek, adı geçenin eski Maliye Bakanı, milletvekili ve şimdi Fransa Bankası'nın müdürü olması sayesinde Hazine-i Celile'nin yararına bir ödeme şeklini kabul ettirebileceğini ifade etmiştir.

Granjan, Lorando varislerinin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yapılan teklifi kabul ettiklerini bildirdiklerini ve böylelikle müzakerelere girişilebileceğini belirtmiştir. Bu teklifin

257 BOA, Y. A. HUS., 420/102, Lef 2.

detayları şöyledir; Osmanlı Hükûmeti Lorando varislerine alacakları meblağ mukabilinde altı ay vadeli Hazine sergileri teslim edecektir. Bu sergilerin vadelerinin dolmasından önce Osmanlı Hükûmeti gerçekleştirilecek ilk malî muamenin ardından Fransa Bankası vasıtasıyla % 4 faizli ve 500 frank kıymeti olan tahvilat ile bu sergileri değiştirecektir. Fransa Bankası bu tahvilatı Lorando varislerine teslim etmeyi taahhüt edecektir. Fransa Bankası'na gerçekleştireceği bu işlem için komisyon verilecektir. Eğer Osmanlı Hükûmeti 6 ay içerisinde bir malî muamele gerçekleştiremezse altı ay sonunda sergilerin bedelini ödemeye mecbur olacaktır. Granjan, Ostrorog'un ödemeyi bu şekliyle resmen onayladığını Fransa Sefaret'i'ne bildirmesi konusunda ikna edilmesini Sadaret'ten istemiştir. Bu şartlar dahilinde anlaşılması için Sadaret'ten kendisine yetki verilmesinden memnun olacağını da eklemiştir.²⁵⁸

Düyûn-ı Umûmiyye Müfettişi Minaşe Efendi tarafından Granjan'ın gönderdiği mektuplar Sadaret'e teslim edilmekle beraber, Minaşe Efendi tarafından konunun gelişimi hakkında daha fazla ayrıntı paylaşılmıştır. Minaşe Efendi, Granjan'ın ifade etmiş olduğu ödeme şeklinin Fransa Bankası Müdürü Rouvier tarafından uygun bulunması ile Delcassé'ye sunulduğunu söylemiştir. Ardından ödeme şekli konusundaki fikri sorulan Constans borcun nakden ödemesi gerektiği cevabını vermiştir. Ancak İstanbul'da bulunan Kont Ostrorog'un Bapst'a tahvilat ile ödemeyi kabul ettiğini bildirmesi üzerine, Delcassé, Rouvier'e bu ödeme şeklini kabul ettiğini bildirmiştir.²⁵⁹ Diğer taraftan Tubini varislerinin vekili tekrar Bâbıâli'ye gelerek alacakların ödemesi hakkında anlaşmayı içeren bir mukavelenin hazırlanmasını talep etmiştir. Bu durumu Bapst'a da bildiren Tubini varisleri vekili Barossi, anlaşmanın halen onaylanmadığını,

258 BOA, HR. İD., 1994/3.

259 BOA, Y. A. HUS., 421/34.

sürekli redaksiyon sebebiyle bekletildiğini ifade etmiştir.²⁶⁰ Bunun üzerine yapılan incelemede faizin anapara üzerinden hesaplanmasından dolayı Hazine'nin 4.574 lira istifiade sağladığı görüldüğünden yeniden bir mukavele düzenlenmesinin gerekli olduğu anlaşılmıştır. Meclis-i Mahsus'ta verilen kararın ardından Tubiniler ile yapılan anlaşmaya son şekli verilmiştir.²⁶¹ Bu doğrultuda *Hyacinthe Tubini ve Mahdumu Şirketi* namına Hyacinthe Tubini'nin oğlu Aristide Tubini ile yapılan mukavele neticesinde % 6 faiz üzerinden hükûmetin 167.056 Osmanlı lirası 72 kuruş borcu olduğu kabul edilmiştir. Bu borcun her ay 10.000 liralık kambiyyeller halinde Rumi Mart 1902 tarihinden başlayarak Fransa Konsoloshanesi aracılığıyla ödenmesinde anlaşılmıştır. 16 kambiyalin bedeli 10.000, vadesi Rumi 31 Temmuz 1903 tarihinde dolacak olan son kambiyalin tutarı ise 1.056 lira 72 kuruş olarak hesaplanmıştır. Ayrıca mukavelelenin son kısmında anlaşma icrasız kaldığı takdirde Aristide Tubini'nin her türlü hukukunu muhafaza hakkına sahip olacağı da belirtilmiştir.²⁶² Yapılan bu anlaşma aynı gün yayınlanan irade ile onaylanmıştır.²⁶³

Lorando alacakları konusunda Fransa'nın talep ettiği 344.488 lira Meclis-i Mahsus'un kararı ile kabul edilmiş olmasına rağmen Sultan'ın bu yönde bir iradesi sadır olmamıştır. Diğer taraftan İstanbul'da bulunan Münir Bey, Bapst ile görüşerek Fransa Hükûmeti ile ortak bir uzlaşmaya varma çabasına girişmiştir. 21 Ekim'de Münir Bey Lorando alacakları için Osmanlı Hükûmeti'nin üzerinde durduğu 183.000 lirayı Sultan ile görüşerek 300.000 liraya çıkaracağını Bapst'a bildirmiştir.²⁶⁴ Bapst, Münir Bey'in göster-

260 MAE, Politique Etrangere, VII, s. 51.

261 BOA, BEO, 1729/129621, Lef; BOA, BEO, 1729/129621.

262 BOA, İ. DUİT., 140/30, Lef 4.

263 BOA, İ. DUİT., 140/30, Lef 1.

264 DDF, 1900-1901, No: 50, s. 43; MAE, Politique Etrangere, VII, s. 86; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 692; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 212.

diği bu çabayı “Fransa’daki görev yerini tamamen kaybettiğini düşünüp buraya döndüğünden beri hükûmetimiz hakkında ithamlarda bulunmaktaydı ki Sultan’ın onu tekrar eski görev yerine göndereceğini öğrendi. Bundan sonra tavrı ani bir şekilde değişip kullandığı ağır dili terk ederek eski davranışlarını hafızalardan silmek adına iki ülke arasındaki resmi ilişkileri düzeltme yolunda gayret ettiğini göstermeye çalışmıştır” sözleriyle değerlendirmiştir. Bapst, bu doğrultuda Münir Bey’in Sefarete gelerek Sultan’ın alacakları ödemek için Osmanlı Hükûmeti’nin 300.000 lirayı vermeyi kabul ettiği yönünde beyanda bulunduğunu ifade etmiştir. Bapst’a göre bunun hiçbir resmi dayanağı yoktur ve gerçeği yansıtmamaktadır. Münir Bey’in tavrını “garip” olarak tanımlayan Bapst, bu girişimlerden Delcassé’yi haberdar etmiştir.²⁶⁵ Bu girişime 28 Ekim’deki sayısında yer veren *Le Temps*, Münir Bey’in Fransa Sefareti’nden ayrıldıktan sonra teklifinin kabul edildiğini yaydığını aktarmıştır.²⁶⁶

Bapst, *tuhaf* bulduğu Osmanlı Devleti’nin diğer bir girişiminden 27 Ekim’de Fransa’yı haberdar etmiştir. Buna göre Almanya Prensi Adelbert İstanbul’u ziyaret etmiş ve bu ziyareti sırasında abartılı bir biçimde karşılanarak II. Abdülhamid’in hediyelerine boğulmuştu. Bapst, bu karşılamayı Fransa’ya karşı Almanya kamuoyunun sempatisini kazanmak olarak nitelendirmekteydi. Aynı düşüncüyü Alman Sefiri de kendisi ile paylaşmıştı.²⁶⁷

Başta Paris olmak üzere basının konuyu yakın takibi de devam etmiştir. Ekim ayı boyunca yaşanan gelişmeler Fransa basınında dikkatle takip edilerek görüşmelerde telif olunan rakamlar eksiksiz aktarmıştır. Ayrıca süreç hakkında yorum ve eleştirilerde bulunmaktan da çekinilmemiştir. Nitekim yüksek tirajlı *Le Figaro* ve *Le Temps* gazetelerinde yapılan haberler bunu destekler niteliktedir. Bu

265 DDF, 1901-1911, No: 450, s. 534; MAE, Politique Etrangere, VII, s. 105.

266 *Le Temps*, 28 Ekim 1901.

267 MAE, Politique Etrangere, VII, s. 130.

bağlamda Fransa'nın izlediği yol Le Figaro tarafından sıkı bir biçimde desteklenmekteydi. Gazetenin 1 Ekim tarihli sayısında Constans'ın ayrılması akıllıca bir hareket olarak yorumlanmış, diplomaside daha etkin olunması takdirle karşılanmış ve bu etkili tutum İngiliz politikasına benzetilmiştir. Gazeteye göre Fransa Hükûmeti mevcut politikasında devam etmeli ve sonuna kadar gitmeliydi.²⁶⁸ Le Figaro ise 15 Ekim'deki haberinde Rusya'nın, meselede Fransa'ya olan destekleyici tavrının değişmeye başlamasından dolayı çıkar çatışması yaşadığı ifade olunuyordu. Aynı haberde Osmanlı Hükûmeti'nin uzlaşmaz tavrı karşısında diplomatik zorlamanın yetersiz olduğu ifade edilmekle beraber daha etkili yolların kullanılması tavsiye olunuyordu.²⁶⁹ Le Temps gazetesi ise 21 Ekim'deki haberinde Osmanlı Hükûmeti'nin tavrını eleştirerek, 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşı'nda borç almadan savaşın finanse edildiğini hatırlatarak malî durumun yetersiz olduğuna dair yapılan haberleri gerçekçi bulmuyordu.²⁷⁰

268 Le Figaro, 1 Ekim 1901.

269 Le Figaro, 15 Ekim 1901.

270 Le Temps, 21 Ekim 1901.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FRANSA'NIN DONANMA DİPLOMASİSİ

Fransa'nın Yeni Talepleri ve Midilli Adası'nın İşgali

The Economist dergisi Constans'ın İstanbul'dan ayrılması münasebetiyle yayınladığı makalede süreci özetlemiş, Osmanlı Devleti'nin anlaşmazlıkların çözülmesi konusunda verdiği sözü son anda yerine getirmeyerek, yeni bir müzakereye girişmek istemesinin böyle bir harekete yol açtığından bahsetmiştir. Hatta yazının bir yerinde Osmanlı Devleti ile Çin'i özdeşleştirerek büyük devletlerin aynı tarihlerde Çin'e uyguladıkları baskıya göndermede bulunmuştur. Fransa'nın meseleyi bu haliyle bırakmayacağıının altı çizilmiş ve Fransız donanmasının alacakların tahsili için Selanik, İzmir veya başka bir yeri işgal edip gümrüklere el koyacağını ifade etmiştir¹. Olası tüm ihtimallerin değerlendirildiği bu yazıda yazar tarafından tahmin edilemeyen tek husus Fransa'nın aşağıdaki talepleri sunacak olmasıydı.

1901 senesinin Ekim ayı sonuna doğru Fransa'nın taleplerinden sadece Lorando alacakları halledilmemişti. Nitekim Delcassé 26 Ekim'de Bapst'a Fransa'nın Midilli Adası'nı bir sonuç alınıncaya kadar işgal edeceğini bildirmiştir. Ayrıca telgrafta Lorando alacakları yanında Fransa'nın üç farklı

1 The Economist, 31 Ağustos 1901.

talebi daha sıralanmıştır². Delcassé Fransa'nın yeni isteklerini şöyle sıralamıştır;

- 1- Fransa'nın himayesinde olan dinî müessese, hastane ve okulların resmi olarak tanınması ve yeni düzenlemele-
rinin kabul edilmesi.
- 2- Anadolu ve İstanbul'da çıkan kargaşalardan zarar gören
bu kurumların inşası veya onarımı için gerekli ferman-
ların derhal çıkartılması.
- 3- Uzun zamandan beri talep ettiğimiz ve Doğulu din-
daşlarımızın kutsallığını pekiştirmek adına Keldanî
Patrikliği'ne atama beratının verilmesi.

Donanmanın harekete geçmesinden sonra Fransa, Os-
manlı topraklarında bulunup himaye etmekte olduğu ka-
tolik eğitim kurumları ve diğer müesseselerin resmen ta-
nınması ve misyonerlerin karşılaştığı birtakım sorunların
giderilmesiyle ilgili yeni bir teklif paketini böylece gün-
deme getirmiş oluyordu. Delcassé, taleplerinin karşılanma-
sını sağlamak üzere Bapst'a gerekli adımları atmasını em-
rettikten sonra, işgal kararı ile ilgili olarak "*Midilli Adası'na
göndereceğimiz deniz kuvvetleri konusunda, içinde bulundu-
ğumuz şartların sonucu olarak böyle bir davranışta bulundu-
ğumuz Berlin Kongresi'ne katılan devletler ve Amerika Birle-
şik Devletleri tarafından da haklı bulunup kabul görecektir*"
ifadesini kullanmıştır³.

Fransa'nın yeni talepleri hamiliği altında bulunan Do-
ğudaki mektep ve hayır kurumları için birtakım düzenle-
melerin hayata geçirilmesini şart koşmaktaydı. Osmanlı

2 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, 152-153; Şerife Yorulmaz, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. Yüzyıl-20. Yüzyıl Başları)", s. 725-726.

3 DDF, 1900-1901, No: 52, 44; DDF, 1901-1911, No: 455, 539; Graham H. Stuart, *French foreign policy from Fashoda to Sarajevo (1898-1914)*, s. 48; M. Moncharville "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 692-693; William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 27; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 219.

topraklarındaki Fransız misyoner tarikatlarının statülerine dair önemli kazanımlara yol açacak yukarıdaki talepler esasında çok uzun zamandır Osmanlı Devleti'nin gündeminde olan bir konunun parçasıydı ve II. Abdülhamid döneminde misyoner mektep ve kurumlarına yönelik yapılan yasal düzenlemelerle eşgüdümlü olarak 1901 senesi öncesinde de Fransa Sefareti tarafından yakından takip edilmekteydi. Nitekim Constans'ın selefi Cambon görev süresinin sonlarına doğru, 9 Kasım 1898'de II. Abdülhamid'e takdim ettiği bir yazıda Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden talep ettiği gündemdeki meselelere değinerek Fransa'ya döndüğünde bu meselelerin çözülmüş olduğunu beyan etmenin iki devlet arasındaki ilişkilerin olumlu bir biçimde ilerlemesi adına önemli olacağını ifade etmiştir. Cambon, Osmanlı sultanının dostu sıfatıyla öncelikle Fransa'nın himayesinde bulunan Katolik okullara yönelik Osmanlı hükûmetinin yapacağı muamelenin belirlenmesi için Babıali ile Fransa sefareti arasında birkaç sene önce yapılan uzlaşmanın padişah tarafından tasdik edilmesi üzerine söz konusu mektep meselesinde bir sonuç elde edileceğini düşünüyordu. İkinci olarak 1894-1898 yılları arasında meydana gelen Ermeni olayları sırasında zarar gören kilise ve manastırların tamiri, yeniden inşası ve bazı hastane ve yetimhanelerin yenibaştan yapılmasına izin veren fermanın verilmesini gündeme getirmiştir⁴. Cambon'un sunduğu söz konusu yazıda yer alan toplam dört talepten diğer ikisi Lorando alacakları ve Mersin-Adana demiryolu hattının uzatılmasına dair olup daha önce etraflıca açıklanmıştır.

Fransa Dışişleri Osmanlı Devleti'ndeki Katolik dinî ve kültür müesseseleri, bunların konumları ve yasal statüleri hakkında 1898 yılı sonlarında oldukça detaylı bir rapor hazırlatmıştır⁵. Döneminde sadece on iki adet basılan ve birincisi Dışişleri Bakanı Delcassé'ye sunulan söz konusu hacimli

4 MAE, 166PO/E.

5 MAE, Microfilms, Vol., 107/P/12113.

raporda Fransa'nın bu müesseseler üzerindeki himaye hakkını elde etmesi ve bunların yasal dayanakları üzerinde uzun bir bilgi verildikten sonra, belli başlı kiliselerin açılmasına dair ruhsatların suretleri ve tercümelerine yer verilmiştir. Bu arada Avrupalı Devletlerin Osmanlı tebaası Hristiyanların lehine yaptıkları müdahaleler, bu müdahaleleri mümkün kıldığı düşünülen Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu anlaşmaların ilgili maddeleri sıralanmıştır. Şüphesiz raporun hazırlandığı dönemde Dışişleri Bakanı Delcassé Osmanlı topraklarındaki Fransız misyonerleri sürekli yardım taleplerine maruz kalmaktaydı. Bu yardım talepleri zarar gören kilise ve diğer misyoner kurumlarının tamirine izin verilmesi için Osmanlı Sultanından izin alınmasından, devletin ruhsatsız olduğu için kapatmak istediği okul ve kiliseler lehinde müdahalede bulunulmasına kadar geniş bir konuyu içermektedir. Nitekim Osmanlı topraklarında bulunan yüzlerce Katolik müessesesinin ruhsatsız olduğu, onlarca okulun devletten izin alınmadan ve denetime tâbi olmadan çalıştığı doğrudan Fransız resmî belgelerine de yansımıştır. Bu konuda özellikle 1901 krizi sırasında Fransa tarafından yayınlanmış olan meşhur *Sarı Kitap*'ın ekine konulan Osmanlı topraklarındaki Fransız müesseselerine dair Fransız konsoloslarından gönderilen okul listelerinin hazırlanması sırasında Osmanlı topraklarındaki Fransız konsolosluklarından İstanbul'daki Sefarete gönderilen bilgi ve belgeler incelendiğinde bu kurumların çok büyük bir bölümünün ruhsatsız açıldığını Fransız makamlarının da bildiğini ortaya koymaktadır⁶.

Cambon'un ardından göreve gelen Constans, 1901 krizinde Fransa'nın diplomatik ilişkileri kesme ve donanma gönderme gibi yaptırımların uygulanacağı söylemlerinin arttığı bir dönemde Delcassé'ye Fransız mektep ve hayır kurumlarının gündemdeki sorunları hakkında malumat

vererek, uyarılarda bulunmuştur. Bu doğrultuda 17 Ağustos 1901'de Constans, Paris'e Osmanlı Hükûmeti tarafından kendisine takdim edilen notayı haber vermiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'nden gerekli ruhsat ve onay alınmadan yabancı okullar açılmaya devam edilmekte ve kanunların ortaya koyduğu yeni düzenlemelere riayet edilmemekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Hariciye Nezareti Constans'dan, Fransa'nın hamiliğindeki okullarda görev yapan tüm müdürleri kanunlara uyacak şekilde gerekli düzenlemeleri yapmaları için uyarması istenmiştir⁷. Delcassé'ye 20 Ağustos'ta gönderdiği diğer bir telgrafta, kendisine tebliğ edilen uyarıları değerlendiren Constans, okulların kanunlara uygun olarak işletilmemesinin üzerlerindeki incelemelerin artmasına yol açacağı ve bu durumdan dolayı da Fransa'nın zarara uğrayacağını ifade etmiştir. Osmanlı Hükûmeti'nin bazı durumlarda kanunları yerine getirmediği bilinmesine rağmen okullar mevzuuna ayrı bir ihtimam gösterildiğinden bahsederek bu konunun dikkate alınması gerektiğini yazmıştır⁸.

Bu yazışmalardan birkaç gün sonra, 26 Ağustos 1901 tarihinde Constans İstanbul'dan ayrılmış, ardından okullar konusu Sefaret Müsteşarı Edmond Bapst tarafından da önemle takip edilmiş ve sürüncemede kalan diğer meselelerle beraber Fransa'nın doğudaki prestiji dahilinde değerlendirilerek, Delcassé'ye bilgi akışı devam ettirilmiştir. Bu doğrultuda Bapst 28 Ağustos'ta Delcassé'ye yazdığı telgrafta, ilişkilerin kesilme sebebi olarak Rıhtımlar ve alacaklar meselesi gösterilmişse de Fransız menfaatlerinin başka meseleler ile engellendiğini de ifade etmiştir. Bapst bu meseleleri şöyle sıralamıştır; Fransız misyoner okullarının hukukuna karşı yapılan engellemeler, kilise, manastır, mezarlık ve hastane gibi binaların inşa, büyütme ve onarımı için gerekli iradelerin verilmemesi, Fransız vatandaşlarının ellerinde mahkeme kararları olmasına rağmen haklarının ödenmemesi,

7 MAE, Politique Etrangere, V, s. 67.

8 MAE, Politique Etrangere, V, s. 66.

Ticaret Müdüriyetinde mevcut birçok şikâyetler, gümrük kontrollerinde çekilen sıkıntılar; tüm ülkede ticaretin serbestliği genel bir kanunken özellikle kimyevi kontrollerin bazı ürünlerin ithal edilmesini tamamen imkânsız kılması, maden bölgelerinden yabancıların çıkarılmaya çalışılması, Harran'da bulunan Fransız demiryoluna paralel olarak bir demiryolunun yapılması ve Fransız şirketlerine çıkarılan zorluklar. Bapst tüm bu konular üzerine dikkati çekerken *"kopmuş olan ilişkileri tekrar kurduğumuz zaman bütün bu şikâyetlerin ağırlığını hissettirip hepsinin halledilmesini istemek yerinde değil midir?"* ifadesi ile de süreç içinde bu meselelere ağırlık verilmesini istemiştir⁹.

Bapst'ın misyoner okulları ile ilgili telkinleri 4 Eylül'de gönderdiği telgrafta yer almıştır. Osmanlı hükûmetinin kendisine yabancı kurumlar ile ilgili olarak gerekli düzenlemeleri yapmadığı takdirde gümrük mevzuatına tâbi olacaklarının bildirildiğini ifade etmiştir. Bapst bu kararı toplulukların ve dinî makamların ayrıcalıkları ve dokunulmazlıklarına ilişkin 1864 Haziran kurallarına aykırı olduğu nedeniyle eleştirmiştir.¹⁰ Bapst'ın ilişkiler yeniden tesis edilmeden halledilmesini Delcassé'ye önerdiği diğer bir konu Cidde'de yer alan Katolik mezarlığı ile ilgilidir. Cidde'de yer alan ve tahribe uğramış mezarlığın tadilatı için Hudeyde mutasarrıfı tarafından engeller çıkarıldığı hatırlatılarak Müslümanların bu mezarlığa olan tacizleri vurgulanmıştır.¹¹

Bapst'ın, Delcassé'ye gönderdiği raporlardan bir diğeri ise 6 Eylül 1901 tarihlidir. Bu telgrafta Osmanlı Devleti dâhilinde bulunan dinî kurumların tâbi olduğu vergiler açıklanmıştır. Bu konuda Osmanlı Hükûmeti, iki yıl önce olduğu gibi, bir fermanla kurulan dinî kurumlar ve hayır kurumlarıyla, ruhsatsız kurumları farklı yönetmeliğe tâbi

9 DDF, 1901-1911, No: 452, s. 452; MAE 166PO/E/539; MAE, Politique Etrangere, V, 97-98.

10 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 31.

11 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 35-36.

tutmaktaydı. Bu doğrultuda kesilen ilişkileri yeniden tesis etmeden önce, 1863-1864 senesinde yapılan düzenlemenin baz alınması halinde bir fermana bağlı olsun ya da olmasın misyoner kurumları arasında ayırım yapılmamasının sağlanması gerekliydi.¹² Fransız kurumlarının tâbi olduğu gümrük vergisi hakkında bir başka rapor 11 Eylül'de Suriye Fransız Konsolosu tarafından gönderilmiştir. Konso- los, bu durumun en çok Katolik kurumlarını etkilediğini belirterek fermana tâbi olsun veya olmasın tüm kurum- lara aynı uygulamanın getirilmesi gerektiğini iletmiştir. Aynı şekilde birçok Katolik kurumunun bu nedenle faa- liyete geçemediğini eklemiştir.¹³

Bapst Katolik kurumları ile ilgili olarak Fransa'ya ilet- tiği 24 Eylül tarihli telgrafta Fransız misyoner okullarına karşı yapılan ayrımcılığı vurgulayarak "*istikrarlı bir rejimin resmi açılışını yaptığı bizim korumamızdaki akademik kurulu- şlar mutlak zorunluluk haline gelmiştir*" ifadelerini kullan- mıştır.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin okullar ile ilgili aldığı son ka- rarların ardından Midilli, Nazaret ve Aydın bölgelerinden Fransa Sefareti'ne gönderilen telgraflarda, Kanunun uygu- lanması için yapılan girişimler haber verilmiştir.¹⁵ Nitekim 26 Eylül tarihli telgrafa göre, Midilli'de açılacak bir Kato- lik okulu, açılabilmesinin ancak bu yönde verilecek bir fer- manla mümkün olacağı ileri sürülerek Osmanlı Hükûmeti tarafından engellenmiştir. Bapst, bu döneme kadar fer- manla kurulsun veya kurulmasın hiçbir Fransız kurumuna bu denli zorluk çıkarılmadığını belirterek, Fransa himaye- sindeki tüm Katolik kurumlarının listelendiği bir dosyayı

12 MAE, Politique Etrenge, VI, s. 41-42.

13 MAE, Politique Etrenge, VI, s. 80-81; William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 26.

14 William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 26.

15 Jacque Thobie, *Les Interets Economiques, Financiers et Politiques Français Dans La Partie Asiatique De L'Empire Ottoman De 1895 a 1914*, s. 1221.

Delcassé'ye göndermiştir.¹⁶ 8 Ekim'de aynı konuya tekrar değinen Bapst, bu mevzunun tüm meselelerden öncelikli olduğunu vurgulamıştır.¹⁷

Fransa Sefareti'nin Katolik mektep ve hayır kurumlarına dair telgraflarını yoğunlaştırdığı bu dönemde Osmanlı topraklarındaki Katolik kurumlarının durumu Fransız basınında çıkan haberlerde de gündeme getirilmekteydi. Le Temps yapılan düzenlemeleri kınayarak bunun 1673 ve 1740 Fransa kapitülasyonlarının ihlali olduğunu duyurdu.¹⁸ Muhafazakâr Gaulois gazetesi yapılan düzenlemeleri “*nefret uyandıran hareket*” diye tanımlayarak bunun Doğudaki Fransız prestijini sarstığını vurgulamıştır.¹⁹

Bapst tarafından 17 Eylül'de gönderilen telgrafta Osmanlı Devleti tarafından Fransız taleplerine uyulmaması üzerine birtakım protestonamelere konu olan meseleler ayrıntılı bir biçimde sıralanmıştır.²⁰ Bapst bu meseleleri yedi başlık altında toplamış ve alt başlıklar halinde tasnif etmiştir. Bunlar aşağıda aynen verilmiştir.

Tablo 7. Fransa'nın İstanbul Sefareti Müsteşarı Bapst'ın Hazırladığı Çözülemez Sorunlar Listesi	
A. Fransızların Lehide ve Osmanlı Hükûmeti Aleyhinde Sonuçlanan Mahkeme Kararlarının Yürürlüğe Girmemesine Dair Olan Şikâyetler	
1	<i>Lorando</i> : 18 Nisan 1900 tarihli Konte Osrorog mektubu ile karar bağlanan 321.691 lira, Tarabya'ya gönderilen 3 Eylül 1901 tarih ve 91 Numaralı mektupla belirlenen 344.488 lira
2	<i>Tubini</i> : 162.000 TL'ye denk gelen ve Fransa Sefareti'ne 9 Eylül 1901 tarih ve 129 numaralı mektupla bildirilen borç
3	<i>Dominici</i> : (Antoine) Bahriye Nezareti tarafından 50.000 frank olarak 1882 tarihinden bu yana belirlenen borç

16 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 170-171.

17 MAE, Politique Etrangere, VII, s. 40-41; William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 27.

18 Le Temps, 31 Ağustos 1901; William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 26.

19 William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 26.

20 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 199-201.

B. Osmanlı Hükûmeti ve Fransızlar Arasında Gerçekleştirilen ve Yürürlüğe Konmayan Sözleşmelere Dair Şikâyetler

1	<i>İstanbul Rıhtımları:</i> Kullanım engelleri. Düzenleme tarihi 24 Ağustos, Tarabya'ya gönderilmiş 1 Eylül tarihli ve 119 numaralı mektup
2	<i>Bauodvy-Vaureal:</i> Adapazarı bataklıkları için verilmeyen imtiyaz: 29 Ağustos 1901 tarihli 116 numaralı telgraf ve Fransa Sefareti'nin kabulü ile düzenlenmiştir
3	<i>Damas-Hama Şirketi:</i> Horau hattına paralel olarak inşa edilmiş karşı hat için yapılmış kontrat
4	<i>Osmanlı Hizmeti'nde Daha Önce Çalışan Fransızlara Olan Borçlar:</i> 30 Ağustos 1901 tarihli ve 118 numaralı Dalmas ve Lecocq'un mektupları
5	<i>Nagelmackers:</i> Mudanya Bursa için uzatma garantisi olarak verilen 40.000 lira
6	<i>Perthuis Hesabı:</i> Beyrut'taki Chtorah Domeninin Damas'a taşınması işlemine muhalefet
7	<i>Caillard- Emerat Dul Eşi için:</i> Djedah Katliamı için 60.000 frank olan anapara üzerinden 6000 franklık gelir. (4 Eylül 1901 tarihli nota)
8	<i>Vitalis Paşa'nın Dul Eşi için:</i> Kydros madenlerinin teslim edilmesi için gereken fermanın çıkarılmaması (Tarabya, 5 Eylül 1901, no: 125)
9	<i>Selanik Rıhtımı:</i> Kullanım engeli

C. Fransızlara Ödenmesi Gereken Tazminat Şikâyetleri

1	<i>Ermeni Meselesi için:</i> Fransa Cumhuriyeti'nden Osmanlı Hükûmeti'ne verilen 1.050.000 frank değerindeki ödeme emri. Bu değer 450.000 eden kısmı Osmanlı Bankası tarafından ödenmiştir. (Pera 25 Ağustos tarihli mektup 1901, No:10)
2	<i>Son Savaşta Epir Bölgesine Verilen Zarar için:</i> Seon-----5.325 Lira Levallois-Perret-----63 TL Alcalay-----1.000 Lira (6.488 TL Osmanlı Hükûmeti'nden 10 Ekim 1899 tarihinde istenmiştir.)
3	<i>Teselyâdaki zarar için:</i> Ardaillon-----44.000 frank Favre Dulu Foullon Dulu Davaları
4	<i>Soygun Vakıaları için:</i> Waligorski, 3.000 lira geri ödeme, Passaba Mayıs 1896 olayı (Pera, 9 Şubat, 1901 tarihli 13 numaralı mektup). Bonifay, 16.000 frank geri ödeme. Eskişehir Yolu 1894 Olayı. (17 Eylül Dava Notaları).

D. Çeşitli Şikâyetler

1	<i>Bourgeois -Develle:</i> 1873 yılında Sultan Abdülaziz'e verilen elmasların geri ödemesi. Meblağ belirlenmemiştir. (30 Ağustos tarihindeki dava için Tarabya'ya 20 Haziran 1901'de gönderilen Dava notaları)
---	--

2	<i>Alfred Galavany:</i> Bedri Paşa aleyhindeki 3 mahkeme kararı ile bağlanmış 3588 TL meblağ. Türk Hükûmeti yürütmeyi reddetmiştir. (Tarabya, 16 Eylül tarihli mektup, No 146)
F. Dini Himayemize İlişkin Yapılan Şikâyetler	
1	<i>Okullar Yönetimi:</i> 17 Ağustos 1901 tarihli Sözlü Nota'nın geri çekilerek, Bay Paul Cambon tarafından sunulan ve askıdaki işlemlerin ilk sırasına konulan düzenleme. (3 Ağustos 1898, 7 Ekim 1898 tarihli ve 88 numaralı telgraf; 20 Ağustos 1901 tarihli ve tarihli mektuplar)
2	<i>Dini Kurumların Gümrükten Muafiyeti:</i> 1864 Haziran'ında Sultan'ın bütün dini ve hayır kurumlarının tanınması emrini veren Ferman'ın kabulü. (Tarabya, 6 Eylül 1901 tarihli ve 128 Numaralı Mektup)
3	<i>Keldani Patriği'ne Berat Verilmesi:</i> (Tarabya, 10 Eylül 1901 tarihli 134 numaralı mektup)
4	<i>Ermeni Olayları sırasında yanan Fransiscain de Deunguélé Manastırı'nın Yeniden İnşası için Ferman Çıkarılması:</i> (Pera, 8 Mayıs 1901 tarihli mektup)
5	Nazaret'deki Salesien Yetimhanesi'nin İnşası ve Damas'taki Saint Vincent de Paul Kızkardeşler Hastanesi'nin İnşası için Ferman Çıkartılması: <i>Franciscains a Homs</i> Küçük Kilisesi'nin arazi ve inşaa transferi için Ferman çıkartılması. (Tripolitane) (Pera 7 Şubat 1901 tarihli 12 numaralı mektup)
6	<i>Hudeyde Hristiyan Mezarlığı Muafiyeti ve Duvarlarının Yeniden İnşası İçin Bir Duplikata (Nüsha) Teslimi:</i> Orjinali 1882'de İskenderye'de yanmıştır. (Tarabya, 4 Eylül 1901 tarihli 123 Numaralı mektup)
G. Genel Şikâyetler	
1	<i>1) Gümrük Şikayetleri:</i> Kimyasal analizlerin suistimali ve bu kapsamda çıkarılan sorunlar: Buğday Yağı analizi- Marsilyalı Jean Soulin- Luzzati Paris parfümerisine verilmek üzere Paris Centilmeni adet baskısı (Ticaret Direktörlüğü Notası.)
2	<i>Posta Şikayetleri:</i> Fransız Posta Servis'ine Engel. Dedeagaç'taki Alıcı Missir'e saldırı (3 Ekim 1896, 2.260 frank tazminat) <i>Porto Logos Bürosu Yağması:</i> (Mayıs 1898) 467 frank değerinde zarar – Bulgarides Memuru için 15.000 frank tazminat.
3	<i>Tunus, Cezayir ve Somali Civarındaki İşgalimizin Tanınması:</i> (4 Eylül 1901 tarihli 122 numaralı mektup)

Yukarıda tablolaştırılan konular Bapst tarafından Dışişleri Bakanı Delcassé'ye sunulan ve 1901 yılı itibariyle Fransa'nın Osmanlı Devleti ile yaşamakta olduğu ekonomik, dinî, adlî ve siyasî bütün problemlerin detayını göstermektedir. Lorando ve Tubini meselesini içeren ekonomik sorunlar ilk sıraya yerleştirilmiştir. Bahriye Nezareti'nin

Dominici Antonio'ya olan 50 bin lira miktarındaki üçüncü bir borç konusunun daha varlığı bu tablodan öğrenilmektedir. Fransızlarla yapılip yürürlük aşamasında çeşitli sıkıntılar yaşanan sözleşmelerin gösterildiği ikinci başlıkta ilk sırayı İstanbul Rıhtımları meselesi almıştır. Akabinde Bauodvy'nin Adapazarı bataklıkları imtiyazı gelmektedir. Bu iki husus dışında 1901 yılı itibariyle mevcut çeşitli sözleşmelerin uygulanmamasından kaynaklı sorunlar bu başlık altında verilmiştir. 1894-98 arasındaki *Ermeni olayları* sonucunda zarar gören Fransa himayesindeki, başta misyonerler olmak üzere çeşitli müesseselerin zararlarına karşılık talep olunan tazminat miktarının 1.050.000 frank olarak ilk sırada gösterildiği tazminat taleplerinin yer aldığı bölümde bu talebin 450.000'lik kısmının Osmanlı Bankası tarafından ödendiği kaydedilmiştir. Dolayısıyla geri kalan kısım ile 1897 Osmanlı-Yunan Savaşında ortaya çıktığı iddia edilen diğer talepler bu başlık altında sıralanmıştır. Bunlardan çoğunlukla Ermeni olayları kaynaklı tazminat talebi Fransız makamlarınca gündeme getirilmekte olup diğer taleplerin nispeten ikinci planda kaldığı anlaşıyor. Bapst'ın listesinde dinî bakımdan en önemli iddiaların yer aldığı kısımda Fransa'nın himayesindeki okulların yönetimi, dinî kurumların gümrükten muafiyeti ve Keldanî Patriğine berat verilmesi şeklinde adlandırılan ilk üçü daha sonra Fransa'nın donanma diplomasisi yoluyla Osmanlı Devleti'ne baskı yapıp kabul ettirmek istediği meselelerdir. Bu başlık altında ayrıca üç sorun daha sıralanmıştır. Bu noktada Bapst'ın sıralamayı konunun sahip olduğu önem derecesine göre yaptığı anlaşılmaktadır. Son olarak genel şikâyetler başlığı altında gümrük, posta ve Fransa'nın işgal ettiği Osmanlı topraklarındaki statüsünün tanınmaması olmak üzere üç rahatsızlığı sıralamıştır. Tunus, Cezayir ve Somalî civarındaki Fransız işgallerinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesi en son madde dahi olsa listede yer bulmuştur. Yukarıda açıklandığı üzere, Osmanlı Devleti'nin tanımayı

reddettiği Bardo Antlaşması'nın zorla kabul ettirilmesi daha önce yine Bapst tarafından gündeme getirilmiştir. Eylül 1901 tarihinde Delcassé'ye sunulan çözülemeyen ve şikâyeteye sebep olan tüm konuların sıralandığı söz konusu rapor bü-tüncül bakış ile değerlendirildiğinde Lorando-Tubini ala-cakları ile başlayan Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki diplomatik krizin, son dönemde Fransa'yı rahatsız eden her türlü konunun, tartışmanın içine dâhil edilerek siyasî ağır-lığının giderek arttığı bir boyuta evrildiğinin en somut de-lilidir. Nitekim Bapst'ın raporundaki açıklamalar, sıralanan hususların çok büyük bir kısmının uzun süredir Fransız sefareti tarafından takip edildiğine, birçoğu için Osmanlı Devleti nezdinde resmi girişimde bulunulduğuna işaret et-mektedir. Fransız Hükûmeti bunlar arasından kendisi için en önemli gördüklerini Midilli Adası'na donanma gönder-dikten sonra masaya getirerek Osmanlı Devleti'ni kabule mecbur bırakacaktır.

Fransa Sefareti'nin 1901 krizinde üzerinde durduğu önemli konulardan birisi de Keldanî Patriği seçiminin tanın-maması olmuştur.²¹ Fransa'nın Roma Elçisi De Navenne 25 Ağustos'ta gönderdiği *çok gizli* telgraf ile Delcassé'nin dik-kati bu mesele üzerine çekmiştir. Telgrafta Sultanın yapı-lan seçimi kazanan Keldanî Patriği'ne gerekli beratı vermeyi reddetmesi üzerine Patriğin Alman diplomatlar ile irtibata geçerek beratı onlar vasıtasıyla elde etmeye çalıştığı haber veriliyordu. Bunu yaparken de İstanbul'daki Fransız sefare-tinin konuya önem vermemesini bahane etmekteydi.²² Bu noktada söz konusu mesele üzerinde biraz durmak gerekir. Kadim Doğu Hristiyanlarından olan Keldanîler Katolikliğe geçerek, aslında aynı kavme mensup oldukları Süryanî ve Nesturîlerden inanç bakımından ayrılmışlardır. Keldanîler daha önce ayrı iki patriklik tarafından idare edilmektey-ken, Papalık 1828'de bunlardan Musul'daki Keldanî Katolik

21 DDF, 1901-1911, No: 452, s. 452.

22 DDF, 1901-1911, No: 374, s. 447.

Patrikliği'ni tek merkez kabul eden bir yapılanmaya gitmiştir²³. Esasında Osmanlı devlet adamlarının da ısrarla üzerinde durduğu gibi Keldanîler Papalık tarafından idare edilmekteydiler. Osmanlı Devleti ile Vatikan arasındaki resmi ilişkiler çok önceden tesis edilmişti ve bu tarihte diplomatik olarak taraflar arasındaki iletişim gayet düzenli bir şekilde işlemekteydi²⁴. Dolayısıyla daha önce çeşitli defalar bahsedildiği üzere, Keldanî Patriği seçimi meselesinin Fransa'yı ilgilendiren bir şey olmadığını söylemesinin sebebi bu olmalıdır. Diğer bir ifadeyle konu Osmanlı Devleti ile Papalığı ilgilendirmektedir. Öte taraftan, bu dönemde Keldanî Patriği seçimi sırasında yaşanan bir usûl hatası nedeniyle, Emmanuel Efendi seçimi kazanmış olmakla birlikte kendisine II. Abdülhamid tarafından bu görevine resmîyet kazandıran berat verilmiyordu. Bu durum ise Papalık ile Osmanlı Devleti arasında bir huzursuzluk kaynağıydı. Söz konusu seçimin yapıldığı dönemde Musul Valisi olan Eubekir Hâzim (Teperyan) sorunun başlangıcından itibaren gelişmelerin içinde yer almıştır. Bu açıdan eserindeki bilgiler meselenin arka yüzünün aydınlatılması bakımından kıymetlidir. Musul merkezli Keldanî Patriği bu dönemde

23 Keldaniler, Asurlular ve Süryaniler ile aynı kavme mensuptur. Bu üç inanç grubu kadim Hristiyanlar olup ilk yüzyılda Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bizans'ın doğusunda yaşamaları nedeniyle 424'ten itibaren Doğu Kilisesi adıyla anılan müstakil millî bir kilise olarak faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu gruplar günümüzde Irak, İran ve Güney Doğu Anadolu'yu içine alan bir bölgede yaşamaktaydılar. Doğu Hristiyanları içinde yaşanan teolojik bir ayrışma sonucunda diofitiz görüşe sahip Nesturî grup ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Keldanilerin önemli bir bölümü Nesturiliği benimsemişlerdir. Böylece Doğu Kilisesi'nin batı kısmında Süryaniler monofizit, doğu kısmında Nesturiler deofizit olarak ayrılmışlar, aralarındaki irtibat kesilmiştir. Keldanilerin Katolikliği kabul ederek Roma'ya bağlanmaları 16. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu gruba Keldanî isminin verilmesi de bu gelişmeden sonradır, yani Nasturî olup Roma'ya bağlananlar Papalık tarafından Keldanî olarak adlandırılmışlardır. Daha önce ayrı iki patriklik merkezinden idare olunan Keldaniler Papalığın 1828'deki kararı ile Babilonya Patrikliği unvanıyla Musul merkezli tek idare altında birleştirilmişlerdir: Kadir Albayrak, "Keldâniler", *DİA*, 25, İstanbul 2002, s. 207-209.

24 Ahmet Türkan, *Ermenilerin ve Doğu Hristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde Osmanlı-Papalık İlişkileri*, s. 257-336.

Ebubekir Hâzim Bey'in verdiği bilgiye göre Basra, Bağdat, Musul, Diyarbekir ve İran'ın içlerine kadar geniş bir *ruhanî mıntika* içinde çok kalabalık bir nüfus kitlesine sahipti. Bu bakımdan Musul Vilayeti'nde önem bakımından ilk sıradaydı. Ebubekir Hâzim Bey göreve başladığında, Patrik Abdi Yeşu Efendi bir süre önce vefat ettiğinden Mitran²⁵ Kerküklü Yusuf Hayyat Efendi Patrikliğe vekalet ediyordu. Patrik seçimi için Bağdat'ta bulunan Papa vekili Monsenyör Hanri Musul'a gelmiş ve seçimi yapmak üzere Keldanî Katolik Patrikliği ruhanî sınırları dahilindeki toplam sekiz Mitran Musul'a davet edilmiştir. Ebubekir Hâzim Bey seçimi Patrik vekaletinde bulunan Yusuf Hayyat Efendi'nin kazanacağını düşünmekte, adı geçen de böyle bir beklenti içinde bulunmaktaydı. Papa vekili yapılan seçime müdahale ederek, Yusuf Hayyat Efendi'ye verilen oyları baskı ile geri aldırılmış, bu müdahale sonucu Siirt Mitranı Emmanuel Efendi Patrik seçilmiştir. Bunun üzerine Vali Ebubekir Hâzim Efendi Bâbîâlî'den ve ilgili nezaretten Papa vekilinin müdahalesi nedeniyle seçimin onaylanmamasını istemiştir. Söz konusu itirazı haklı bulunmakla birlikte, Monsenyör Hanri'nin Emmanuel Efendi'nin Patrik seçildiğini bildirmesinden dolayı Vatikan yeni patriğin seçimini gönderdiği berat ile onaylama yoluna gitmiştir. Öte taraftan seçimi tasdik etmeyen Osmanlı hükûmeti Emmanuel Efendi'ye tayin beratı vermeyi reddetmiştir. Bu durum Vatikan ile İstanbul arasında bir krize neden olmuştur. Osmanlı Hükûmeti Emmanuel Efendi'yi resmen Patrik olarak tanımadığından kendisiyle yapılan yazışmalarda Mitran unvanıyla hitap etmekte, ancak fiilen makamı işgal eden Emmanuel Efendi İstanbul ile yazışmalarını Patrik unvanı ile göndermekteydi. Emmanuel Efendi atama beratını alabilmek için Fransa'nın Musul konsolosu aracılığı ile İstanbul'daki Fransa sefaretinden yardım istemişse de o tarihte

25 Mitran=Metropolit veya Episkopos

talebine arzu ettiği karşılığı bulamamıştır²⁶. Nitekim Fransa sefaretinden istediği yardımı alamayan Emmanuel Efendi yukarıda bahsedildiği üzere Almanlardan yardım istemiştir.

İstanbul ve Roma'dan gelen tüm bu bilgilerle paralel olarak Lorando alacaklarının henüz bir neticeye ulaşamamasını müteakip 26 Ekim 1901 tarihinde yeni talepleri İstanbul'a gönderen Delcassé, Fransa Deniz Bakanlığı'ndan da Midilli'ye yapılacak harekât için hazırlanılmasını istemiştir. 28 Ekim günü Deniz Kuvvetleri Amirali verdiği cevapta bu harekâtı onayladığını belirterek 48 saat içinde donanmanın hazır olacağını iletmiştir.²⁷

Delcassé 29 Ekim'de Bapst'a gemilerin ertesi gün Toulun'dan ayrılacağını haber vermiştir. Delcassé bu süreçte Fransa'nın tavrını şu cümle ile tarif etmiştir: “*Eğer Bâbîâlî, gemilerin hareket edeceğinden haberi olsun olmasın varış noktalarına ulaşana kadar hâlâ Lorando meselesini halletmezse onlara sadece şunu belirtiniz ki bize bir cevap verene dek, hiçbir zaman olmadığı kadar şimdi bağlı olduğumuz genel çıkarlar hususunda yetkililerden gelen tehditlere karşı içinde bulunduğumuz onurlu davranışlarımız haklarımıza saygı gösterilmesi için bizi hazırlıklara yöneltmiş ve geleceği garanti altına almak için taleplerde bulunmamıza sebep olmuştur*”

Delcassé, aynı telgrafta Bapst'a, Osmanlı Devleti'ne verilmesi gereken notaya dair “*Bâbîâlî'nin samimiyetsizliği ile tekrar böyle bir gecikme ile karşılaşılırsa isteklerimizin artmasına sebebiyet vererek, daha önce aldığımız önlemlere başvurmak zorunda kalacağımızı ekleyiniz*” talimatını vermiştir.²⁸ Aynı gün Bapst, Sultan'ın tutumunun devam etmekte olduğunu, yapılması gerekenleri erteleyerek borç ve avans temini konusunda hiçbir girişimde bulunulmadığını ve böylelikle Fransa'nın taleplerini hafifletebileceğini düşündüğünü

26 Ebubekir Hâzim Tepeyran, *Hatıralar*, Yay. Haz. Faruk Ilıkan, İstanbul: Pera Yayınları 1998², s.374-381.

27 MAE, Politique Etrenge, VII, s., 130.

28 DDF, 1901-1911, No: 462, s. 546.

bildirmiştir. Bapst'a göre II. Abbdülhamid'i böyle davranmaya Münir Bey ve çevresindekiler sevk etmekteydiler.²⁹

Fransa'nın Midilli'yi İşgal Edeceğini Avrupa Başkentlerine Bildirmesi

Fransa'nın Midilli'yi işgal edeceğinin İstanbul'a bildirilmesinin ardından Delcassé Fransa'nın Washington, İtalya, Viyana, Berlin, Londra ve Petersburg'da bulunan elçiliklerine 30 Ekim'de üç talebin de yer aldığı bir telgraf yollamıştır. Burada Fransa'nın daha önce Osmanlı Devleti'nden çözülmesini talep ettiği limanlar meselesinin hallolunduğu belirtilerek, Tubini alacakları konusunda uzlaşmaya varılmışsa da Osmanlı Devleti'nin bundan kurtulmanın yollarını aradığı ve Lorando alacakları konusunda hiçbir neticeye ulaşamadığı ifade edilmiştir.

Delcassé aynı telgrafta tüm elçilere *“Eminim ki Avrupa Devletleri içinde bulunduğumuz şartların sonucu olarak böyle bir davranışta bulunmamızı anlayışla karşılayacaklardır. Bu doğrultuda Akdeniz’de bulunan deniz kuvvetlerimizin başında bulunan Amiral Caillard, komutasında bulunan bir birlikle beraber bugün kendisine verdiğim görevi yerine getirmek üzere yola çıktı. Amiralden ilk bilgileri aldığım zaman size de bildireceğim ki bu sayede bulunduğunuz yerlerde ilgili açıklamaları yapabilirsiniz”* talimatını vermiştir.³⁰

Fransa donanmasının işgal emri ile Midilli Adası'na doğru gideceğinin Delcassé tarafından Bapst'a ve Avrupa'daki tüm elçiliklere bildirilmesinin ardından Nabi Bey haber ajanslarından edindiği bilgiye dayanarak 31 Ekim'de Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta, amacı gizli olmak suretiyle donanmanın Akdeniz'e doğru yola çıktığını bildirmiştir.³¹ Aynı gün Münir Bey Hariciye Nezareti'ne, Fransızların

29 DDF, 1901-1911, No: 461, 545; MAE, Politique Etrangere, VI, s. 138; MAE 166PO/E/91.

30 DDF, 1900-1901, No: 53, 45

31 BOA, HR. SYS., 430-8.

Amiral Caillard'ın komutasında üç zırhlı ve iki kruvazör-
den oluşan bir filoyu Akdeniz'e göndereceğini Fransız bası-
nından öğrendiğini iletmiştir. Ayrıca daha sağlıklı malumat
almak üzere Paris Şehbenderi Cemil Bey'e gerekli talimatı
verdiğini de eklemiştir.³²

Fransız donanmasının yola çıktığına dair haberlerin ar-
dından Nabi Bey, 1 Kasım'da İstanbul'u daha detaylı bilgi-
lendirmiştir. Donanmanın çıktığına dair yapılan haberlerin
teyit edildiğini bildiren Nabi Bey, rotasının gizli tutulmakla
beraber harekâtın Osmanlı Hükûmeti'nin tutumuna bağlı
olacağını söylemiştir. Aldığı duyumlara göre, iki bin kadar
askerin yer aldığı donanma bir el koyma harekâtında bulu-
nabilirdi.³³ Nabi Bey aynı gün, Fransız donanmasının geri
çağırılarak Toulun'a demirlediğini bildirmiştir.³⁴ Diğer bir
telgrafında ise donanmanın geri çağırılmasının basında ve si-
yaset çevrelerinde tepki ile karşılandığından dolayı Akdeniz'e
tekrar çıkması yönünde emir verildiğini ifade etmiştir. Pek
çok defa Fransız Hükûmeti'nden malumat talep etmesine
rağmen taleplerinin karşılıksız kaldığını da eklemiştir.³⁵ Di-
ğer taraftan Bapst, aynı gün Delcassé'ye gönderdiği telg-
rafta Lorando meselesinin çözüme kavuşturulduğuna dair
haberi yaymak üzere Yıldız'daki telgrafhaneye alimat verdi-
ğini belirterek, bu yalan iddia karşısında talimat istemiştir.³⁶

Delcassé'nin Bapst'a Fransa'nın yeni taleplerini bildirme-
sine rağmen bu konuda Osmanlı Devleti'ne 1 Kasım itiba-
riyle bir nota verilmemiştir. Nitekim aynı gün Yıldız'a Tev-
fik Paşa ve Münir Bey imzası ile verilen yazıda Fransa'nın
daha önceki talepleri olan Rıhtımlar, Adapazarı bataklıkları

32 BOA, Y. PRK. HR., 31/65, Lef 3.

33 BOA, HR. SYS., 430/8.

34 BOA, HR. SYS., 430/8.

35 BOA, HR. SYS., 430/8.

36 DDF, 1901-1911, No: 466, s. 549; Ministère Affaires Etrangères, Politique
Etrangère, Turquie, Dossier General Relations Avec Les Puissance, VIII,
Question D'orient Differend Franco-Turc IV, 1-10 Nov 1901, s. 3; MAE
166PO/E/91; MAE, Politique Etrangère, VIII, s. 5; MAE 166PO/E/539; M.
Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 693.

ve Tubini meselelerinin çözüldüğü, geriye sadece Lorando meselesinin kaldığı belirtilerek, Fransa'nın donanma yol-lama sebebinin Lorando alacaklarının çözülmemesi nede-niyle olabileceği yorumu yapılmıştır.³⁷

Bu sırada İstanbul'daki Rus Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne verilen nota da Mabeyn'e ulaştırılmıştır. Notada Osmanlı Hükûmeti'nin meselenin çözümünü ertelemesinin Fransa'yı yaptırım uygulamaya zorladığı, artık herhangi bir müsamahanın gösterilmeyeceği ve kesin bir çözümün talep edileceği bildirilmiştir. Bu notayı Yıldız'a ileten Tefvîk Paşa, Rus Sefaretinin iki saat içerisinde cevap beklediği bilgisini de paylaşmıştır.³⁸

Fransız Donanmasının Yola Çıkmasının Osmanlı Devleti Üzerinde Etkileri

Rus sefaretinin 1 Kasım'daki notasıyla aynı gün sadır olan iradesinde II. Abdülhamid "*Fransa tarafına bir güne münasebetsizlik zuhura gelmemek zımnında*" tedbir alınması istenmiştir.³⁹ Ardından Lorando alacaklarının 344.488 lira olarak kabul edildiği Meclis-i Mahsus kararını onaylamış-tır. Fransa donanmasının yola çıktığına dair haberin alın-dığının belirtildiği iradede Fransa'nın teşebbüsü karşısında "*şuna buna ait bulunan ve cülus-ı hümayun-ı hazret-i hi-lafet-penahiden evvel vaki ve hesabâtı gayet karışık olan bir akçe maddesinden dolayı işin böyle donanma irsali ve devle-teyn arasında münasebat inkıtâı şekli aldırması gibi pek zi-yade mucib-i teessüf-i âli ve adeta korsanlık denilmeğe şayan olan ahvâl binanen bi'z-zarure ve maât-teessüf mazbata-i mezkûre mucibince muamele-i lazımenin*" icra edilmesi is-teniyordu.⁴⁰

37 BOA, Y. PRK. HR., 31/66, Lef 4.

38 BOA, Y. PRK. HR., 31/66, Lef 1.

39 BOA, İ. HUS., 91/30.

40 BOA, İ. DU'İT., 140/29, Lef 1.

Karar aynı gün Sadaret tarafından Fransız maslahatgüzârına bildirilecek ancak bu sözün hayata geçirilmesi için hiçbir teminat gösterilmediği gerekçesiyle Fransız hükûmetinin tezkireden memnun olmadığı anlaşılabacaktır. Maslahatgüzâr Bapts Hükûmetinin, askıda olan diplomatik ilişkiler tekrar başlamadan önce muhafazaya her zamandan fazla ihtiyaç duyduğu hukuku ve çıkarlarına, Osmanlı hükûmeti tarafından “vahim” bir biçimde gösterilen nakısa karşısında bazı teminat elde etme görevi olduğunu bildirecektir. Bu ifadelerde Fransız donanmasının teminat olarak girişeceği işgalde kararlı olduğu sofistike bir şekilde saklanmıştı. Teminat isteyen Fransız Dışişleri’nin bir taraftan da sonraki gün gündeme getireceği bir dizi talebi önleyecek bu adımı geciktirmeye çalıştığı olayların gelişiminden anlaşıyor.

Verilen iradenin ardından Sadaret Hariciye Nezareti’nden, Lorando borcunun kabul edildiğine dair kararın Fransa Sefareti’ne bildirmesini istemiştir.⁴¹ Nitekim Tevfik Paşa Bapst’a 344.488 liranın kabul edildiğini, bu yönde iradenin de sadır olduğunu ve ödemenin en kısa sürede yapılacağını bildirerek, Delcassé’nin gelişmeden haberdar edilmesini istemiştir.⁴² Ayrıca Paris’te bulunan Nabi Bey’den ödemenin en kısa sürede yapılacağını Delcassé’ye ivedilikle iletmesini istemiştir.⁴³ Bapst ise Tevfik Paşa’ya hızlıca cevap vererek, gerekli teminatlar verilmediği sürece sorunun çözülmüş adedilemeyeceğini söylemiştir.⁴⁴

Tevfik Paşa ve Münir Bey’in diğer meselelerin halledilip sadece Lorando meselesinin kaldığına dair düşünceleri Fransa Hükûmeti tarafında daha farklı değerlendirilmekteydi. Sefaret Müsteşarı Bapst Hariciye Nezareti’ne verdiği cevapta “*hallolundu*” denen hususlara değinmekteydi. Buna

41 BOA, HR. H., 437.

42 BOA, HR. H., 437, vr. 113; BOA, Y. A. HUS., 421/74, Lef 3; MAE, Politique Etrangere, VIII, s. 34.

43 BOA, HR. H., 437, vr. 118.

44 MAE, Politique Etrangere, VIII, s. 35.

göre Fransızlar, Lorando matlubatı için 344.488 Osmanlı lirası ödenmesinin Hükûmetçe kabul edildiğini bildiren sadaret tezkiresini kabul etmemektedirler. Bu sözün hayata geçirilmesi için hiçbir teminat gösterilmediğini ileri süren Fransız hükûmeti tezkireden memnun değildi. Dersaadet Rıhtımları, Adapazarı bataklıkları ve Tubini matlubatı hakkında daha önce verilen ve Osmanlı memurları tarafından sürekli ertelenerek henüz hayata geçirilmemiş olan tebligat hatırlatılarak, Lorando meselesi için verilen tezkirenin de aynı akıbete uğramasını engelleyecek hiçbir güvence olmadığını ileri sürmektedirler.

Fransa sefaret müsteşarı Bapst hükûmetinin, askıda olan diplomatik ilişkiler tekrar başlamadan önce muhafazaya her zamandan fazla ihtiyaç duyduğu Fransa hukuku ve çıkarlarına Osmanlı hükûmeti tarafından “*vahim*” bir biçimde gösterilen nakısa karşısında bazı teminat elde etmekle görevli olduğunu Osmanlı Hariciyesine bildiriyordu.⁴⁵

Bapst 2 Kısım’da Delcassé’yi, Osmanlı Hariciye Nezareti’nden aldığı mektuptan haberdar ederek, deniz harekâtının durdurulması için Sultan ve Bâbıâli’nin Fransa’nın taleplerini yerine getirmeyi kabul ettiklerini bildirmiştir. Mektup kendisine ulaştığı sıralarda Bâbıâli, Fransa’nın Osmanlı Devleti’nin girişimlerini kabul ettiğine dair Avrupa’da haberler yaymaya başlamış ve bunu yabancı misyonlara da ulaştırmıştır. Bu davranış ile deniz harekâtının itibarsızlaştırılmaya çalışıldığını vurgulayan Bapst, Hariciye Nezareti’ne verdiği cevapta Lorando alacakları ile ilgili hiçbir detayın belirlenmemiş olduğu ve 26 Ekim tarihi ile yeni taleplerinin bulunduğunu bildirdiğini beyan etmiştir.⁴⁶ Öte yandan Bapst aynı gün, Osmanlı Hükûmeti ile mektepler konusunda anlaşıldığını Fransa’ya iletmiştir. Telgrafın ekinde Fransa himayesindeki okullarının tanınmasının resmen kabul edildiğine dair yazı da su-

45 BOA, Y. A. HUS., 421/74, Lef 2; BOA, Y. PRK. HR., 31/100, Lef 1.

46 DDF, 1900-1901, No: 54, s. 47; MAE, Politique Etrenge, VIII, s. 17; MAE, 166PO/E/539.

nulmuştur. Yapılan anlaşmaya göre Fransa Sefareti açılması düşünülen okulun idari ve öğretmen kadrosunu önceden Bâbîâlî'ye bildirecek ve Osmanlı Hükûmeti iki ay içerisinde itiraz etme hakkına sahip bulunacaktı.⁴⁷ Fransa Hükûmeti Osmanlı Devleti'nin donanmanın ayrılmasının ardından takıncacı tavrı yakından izlemekteydi. Nitekim taleplerinin kabul edilmesi halinde harekâtın seyri de ona göre belirlenecekti. Bu doğrultuda 2 Kasım'da donanmaya gönderilen telgrafta görüşmelerin olumlu sürdüğü ifade edilerek, Midilli önüne gelindiğinde gümrüğün ele geçirilmesinden evvel kesin talimatın beklenmesi isteniyordu.⁴⁸

Tevfik Paşa'nın aynı gün doğrudan Delcassé'ye gönderdiği bir telgraftaki ifadeleri donanmasını Osmanlı sularına gönderme teşebbüsünün Fransa'nın doğudaki prestiji açısından değerlendirilmesi hüviyetindedir. Macaristan kamuoyundaki bir habere dayandırılan telgraf şu şekildedir⁴⁹:

"Sayın Bakan,

Fransa'nın bu iki Levanten meselesi dolayısıyla girişmiş bulunduğu deniz harekâtı Macaristan'ın ciddi yayın organları tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bütün bu olayda Fransa'nın konuyu bu kadar hafife almasına anlam verememekte ve Fransa'nın bizzat kendi hataları yüzünden Osmanlı Devleti'nde kendisine karşı beslenen son dostane yaklaşımları da kaybettiğini düşünmektedirler.

Bugün karşılaştığım bir Macar siyasetçi de konu hakkında benimle görüştü. Ona göre Osmanlı Devleti'nin ilk hatası olayların başlangıcında, bir problem vuku bulduğu zaman bunu birçok büyük devletlerle görüşmesiydi, hatta küçük Balkan devletleriyle. Böylece bunlar zaman içerisinde olaylara dahil olup kökenlerinin aynı olmalarını mazeret göstererek Devletin iç meselelerine de karışmaya başladılar. Hâl böyle iken,

47 MAE, Politique Etrenge, VIII, s. 37.

48 MAE, Politique Etrenge, VIII, s. 21.

49 BOA, HR. SYS., 430/8.

Büyük Devletler, Fransa'nın Türkiye karşısında hangi konuda olursa olsun geri adım atmasını doğudaki prestijinin zedelenmesi olarak algılayacaklardı. Prestij meselesinin yanında, arınan haklar konusundaki adaletin yeri çok çok azdır. Mesele ne olursa olsun haklı olmaktadır, mesele gücünün ağırlığını ve istedikleri kadar güç kullanabildiklerini diğer Büyük Devletlere göstermektir. Muhatabımın vardığı sonuca göre, hareket neden gerçekleşiyor, çünkü Osmanlı yirmi yıl önceki donanmasına sahip değil, yoksa güçlü bir donanma olsa hiçbir büyük güç ona karşı bu kadar kuru cesaretle harekât düzenlemeye ne cesaret ne cüret edebilirdi.”

Yukarıdaki ifadeler Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın dönemin uluslararası ilişkilerine, güç siyasetine ve hukuk anlayışına dair bir Osmanlı devlet adamının biraz duygusal üslupla eleştirel bir değerlendirmesinin en özet şeklidir. Çalışmanın ilk bölümünde geniş olarak ele alındığı üzere, dönemin uluslararası ilişkilerinde büyük devletler belirleyicidirler ve sahip oldukları gücü kullanmak noktasında kendilerini herhangi bir hukuk kuralına bağlı görmekten uzaktırlar. Dahası yine bu dönemde gelişme sürecinde olan uluslararası hukuku kendi menfaatlerine göre şekillendirerek, attıkları adımlara meşruiyet sağlayacak bir zemin oluşturmaktadırlar. Aralarındaki rekabet nedeniyle yaptıkları müdahalelerle rakipleri diğer büyük devletlere adeta sahip oldukları kudreti göstermek bunu da prestijlerini korumak şeklinde sunmak çabasıdadırlar. Tevfik Paşa'nın doğrudan Delcassé'ye gönderdiği telgraftaki ifadeler uluslararası sistemi kontrol eden büyük devletlerin askerî yeteneklerinin onları haklı kılan yegâne gerekçe olduğu gerçeğini de ihtiva etmektedir.

Fransız donanmasının harekâtının bir diğer değerlendirmesi bu sırada Paris'te bulunan Nabi Bey tarafından yapılmıştır. 3 Kasım'da gönderdiği telgrafta Fransa Hükûmeti'nin Tubini, Rıhtımlar ve Adapazarı meselelerini

teminat gösterilmemesi nedeniyle tam manasıyla çözüme kavuşmuş kabul etmediğini belirten Nabi Bey, donanma gönderilmesinin gerçek sebebinin aslında bu teminat meselesi olmadığını ifade eder. Nabi Bey'e göre "*Fransa, şarktaki vak' ve haysiyetine oldukça zarar verildiği inancında ve kendisini haysiyetini koruması gerektiği mecburiyetinde görünmektedir*". Ayrıca Fransa Hükûmeti'nin bu yöndeki tavrına bir bahane bulmak ve Meclise karşı mesuliyetten kurtarmak adına mevcut anlaşmazlıklardan tamamen başka talepler ile Osmanlı Devleti'nin karşısında belirmiştir.⁵⁰

Öte yandan Fransa'nın Osmanlı sularına donanma gönderme kararı hakkında *Le Figaro* gazetesinde Davenay imzasıyla detaylı bir makale yayımlanmıştır. Burada Fransa donanmasının 340.000 lira için böyle bir harekâta girişmeyeceği vurgulanarak "*Sultan ile halledilecek başka meseleler var*" denerek Fransa'nın yeni taleplerine dikkat çekilmiş ve gerekçe olarak da "*kapitülasyonlar kullanılmayarak ve suistimal edilerek köhnemiştir. Eğer Fransa'nın haklarına saygı gösterilmiş olsaydı Ermeni katliamı yaşanmamış olur, bölgedeki Hristiyanlar refah içinde olurlardı*" şeklinde yorum getirilmiştir. Davenay, Fransa'nın gerçek niyetini makalenin devamında açıkça ifade etmiştir. Buna göre Osmanlı Hükûmeti Doğu'daki Hristiyanların koruyucusu olan Fransa'nın okullarının haklarına zarar vermektedir. Sultan II. Abdülhamid ise usta olarak idare ettiği diplomasisiyle Fransızları sabırsızlığa ve tahrike sürükleyerek, niyetinden saptırmaya çalışmaktaydı. Bu noktada Fransa donanma göndererek yapması gerekeni yapıyordu. *Le Figaro*'nun aynı sayısında yer alan başka bir haberde ise Sultan'ın donanmanın haberini aldıktan sonra 1 Kasım'da Almanya'ya başvurduğu, 2 Kasım'da ise Lorando borcunu onayladığına yer verilmiştir.⁵¹

50 BOA, Y. A. HUS., 421/88, Lef 2.

51 *Le Figaro*, 3 Kasım 1901.

Le Temps'te yayımlanan geniş haberde ise öncelikle İstanbul'da Havas ajansından 1 Kasım'da gelen bilgiler aktarılmıştır. Buna göre Fransa'nın bir askerî müdahalede bulunabileceği duyurulmaktaydı. Aynı haberde 2 Kasım'da Toulon'dan gelen, donanmanın toplandığı ancak rotasının gizli tutulduğu bilgisi de paylaşılıyordu. Haberin devamında donanma yola çıktıktan sonra Sultan'ın Lorando borcunu halletmek istediği ve ödeme planının oluşturulması durumunda sorunun çözüleceği yazılmıştır. Meselenin bir donanma nümayişine varması ise şu ifadelerle açıklanıyordu: *"Konunun bu noktaya gelmesinde sadece dört talep sebep olarak görülmemelidir. Bunun haricinde Türkiye Fransa'nın isteklerini sürekli ret ediyordu. Bu durum sadece Fransa için geçerli değildir. Tıpkı posta krizi ve demiryollarında Almanların yaşadığı imtiyaz sorunu gibi Bâbiâli problem oluşturmuyordu. Mesela beş sene önce Avrupa Ermenilerle ilgili hiçbir şey yapmadı ve bunun bedelini ödedi. Şimdi Fransa harekete geçti ve kapitülasyonlarını muhafaza etmek istiyor. Fransa'nın notasından sonra Bâbiâli sorunu halletmeyi kabul etti ancak derhal halledilmesi gereken Fransız mektep ve hayır kurumları konusu bulunmaktadır."*⁵² *Le Temps* diğer bir haberde ise *"Mesele Fransa'nın hukuku içindir. Konuya sadece Lorando alacağı olarak bakılmamalıdır. Bâbiâli sorunun halledilmesi için Fransa'nın hukukuna dikkat etmelidir"* ifadeleriyle donanma gönderilmesine verdiği desteği tekrar ederken, Amiral Caillard'ın rotası hakkında henüz malumatın olmadığını duyuruyordu.⁵³

Fransa Hükûmeti'nin talepleri için teminat gösterilmesindeki ısrarlı vurgusu üzerine 4 Kasım günü toplanan Meclis-i Mahsus bazı kararlar almıştır. Dersaadet Rıhtım Şirketi'nin sahip olduğu imtiyazın haklarından istifade etmesine dair daha önce Meclis-i Mahsus'ta alınan karar üzerine irade çıkmış olmasına rağmen şirketin halen bazı

52 *Le Temps*, 3 Kasım 1901.

53 *Le Temps*, 4 Kasım 1901.

talepleri bulunduğu belirtilerek, durumun araştırılması Nafia Nezaretî'ne havale edilmiştir.⁵⁴ Anlaşmaya varılmış olmasına rağmen Rıhtım Şirketi'nin yeni taleplerinin detayları ertesi gün Tevfık Paşa tarafından bildirilmiştir. Tevfık Paşa, daha önce yapılan anlaşmaya rağmen Rıhtım Şirketi'nin yeni taleplerde bulunuyor olmasını kabul edilemez olarak değerlendırıyordu. Rıhtım şirketi ile daha önce varılan anlaşmaya göre şirket bir sene müddetle haklarını muhafaza edecek ve bu süre sonunda Osmanlı Devleti rıhtımları satın alacaktı. Eğer satın alınmazsa şirkete 25.000 lira tazminat ödenecekti⁵⁵. Şirketin bu mukaveleyi değiştirmek istediğini belirten Tevfık Paşa, bunun daha önceki anlaşmanın iptali demek olacağını belirterek, mukavelenin hükümsüz kaldığını ifade etmiştir. Böylelikle mukavele tarihinden itibaren 25.000 liradan isabet edecek tutarın padişah tarafından ödenerek şirketin hukukunu devam ettirmesi kararı alınmış ve bu suret şirketin vekili tarafından da kabul edilmiştir. Eğer ileride şirket Devlet tarafından satın alınmak istenirse tekrar görüşüleceği de belirtilmiştir. Sefaretin rıhtımlar konusundaki taleplerine bu yolda cevap verilmesi için hazırlanan nota II. Abdülhamid'e sunulmuştur.⁵⁶

Meclis-i Mahsus toplantısında görüşülen Adapazarı bataklıkları meselesinde ise arazinin temizlenen kısmı için imtiyaz sahibine ödenecek 27.000 liranın Fenerler hasılatından taksitler halinde verilmesi Maliye Nezaretî'ne havale olunmuştur. Tubini alacakları konusunda 160.000 liranın gelecek Mart ayından itibaren ödenmek üzere her biri 10.000 liralık kambiyyaller halinde 16 ayda tamamlanması ve ileride bir malî muamele olduğu takdirde kalan taksitlerin tek seferde ödenmesi tekrar karara bağlanmıştır. Lorando alacakları konusunda ise bir ödeme planı ortaya konarak;

54 BOA, BEO, 1743/130708; BOA, Y. A. HUS., 437/8, Lef 3; BOA, HR. H., 437; BOA, İ. DUİT., 140/28, Lef 2.

55 Zihni Bilge, *İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi*, İstanbul: Denizcilik Bankası Basımevi 1955², s. 15.

56 BOA, Y. PRK. HR., 31/66, Lef 3.

344.488 liranın Mart 1318 (Mart 1902)'den itibaren Rüsumat Emaneti üzerinden 16 aylık taksitler halinde, aylık 21.530 lira olarak ödenmesine karar verilmiştir. Maliye Nezareti ile Rüsumat Emaneti'nden Lorando ve Tubini alacakları için hazırlanacak kambiyailleri derhal Fransa Sefareti'ne gönderilmeleri istenmiştir. Ayrıca Lorando alacakları konusunda 344.488 liranın ödenmesi için bir *muamele-i maliye* gerçekleştirilerek ödemenin bu gelirden yapılması planlanmıştır. Meclis-i Mahsus kararlarının Fransa Sefareti'ne bildirilmesi Hariciye Nezareti'ne havale edilmiş ve Tevfik Paşa tarafından 5 Kasım'da Bapst'a iletilmiştir.⁵⁷

Fransa Meclisi'nde Yapılan Görüşmeler

Osmanlı Hükûmeti meseleyi Meclis-i Mahsus'ta görüştüğü sırada yaşanan kriz Fransa Millî Meclisi'nde müzakere edilerek, donanma sevki için yapılan oylama lehte sonuçlanmıştır. Meclis'te gerçekleştirilen oturum hakkında Nabi Bey tarafından İstanbul'a bilgi verilmiştir. Sembat, Cochin ve Alleman ile Dışişleri Bakanı Delcassé arasında geçen tartışmalarda milletvekillerinin “*Fransız müdahalesi ve deniz harekâtının amacının Osmanlı Hükûmetini Limanların satın alınması konusunda zorlamak ve birkaç tane özel yatırımcıyı korumak için mi yoksa zedelenmiş Fransız itibarını tekrar kazanmak ve Doğu'da Hristiyanların koruyuculuğunu üstlenmek için mi olduğu*” sorusuna Dışişleri Bakanı Delcassé “*Limanların satın alınması konusunda hiçbir zaman bir baskı yapmadıklarını ve her zaman olduğu gibi sadece Fransızların elinde kalmasını istediklerini*” cevabını vermiştir.⁵⁸ Nabi Bey görüşmeler hakkında 5 Kasım'da yeni bilgiler paylaşıyor, Meclisin 65 ret oyuna karşılık 365 kabul oyu ile ihtiyaç durumunda üç savaş gemisi daha yollama izni verdiğini

57 BOA, BEO, 1743/130708; BOA, Y. A. HUS., 437/8, Lef 3; BOA, HR. H., 437, vr. 123.; BOA, İ. DUİT., 140/28, Lef 2.

58 BOA, HR. SYS., 430/8.

bildiriyordu.⁵⁹ Nabi Bey aynı gün gönderdiği diğer bir telgrafta Mecliste yapılan görüşmeler hakkında detaylı bilgiyi sunmuştur. Buna göre oylamadan önce yapılan müzakereelerde Fransa'nın çatışma boyunca izlediği politika etraflıca tartışılmıştır.

Yapılan tartışmalarda eleştirilerini dile getiren en önemli isimlerden birisi Marcel Sembat idi. Sembat, daha önce anlaşmazlık hakkında Dışişleri Bakanı Delcassé ile görüşerek 15 Kasım tarihinde etraflıca bir değerlendirme için konunun Meclis'e taşınmasını istediğini ancak donanmanın Toulun'dan çıktığı haberinin alınmasının ardından bu oturumun öne çekilerek 4 Kasım'a alındığını hatırlatmıştır. Konuşmasının devamında donanmanın nereye gittiğinin bilinmediğini vurgulayarak, Hükûmete rotanın Anadolu sahilleri mi yoksa Midilli Adası mı olduğu sorusunu yöneltmiştir. Sembat kürsüye çıkmasının en önemli sebebini donanmanın Meclisin haberi olmaksızın sevk edilmesi olarak ifade etmiştir. Hükûmetin bu doğrultudaki girişimini ise “*meclis-i mebusanın muvafakatini istihsal etmeksizin ilan-ı harb etmek hakkını haizdir demektir*” sözleri ile eleştirmektedir. Ona göre “*ilan-ı harb hakkını haiz olmak ile muharebe vukuunu kuvveyen istelzam edecek hareketde bulunmak beyinde*” herhangi bir fark bulunmamaktaydı.

Sembat Fransız hükûmetinin anlaşmazlığa dair Fransa'nın doğudaki menfaatlerinin Osmanlı Devleti tarafından engellendiği ve Fransa Sefareti tarafından bildirilen alacak meselelerinin çözülmediği açıklamasını gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda daha evvel Hükûmetin Ermeni meselesinde bir müdahalede bulunmadığını hatırlatarak böyle bir sessiz kalışın karşısında Osmanlı Devleti'nin Fransız menfaatlerine sırt çevirmesinin doğal görülmesi gerektiğini savunmuştur. Sembat, Ermeni olaylarında sessiz kalınması sonrasındaki çabaları “*Nüfuzumuz bu suretle duçar-ı halel*

olmuş bulunduğundan Dersaadetdeki sefirimiz Mösyö Constans iade-i nüfuz için son dereceye kadar sarf-ı gayret eylemekte idi” ifadeleri ile açıklamaktaydı. Constans hakkında da yorumlarda bulunan Sembat, kendisinin İstanbul’a sefir tayin edilmesinden evvel Meclis-i Ayan’da kalmasını istediğini belirtmiştir. Çünkü Constans’ın padişah ile gereğinden fazla yakınlık kurduğunu ve bu fikrinde yalnız olmadığını belirterek Avrupâda bu yönde yapılan neşriyatı kanıt olarak göstermiştir. Sembat bundan sonra gündemde olan meselelere değinerek padişahın rıhtımları satın alması durumunda İstanbul’a yapılacak ulaşımda kişilerin ve eşyaların tetkikinde rahatça hak sahibi olacağı konusunda uyarılarda bulunarak, Fransız diplomatların bu konudaki girişimlerini sorgulamıştır.

Sembat Delcassé’ye ilk sorusunu böylece yöneltmekteydi. Bundan sonra Lorando ve Tubini meselesine de değinen Sembat, Delcassé’nin bu konu hakkındaki “*Ben memalik-i şahanede menafîi olan ve hükûmet-i metbuasına müracat eden Fransa tebasını nasıl müdafâ ediyorsam Tubini ile Lorando’yu dahi öylece müdafâa ettim*” sözlerine atıf yaparak, Fransızların hukukunun korunmasında haklı olabileceğini ifade etmiştir. Ancak Sembat’a göre öncelikle Lorando ve Tubini ailelerinin Fransız olup olmadıkları sorgulanmalıydı. Ayrıca Lorando ve Tubini ailelerinin yaptıkları istikraz anlaşmasına değinerek, fahiş faiz taleplerinin sorgulanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu hususta “*Fakat bu gibi istikrazat-ı umumiyede mukaddema % 1 ile Hükûmet-i Seniyye’ye akçe ikraz eden Fransızlar Lorando ve Tubini’den aşağı mıdırlar? Fransa tebasından bazılarının Dersaadet’te Sefarete karşı bazı metalib dermeyen ettikleri halde müracat-ı vakıalarından bir semere hasıl olmadığı bence kaviyyen malum olduğundan Tubini ile Lorando niçin böyle kabul-i müsaadet-kâraneye mazhar oluyorlar bilemem*” şeklindeki eleştirisini yöneltmiş ve Osmanlı Devleti’nden alacaklı olan ve Fransa korumasına alınmayan bazı Fransızları gündeme getirmiştir. Sembat,

gerçekleştirilen donanma nümayişinin Fransa'yı “*gölünç*” bir konuma düşürmemesini umarak konuşmasına son vermiştir.

Sembar'ın ardından söz alan Denys Cochin, Sembar'ın sözlerine katılmakla beraber donanma gönderilmesinin Fransa'nın şan ve haysiyeti adına geç kalınmış bir hamle olduğunu ifade etmiştir. Cochin'in eleştirdiği nokta nümayişin sadece Lorando alacakları sebep gösterilerek yapılmasıydı. Fransa'nın gündeminde öncelikle Ermenilerin Osmanlı topraklarındaki durumu olmalıydı. Fransa'nın müdahalesi söz konusu olduğunda Girit örneğindeki gibi, mutlak bir başarı elde edilebilmekteydi. Cochin bu aşamada sözü Berlin Antlaşması'ndaki bazı maddelere getirerek, Hristiyanların hamisi sıfatıyla bu maddelerde taahhüt edilen ıslahatların hayata geçirilmesi için bir şeyler yapılması gerektiğini söylemiştir.

Cochin Meclis kürsüsünden yaptığı bu ateşli konuşmanın bir bölümünde aslında dönemin büyük güçleri ve onlar tarafından kurulan uluslararası düzenin dünyayı nasıl yönettiklerini özetlemiştir. Cochin'in “*Yirmi seneden beri Avrupa politikası tebdil ederek bi'l-cümle Düvel-i Muazzama daha vasi' müessesat-ı ticariye ve müstâmerat iktisabı politika-sına süluk ettikleri cihetle neşr ve tâ'mim-i medeniyet emrinde müttehiden hareket ettikleri emsali delailiyle müsbettir. Bu kâbilden olarak Hükûmet-i Seniyye'ye karşı Girit lehinde müttehiden hareket ettikleri gibi ahiren Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya münakaşat ve mesail-i şahsiye-i kadimeyi unutarak Çin'de bi'l-ittihad Avrupa medeniyetini müdafaa etmişlerdir. Bu kere dahi bu ittihadın tecdid olunabileceğinde isbata hacet yoktur.*” cümleleri aslında çalışmanın birinci bölümünde ele alınan denge politikası (balance of power) ve büyük güçlerin dünyanın geri kalanına ait ekonomik varlıkları paylaşırken sergiledikleri uzlaşmacı siyasetlerinin kabulünden başka bir şey değildir. Cochin bu durumu ilginç bir şekilde medeniyetin yayılması ve Avrupa medeniyetinin müdafaası

ifadeleriyle süsleyerek, bir süre önce Çin’de olduğu üzere büyük devletlere ortak hareket ederek Osmanlı Devleti’ne bir yaptırım uygulama çağrısı yapmaktadır.

Rusya ve Rusya’nın birbirine ihtiyaç duyan önemli mütefikler olduğunun altını çizerek, Rusların Çin’de bulundukları müdahaleler sayesinde Fransa’nın buradaki misyonerler üzerindeki, nüfuzunun korunmasına hizmet ettiğine dikkat çeken Cochin, konuşmasında Fransa’nın mektep ve mezhep müesseselerine dair talebine değinerek “*Gelelim Şark’a oralarda bulunan mekatib ve müessesatımızın mevcudiyetini tehdit eden bazı iradat-ı seniyyenin şerefsadır olmuş olduğunu görüyorum. Uhud-ı atika mucibince bunların serbesti-i muamelatı temin olunmuş iken yeni irade-i seniyyeler ahkamınca suret-i mahsusada fermanlar ısdarı lazım gelecektir. Gümrük muafiyeti de lagv edilmiştir. Rus mekteplerine mekteplerimizden daha ziyade kolaylıkla fermanlar veriliyor diye biliyorum ki mektepler Tubini ve Lorando bankerlerinden ve rıhtım şirketinden ziyade Fransa nüfuzunu takviye eder.*” ifadeleriyle misyoner müesseseleri konusunun diğerlerinden daha önemli olduğunu vurguluyordu. Bu ifadeler Cochin’in siyasî kimliğini oldukça açık bir biçimde yansıtmaktadır. Kendisi Katolik sağ görüşe sahip bir milletvekiliydi ve Meclis’te Katolik Parti’nin sözcüsü olarak öne çıkmıştı. Dinî eğitim özgürlüğü ve Katolik cemaatleri savunan konuşmaları ile ünlenmişti.

Konuşmasında Almaya’ya da sataşan Cochin’in bu cümleleri alkışlarla kesilecektir: “*Bunun üzerine artık Hükûmet-i Seniye’yi korkutmak ve Fransa’nın kendi işlerini unutup kaviüş-şekime dostlarımızın politikasına ititba’ etmekte olduğunu dedirtmemek için hareket etmeliğimiz zamanı gelmiştir. İşte bunun için sefain-i harbiyemizin bagtaten hareket etmesini alkışladım. Süfün-i harbiyemiz Girit seferinden henüz istirahat eder etmez Çin’e gönderilmiş ve oradan gelir gelmez kendisine nereye sevk olduklarını bilmedikleri diğer bir vazife tahmil olunmuştur. Donanmamızın sebeb-i sevki ne olur ise olsun*

Fransa'nın kimseyi incitmeksizin ve mahaza kimse ile istişare etmeksizin ve ale'l-husus Hükûmet-i Seniyyeye lüzumundan ziyade mudara eden ve memalik-i şahanede menafi-i ticariye-i azimesi bulunan Almanlarca husule gelecek hayretten de tevehbüs eylemeksizin kendi işlerini görmeğe teşebbüs etmesi şayan-ı iftihar dır." Cochin konuşmasının devamında, Fransa'nın kimseyi incitmeksizin kendi işini görmesinin ve donanmayı çıkarmasının memnuniyet verici olduğunu ifade ederek "*Fakat uhud-ı atıkayı tekrar okuyalım da Fransa'nın bayrağını birinci safı i'la edelim. Ve haiz olduğumuz hukuku iade edelim. Sonra da düvel-i saireye diyelim ki "işte biz muamelat ve muahedatla haiz olduğumuz hakk-ı takaddümü istimale gidiyoruz. Acaba siz Ermeniler hakkında ıslahat icrasını mutazammın olan muahedeye vazi-i imza olduğunuz cihetle taahhüdünüzü icra edecek misiniz"* sözleri ile verdiği desteği yinelemiştir.

Mösyö Cochin'den sonra kürsüye çıkan Mösyö Alleman Çin'de yapılan baskıların şimdi Şark'ta yapılmakta olduğunu belirterek, müdahaleyi desteklemiştir. Eleştirdiği nokta ise Fransa'nın müdahale sebebi olarak ödenmeyen Lorando ve Tubini alacaklarının gösterilmesidir. Aksine müdahalenin insaniyet namına yapıldığının belirtilmesi gerekirdi.

Fransa'nın birtakım isteklerini baskı yoluyla yaptırmak adına Osmanlı sularına donanma göndermesi üzerine Meclis'te Cochin ve diğer sol görüşe sahip milletvekillerinin konuşmalarında, basındaki kimi değerlendirmelerde ve olaydan sonra yapılan bazı yayınlarda yöntemin sorgulanması yerine Hükûmet tarafından donanma sevkı için gösterilen sebepler üzerinde durulmuştur. Bu konuda görüş beyan eden çevrelerin ısrarla savundukları konu Fransa'nın bazı maddî menfaatlerin temini için değil de Osmanlı Ermenileri lehine bir müdahalede bulunmak gerekçesiyle böyle bir harekete girişmiş olması gerektiği idi.⁶⁰

60 Bu görüşü savunanlardan biri de Andre Mater'dir. 1906'da yayınlanan *L'alliance Russe* adlı eserinde Fransa'nın 1901'deki donanma sevkini ısrarla Ermeniler lehine yapılan bir operasyon olarak görme eğiliminde olan

Bu konuşmaların ardından Dışişleri Bakanı Delcassé kürsüye çıkmış ve Hükûmetin söz konusu politikalarının gerekçelerini açıklamıştır. Öncelikle Ermeni Meselesi'nde müdahil olunmadığı yönündeki eleştirilere karşı “*Üç seneden beri Ermeni işlerini nazar-ı ehemmiyetden dūr tutmadım. Hatta Ermeniler dahi hareket-i vakıamın tesiratını bi'd-defaat tasdik etmişlerdir. Ben cümle-i vezaiîmden olduğu üzere Fransa'nın memalik-i ecnebiyedeki menafi-i maddiyesini müdafaa etmekle, Fransa'nın menafi-i maneviyesiyle teamülatını da suret-i mütesaviyyede nazar-ı ehemmiyete almışumdır*” sözleriyle savunmada bulunmuştur. Esasında bu uzun konuşma yaşanan çatışmanın birinci aktörü olan Delcassé'nin konuyu kendi cephesinden bir değerlendirmesi olması bakımından etraflıca değerlendirilmelidir. Milletvekillerinin donanma gönderilmesi haberinin neden meclisten gizlendiği sorusuna verdiği cevap da bu bakımdan ilginçtir. Bunun için iki sebep öne sürmüştür. Birincisini Meclis'in Hükûmetin bu kararını engellemesinin önüne geçmek olarak ifade etmiştir. İkinci gerekçe ise henüz sevk aşamasında donanmanın rotasının tam olarak belirlenmemiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Fransa için başında donanma göndereceği Osmanlı toprağını tam olarak belirlemediği için. Delcassé'ye göre, menfaatlerinin engellenmesi karşısında daha önce görülmediği kadar sessiz kaldıktan ve adaletin yerine getirilmesine epey zaman özen gösterdikten sonra Fransa'nın yapmaya çalıştığı şey basit itirazlar dışında başka şeyler de yapabileceğini göstermekten ibaretti.

Daha sonra talep olunan konulara değinen Delcassé, çatışma konusu olan üç maddeden ilk olarak rıhtımlar konusunda yapılan girişimlere dair açıklamalarda bulunmuştur.

yazar, Fransa'nın o tarihteki tek müttefiki Rusya'nın Ermenilerin Fransa tarafından himaye edilmesini istemediğinden, politika değiştirdiğini savunarak Rusya'yı suçlamıştır. Mater'e göre Rusya'nın İstanbul'daki elçisi Zinoviev doğrudan Fransa'nın taleplerini destekleme konusunda çekimser kalmıştır ve Midilli işgali sürecinde Fransa'yı adayı kısa sürede terk etmeye zorlamıştır: Andre Mater, *L' Alliance Russe*, Paris 1906, s. 20-23.

Delcassé'nin "Bunlardan biri malum olduğu veçhile bir Fransız şirketi tarafından inşa olunan Dersaadet Rıhtımları işidir. Fransa hükûmetinin mezkur rıhtımları cebren iştirâ ettirmek için nezd-i Babîâlî'de bazı teşebbüsatda bulunduğu zannolunuyor. Hâlbuki hakikat böyle değildir. Rıhtım imtiyazının iştirâsı için Dersaadet'de müzakerat icra olunduğu veya olunmak üzere bulunduğu Hariciye Nezareti'nce istihbar edilmesi üzerine geçen Haziran'ın yirmi üçü tarihinde Dersaadet Sefirimize bir telgrafname irsal ederek istizah-ı madde etdim. Sefir-i müşarun-ileyh cevabında zat-ı hazret şebriyarinin takriri bize ait olmayan bazı esbaba mebni rıhtımları iştara buyurmak niyetinde bulunduklarını beyan etmiş olduğundan derhal Sefirimize Memalik-i Şarkiyede Fransa nüfuzunun muhafaza ve matlubumuz olduğundan bahisle Fransa namını haiz bir şirketin bu suretle zail olmasına nazaran işe böyle bakılmakta olduğunu ve icrasına mani olamayacağım bu muamele neticesiz olduğu halde hiç olmaz ise müddet-i imtiyazı zarfında rıhtımların gerek icar suretiyle ve gerek imaneten Fransızlar tarafından idare olunmasını ve işletilmesini istihsal için sarf-ı gayret etmekliğimiz lazım geldiğini işar eyledim." İfadesinden aslında Rıhtımların Fransız kontrolünden çıkmasını istemediği açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim Constans ile bu noktada yaşadıkları açık bir çatışmaya varan fikir ayrılığı bazı çalışmalarda dile getirilmiştir⁶¹.

Fransa'nın Doğu'daki çıkarları açısından Delcassé en kötü ihtimalle Rıhtım Şirketi'nde Fransa'nın haklarının muhafaza edilmesi gerektiği talimatını verecektir. Rıhtımlar mevzusunda Şirketi ve Sultan II. Abdülhamid'i ikna edemediğini ifade eden Delcassé, tarafların görüşmeleri devam edip uzayınca Rıhtım Şirketi, imtiyaz fermanından kaynaklanan birtakım haklarını kullanmak ve çalışmalar yapmak isteyince bunun Osmanlı hükûmeti tarafından engellendiğini ifade etmiştir. Bu engelin bir neticesi olarak Rıhtım Şirketi

61 Bruce Fulton, "France's Extraordinary Ambassador: Ernest Constans and the Ottoman Empire, 1898-1909", s. 695.

Fransa Hükûmeti'nin konuya müdahale etmesini istemiştir. Bu durumu Delcasse kendi cümleleriyle “*zat-ı şevket-i hazret-i padişahî Rıhtımları iştirâ buyurmak arzusunda bulundukları cihetle kıymet-i iştiraya tezyid edecek suretde amelîyat icrasına ve masarîf ihtiyarına hacet kalmadığından bir müddet intizar etmesi lazım geldiğini şirket-i mezkûreye beyan etmiştir. Şirket intizar etmiş ise de aradan birçok müddet mürur ettiğinden Fransa Hükûmeti'ne müracatla rıhtımların canib-i Hükûmet-i Seniyyeden iştirası meselesinde muavene-tini talep etmiştir.*” şeklinde açıklamıştır.

Delcassé'nin konuşmasının aşağıdaki bölümü esasında Osmanlı Devleti'ndeki Fransız yatırımlarının önemi ve 20. yüzyıla girilirken diğer devletler tarafından maruz kaldığı rekabetin sebep olduğu endişenin bizzat dönemin Dışişleri bakanının anlatımıyla değerlendirilmesi olması bakımından kayda değerdir. Nitekim Delcassé eğer herhangi bir müdahalede bulunmak noktasında Fransa hükûmetinin pasif davranması halinde söz konusu rekabeti de hatırlatarak Fransız çıkarlarının önemli bir zarar göreceğini tüm açıklığıyla Meclis kürsüsünden ifade etmiştir. “*Hükûmet bu babda izhar-ı zaaf etmiş olsaydı Şirketteki bütün teşebbüsâtımız Bâbiâli ile memurin-i Osmaniye'nin hareket-i keyfiye veya hasımanele-rine maruz kalırdı. Teşebbüsât-ı mezkûre ise cüz'iyat kabilinden olmayıp Beyrut-Hama, Mersin-Adana, Mudanya-Bursa, Yafa-Kudüs-i şerif, İzmit-Kasaba, Dersaadet-Selanik demiryollarıyla Cebel-i Lübnan tramvayları gibi (4800 kilometrelik bir şebeke-ibin yedi yüz yetmiş sekiz kilometresini Fransızlar işlemekte oldukları halde diğer ecnebilerin işletmekte oldukları demiryolunun tûlûbin iki yüz kırk sekiz kilometreye bağlıdır) teşebbüsât-ı cisimeden ibarettir. Bunlardan maada Beyrut, Ereğli limanları Dersaadet, İzmir ve Selanik rıhtımları ve Bank-ı Osmanî ve Fenerler idaresi Fransızların cümle-i müessesatındandır. Velhasıl düvel-i muazzama-i sairenin küll-i yemv tezayüd eden rekabetlerine rağmen Fransızların mevkii asla tenezzül etmemiştir. Bunu burada yine tekrar ediyorum.*”

Çünkü Fransa'da daima ecnebilerin terakkiyatı mevzu-ı bahis edilmek isteniliyor.” şeklindeki konuşmasında Fransa'da mevcut olan; Osmanlı topraklarındaki Fransız sermayesinin Alman rekabeti karşısında gerilediği şeklindeki algıyı da eleştirerek Fransızların konumunda bir değişiklik olmadığını güçlü bir şekilde vurgulamıştır⁶². Rıhtımlar konusundaki müdahalenin Şirkete yardım etmenin ötesinde olmadığını ama yine de güçlü bir şekilde gerçekleştirildiğini ifade eden Delcassé, Osmanlı Hükûmeti'nden, Rıhtım Şirketi'nin sahip olduğu imtiyazlardan kaynaklanan haklarını kullanmasının önünde engel çıkarmamasını istediklerini söylemiştir.

Delcassé, rıhtımlar meselesinin ardından Lorando ve Tubini konusuna değinmiştir. Bu konuda Sembat'ın eleştirilerine cevap vererek, istikraz sözleşmesinin yapıldığı tarihte Osmanlı Devleti'nde faizlerin % 12 seviyesinde seyrettiğini ifade etmiştir. Konuşmasının Lorando-Tubini alacaklarını ele alan bölümü şu şekilde açmıştır: “*Lorando ve Tubini namıyla maruf olan diğer iki mesele ise Fransız matlubatından ibarettir. Matlubat-ı mezkurenin sıhhati mehakim-i Osmaniye'nin mukarreratıyla sabitdir. Bu babda eslafım gibi bana da müracaat vukubulunca Bâbîâlî'ye “imzanızla mûmza olan senedata riayetle mehakiminizin mukarreratını icra ediniz” dedim fakat bu sözleri kemal-i şiddetle söyledim. Çünkü mehakim-i Osmaniye'den Lorando veresi lehinde sadır olan ilamat nazar-ı itibara alınmadığı halde verese-i merkume aleyhinde olan mukarrerata riayet edilmek isteniliyor idi. Meblağ-ı müstakrazanın esasen yüz bin liradan ibaret iken bilahire bir milyon sekiz yüz bin liraya balığ olduğu ve faizin yüzde on beş ve on iki raddesinde bulunduğu makam-ı itirazda dermeyan*

62 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren ülkelerinin Osmanlı topraklarındaki yatırımların oranlarının ve sahip oldukları sermayenin Alman sermayesi karşısında gerilediğine dair kanaat sadece Fransızlara mahsus değildir. İngilizlerde de böyle bir kanaat söz konusudur: Metin Ünver, “Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz Ticaretinin Almanya Karşısında Gerilemesi Tartışmaları Bağlamında İstanbul'da İngiliz Erkek Lisesi'nin Kuruluşu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, Erzurum 2018, s. 375-414.

edildi. Fakat ikraz ve istikraz tarihinin bin sekiz yüz yetmiş beş senesi olduğunun nazar-ı dikkatten dûr tutulmamasını ve tarih-i mezkurda Cezayir’de faiz-i nizamının yüzde on iki-raddesinde bulunduğu derhatır edilmesini Meclisden rica ederim.” Nitekim bu ifadelerden özellikle “fakat bu sözleri kemal-i şiddetle söyledim” kısmı oldukça önemlidir. Önceki bölümde geniş bir şekilde ele alındığı üzere Delcassé dış politika konusuna daha siyasete atılmadan, gazetecilik hayatında fazlasıyla alaka göstermişti. Milletvekili olduktan sonra da Fransız Millî Meclisi’nde dış politikaya dair ateşli ve etkili konuşmalar yapmıştır. Kendisi Fransa’nın etkili bir dış politik çizgi takip etmesini savunuyordu. Dışişleri Bakanı olduktan sonra uzun süredir savunduğu bu yaklaşımı yani dış politikada sert bir üslup uygulamayı benimsemiştir. Bu üslup 1901 Osmanlı-Fransız çatışmasına oldukça yansımıştır.

Delcassé, Lorando alacakları konusuna başlangıçta Fransa’nın dahil olmasını çok da tasvip etmediğini belirttikten sonra konunun geçirdiği safhayı genel olarak özetlemiştir: “Bin sekiz yüz doksan yedide Fransa’nın Dersaadet sefiri aldığı talimata binaen ihtimal ki üçüncü defa olarak Bâbiâli’ye irsal etmiş olduğu takrirde Lorando matlubatının bir milyon yedi yüz doksan iki binliraya baliğ olduğunu ve Bâbiâli canibinden asar-ı hulusi-i niyet izhar edildiği takdirde tenzilat icrası için ashab-ı matlubat nezdinde ısrar edeceğini beyan eylemişti. Filhakika dayinler meblağ-ı mezburun bir milyon beş yüz bin lirasından vazgeçerek, hemen temin eylemek şartıyla resûlmal ve faiz olarak iki yüz elli üç bin liraya kail olmuşlar idi. Geçen sene dahi dayinler o zamandan bugüne kadar cereyan eden faiz-i nizamiden dolayı külli teza-yüd etmiş olan meblağ-ı mezburla iktifa edeceklerini beyan etmişler idi. İşte Bâbiâli’den talep olunan meblağ-ı mecmu deynin yüzde beş yüz nisbetinde tenzil edilmiş bir miktarıdır. Gerek Lorando ve Tubini müddeiyatını ve gerekse Rıhtım Şirketi’nin şikâyetini bir hüsn-i neticeye istihsal hakkındaki

*arzumuzu ifham edecek bir suretde Bâbîâli'ye tebliğ eyledim. Ol vakit Bâbîâli mezkur üç meselenin her biri için alakadara-
nın hoşnudisini mucib olacak derecede bir suret-i tesviye akdini
taht-ı karara almıştır ki ferdası günü suver-i tesviye-i mezbure
kaleme alınarak Hariciye Nazırı Paşa hazretleri tarafından
dahi imza edildikten sonra Fransa sefirine teslim edilecek idi.
Ferdası suver-i tesviye kûşe-i nisyana atılmış ve taban tabana
zıt diğer suver-i tesviye akdi teklif olunmuştur. Böyle bir fikre
mübteni olan müzakerata devam etmek Fransa hükûmeti için
gayr-ı münasip olduğundan, Hükûmet-i Seniyye'ye ittihazına
sebebiyet verdiği zarurî bir tedabirin netayicini teemüle mey-
dan bırakarak onunla münasebat-ı resmiyeyi kat eyledim.”*

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere 1897 sonrasında Lorando ve Tubini alacakları başta olmak üzere Dersaadet Rıhtımları konusu dahil 1901 çatışmasının temelinde bulunan üç konu taraflar arasındaki diplomatik ilişkilerde giderek artan bir ağırlığa sahip olmaya başlamıştır. Söz konusu çatışmanın diplomatik bir krize dönüşmesi ise Delcassé'ye göre Bâbîâli'nin önce her üç iddiayı da Fransa'nın istediği şekilde çözüme kavuşturmayı kabul edip, konuyu resmiyete dönecekken, bir gece sonra bundan vazgeçmesiyle olmuştur. Yine Delcassé'ye göre işte bu vazgeçme durumu üzerine Fransa resmi ilişkileri kesme yoluna gitmiştir.

Delcassé, diplomatik ilişkilerin kesilmesini ise *“İnkıta-ı münasebat Fransa hükûmetinin kendisine verilen sözü kemal-i ciddiyetle telakki ettiğini, vukubulan taahhüdata riayet edilmek arzusunda bulunduğu ve fakat taahhüdat-ı mezkurenin icrasını talep etmek zamanını kendisi tayin etmek hakkını muhafaza eylediğini sarahaten mutazammın idi”* sözleriyle değerlendirmiştir. Delcassé göre ilişkileri kesmek için ne bir süre ne de ultimatoom verilmesine ihtiyaç vardı. Bu hamlenin meseledeki faydasına da değinen Delcassé'ye göre 26 Ağustos'ta ilişkilerin kesilmesi üzerine rıhtımlar konusunun 31 Ağustos'ta ve Tubini meselesinin 12 Eylül'de çözülmesi görülen faydanın delilileridir. Bu noktada Delcassé Osmanlı

Hükûmeti ile Rıhtım Şirketi arasında karara bağlanan satış mutabakatından da haberdar olduğunu belirten ifadeler sarfetmiştir. Bu satış konusunda özellikle, Şirketin imtiyaz süresi içinde rıhtımları Fransızların kontrolünde bulundurmak için Osmanlı makamlarından birtakım teminat isteyeceğine dair açıklamasında sebat edip, meşru iddiaları için Fransa Hükûmetinin himayesinden yararlanması açısından bir Fransız şirketi olduğunu, dolayısıyla alacağı kararlarda Fransız genel menfaatlerini gözetmek mecburiyetinde bulunduğunu hatırlamasını beklediğini açıkça dile getirmiştir. Rıhtım Şirketi hakkındaki bu ifadeler Fransa'nın ekonomik çıkarlarının korunmasının Delcassé'nin takip ettiği dış politikadaki ağırlığı göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Delcassé Bâbîâli'nin Fransa'ya verdiği sözleri sürekli unuttuğunu, yerine getirmekten sakındığını; ancak Osmanlı Devleti'nin kendisine mahsus çalışma şartları nedeniyle, bunların yerine getirilmesini istemek konusunda Fransa'nın bir süre daha sabretmeyi tercih ettiğini söylemiştir.

Delcassé konuşmasının devamında Eylül ayından sonra Fransa'nın politikaları hakkında yorumda bulunarak, yapılan girişimleri Fransa'nın uluslararası ilişkileri açısından değerlendirmiştir. *“Hükûmet-i Seniyye'ye verilen mühletin Parlamentonun yevm-i ictimainda münkaziye olacağı ve bu suretle istizahatda bulunmak ve izahat-ı lazımeği inde'l-tasvib hukuk-ı maddiyye ve maneviyyemizi müdafa için Hükûmetçe ittihazı lazım gelen tedabiri terviç eylemek mümkün olacağı nazar-ı dikkate alınır ise bu hususta bir mühlet vermiş olduğumuzdan dolayı bizi kimse takbih edemez.”* diyen Delcassé, Osmanlı Devleti'ne tanınan sürenin mantığını açıklamıştır.

Delcassé'nin konuşmasında belki de en can alıcı nokta Lorando-Tubini alacakları ve Dersaadet Rıhtımları konusunda yoğunlaşan Osmanlı-Fransız çatışmasının nasıl daha büyük bir mesele haline dönerek, Fransa himayesindeki tüm dinî müesseseleri kapsayacak şekle dönüştüğüne dair kısımdır.

Öncelikle Delcassé “Bizce Bâbîâlî’nin su-i niyet-i musırranesi sebebiyle bazı menafi-i maddiyye diğer menafie takdim edilmiş ve menafi-i maddiye-i mezkurede bize verilen sözde sebat edilmediğinden dolayı ihtilafa tesadüfî bir sebep olmuş ise de Hükûmet hem bir usule hem de bir tarafgirliğe maruz kaldığını ve el-haletü hazîhi münazaa-fih bulunan daha umumî ve daha mühim diğer bazı menafîin bilahire tanınmayacağını ve belki ihlâl edileceğini bilmek mecburiyetinde idi. İşte Düvel-i Muazzamadan hiç biri böyle bir şeyi tecviz edemez. Zira aksi takdirde Düvel-i Muazzama sıfatıyla haiz olduğu mevkiden feragat etmiş addolunur.” şeklindeki cümlesiyle bu kapsam genişlemesini tesadüf olarak göstermek gayretindedir. Hâlbuki yukarıda açıklandığı üzere Fransa Millî Meclisi, çatışmanın yoğunlaştığı 1901 yılından önceki birçok toplantısında Osmanlı topraklarındaki Katolik kurumlarını konu edinen müzakereler gerçekleştirmiştir. Bunun yanında Fransa’nın İstanbul’daki konsolosu G. Outrey’in söz konusu müesseselerin hukukî statüsüne dair oldukça geniş kapsamlı bir raporu 1898 yılında Delcassé’ye takdim ettiği de hatırlanacak olursa burada kullanılan tesadüf ifadesinin yerine “bahane” tabirini koymak zor olmayacaktır. Nitekim buna benzer bir yaklaşımı İngiltere’nin 1856’de Çin’deki “Arrow” olayında sergilediği bu kitabın birinci bölümünde detaylı olarak gösterilmiştir. Yine konuşmasının bu bölümünde Delcassé Fransa’nın attığı adımı “büyük devlet” olmanın gereği olarak göstermiştir. Söz konusu değerlendirme dönemin uluslararası yaklaşımında hakim anlayış açısından oldukça uygundur. Yukarıdaki cümlede gidilen maddi ve manevî menfaatler ifadelerinin Delcassé’nin gazetecilik ve siyasî kariyeri düşünüldüğünde alelade seçildiğini düşünmek yanıltıcı olacaktır. Delcassé burada ustaca konunun dinî boyutunu “maneviyat” ifadesiyle maskeleyerek çabasıdadır. Nitekim bu dönemde Fransa siyasetinin tartıştığı konuların başında Katolik cemaatler ve bunların Fransa’dan

çıkartılması konusu gelmektedir⁶³. Bu konuya yukarıda ilgili bahsinde açıklık getirilmiştir. Delcassé buradaki tercihiyle konuyu Katolikliğe değil maneviyata bağlayarak ustaca denebilecek bir yaklaşım sergilemiştir.

Nihayet konuşmanın sonunda Fransa'nın gerçekleştirdiği donanma nümayişinin yeni birtakım menfaat ve faydalar sağlama amacını gütmediğini, tekrarlanması durumunda daha kötü sonuçlara yol açacak çalışmadan bu aşamada Fransa'nın doğudaki maddî yatırımları ile “manevî” müesseselerinin geleceğini koruma altına almak üzere yararlanma yoluna gidildiğini aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir: *“Şurasını alenen ve itminan ile beyan ederimki Fransa'nın ihtilaf-ı hazırı ve bu babda bi'l-mecburiye sarf ettiği mesaiyi bir sebep ittihaz ederek bir menfaat-ı cedide takip etmemekte olduğuna hiç kimse şüphe etmez. Tekrarı halinde kesb-i vehamet edecek olan mesai ve tedabir-i mezkurenin hiç olmaz ise Şark'da tesis ve inşa edilmiş olan Fransız mektepleriyle hastahaneleri, limanları, fenerleri ve demiryolları gibi müesseselerin fımabaad her güne hareket-i bedhahane ve tecavüz-karane neden masun olması ve haklarında adalet ve Devlet-i Aliyye ile beynimizde mine'l-kadim mevcut olup menafi-i hakikiyesini vikayeten muhafaza ve idamesi Hükûmet-i Seniyyece akdem vezaif addolunması lazım gelen münasebat-ı vedadiyeye muvafık suretde muamele edilmesi için teminat istihsaline medar olacağı her kesimce teslim edilecektir.”* Nitekim Fransa'nın

63 Bir örnek olmak üzere, Kasım 1901'de Fransız Millî Meclisi'ndeki bu görüşmeden kısa süre önce, Temmuz ayında yapılan bütçe müzakerelerindeki bir diyalog Fransız siyasetinin önemli gündem maddelerinden Katolik cemaatler konusundaki yaklaşımların tipik bir örneğini sunmaktadır. Söz konusu diyalog Cumhuriyetçi milletvekili Amiral Henri Rieunier ile sosyalist milletvekillerinden Victor Louis Dejante arasında geçmiştir. Rieunier Çin'deki Fransız askerî varlığının ne kadar daha devam edeceğini sorgularken konuyu Fransa'nın buradaki Katolik misyonların koruyuculuğuna getirmiş ve bunun bölgedeki Fransız ticarî etkinliğini artıracaklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine Dejante Cizvitlerden mi bahsettiğini sorarak, onların pek çok kanın akmasına sebebiyet verdiğine ve Fransa'ya ağır maliyetine dikkat çekmiştir. *Journal Officiel de la République Française, Débats Parlementaires, Chambre des Deputes*, 80. Séance, 3 Temmuz 1901, s. 1776-1777.

hukukunun sabit ve açık olduğunu, bunun kimse tarafından engellenemeyeceğini, bunun için yapılanların meşru-iyetinden kimsenin şüphe duyamayacağını söyleyerek konuşmasını bitirmiştir.

Delcassé'nin konuşmasından sonra tekrar söz alan Mösyö Sembat, Ermeni olaylarında Fransa'nın girişimlerini yetersiz bulduğunu ifade ettikten sonra, Lorando ve Tubini alacakları ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Sembat, Lorando alacaklarının 80.000 iken bir şekilde 300.000 liraya yükseldiğini, Tubini alacaklarının ise “*ne mehakim-i Osmaniye ne de hiç kimse deyn-i mezburu tedkik ve takdir*” edemediği bir şekilde Agop'tan alacaklarına karşılık devraldığını belirterek Fransa'yı bu türden bir meseleden dolayı ileri sürmenin uygun olmadığını ifade etmiştir.

Yapılan konuşmaların ardından Sembat tarafından verilen ve Berlin Antlaşması'na uygun olarak Fransa donanması geri dönmeden devletlerarası bir ittifak ile Ermenilere dair maddenin Osmanlı Hükûmeti'ne dayatılmasına dair gensorusu görüşülmüştür. Bunun üzerine Başbakan, İçişleri ve Mezhepler Bakanı Waldeck-Rousseau kürsüye gelerek böyle bir davetin suistimal edilebileceğini ve hükûmetin bu gensoruyu onaylamadığını ifade etmiştir. Neticede Sembat'ın önerisi oylanarak 75 oya karşılık 394 oyla ret edilmiştir. Ardından verilen hükûmetin Osmanlı Devleti ile yaşanan anlaşmazlıktaki politikalarının onaylanmasına yönelik teklif oylanmıştır. Bu teklif 77 ret oyuna karşılık 305 oy ile kabul edilmiştir.⁶⁴ Aynı gün Delcassé Bapst'a 60 oya karşılık 300 oy ile Meclisin “*Fransa'nın haklarını ve gururunu koruma hususunda Hükûmete güvendiğini*” gösterdiğini haber vermiştir.⁶⁵

64 BOA, Y. A. HUS., 422/44; BOA, Y. EE., 45/51; William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 28-29; Le Temps, 5 Kasım 1901.

65 DDF, 1901-1911, No: 468, s. 551; DDF, 1900-1901, No: 55, s. 51; MAE, Politique Etrangere, VIII, s. 29.

Fransa'da Hükûmetin aldığı güvenoyunun ardından Midilli Adası'nın işgali süreci şekillenmeye başlamıştır. Nabi Bey 3 Kasım'da Fransa donanmasının *Cezayir-i Bahr-i Sefid* sularına gelerek Midilli'nin en mühim limanına demirlemek için emir aldığını bildiren telgrafi göndermiştir.⁶⁶ 5 Kasım günü Bapst Fransa donanmasının Midilli önüne geldiğini Delcassé'ye haber vermiştir.⁶⁷ Cezayir-i Bahri Sefid Vilayeti'nden İstanbul'a gönderilen telgrafta dört Fransız zırhlısının Midilli önlerine gelerek Adadaki Fransız Konsolosu ile istimbotta kısa bir görüşme gerçekleştirildiğini, donanmanın selamlama atışı yapmadığını bildirmiştir.⁶⁸ 6 Kasım'da Midilli Mutasarrıflığı'ndan gelen telgrafta bazı zabıtların sivil elbiseler ile karaya çıkıp alışverişte bulundukları belirtilerek, "*bir gûne niyet ve teşebbüsât-ı hasımanede bulunup bulunmayacağına dair şimdiye kadar malumat istizanı mümkün olmadığı*" ifade edilmiştir.⁶⁹

Fransa'nın Donanma Politikası Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri

Fransız donanmasının Midilli Adası'na bir harekât düzenlediği haberinin uluslararası kamuoyunda yayılmasının ardından, Fransa Hükûmeti diğer devletlerin tavrını yakından takip etmekteydi. Bu hususta Fransa'nın Avrupa'daki elçiliklerinden görev yerlerindeki kamuoyu ve hükûmetlerin tepkileri konusunda Delcassé'ye çeşitli telgraflar gönderilmiştir. Fransa'nın Rusya Elçisi Boutiron 5 Kasım'daki telgrafında, Dışişleri Bakanı Lamsdroff'un bu harekâta karşı çıkmadığı gibi bunun kesin bir sonuç alınabilmesi için gerekli olduğunu beyan ettiğini ve Rus basınının da bu harekâtı desteklediğini bildirmiştir.⁷⁰ Boutiron, Fransa'nın

66 BOA, Y. MTV., 222/117, Lef 2.

67 DDF, 1900-1901, No: 56, s. 57; MAE, Politique Etrangere, VIII, s. 43.

68 BOA, Y. A. HUS., 421/92, Lef 2.

69 BOA, Y. EE. KP., 14/1344, Lef 4.

70 DDF, 1900-1901, No: 58, s. 58.

Osmanlı Devleti'ne sunduğu yeni talepler hakkında bilgi verdiği Lamsdroff'un yapılan talepleri haklı bulmakla beraber bu durumun Büyük Güçlerin isteklerini elde etmek için başvuracakları bir yol olmasından tedirginlik duyduğunu söylediğini aynı gün Delcassé'ye gönderdiği diğer bir telgrafta bildirmiştir. Ayrıca Almanya'nın şu ana dek sessiz kaldığını hatırlatarak yeni taleplerin Katolikliğin hamiliği konusundaki Alman siyasetine ters düşmesiyle Almanya'nın Bâbıâli'nin yanında yer almasından ve "*Avrupa'yı bilinmez bir uçuşuma sürüklemesinden endişe duyduğunu*" eklemiştir.⁷¹

Lamsdroff'un duyduğu endişelerden de anlaşılacağı üzere Rusya, Fransa'nın yeni taleplerini açıklamasından sonra meseleye daha çekimser bir tavır ile yaklaşmaya başlamıştır. Nitekim 6 Kasım'da Bapst, Delcassé'ye Fransa'nın yeni taleplerini takdim etmeye gittiği İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinoviev'in meşgul olduğu bahanesiyle kendisini kabul etmediğini haber vermiştir. Öte yandan aynı telgrafta işin aslının farklı olduğuna dair açıklamalar yapılmıştır. Buna göre; Tevfik Paşa, Bapst'tan önce Rus Büyükelçiliği'ne Fransa'nın taleplerini iletmiştir. Tevfik Paşa'ya cevaben Zinoviev, "*Fransa'nın isteklerine boyun eğilmemesi gerektiğini*" ifade etmiştir. Zira bu örnek alınırsa "*Amerikalıların, Almanların ve İngilizlerin de kendi kurumları için istekte bulunabileceği*" konusunda Tevfik Paşa'yı uyarmıştır. Bapst'a göre Zinoviev'in tavrının tek bir açıklaması bulunmaktaydı. Onu endişelendiren Protestan okullarının varlığı değil Ortodokslar üzerindeki hamiliklerinin Latin misyonlarının yükselen gücü karşısında zayıflamasıydı.⁷² Nitekim Rusya'nın bu tarihlerde Kudüs ve civarındaki kutsal yerlerdeki Ortodokslara yönelik faaliyetlerini koordineli bir şekilde artırmaya ve bölgede Latinler karşısındaki konumlarını güçlendirmeye

71 DDF, 1901-1911, No: 470, s. 553.

72 DDF, 1901-1911, No: 475, s. 558; MAE, Politique Etrenge, VIII, s. 67; MAE, 166PO/E/539.

çalışmakta oldukları düşünülürse Bapst'ın bu yorumundaki isabeti daha iyi anlaşılacaktır⁷³.

Delcassé'ye gönderilen raporlardan bir diğeri yine 5 Kasım'da Papalık nezdindeki Fransa Elçisi Nisard'dan gelmiştir. Raporda Türk sularına bir filonun gönderilmiş olmasının Vatikan'da heyecan ile karşılandığı belirtilerek, bu kararın sadece Lorando meselesi ile ilgili olduğunun düşünülmediği ifade edilmiştir. Ayrıca Devlet Sekreteri Nisard'a Fransa'nın Akdeniz'deki gücünün Papalık için de önemli olduğunu beyan edip *"her ne olursa olsun Fransa'nın gerçekleştirmekte olduğu bu hareket Doğu'daki duruşumuzu sağlamlaştırmış ve himayemiz altında bulunan Papalık'ın da menfaatine fayda sağlamıştır"* şeklindeki cümlesiyle vurgulamıştır.⁷⁴

Delcassé 6 Kasım'da Fransa'nın Roma, Madrid, Stokholm, Kopenhag, Lahey, Brüksel, Sofya, Washington elçiliklerine Fransa'nın işgal sürecini bildiren yazısını göndermiştir. Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin uzlaşmaz tavrı karşısında Midilli'yi işgal etmeye karar verdiğini ifade eden Delcassé, Midilli'nin uluslararası çıkarlara ters düşmeyen bir ada olmasından dolayı seçildiğini beyan etmiştir. İşgalin sona ermesi için Fransa'nın taleplerinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.⁷⁵

Fransa'nın Roma Büyükelçisi Barrere İtalya Dışişleri Bakanı Prinetti ile görüşerek, Fransa'nın Akdeniz'deki harekâtını haber verdiğinde Prinetti bundan duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Ayrıca Prinetti görüşmede, Bâbiâli'yi Fransa'ya net bir cevap vermesi gerektiği konusunda uyardığını da paylaşmıştır. Bununla beraber, eğer Fransa'nın Midilli'yi işgali uzarsa İtalya'nın Akdeniz'deki menfaatleri doğrultusunda hareket etmek durumunda kalmasının Fransa'yı şaşırtmaması

73 Azamat Alagöz Uulu, *Filistin'de Rus Ortodoks Faaliyetleri (1880-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 65-81.

74 DDF, 1901-1911, No: 471, s. 554; MAE, *Politique Etren gere*, VIII, s. 56-57.

75 MAE, *Politique Etren gere*, VIII, s. 69-71.

gerektiğini de açıkça belirtmiştir. Barrere ise Fransa'nın isteklerine cevap alıncaya kadar Midilli gümrüğünü kontrol edeceğini söylemiştir. İtalya kamuoyunun durumu hakkında da bilgi veren Barrere, donanmanın harekâtı hakkında basına açıkça bilgi verilmesi gerektiği üzerinde durarak, havanın şimdiye kadar olumlu olduğunu bildirmiştir.⁷⁶ Bu görüşmenin detayları hakkında İstanbul'a bilgi veren Osmanlı Devleti'nin İtalya'daki sefiri Pangiri Bey, Fransız Büyükelçinin harekâtın isteklerin yerine getirilmesi amacını taşıdığı konusunda Roma Hükûmeti'ne teminat verdiğini haber vermiştir.⁷⁷

Londra'daki Fransız Elçisi Geoffray 6 Kasım'daki telgrafıyla, Kraliyet Sekreteri John Petty-Fitzmaurice'e Fransa Hükûmeti'nin harekâtını bildirdiğini ifade etmiştir. Fransa Hükûmeti'nin olayla ilgili niyetini bilmekten memnun olduğunu belirten Fitzmaurice meselenin en kısa sürede hallolmasını temenni etmiştir.⁷⁸ Fransa'nın Viyana Büyükelçisi Markiz de Reverseaux ise Delcassé'ye Kont Goluchowski'nin Fransa'nın niyetini bilmekten memnun olduğu ve en kısa sürede işgalin sona erdirilmesini temenni ettiğini bildirmiştir.⁷⁹ Fransa'nın Berlin Büyükelçisi Mailles, yine 6 Kasım'da gönderdiği telgrafında güvenilir bir kaynaktan aldığını ifade ettiği bilgiye dayanarak Almanya'nın Midilli işgaline dair çekimser kaldığını Delcassé'ye iletmiştir.⁸⁰ Mailles, Alman basınının Lorando alacaklarına dair taleplerin kabul edilmesinin ardından tavrını değiştirdiğini ifade ederek, Midilli işgalinin gereksiz bulunduğu, Fransa'nın Avrupalı güçlere danışmadan kendi politikasını uyguladığı ve sadece Türkiye'deki Katolik kurumları ile ilgilenererek aslında Katolikleri

76 DDF, 1901-1911, No: 474, 557; DDF, 1900-1901, No: 59, 54; William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 28.

77 BOA, HR. SYS., 430/8; MAE, Politique Etrangere, VIII, s. 65.

78 DDF, 1900-1901, No: 60, s. 54; MAE, Politique Etrangere, VIII, s. 66.

79 DDF, 1900-1901, No: 61, s. 55; MAE, Politique Etrangere, VIII, s. 60.

80 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 64..

himaye gibi bir derterinin olmadığı yorumlarının haberlere yansıdığını bildirmiştir.⁸¹

Fransa donanmasının Akdeniz’de bir harekâta girişeceği haberinin alınmasından sonra Avrupa basınının konuya yönelik artan ilgisi Paris gazetelerine de yansımıştır. Nitekim İngiliz kamuoyunun Midilli işgaline bakışı hakkında *Le Temps’in* 6 Kasım’da İngiliz basınından aktardığı haberde Fransa’nın donanma nümayişini haklı göstermek adına misyoner okul ve hayır kurumlarını ön plana çıkardığı, Delcassé’nin Avrupa ile ters düşmemek için titiz davranacağı ve II. Abdülhamid’in bu meselede başka bir güçten destek alamayacağı yazılmıştır. Aynı haberde Alman basınının Fransa’nın harekâtına bakışına da yer verilmiştir. Buna göre onurunu tatmin etmek ihtiyacı Fransa’ya Meksika’da da aynı muameleyi uygulatmıştı. Aynı zamanda “*Ele alınan konu ciddi mi yoksa basit bir komedi mi?*” sorusu da yöneltilmiştir. Haberde Hamburg’daki ajanstan gelen Fransa’nın Akdeniz’e girmeden önce Rusya ile anlaşmış olduğuna dair söylentilere de yer verilmiştir.⁸²

Fransız donanmasının Midilli harekâtı hakkındaki gelişmeler İngiltere’de Londra ve taşra basını tarafından günü gününe aktarılmıştır. *The Times* 1 Kasım’da Fransız donanmasının hedefinin Midilli olduğunu duyurmuştur.⁸³ Yorkshire Telegraph and Star, St. James’s Gazette, Dundee Evening Post, Nottongham Evening Post, Hampshire Adversiti-ser gazeteleri ise 2 Kasım’da *Echo de Paris*’ten alıntı yaparak detaylı bir haber yapmışlardır. Haberde yaşanan gelişmeler hakkında bilgi verilerek, zor kullanılmadan Sultan’ın Midilli’nin işgaline razı olacağı yorumunda bulunulmuştur.⁸⁴ The Times ertesi günkü sayısında Fransa donanması-

81 MAE, Politique Etrenge, IV, s. 102-106.

82 Le Temps, 6 Kasım 1901.

83 The Times, 1 Kasım 1901.

84 Yorkshire Telegraph and Star, No: 4485, 1 Kasım 1901; St. James’s Gazette, No: 6640, 2 Kasım 1901; Dundee Evening Post, No: 558, 2 Kasım 1901;

nın Bâbîâlî'nin girişimlerine göre hareket edecek olmasından dolayı seyrüseferinde ağır davrandığını aktarmıştır.⁸⁵

The Scotsman 4 Kasım'da dikkat çekici bilgiler vermiştir. Haberde İngiltere'deki *Socialist General Committee* tarafından yayımlanan bir manifestoya yer verilmiştir. Bu manifestoda Fransa Hükûmeti'nin yaptığı girişimlerden yararlanılarak, İngiliz Hükûmeti'nden Ermenilerin durumunun iyileştirilmesi adına müdahalede bulunması istenmiştir.⁸⁶ Aynı gün diğer bir İngiliz gazetesi *Nottingham Evening Post* ise Paris kaynaklı haberinde filonun Bouvet ve Jaureguiberry zırhlıları ile Du Chayla ve Cussard kruvazörlerinden oluştuğu bilgisini vermiştir.⁸⁷ *The Times* gazetesi ise Midilli'nin hedef olarak seçildiğinin artık kesin olduğunu duyurmuştur.⁸⁸

Fransa Millî Meclisi'ndeki müzakereler İngiliz gazetesinin ertesi günkü sayılarında yer bulmuştur.⁸⁹ 6 Kasım'da yayımlanan haberlerde Meclis'te konuşulanlar detaylı olarak aktarılmış ve Osmanlı topraklarındaki Fransız himayesindeki müesseseler hakkında bilgi verilmiştir.⁹⁰ İngiliz gazetelerinde 7 Kasım günü öne çıkan haberlerde Fransız donanmasının Midilli'yi işgal için hazırlıklara başladığı, Rusya'nın meselede aktif bir rol oynayarak Osmanlı Hükûmeti'ne meseleye son vermesi adına telkinlerde bu-

Nottingham Evening Post, No: 7234, 2 Kasım 1901; Hampshire Advertiser, No: 5744, 2 Kasım 1901.

85 *The Times*, 2 Kasım 1901.

86 *The Scotsman*, No: 18212, 4 Kasım 1901.

87 *Nottingham Evening Post*, No: 7235, 4 Kasım 1901.

88 *The Times*, 4 Kasım 1901.

89 *The Times*, 5 Kasım 1901; *Sheffield Daily Independent*, No: 14661, 5 Kasım 1901; *St. James's Gazette*, No: 6642, 5 Kasım 1901; *London Daily News*, No: 17354, 5 Kasım 1901; *The Manchester Courier*, No: 14038, 5 Kasım 1901; *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, No: 16963, 5 Kasım 1901; *The Scotsman*, No: 18213, 5 Kasım 1901; *Sheffield Daily Telegraph*, No: 14452, 5 Kasım 1901.

90 *The Times*, 6 Kasım 1901; *St. James's Gazette*, No: 6643, 6 Kasım 1901; *The Nottingham Evening Post*, No: 7237, 6 Kasım 1901; *Leeds and Yorkshire Mercury*, No: 19842, 6 Kasım 1901; *Manchester Courier and Lancashire General Advertiser*, No: 14039, 6 Kasım 1901; *Lancashire Daily Post*, No: 4689, 6 Kasım 1901.

lunduğu, Avrupalı devletlerin işgalin uzamasından endişe duyuyor oldukları ve Osmanlı Devleti'nin işgal haberini rahat karşıladığı bilgileri yer almıştır. Diğer taraftan aynı gün İngiliz gazetelerinde Bâbîâli'nin 1878 Berlin Antlaşması'na dayanarak İngiltere'nin Midilli işgaline karşı durması konusunda talepte bulunduğu ancak bunun dikkate alınmadığı ifade edilmiştir.⁹¹

Osmanlı Devleti'nin Olası İşgali Önlemeye Yönelik Son Çabaları

Midilli'nin işgal edileceği haberinin ardından Osmanlı Devleti'nin anlaşmazlığın son bulmasına dair çabaları artmıştır. 6 Kasım'da Tevfik Paşa, Mabeyn'e Fransa'nın yeni taleplerinin mektepler ve dinî kurumlar hakkında olduğunu bildirmiştir.⁹² Aynı gün toplanan Meclis-i Mahsus'ta Fransa'nın yeni talepleri kabul edilmiştir.⁹³ Lorando ve Tubini alacakları için hazırlanan kambyaller Kredi Lion Bankası'nda tutulmak üzere yine aynı gün Fransa Sefareti'ne verilmiştir.⁹⁴ Bunun üzerine Bapst, Delcassé'ye hazırlanan kambyalleri aldığını iletmiştir.⁹⁵ Meclis-i Mahsus'un kararının ardından 7 Kasım günü Tevfik Paşa ve Münir Bey imzasıyla Mabeyn'e verilen tezkirede kambyallerin Sefarete teslim edildiği, Adapazarı bataklıkları ve Rıhtımlar meselesinin Fransa'nın talepleri doğrultusunda halledildiği, hayır kurumlarının ve mektepler konusundaki taleplerin de Fransa'yı memnun edecek biçimde onaylandığı ifade edilmiştir. Ayrıca bu ko-

91 St. James's Gazette, No: 6544, 7 Kasım 1901; Sheffield Daily Independent, No: 14663, 7 Kasım 1901; Yorkshire Telegraph and Star, No: 4489, 7 Kasım 1901; Sheffield Daily Telegraph, No: 14454, 7 Kasım 1901; The Western Times, No: 16106, 7 Kasım 1901; Leeds and Yorkshire Mercury, No: 19843, 7 Kasım 1901; Abderdeen Daily Journal, No: 14600, 7 Kasım 1901; London Daily News, No: 17356, 7 Kasım 1901; Shield Daily Gazette, No: 14149, 7 Kasım 1901; Yorkshire Post and Leeds Inteligencer, No: 16965, 7 Kasım 1901; Leeds Mercury, No: 19844, 7 Kasım 1901.

92 BOA, Y. PRK. HR., 31/66, Lef 2.

93 BOA, İ. DUİT., 140/32.

94 BOA, HR..H., 437, vr. 126.

95 MAE, Politique Etrenere, VIII, s. 58.

nudaki Meclis-i Mahsus mazbatası irade ile onaylanırsa bir an evvel Fransa Sefareti'ne bildirileceği beyan edilmiştir.⁹⁶ Nitekim akabinde II. Abdülhamid'in Fransa'nın yeni taleplerini onaylayan iradesi yayımlanmıştır.⁹⁷

Fransa'nın taleplerinin kabul edilmesinin ardından Hariciye Nezareti konu hakkında Fransa Sefareti'ne gönderilecek yazının bir nüshasını Mabeyn'e sunmuştur. Bu notada öncelikle Fransa'nın talep ettiği dört husus ayrı ayrı açıklanmıştır;

- 1) İlk talep olan Fransa tâbiyeti ve himayesi altında bulunan okulların varlıklarının yasal olarak tanınması ve serbestçe faaliyet göstermelerine izin verilmesi, bunlara uygulanan gümrük muafiyetinin devam ettirilmesi talebine karşılık, Fransa koruması altında olup Sefaret tarafından takdim edilen cetvelde isimleri yazılı mekteplerin zaten tanındığı ve bu durumun devam edeceği Osmanlı Hükûmeti tarafından taahhüt edilmektedir. Bu mekteplerden ruhsat verilmemiş olanların dahi resmen tanınması ve gümrük vergisinden muaf tutulması da kabul edilmiştir.
- 2) Fransa tâbiyeti ve himayesi altında bulunan kilise, mabet, hastane, muayenehane, yetimhane, darülaceze ve sair müesseselerin yasal olarak tanınması, tamamının emlak vergisinden muaf tutulmaları ve ruhbana tanınan vergi muafiyetinin tüm bu müesseselere de uygulanmasına dair ikinci talebe cevap olarak bunlardan ruhsata sahip olanların mevcut haklarının devam ettiği, ruhsata sahip olmayanların resmen tanınıp gümrük ve emlak vergisinden muaf tutulacakları taahhüt edilmiştir.
- 3) Üçüncü olarak Fransa sefareti tarafından sunulmuş cetvelde yer alan müesseselerin inşası, genişletilmesine ve tamirine müsaade edilmesi talebi kabul edilmiştir.

96 BOA, Y. PRK. HR., 31/66, Lef 1.

97 BOA, İ. DU'İT., 140/32.

- 4) Fransa tarafından talep olunan dördüncü husus ise benzer müesseselerin âtide resmi müsaade elde etmelerinde takip edilecek yeni bir yöntemin belirlenmesini öngörüyordu. Buna göre Fransa Sefareti tarafından bu yolda yapılacak resmî talebe Bâbîâli iki ay zarfında gerekçeli itirazını yazılı olarak bildirmeye mecbur olacaktı. Aksi durumda talep olunan izin ve ondan doğan muafiyet yasalaşmış sayılacaktı. Bu son madde tetkike muhtaç görülerek, iki devlet arasındaki resmi ilişkilerin tekrar başlamasının ardından müzakere edileceği taahhünde bulunulmuştur. Fransa'nın talep ettiği dört hususun kabul edildiğine dair yapılan açıklamaların ardından Osmanlı Hükûmeti resmî ilişkilerinin tekrar başlayacağına dair tam bir inanca sahipti.⁹⁸

Hazırlanan notanın Fransa Sefareti'ne teslimi üzerine, Delcassé'yi konu hakkında bilgilendiren Bapst, olumlu bir cevap verilmesinin aşağıdaki koşulların yerine getirilmesine bağlı olduğunu söylemiştir.

- Eğitim ve hayır kurumlarımızın binalarından mülkiyet vergisi alınmayacağına dair Maliye Nazırı'na talimat verilmesi.*
- Rüsumat Emaneti tarafından dinî kurumlarımızın gümrük vergileri konusunda serbestlik verildiğinin bildirilmesi.*
- Maarif Nazırına, okullarımızın serbestçe işletilebileceğinin bildirilmesi.*
- Valiler bulundukları bölgelerde bu anlaşmaların ve izinlerin farkında olup bunların uygulanması için gözlemde bulunmaları.*

Bapst, Keldanî Patrikliği konusunda ise *beratın* doğrudan başrahibe gönderildiğini Tevfık Paşa'nın şifahen beyan ettiğini ve bunu teyit etmek adına Musul Konsolosluğu'na telgraf çektiğini bildirmiştir.⁹⁹ Nitekim Emmanuel Efendi'nin Keldanî

98 BOA, Y. A. RES., 114/88, Lef 1; MAE, Politique Etrangere, IV, s. 96-97.

99 DDF, 1900-1901, No: 64, s. 56; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 694.

Patrikliği Osmanlı Devleti tarafından onaylanmıştır.¹⁰⁰ Ayrıca mesele boyunca kendilerine “*düşmanca*” tavır sergileyen Münir Bey’in Paris’e dönmemesi de istenmiştir.¹⁰¹

Anlaşmazlığın son bulması adına süren olumlu müzakerelere rağmen 7 Kasım günü Delcassé’ye bir telgraf daha gönderen Bapst, taleplerinin onaylanmış olmasına rağmen verilecek teminatlar ile güvence altına alınması gerektiğini belirterek, Osmanlı diplomasisine güven duymadığını “*Türkler bir şey verdiklerinde geri almayı da çok iyi bilirler*” sözleri ile ifade etmiştir.¹⁰² Ayrıca aynı gün gönderdiği diğer bir telgrafta Lorando ve Tubini alacaklarına teminat olarak gösterilen Rüsumat gelirlerinin yeterli olmayacağını, bunun sadece Tubini kambiyailleri bedeli olan 10.000 lirayı karşılayabileceğini ifade ederek Lorando alacakları için başka bir teminat gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰³ Bapst’ın Lorando alacaklarına dair görüşü 7 Kasım’da Lorando varisleri vekili Ostrorog’un kendisine takdim ettiği mektuba dayanmaktaydı. Mektupta kendilerine gösterilen teminatın alacaklarını karşılamayacağını beyan eden Ostrorog, başka bir teminatın gösterilmesi için Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunulmasını talep etmekteydi.¹⁰⁴

Fransa Sefareti’ne yazılacak tezkirenin hazırlanmasının ardından Osmanlı Devleti Londra, Bern, Roma, Viyana ve Petersburg’daki sefaretlerine, bulundukları yerlerdeki dışişleri bakanlarına iletmeleri ve arzu edilirse bir nüshasını takdim etmeleri talimatıyla telgraflar yollamıştır. Buna göre; Lorando ve Tubini alacakları Fransa’nın talepleri doğrultusunda çözümlenerek hazırlanan kambiyailler Fransa Sefareti’ne teslim edilmiştir. Rıhtım ve Adapazarı bataklıkları meseleleri ise daha Constans ayrılmadan halledilmiştir. Osmanlı

100 MAE, Politique Etrenge, VIII, s. 13.

101 MAE, Politique Etrenge, IV, s. 109-110; MAE, 166PO/E/91.

102 MAE, Politique Etrenge, IV, s. 145.

103 MAE, Politique Etrenge, IV, s. 146.

104 MAE, Politique Etrenge, IV, s. 149.

Hükûmeti, Fransa'nın tüm taleplerini karşıladığını düşündüğü sırada Fransa Hükûmeti başka talepler sunmuş ve donanmasını da Osmanlı sularına göndermiştir. Fransa'nın yeni taleplerinde yer alan Fransız mektep ve hayır kurumlarının bir kısmı hâli hazırda tanınmış olup ruhsatı bulunmayanların tanınması da kabul edilmiştir. Fransa ile oluşan anlaşmazlıkların, taleplerin kabul edilmesiyle sona erdirildiği belirtildikten sonra Fransa'nın ilişkileri tekrar tesis edeceği ümidinde olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁵

Bu aşamada II. Abdülhamid ve Bâbü'lî Fransa'nın fillî bir işgalde bulunmasının önüne geçmek için son bir denemede bulunmuş ve Osmanlı Devleti'nin yurt dışında önemli merkezlerinde bulunan elçiliklerini de harekete geçirerek, taleplerin kabul olunduğunu ilgili devletlere bildirmelerini istemiştir. Osmanlı yönetiminin fillî işgale engel olma çabasının ardında, daha önce Rusya'nın İstanbul'daki Sefiri Zinoviev'in daha çok Rusya'nın Kudüs ve civarında Hristiyanlar için kutsal topraklardaki Ortodoks çıkarlarının Latinler karşısında zarar göreceği kaygısından hareketle dikkat çektiği, bu şekilde bir işgal hadisesine müsaade edilmesinin, daha sonra diğer devletleri de benzer gerekçelerle bu tür yöntemlere sevk edebileceği düşüncesinin olduğu değerlendirilebilir.

Midilli Adası'nın İşgali ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Midilli Adası'nın fillen işgali esas itibariyle Osmanlı Devleti'nin Lorando taleplerini kabul etmesi ve istenilen teminatın göstermesinden iki gün sonra gerçekleşmiştir. Fransız hükûmeti işgale son vermek için misyoner okul ve hayır kurumlarının tanınmasını şart koşturmuştur. 8 Kasım 1901 tarihinde Fransa Sefareti Baştercümanı vasıtasıyla Osmanlı Hariciyesine, Fransız hükûmetinin 2 Kasım 1901 tarihli

105 BOA, Y. A. RES., 114/88, Lef 2.

notasındaki hususlar hakkında tatmin olmak için Maarif, Maliye nezaretleri ve Rüsumat Emaneti ile vilayetlerin valilerine gönderilecek irade ile söz konusu maddelerin uygulanmasını istemesi ve bunun sefaret tarafından görülmesi gerektiği bildirilmişti¹⁰⁶.

Osmanlı Devleti'nin taleplerin kabul edildiğine dair olan kararı Fransa'ya bildirilip Delcassé tarafından da onaylanmasına rağmen Fransa donanması, iki günlük bir beklemenin ardından Midilli Adası'nı 7 Kasım'da işgal etmiştir. Midilli'nin işgal edilmesinde Amiral Caillard'ın taleplerin kabul edildiği haberini alamamasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. İşgalde yaşanan iletişimsizliğin etkili olduğuna dair iki taraf da farklı açıklamalar getirmiştir. Tevfik Paşa Yıldız'a Amiral Caillard'ın Midilli'ye asker çıkarmasını iletişimsizlikten, eski emirleri yerine getirdiğinden ve "*işlerin hüsn-i neticeye isal edildiğini bilmemesinden*" kaynaklandığını ifade etmiştir.

Bapst'a göre bu durumun oluşmasındaki sebep iki üç gündür süren Caillard'ın Paris'ten telgraf alamaması yani "*Osmanlı telgrafhaneleri tarafından sekte-dar edilmesinden*" dolayısıdır. Bu nedenle Amiral Caillard Toulun'dan hareket ettiği zaman aldığı emirlere uymuştur. Tevfik Paşa, Bapst'ın dahi amiralden telgraf alamadığı için müşkil durumda olduğunu ve bu yanlışlığın düzeltilmesi için Nabi Bey'e telgraf yollandığını belirtmiştir. Ayrıca karaya asker çıkarılmasının "*bir sehivden mütevellit idüğü tahririren dahi Fransa Sefareti tarafından itiraf*" edilmiş olduğuna dikkat çekerek, Fransa Sefareti'nin meselenin taleplerin kabul edilmesi ile sona erdiğini bilmesinden dolayı "*askerin gemilere çekilmesi pek tabii olması lazım gelir*" demiştir. Tevfik Paşa, hemen iletişimin tekrar sağlanması adına Posta ve Telgraf Nezareti'ne emir verilmesinin gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁷ Tevfik Paşa,

106 BOA, Y.A.Hus 421/112 Lef 1.

107 BOA, Y. PRK. HR., 31/65, Lef 1; BOA, Y. PRK. HR., 31/67, Lef 3.

“Paris ile Amiral arasında gerçekleşecek yazışmaların hızlı bir biçimde olmasını temenni ettiklerini” Delcassé’ye bir an evvel bildirmesini Nabi Bey’den istemiştir.¹⁰⁸

Öte yandan Bapst’ın ifade ettiğinin aksine Paris’in Amiral Caillard ile iletişim yolunun açık olduğu Fransa Denizcilik Bakanlığı’nın 6 Kasım’da Delcassé’ye gönderdiği gizli yazışmada görülmektedir. Burada 5 ve 6 Kasım günleri Paris ile Amiral Caillard arasındaki telgrafların listesi sunulmuştur.¹⁰⁹ 5 Kasım’daki telgrafta Fransa Deniz Kuvvetleri, Amiral Caillard’a ilk verilen talimata uyması ve Midilli’yi işgal etmesini emretmiştir.¹¹⁰ Aynı gün Fransa’nın Syra (Şıra) Konsolosu’na Amiral Caillard’a gönderilen telgrafların aynısı gönderilerek kendisine iletmesi istenmiştir.¹¹¹ Şıra Konsolosu 6 Kasım’da verdiği cevapta ilgili telgrafi Caillard’a iletmek üzere Midilli’ye gideceğini bildirmiştir.¹¹² 6 Kasım günü Caillard’dan Syra’ya gönderilen telgrafta kömür ikmalî için Syra adasının kullanılacağı belirtilmiştir.¹¹³ 7 Kasım’da Midilli işgalini gerçekleştirmesinin ardından Paris’e telgraf gönderen Caillard, işgalin gerçekleştiğini ve Midilli Mutasarrıfı’nın hiçbir mukavemetle bulunulmayacağı taahhüdünü kendisine verdiğini bildirmiştir.¹¹⁴ Aynı gün Midilli Mutasarrıfı’nın kendisine gelerek Fransa’nın taleplerinin kabul edildiği ve çatışmanın sona erdiğine dair beyanatta bulunduğunu iletmiştir.¹¹⁵ Ayrıca 7 Kasım günü gönderdiği diğer bir telgrafında ise Fransa bayrağının sadece Midilli Gümrüğünde dalgalandığını haber vermiştir.¹¹⁶ Bapst’ın Amiral Caillard’a emirler ulaştırılamadığı yönündeki açıklamaları Thobie tarafından ustaca

108 BOA, HR. SYS., 430/8.

109 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 72-73.

110 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 76.

111 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 77.

112 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 78.

113 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 79.

114 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 124.

115 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 125.

116 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 168.

yürütülmüş bir manevra olarak değerlendirilmiştir. Bu sırada İstanbul, Paris ve Midilli arasında gönderilen telgrafların toplatıldığını ifade eden Thobie, Fransa'nın Avrupa'daki sefaretlerinin bile Osmanlı taleplerin Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiğini bildiğini ve durumu Bapst'ın “*yanlış anlaşılma*” olarak sunduğunu belirtmiştir.¹¹⁷

Midilli'nin işgal edildiği sırada yaşanan telgraf probleminde iki taraf da birbirini suçlamıştır. Nitekim 7 Kasım'da Yıldız'a Tevfik Paşa tarafından gönderilmiş olması muhtemel bir yazıda Paris'e gönderilen hiçbir telgrafa cevap alınamaması sonucunda Fransızların kasten telgrafları tuttuğundan şüphelenildiği ve Brüksel'de bulunan Mihran Bey'e talimat verilerek telefon aracılığıyla Nabi Bey ile iletişime geçmesi istendiği beyan edilmiştir. Mihran Efendi'den gelen malumat ile Fransızların telgrafları durdurduğuna yönelik şüphenin doğru olduğu teyit edilmiştir.¹¹⁸ 8 Kasım'da Bapst, Delcassé'ye gönderdiği telgrafta Caillard'ın Midilli işgalini gerçekleştirmesinin Osmanlı yetkililerinin suçu olduğunu belirterek hem olayın kabul edildiğini bildirmekte geciktiklerini hem de telgraf iletişimine mani olarak Amiral'e bu görüşmelerin ulaştırılmasını engellediklerini iddia etmiştir.¹¹⁹

Midilli işgali sırasında bir diğer telgraf problemi de işgalden sonra ortaya çıkmıştır. Midilli Posta İdaresi'nin Fransız askerleri tarafından kapatılmasından dolayı Midilli ile olan haberleşme kesilmiştir. 6 Kasım'da Delcassé'ye bu durumu haber veren Bapst, Osmanlı Hükûmeti'nin Midilli ile İzmir arasındaki telgraf irtibatını kestiğini ve bunun tüm yabancı ofislere uygulandığını belirtmiştir. Ayrıca Amiral Caillard'a ancak deniz botları sayesinde ulaşabildiğini ifade etmiştir.¹²⁰ Bu durumdan dolayı amiralin Sefarete gönderdiği şifreli

117 Jacques Thobie, *Les Intérêts Economiques, Financiers et Politiques Français Dans La Partie Asiatique De L'Empire Ottoman De 1895 a 1914*, s. 1232-1235.

118 BOA, Y. PRK. HR., 31/67, Lef 2.

119 DDF, 1901-1911, No: 487, s. 574.

120 MAE, Politique Etrenge, IV, s. 61.

telgraf da İstanbul'a ulaşmamıştır. Bunun üzerine Hacıye Nezareti'ne gelen Fransa Sefareti baştercümanı bunun Caillard'ın aldığı eski talimat gereği gerçekleştirilmiş olabileceğini ve düzeltilmesi için Paris'e telgraf gönderdiklerini belirtmiştir. Bu doğrultuda Tevfik Paşa'ya telgrafların bir an evvel geçirilmesi için telgrafhanelere emir verilmesini talep ettiklerini beyan etmiştir.¹²¹

Yaşanan telgraf sorununa 12 Kasım 1901 tarihli haberrinde değinen Le Temps, meselenin halledilmiş olmasına rağmen işgalin gerçekleştirilmiş olmasına gönderme yapıarak Bapst'ın bu konudaki "iletişim kesildiğinden Caillard'ın haberi olmadığı, kendisinin sadece emirleri uyguladığı" ifadesini sayfalarına taşımıştır.¹²²

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Cezayir-i Bahri Sefid Vilayeti'nden gönderilen telgrafta saat 10:00'da Amiral Caillard'ın Midilli gümrüğüne el konulduğu ve karşılık verilir ise şiddete başvuracaklarını içeren bir telgraf aldıkları bildirilmiştir.¹²³ Vilayetten gelen bu telgraf ivedilikle Sadrazam tarafından Mabeyn'e ulaştırılmıştır.¹²⁴ Aynı gün vilayetten gönderilen diğer bir telgrafta Fransa donanmasının gümrüğe asker ihracına başladığı haber verilerek "*Fransa donanmasının bu hareket-i tecavüzkaranesi üzerine Midilli Fransız Konsolosu vekaletine protestoname yazılıp yazılmaması ve mahallince ne yolda hareket edilmek lazım geleceği*" sorulmuştur.¹²⁵ Midilli'den gelen telgrafta ise bir Avizo vapurunun kumandanı alıp limana girdiği ve ardından beş istimbottan yedi sandal askerin gümrüğü işgal ettiği bildirilmiştir.¹²⁶ II. Ordu Müşiriyeti'nden gönderilen telgrafta ise Midilli'nin 2 torpido ve 5 zırhlı ile abluka altına alındık-

121 BOA, Y. PRK. EŞA., 39/23, Lef 6.

122 Le Temps, 12 Kasım 1901.

123 BOA, Y. PRK. EŞA., 39/23, Lef 4; BOA, Y. PRK. ASK., 176/94; BOA, Y. MTV., 222/123.

124 BOA, Y. A. HUS., 421/108.

125 BOA, Y. PRK. EŞA., 39/23, Lef 3.

126 BOA, Y. PRK. EŞA., 39/23, Lef 5.

tan sonra gemilerin toplarını kasaba ve kaleye doğru çevirdikleri, Rûsumat Dairesi'ni teslim aldıkları, telgrafhaneye nöbetçi diktikleri haber verilmiştir.¹²⁷

Fransız askerinin Midilli'deki hareketleri hakkında Midilli Kalesi Binbaşı'ndan ulaşan bilgiye atfen Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı'ndan gelen telgraflarda öncelikle iki yüz kadar Fransız askerinin Gümrük'teki sancağı indirerek yerine Fransız bandırasını çektiği ve Osmanlı Bankası şubesi ile telgrafhanenin tutulduğu bilgisi iletilmiştir.¹²⁸ İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na gönderilen telgrafta Midilli şubesinin Fransa askerî tarafından tutulduğu haber verilmiştir.¹²⁹ Düyûn-ı Umûmiyye Müfettişliği'ne gönderilen telgrafta ise 10:15'te karaya asker çıkarılarak Gümrük idaresi ile telgraf ve postahanenin işgal edildiği ve Osmanlı Bankası şubesinin tutulduğu ifade edilmiştir.¹³⁰ Öte yandan Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı'ndan Midilli limanının kruvazörlerle kapatıldığının bildirildiği diğer bir telgrafta top veya silah atılacak olursa karşılık verilir verilmemesi sorulmuşsa da mukavemet edilmemesi İstanbul'dan emredilmiştir.¹³¹

7 Kasım'da Tevfik Paşa Baspt'a Midilli'nin işgal edildiğini haber vermiştir. Talep edilen konuların kabul edildiğinin bildirildiği telgrafi Delcassé'ye ileten Bapst, Osmanlı makamlarına gerekli irade verilmeden taleplerin kabul edilmiş sayılamayacağını ileterek, Midilli ile olan irtibatı için telgraf engelini kaldırılmasını istemiştir.¹³² Midilli'nin işgali haberrinin İstanbul'a ulaşmasının ardından Osmanlı Devleti, işgalin sonlandırılması için girişimlerde bulunması konusunda Rusya'dan yardım talebinde bulunmuştur. Tevfik Paşa'nın Rus Elçi Zinoviev'e gönderdiği talebin detayları hakkında

127 BOA, Y. PRK. ASK., 176/92.

128 BOA, Y. PRK. EŞA., 39/23, Lef 7; BOA, Y. PRK. ASK., 176/91.

129 BOA, Y. MTV., 222/126.

130 BOA, Y. MTV., 222/125.

131 BOA, Y. PRK. EŞA., 39/23, Lef 8.

132 MAE, Politique Etrenge, IV, s. 113; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 221.

Fransa'nın Rusya'daki elçisi Boutiron tarafından Delcassé'ye bilgi verilmiştir. Osmanlı Hükûmeti'nin Fransa'nın taleplerini kabul ettiği Rusya'ya haber verilerek, Rusya'dan Fransa'nın donanmasını Midilli adasından çekmesi hususunda girişimde bulunmaları isteniyordu. Rusya Dışişleri Bakanı Kont Lamsdroff ise Boutiron ile görüşmesinde; Fransa'nın taleplerinin karşılanmasından dolayı artık memnun olduğunu düşündüğünü, diğer taraftan meselenin aldığı şekilden duyduğu endişeyi paylaşmıştır. Lamsdroff'u endişelendiren diğer devletlerin de bu olaydan istifade edeceğine dair Berlin, Londra ve Roma'dan gelen haberlerdi. Öte yandan Sırp Bakanın Lamsdroff'a Balkanlarda bir huzursuzluk çıkarmak için Belgrad'ın sabırsız olduğunu bildirmesi ve Yunanistan Prensi Georges'un Fransa'nın harekâtından aldığı cesaretle bazı girişimlerde bulunacağı haberleri bu endişeleri artırıyordu.

Lamsdroff, anlaşmazlığın ilk safhasında Zinoviev'e açık ve kesin talimatlar verilmekteyken Midilli'nin işgalinden bu yana artık olayların gidişatının nereye varacağını kestiremediğini Boutiron'a ifade etmiştir. Ayrıca taleplerinin karşılık bulduğunu belirterek, Fransa'nın dinî müesseseler konusundaki tavrının daha büyük sorunlara yol açabileceği konusundaki endişelerini paylaşmıştır.¹³³ Boutiron aynı zamanda Rusya'daki Novoye Vremya gazetesinin Fransa'nın harekâtı doğudaki prestijlerini arttırma adına yaptığı ve harekât konusunda Fransa ile Rusya arasında bir görüş ayrılığı olduğu yorumunda bulunduğunu eklemiştir.¹³⁴ Boutiron ile görüşmesindeki açıklamalarına paralel olarak Lamsdroff, Fransa ile oluşan çatışmanın sona ermesinden dolayı duyduğu memnuniyeti Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefiri'ne de bildirmiştir.¹³⁵ Bu görüşme iki müttefik ülke Rusya ile Fransa'nın Midilli işgali sonrası konuya bakış açılarında bir değişiklik

133 DDF, 1901-1911, No: 480, s. 566.

134 MAE, Politique Etrenge, IV, s. 112.

135 BOA, Y. PRK. HR., 31/67, Lef 1.

meydana gelmeye başladığını ve Rusya'nın Fransa'nın daha ileri adımlar atmasından çekindiğinin izlerini taşımaktadır.

Delcassé, İngiltere'nin Midilli'nin işgaline bakışına dair Fransa'nın Londra Büyükelçisi Geoffray tarafından bilgilendirilmiştir. Geoffray Paris'e, Dışişleri Bakanı Fitzmaurice ile gerçekleştirdiği görüşme hakkında uzun bir telgraf göndermiştir. Geoffray işgale kadar giden süreçte Sultan II. Abdülhamid'in uzlaşmaz tavrının etkili olduğunu, Midilli'nin ise Akdeniz'deki ticaretin sekteye uğramaması adına seçildiğini ifade etmiştir. Midilli'ye yapılan seferin Fransa'ya maliyeti göz önüne alındığında taleplere uzun zamandan beri sürüncemede kalan konuların da eklendiğini belirtmiştir. Ayrıca görüşmede Fitzmaurice'e Fransa Millî Meclisi'nde 4 Kasım'da yapılan müzakerelerin içeriği hakkında bilgi vermiştir. Geoffrey "*Osmanlı Devleti'nde çıkarları olan büyük güçlerin diplomasi anlayışına örnek olacak bir şekilde İngiliz Hükûmeti'nin sergilemiş olduğu dayanışma örneğine kalpten*" güvendiğini Fitzmaurice'e iletmiştir.

Fitzmaurice'in, meselenin ivedilikle halledilmesi hususunda oldukça ısrarcı olması karşısında Geoffray, "*bazı son dakika adamları vardır, Sultan ise daha geç birisidir*" cevabını vermiştir. Geoffray, İngiltere Dışişleri'ne gittiğinde Osmanlı Sefiri Kostaki Paşa'nın da aynı anda orada bulunduğunu ve Kostaki Paşa'nın Fitzmaurice'den, Sultan'ın tavrının meselenin büyümesine sebep olduğu cevabını aldığını ifade ederek; konumunu kaybetmek istemeyen Kostaki Paşa'nın muhtemelen bu görüşmeyi Sultan'a bildirmeyeceğini belirtmiştir. İngiliz basını hakkında da malumat veren elçi, başlangıçta Fransa hakkında olumsuz bir tavır takınılmış olsa da bunun yakın zamanda değişeceğini bildirmiştir.¹³⁶

Fransa'nın harekâtının Avusturya'daki yankıları hakkında bilgi veren Fransa'nın Viyana Büyükelçisi Marquis de Reverseaux, 7 Kasım'da Avusturya Dışişleri Bakanı Kont

Goluchowski'ye harekâtın sebepleri ve kısa süreceği bilgisini vermiştir. Goluchowski, "*Fransa'nın bu harekâtının özellikle Sultan'ın hayalperest davranışları ve hükûmetinin kötü niyetli tutumlarına karşı Büyük Güçler açısından faydalı olduğunu*" düşündüğünü söylemiştir. Devamında iki yıl önce kendilerinin de isteklerinin karşılanması için Türk sularına donanma gönderdiklerini ve eğer talepleri karşılanmamış olsaydı bir Osmanlı limanını bombalamaktan çekinmeyeceklerini belirtmiştir. Goluchowski ayrıca Avusturya gazetelerine Fransa'nın harekâtını destekleyen bir yazı da vermiştir.¹³⁷ Nitekim Goluchowski'nin Avrupalı güçler için faydalı olarak yorumladığı harekâtın ardından Avusturya bundan avantaj elde ederek Osmanlı Devleti'ne bazı taleplerini kabul ettirmiştir.¹³⁸

Delcassé, 5 Kasım'da Fransa'nın Midilli işgalinin gerekçelerini açıklamasını Washington Büyükelçisi Margerie'den de istemiştir.¹³⁹ Margerie, 7 Kasım'da gönderdiği cevapta Dışişleri Bakanı John Milton Hay ile görüştüğünü ve kendisinin Fransa'nın Osmanlı sularına donanma göndermesini yerinde bulduğunu ve Sultan'ın büyük güçlere karşı sözünü tutması gerektiğini ifade ettiğini bildirmiştir.¹⁴⁰

İtalya'nın Midilli işgaline bakışına dair 7 Kasım'da Roma Sefareti Maslahatgüzarı malumat verilmiştir. Konu hakkındaki telgrafta İtalya Dışişleri Bakanı'nın Fransa'nın Midilli işgalinin sona erdirmesi ve oluşabilecek daha büyük problemlere engel olunması için Osmanlı Hükûmeti'ne çatışmayı derhal sona erdirmesine dair tavsiyelerde bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁴¹

137 DDF, 1901-1911, No: 482, s. 570.

138 M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 699.

139 MAE, Politique Etrangere, VIII, s. 52.

140 DDF, 1900-1901, No: 63, s. 56; MAE, Politique Etrangere, IV, s. 100-101; MAE, Politique Etrangere, IV, s. 108.

141 BOA, Y. PRK. HR., 31/67, Lef 4.

Fransa'nın Almanya Elçisi Markiz de Noailles, Delcassé'ye gönderdiği telgrafta Dışişleri Bakanı Baron Richthofen'un yerinde olmamasından dolayı yardımcısı Muhlberg ile görüştüğünü ve kendisinin Alman Hükûmeti'nin Akdeniz'de hiçbir menfaati olmadığını, Fransa'nın niyetine güvendiğini belirterek bazı devletlerin bu işgali kullanarak sorun çıkarabileceklerini ifade ettiğini bildirmiştir.¹⁴² Alman basını hakkında da bilgi veren Noailles, bazı gazetelerin çekimser kaldıklarını bazılarının ise Almanya'nın hiçbir ilgisinin bulunmadığını, doğudaki prestiji adına Rusya'nın harekâta destek vermeyeceği yorumlarının yapıldığını ifade etmiştir.¹⁴³

Fransa'nın Stockholm Büyükelçisi, 7 Kasım'da gönderdiği telgrafta İsveç basınının olayı anlatmaktan kaçındığını ve sadece büyük gazetelerin Paris'ten aldığı haberleri yayımladığını belirtmekle birlikte, Dagens Dyeter gazetesinde yayımlanan bir makale hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Fransa'nın gerçekleştirdiği harekât daha evvel Ermeni meselesinde müdahalede bulunmaması sonucunda zayıflayan prestijini kurtarmak ve Rusya'nın doğudaki çıkarlarına ters düşen politikalarına karşı mukavemette bulunmak gayesini taşımaktadır.¹⁴⁴

7 Kasım'da Delcassé, Bapst'a donanmanın ancak kendisinin tüm isteklerin yerine getirildiğini onaylamasının ardından geri çağırılacağını beyan etmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Hükûmeti'nin alınan kararları Maarif ve Maliye Nezaretlerine, Rûsumat Emaneti'ne ve vilayetlere bildirdiğinden emin olmasını istemiştir.¹⁴⁵ Bapst bu doğrultuda Hariciye Nezareti'ne Delcassé'nin üzerinde durduğu hususları bildirerek gerekli emirlerin gönderilmesi için belirli bir süre tanınacağını da eklemiştir.¹⁴⁶ Nitekim 9 Kasım'da Sadaret'e

142 DDF, 1900-1901, No: 62, s. 55; MAE, Politique Etrangere, IV, s. 111.

143 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 137-140.

144 MAE, Politique Etrangere, IV, s. 135-136.

145 DDF, 1900-1901, No: 66, s. 59.

146 BOA, HR. H., 437, vr. 141; BOA, Y. A. HUS., 421/112, Lef 1.

bir tezkire gönderen Tevfik Paşa, Fransa himayesinde olan dinî müesseseler ile hayır kurumlarının onaylı listesinin ve Maarif, Maliye ve Rûsumat Emanetine gönderilen emirlerin birer suretini istemiştir.¹⁴⁷

Osmanlı Hükûmeti Midilli işgalini protesto etmesine rağmen 8 Kasım itibariyle henüz işgal kalkmamıştı. Bu doğrultuda Tevfik Paşa, Nabi Bey'e Amiral Caillard'ın uluslararası hukuka aykırı işgalini bir an evvel sonlandırmasını Fransa Hükûmeti'nden talep etmesini emretmiştir.¹⁴⁸ Delcassé ise aynı gün Bapst'a gönderdiği telgrafta Caillard'ın taleplerin kabul edilmesini iki gün boyunca beklediğini bildirerek, işgalin yakında sona ereceğini ifade etmiştir.¹⁴⁹

Fransa'nın Midilli işgalini kaldırmak için öne sürdüğü şart ise Meclis-i Mahsus kararlarının Sultan'ın iradesi ile onaylanmasıydı. Nitekim 8 Kasım'da Delcassé, Londra, Petersburg, Berlin, Viyana ve İtalya Krallığı'ndaki Fransız elçiliklerine Sultan'ın iradesi alındıktan sonra Midilli'nin işgalinin sona ereceğine dair kararını yollamıştır.¹⁵⁰ Delcassé, bu kararı aynı gün Nabi Bey'e de iletmıştır.¹⁵¹ Bu görüşmenin detaylarını Tevfik Paşa'ya ileten Nabi Bey, Delcassé'nin toprak elde etmek gibi bir niyetleri olmadığını ifade ederek işgalin sona ermesinin Sultan'ın iradesine bağlı olduğunu söylediğini aktarmıştır.¹⁵² Nabi Bey 9 Kasım'da gönderdiği yeni telgrafta Fransa Hükûmeti'nin işgalin sona ermesinin Sultan'ın iradesine bağlı olduğunu resmi gazetede yayınlattığını haber vermiştir.¹⁵³ Diğer taraftan Delcassé bir gün önce Rusya'daki Fransa Sefiri Boutiron'a gönderdiği telgrafta Kont Lamsdorff'tan Sultan'a bu yönde baskı yapmasını talep ettik-

147 BOA, Y. A. HUS., 421/113, Lef 2.

148 BOA, HR. SYS., 430/8; M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 695.

149 MAE, Politique Etrenere, IV, s. 154.

150 DDF, 1900-1901, No: 69, s. 60.

151 DDF, 1900-1901, No: 68, s. 60; Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi*, s. 221.

152 BOA, HR. SYS., 430/8.

153 BOA, HR. SYS., 430/8.

lerini bildiriyordu.¹⁵⁴ Delcassé Rusya'ya gönderdiği talimatı Bapst ile de paylaşmıştır.¹⁵⁵ Boutiron, Lamsdroff'un Avrupa barışının tehlikede olmasına ve bu meselenin Ortodoksların hamiliği politikalarını da etkileyebileceğine yönelik endişelerinin devam ettiği cevabını vermiştir.

Lamsdroff'a göre Osmanlı Devleti tekrar bir denge politikası izlerse bu bazı devletlerden karşılık görebilirdi.¹⁵⁶ Nitekim bu görüşmeyi haber alan Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefareti Fransa'nın mektep ve hayır kurumları konusundaki talebinin Rusya tarafından hoş karşılanmadığını ve bundan dolayı taleplerinin değerini kaybedebileceğini İstanbul'a bildirmiştir.¹⁵⁷ Lamsdroff, 9 Kasım'da Fransa'nın talebinin kabul edilmesinin Osmanlı hükûmetine iletilmesi için İstanbul'daki Rus Sefiri Zinoviev'e talimat vermiştir.¹⁵⁸

Midilli işgalinin sona ereceği haberinin İngiltere tarafından olumlu karşılandığı Fransa'nın İngiltere Büyükelçisi tarafından 8 Kasım'da Paris'e haber verilmiştir.¹⁵⁹ Aynı gün Fransa'nın taleplerinin kabul edilmesinin İtalya tarafından memnuniyet verici bulunduğu haberi de Paris'e ulaşmıştır.¹⁶⁰ Fransa'nın Atina Büyükelçisi Mausonard, Yunanistan'ın Fransa'nın taleplerinin kabul edilmesini büyük bir başarı olarak addettiğini ifade etmiştir.¹⁶¹ İtalya Büyükelçisi Barrere ise Prinetti'nin işgalin devam etmesinden rahatsızlık duyacaklarını belirttiklerini iletmıştır.¹⁶² 9 Kasım günü İtalya basınının Fransız donanmasının halen Midilli'de bulunmasından endişe duyduğunu belirten Barrere, işgalin kalkacağı haberi üzerine bu endişenin ortadan kalkacağını düşünüyordu.¹⁶³

154 DDF, 1901-1911, No: 485, s. 572.

155 DDF, 1901-1911, No: 483, s. 571.

156 DDF, 1901-1911, No: 488, s. 575; MAE, Politique Etren gere, IV, s. 152-153.

157 BOA, Y. PRK. HR., 31/68, Lef 2.

158 DDF, 1900-1901, No: 70, s. 61.

159 MAE, Politique Etren gere, IV, s. 164; MAE, 166PO/E/539.

160 MAE, Politique Etren gere, IV, s. 163.

161 MAE, Politique Etren gere, IV, s. 165.

162 MAE, Politique Etren gere, IV, s. 166.

163 MAE, Politique Etren gere, IV, s. 178-181.

9 Kasım'da Hollanda'nın işgale verdiği tepkiyi aktaran Lahey Büyükelçisi harekâtın olumlu karşılandığını ancak taleplerin karşılanmasından sonra işgale son verilmesinin beklendiğini bildiriyordu.¹⁶⁴ Vatikan'ın Fransa Büyükelçisi ise Fransa'nın taleplerinin karşılanmasından duyulan sevinci belirterek bunun Fransa'nın dinî himayesi açısından büyük bir başarı olarak görüldüğünü aktarmıştır.¹⁶⁵ 11 Kasım'da Washington Büyükelçisi Margerie, Fransa'ya Washington yönetiminin tebriğini iletmiştir.¹⁶⁶

Fransa'nın Midilli'yi işgali dış basında büyük yankı uyandırmıştır. Le Temps 7 Kasım'da haberi okuyucularına duyururken bu harekâtın Türk tarafını korkuttuğu yorumu yapılmıştır. Ayrıca Havas ajansına dayandırılan haberin son kısmında Rusya'nın Osmanlı'ya sırtını dönüp Fransa'nın yanında yer alması şaşkınlıkla karşılanıyordu.¹⁶⁷ Le Temps'in 8 Kasım'daki haberinde ise İngiliz ve Alman basınının işgale bakışı aktarılıyordu. Buna göre İngilizler uzak olmalarından dolayı konuyu önemli görmemekteydiler. Alman basını ise Fransa'nın işgal sebebinin tamamen Fransız prestiji için olduğu kanaatindeydi.¹⁶⁸ Le Temps 9 Kasım'da Midilli işgali ile ilgili daha detaylı bilgileri kamuoyuna sunmuştur. İstanbul'daki ajanstan 6 Kasım'da gelen habere göre Osmanlı Hükûmeti'nin başlangıçta işgali Fransa'nın blöfü olarak değerlendirdiği ifade ediliyordu. İngiliz Daily News Fransa'nın toprak istemediğini belirtiyor ancak Mısır'da da nasıl davrandığını biliyoruz şeklindeki ifadesine yer veriyordu. Morning Post'ta yer alan haberden yapılan alıntı da ise gazetenin Berlin muhabirinin bir Türk diplomatla görüştüğü ve onun dost Alman Hükûmeti'nin tepkisiz kalmasına şaşırıldığı ifade edilmekteydi.¹⁶⁹ *Daily News* bütün

164 MAE, Politique Etrenere, IV, s. 176-177.

165 MAE, Politique Etrenere, IV, s. 182.

166 MAE, Politique Etrenere, IV, s. 214.

167 Le Temps, 7 Kasım 1901.

168 Le Temps, 8 Kasım 1901.

169 Le Temps, 9 Kasım 1901.

anlaşmalara ve insan hakları aykırılıklarına karşı mücadele eden Fransa'nın Avrupa medeniyetini temsil ettiğinin kabul edilmesini, *Fremdenbalt*; Babıâli'nin kendisini böyle bir duruma sokarak, hiçbir itibar kazanamayacağını, *La Gazette de Francfort*; Sultan'ın hakettiğini bulduğunu, *La Gazette de Cologne*; Fransa'nın modern davranışını tebrik ettiğini ve diğer ülkelere örnek olması gerektiğini dile getiriyordu.¹⁷⁰ Le Temps'in 10 Kasım'daki haberinde ise Osmanlı Hükûmeti'nin tavrı şu sert ifadelerle eleştirilmekteydi: “Yıldız ve Bâbiâli meseleyi sadece maddi olarak ele alıp manevi bakımdan düşünmüyorlardı. Osmanlılar bu yaptıkları hatayı maddi olarak gidermeye çalışıyorlardı. Böyle yaparak dalga geçmekteydiler. Sonuç olarak da Fransa'yı büyükelçisini geri çağırmak zorunda bırakıp bir filo göndermesine yol açtılar. Bugün dahi geçiştirme politikaları ile harekâta engelmeye çalışmaktalar. Bu filonun gönderilmesinin Fransa tarafından gerçekleştirilen önemli bir hamle olduğunun farkında değiller. Fransa bunu yaparken bütün milletlerden destek almıştır.” Aynı haberde Osmanlı Hükûmeti'nin baskı altında Keldanî Patrikliği seçimini kabul ettiği belirtilirken, bunu kendi iradesiyle kabul etmiş gibi bir hava oluşturdıkları da eklenmiştir.¹⁷¹

Fransa basınında *Le Temps*, *Le Petit Parisien* ve *Le Gaulois* coşkulu biçimde olayın sonucunu alkışlarken yüksek tirajlı gazetelerden *Le Matin* ise tüm meselenin değersiz olduğu ve köstebek yuvasından dağ meydana getirildiği yönünde eleştiride bulunmaktaydı. Nasyonalist *Liberte*, ise sultanın fermanını içeren okul ve hayır kurumlarının yeterli olmadığını yazmaktaydı. Fransa tüm istekleri yerine getirilene kadar Midilli'de kalmalıydı.¹⁷²

170 M. Moncharville, “Le Conflit Franco-Turc De 1901”, s. 699.

171 Le Temps, 10 Kasım 1901.

172 William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 32.

Osmanlı iç basınında Fransa ile oluşan çatışma ve Midilli işgali hakkında *Levant Herald*'da çıkan içeriği çok kısa tutulmuş ve değerlendirmeden uzak birkaç haber dışarıda bırakılırsa konuya yer verilmediği görülmektedir. İşgal hadisesinin içte duyularak padişahın otoritesine hanel gelmesi düşüncesiyle ciddi bir çaba gösterilmiştir. Nitekim Beyoğlu'nda Nevaye Feraye Press gazetesinin Fransız donanmasının Midilli Adası civarına geldiğinden bahseden nüshaları 7 Kasım'da Beyoğlu Mutasarrıflığı tarafından toplatılmıştır.¹⁷³ Başka bir örnekte ise 9 Kasım'da Yıldız'a verilen bir maruzatta Midilli Adası'nın işgal edildiğine dair halk arasında söylentilerin dolaştığı belirtilerek, bu olayın neden hemen ahaliye haber verildiğinin anlaşılamadığı yazılmıştır.¹⁷⁴ Bu tedbirlere rağmen yabancı basına ulaşabilen özellikle Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin gelişmelerden haberdar olması mümkün olmuştur. Nitekim Kal'a-i Sultaniye'den Yıldız'a gönderilen 10 Kasım tarihli bir telgrafta bölgedeki Rum ahalinin Galata Rıhtımı meselesinden dolayı Midilli Adası'nın Fransa donanması tarafından işgal edildiğini söylediği bildirilmiştir.¹⁷⁵

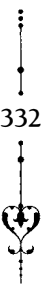
Öte yandan Osmanlı Devleti dahilinde yer alan Fransız Konsoloslukları İstanbul'daki Sefarete bulundukları yerlerdeki kamuoyunun çatışmaya bakışı hakkında Paris'i bilgilendirmişlerdir. 6 Eylül 1901 tarihinde Şam'dan gönderilen telgrafta Constans'ın ayrılmasının ardından haberin şehirde hızla yayıldığından bahsedilmekle beraber gazetelere uygulanan sansür nedeniyle bunun yanlış değerlendirildiği ifade edilmekteydi. Ayrıca Şam Valisi Nazım Paşa'nın olası bir savaş durumundan endişelendiğini belirten Konsolos, Beyrut gazetelerinde kamuoyunu teskin eden haberlerin yapıldığını iletmiştir.¹⁷⁶ Fransa'nın Adana Konsolosu G. Amdi-

173 BOA, Y. PRK. ZB., 31/72.

174 BOA, Y. PRK. EŞA., 39/23, Lef 14.

175 BOA, Y. PRK. ASK., 177/12.

176 MAE, Politique Etrangere, VI, s. 45-46.

bert ise Constans'ın ayrılmasının ardından kamuoyunda Fransızlar ve yabancılar arasında Fransa'nın haklı olduğu yönde bir düşüncenin var olduğunu ifade etmiştir. Fakat etraflıca malumat alınamamasından dolayı tüm kesimlerin olası bir işgalin savaşa yol açmasından çekindiğini, hatta Beyrut Gümrüğü'nün Fransız donanması tarafından işgal edileceği veya bazı Osmanlı merkezlerinin işgale uğrayacağı yönünde söylentilerin dolaştığını bildirmiştir. Bu nedenle toplumdaki tüm kesimlerin olası bir çözümü umduğu ifade edilmekteydi.¹⁷⁷ Midilli işgalinin ardından 8 Kasım'da İzmir Konsolosu Yousselin tarafından gönderilen telgrafta ise İzmir'deki yabancı misyonların bu hareketi sevinçle karşılandığı ve meselenin bu noktaya gelmesinden Sultan'ın sorumlu tutulduğu bildirmiştir.¹⁷⁸

Her ne kadar, uygulanan sansür nedeniyle, işgal haberleri Osmanlı iç basınında yer olmasa da yurtdışında yayın yapan muhalif Jön Türk basınından Osmanlı Gazetesi'nde etraflıca yer bulmuştur. Paris'te yayınlanan *Osmanlı* gazetesi meseleyi Eylül ayının ortalarından itibaren takibe almıştır¹⁷⁹. Olay hakkında, yorum yapılmadan verilen 15 Eylül tarihli ve "*Havadis*" başlıklı haberde Fransa ile Osmanlı Hükûmeti arasındaki çatışmanın halledilmediği, Rıhtım kumpanyasının talepleri halledilmiş olduğu halde Constans'ın İstanbul'dan ayrıldığı, Münir Bey'in İstanbul'a döndüğü ve Tubini ile anlaşılmasına rağmen Lorando konusunda çözüme henüz ulaşamadığı bilgisi yer almıştır.¹⁸⁰ Osmanlı Gazetesi anlaşmazlık süresince Paris Sefareti'nin faaliyetleri üzerinde de durmuştur. Nitekim 15 Ekim 1901 tarihli ve "*Paris'te Sefaret-i Osmaniye*" başlıklı haberde Münir Bey'e ve Sefarete tayin ol-

177 MAE, Politique Etrenge, VI, s. 53.

178 MAE, Politique Etrenge, VII, s. 162.

179 Paris ve Cenevre gibi Fransızca konuşulan bölgelerin Jön Türk basınına ev sahipliği yapması hakkında bir değerlendirme için: Uğur Gündüz, *Osmanlı'dan Günümüze Basın ve Modernleşme*, Ankara: İmge Yayınları 2018, s. 132, 141-142.

180 Osmanlı, No: 92, 15 Eylül 1901, s. 7.

ması bir ara düşünülen Nuri Bey'e yönelik bazı ithamlarda bulunulmuştur. Buna göre Paris Sefiri Münir Bey'in Bern ve Brüksel elçisi sıfatına da sahip olmasına göndermede bulunularak, Avrupa'daki elçilikleri kendi tahakkümüne aldığı sırada rıhtım meselesinde menfaat sağlama adına bazı girişimlerde bulunduğu ancak meselenin geldiği noktanın ardından birkaç hafife ile Paris'ten çıkarıldığı yazılmaktaydı. Bu girişimlerinin açığa çıkmasından dolayı Münir Bey'in bir daha Avrupa'da görev alamayacağı tahmin edilmesine rağmen, Lorando meselesi halledildikten sonra tekrar Paris'e Sefir olarak atanması eleştirilmekteydi. Devamında Münir Bey Sefarete atanmasa dahi yerine gelecek sefir hakkında iyi düşüncelere sahip olacaklarını ummadıkları yazılmıştır. Bu yeni tayin haberine dair *"ümit ederiz ki Münir'in pabuçlarını eline verdikten sonra Fransa hükûmeti bu gibi rüzelayı kabule razı olmaz"* ifadeleri kullanılmıştır.¹⁸¹

Osmanlı gazetesinde meseleye dair yapılan en detaylı değerlendirme ise 15 Kasım'da çıkan *"Osmanlı-Fransa İhtilafı"* başlıklı uzun haberdur¹⁸². Osmanlı-Fransız çatışmasında ilişkilerin kesilmesine kadarki süreç *"(..) Osmanlı ve Fransa ihtilafı bundan takriben iki ay evvel Fransa sefirinin İstanbul'u terk etmesine sebep olmuş ve münasebat-ı siyasiyenin böyle nîm resmi bir tarzda inkıtai cümleyi hayrette bırakmıştı."* ifadeyle özetlenmiştir. Devamında Constans'ın ayrılmasından sonraki dönemde rıhtım ve Tubini meselelerinin halledildiği bilgisi verilmiş; Midilli işgaline giden süreç *"Halbuki bu suretle hüsn- i netice ile tesviye edildiği zan olunan ihtilaf Abdülhamid'in rehavetiyle, müsamahasıyla günden güne alevlenmiş ve Fransa Hükûmeti metalibatının bu kadar zaman muallak bir halde bırakılmasına asla nazar-ı müsamaha ile bakmak istemediğinden hem Şark'da gaip olan nüfuz-ı siyasiyesini takviye etmek ve hem de Abdülhamid'e bir ders-i ibret olmak maksadıyla beş kıta sefin-i harbiyeden mürekkep*

181 Osmanlı, No: 94, 15 Teşrin-i Evvel 1901, 7-8.

182 Osmanlı, No: 96, 15 Teşrin-i Sani 1901, s. 1-2.

bir donanmayı Amiral Kayar'ın idaresi tahtında olmak üzere Şark sularına göndermiş ve bu donanma her türlü tecavüze maruz bulunan Memalik-i Osmaniyé'den Midilli'yi 3 Teşrin-i Sani'de istila ederek gümrük varidatını yed-i temellüküne almıştır" cümleleriyle anlatılmıştır. Haberde Fransa'nın talepleri, "*Şark'da bulunan Hristiyanlar hakkında muahedat-ı kadime ile haiz olduğu hakk-ı himayetin teyit ve tekidinî talep ederek ufak bir gayretle tesviyesi mümkün olan ihtilafın tesviye edilmediği takdirde ne kadar büyük bir daire-i zarar teşkil edeceğini Yıldız'a göstermiştir.*" şeklinde değerlendirilmiştir.

Haberin buraya kadar olan bölümünde ve devamında II. Abdülhamid'i çoğu defa ağır ifadelerle suçlayan bir yaklaşım söz konusudur. Birçok defa ve ısrarla II. Abdülhamid'in meselenin büyümesinde birinci sorumlunun altı çizilmiştir. Fransa'ya yönelik neredeyse hiçbir eleştirinin olmadığı, sadece cılız ifadelerle bazı serzenişlerin dile getirildiği görülmektedir. Bunlardan birisi "*Vakıa Fransa'nın müdafaa ettiği mesele kendisine bâis-i şeref olabilmek kıymetine haiz değilse de onu bu kadar müşkil bir hale sokmaya sebep olanın da Abdülhamid olduğu aşikârdır*" şeklinde ifade edilmiş ve Fransa'nın Lorando-Tubini meselesinin değer verilecek bir konu olmadığına altı çizilmiştir. Başka bir yerde bu iki banker "iki tuhafîye tüccarı" olarak nitelenmiştir. Haberde Midilli işgali Osmanlı hissiyatına vurulmuş bir tahkir, aşâğılama darbesi olarak ifade edilse de yine de Fransa'ya karşı hiçbir sızlanmada bulunulmayacağı, tüm kin ve intikam dolu feryatlarını Yıldız'a yöneltmeyi mukaddes bir vatan görevi sayıldığı açıkça ifade edilmiştir.

Osmanlı gazetesinin yukarıda verilen haberlerinde sergilediği yaklaşım aslında şaşırtıcı değildir. Zira özellikle 1894'ten itibaren görünür hale gelip üyeleri belli olmaya başlayan Jön Türk muhalefeti ilk andan itibaren Osmanlı tebaası Ermenilerin gerçekleştirdikleri isyan ve ayaklanmaları, kendilerinin de *muzdarip* oldukları II. Abdülhamid'in

idaresine karşı bir çeşit ses yükseltme, reaksiyon olarak görmüşler ve kendi rejim muhalifliklerini Ermenilerle özdeşleştiren bir tavır içinde bulunmuşlardır¹⁸³. Diğer taraftan Jön Türklerin siyasî muhalefetlerinde Fransız düşüncesinin etkisi ve Paris'in yerinin de 1901 çatışmasında Fransa'ya olan bakışları üzerinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu tutumun 1901'deki Osmanlı-Fransa çatışması karşısında da devam ettiği bu şekilde anlaşılmış oluyor.

Osmanlı gazetesindeki haberin devamında Avrupalı devletlerin meseleye bakışı değerlendirilmiştir. Gazete Osmanlı haysiyetini ihlal, hatta mevcudiyetini tehlikeye düşüren bir olay olarak tarif ettiği "Midilli vak'asının" Avrupa devletlerinin Osmanlı dost ve düşmanlığı noktasında gerçek niyetlerini ortaya çıkardığı görüşü savunulmuştur. Bu konuda öncelikle Rusya ve İngiltere'ye bakmak gerektiği, bu iki devletin Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve selâmetinde tam manasıyla dahilleri olduğu ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin haritadan silinmesi için en çok uğraşan bir hükûmet olarak Rusya'nın son olaylarda Osmanlı Devleti'ne karşı Fransa'nın politikasından memnun kalması gerekirse de yine de Fransızların bu politikada pek ileri gitmesini istemeyeceği beklenebilir. Bu noktada Amiral Calliard'ın donanma nümayişine Rusya tarafından izin verilmesinin diğer bir sebebinin de Fransız sermayesine duyulan şiddetli ihtiyaç olduğu tüm açıklığıyla yazılmıştır.

Gazeteye göre, Osmanlı Devleti'nin yok olmasında etkili ikinci ülke olan İngiltere II. Abdülhamid'in yirmi beş senelik idaresi boyunca onu gücendirecek bir idare tarzı benimsemiş olmasına rağmen bu son Midilli olayında gazeteye göre dikkat çekici bir çeşit dostluk eseri göstermiştir. Bu konudaki "*Malumdur ki Rusya Muharebesi ferdasında İngiltere ile Devleti Osmaniye arasında münakid Kıbrıs*

183 Serkan Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasî Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011, s. 82-83.

Muahedesiyle İngiltere Hükûmeti bu adanın işgaline mukabil Anadolu'nun bir ecnebi istilasına karşı müdafaasını deruhte etmiş ve biz de buna mukabil bu kıtada ıslahat icrasını taahhüt eylemiş idik. Hâlbuki o zamandan beri Hükûmet-i Hamidiye Anadolu'da ıslahat icrası şöyle dursun mülkün inkıraz ve inhilali için elden geleni yapmış olduğu gibi bu suretle intihara kast eden bir hükûmetin müdafaası dahi her türlü muahedata rağmen vücut ve hatta imkan haricine çıkmış olduğu halde Amiral Kayar'ın Midilli'yi işgali üzerine tarafımızdan vukuu bulan müracaata İngiltere'nin katiyen reddeylemesi pek memul ve bu da Osmaniyet için telafisi imkansız zayıttan maddûd idi. Lakin Sen Ceyms kabinesi bu babdaki cevabıyla henüz İngiltere'nin Osmanlılar için vefakar ve kıymetdar bir dost kaldığını anlatmış ve hatta "Midilli'nin muvakkaten işgali şimdilik Devlet-i Osmaniye'nin tamamıyet-i mülkiyesini ihlal eylemeyip fakat meselenin devam ve tevsii ve Anadolu'nun tehlikede kalması halinde Devlet-i Osmaniye taahhüdat-ı müteakiblesini ifa etmemiş olmakla beraber Büyük Britanya'nın Fransa nezdinde teşebbüsatta bulunacağı" haberi Fransız donanmasının Osmanlı sularından alelacele avdetinin başlıca esbabından addedilmiştir." şeklindeki değerlendirme oldukça ilginçtir. Az önce açıklandığı üzere Jön Türkler muhalefeti Ermeniler tarafından gerçekleştirilen isyan ve tedhiş hareketlerini bir muhalefet olarak görmekteydiler. Dolayısıyla Osmanlı gazetesinin yukarıdaki satırlarında geçen Anadolu ıslahatı ifadeleri Berlin Antlaşması'nın bir gereği olarak İngiltere başta olmak üzere antlaşmaya taraf devletlerin Osmanlı Devleti'nden söz konusu antlaşma gereği talep ettiği Ermeniler lehine bir dizi idari, hukukî ve mülki ıslahatı kapsamaktaydı¹⁸⁴. Dolayısıyla 1901 Osmanlı-Fransız çatışmasını değerlendirirken konuyu buraya getirene, II. Abdülhamid'in söz konusu reformları yapmakta direndiğini savunmaktan çekinmemişlerdir. Yukarıdaki ifadelerde dik-

184 Musa Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia (1877-1897)*, Ankara: TTK Yayınları 2000.

kat çeken husus İngiltere'nin Midilli'yi işgal eden Fransa'yı konuyu daha fazla ileri götürmemesi noktasında uyardığı ve bunun neticesinde Fransa'nın donanmasını hızlıca geri çekmiş olduğu bilgisidir. Daha önce açıklandığı üzere, İngiltere Dışişleri Bakanı Fitzmaurice kendisine işgal hakkında Fransa'nın Londra sefiri tarafından yapılan bilgilendirme sırasında konunun çözümünde hızlı davranılması arzusunu iletmişti. Bu bakımdan Osmanlı gazetesinin değerlendirmesi bu bilgi ile örtüşmektedir. Yine daha önce bahsedildiği üzere her ne kadar aralarında bir ittifak söz konusu ise de Rusya da Fransa'nın giriştiği donanma gösterisi ve işgal hareketinden, kendi konumunun zarar görmesi bakımından, bir rahatsızlık duymuştur. Dolayısıyla Fransa'nın donanma nümayişini bir adım ileri götürerek, 4 Kasım'da Millî Meclis'te yapılan toplantıda çeşitli görüşten milletvekilleri tarafından ısrarla gündeme getirilmeye çalışılan Ermeniler lehine bir girişimde bulunmamasında adı geçen iki ülkenin yaklaşımının da etkisi olduğu düşünülebilir.

Osmanlı gazetesi Almanya'nın 1901 çatışmasındaki tutumunu ise şöyle değerlendirmiştir: *"Almanya dostumuza gelince: Gerek Kayser'in ve gerekse tebaasının padişahıtan, memleketten aldıkları hedayaya, imtiyazata, müsaadata mukabil ibraz eyledikleri asar-ı meveddet bu aralık bir faydası görülmek, ciddiyeti tecrübe edilmek her taraftan memul [ise de] hiçbir asar-ı muavenet görülmemiş ve hatta Midilli'de Fransız bayrağının keşidesi günü Suriye sularında volta etmekte bulunan Kayser-zade Prens Adelbert daha İstanbul ziyafetlerinin hazmını bitirmeksizin savuşup gitmiştir!"* Gazeteye göre adı geçen üç devletin dışında kalan Avusturya ve İtalya, Trablusgarp ve Arnavutluk hakkında bilinen niyetleri dolayısıyla 1901 Osmanlı-Fransa çatışmasında kendilerine düşecek menfaati beklemek dışında bir şey yapmamışlardır. Nitekim daha önce bahsedilen, Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Goluchowski Fransa'nın Midilli'yi işgaliyle sonuçlanan Osmanlı karşıtı politikasını şiddetle destekleyen

tutumu Osmanlı gazetesinin bu çıkarımını anlamlı kılmaktadır. Avusturya'nın Osmanlı-Fransız çatışmasından pay almaya yönelik çabalarını fiiliyata dönüştürdüğünde bu konu Osmanlı gazetesinin sonraki bir haberinde geniş şekilde ele alınmıştır. Şu kadarını söylemek gerekir ki söz konusu haberde Fransa ve akabinde Avusturya'nın baskı ve saldırıları üzerine bu devletlere vermek zorunda kaldığı imtiyazlar neticesinde Osmanlı Devleti'nin Çin'den farkı kalmadığı çarpıcı bir şekilde savunulmuştur¹⁸⁵.

1901 Midilli Anlaşması ve Osmanlı-Fransız Çatışmasının Sona Ermesi

Osmanlı hariciyesinin Avrupa devletleri nezdinde yaptığı girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine 9 Kasım'daki Sadaret tezkiresiyle Fransa'nın yeni talepleri ve Tevfik Paşa'nın Fransa Sefareti'ne takdim edeceği nota Mabeyn'e sunulmuş ve yayınlanan irade ile onaylanmıştır.¹⁸⁶ Tevfik Paşa tarafından Fransa Sefareti'ne sunulacak olan telgrafta şu esaslar yer almıştır:¹⁸⁷

- a) Fransa'nın talepleri yayınlanan irade ile onaylanmıştır.
- b) Fransa tebaasından kişiler ve rahipler çoğunluğu Müslüman olan mahallerin dışında bir mektep veya hayır kurumu açmak istediklerinde, Fransa Sefareti buralarda yer alacak öğretmen ve müdürlerin isimlerini ve müessesenin kurulmasında dair gerekçeleri Hariciye Nezareti'ne bildirecektir. Aynı müessesenin tamiri halinde aynı tebligat yine Hariciye Nezareti'ne yapılacaktır.
- c) Bâbiâli bu müesseselerin inşaat ve tamiri hususunda dört ay içerisinde itiraz etme hakkına sahip olacaktır. Aksi halde bahsi geçecek müessese incelemenden muaf olacaktır.

185 Osmanlı, No: 97, 15 Kanun-ı evvel 1901, s. 4-5.

186 BOA, Y. A. RES., 114/90, Lef 1.

187 BOA, Y. A. RES., 114/90, Lef 2.

- d) Dört aylık zaman zarfında eğer Bâbîâlî'den bir itiraz gerçekleşirse konu Hariciye Nezareti ile Fransa Sefareti arasında müzakere edilecektir.
- e) Lorandoların alacakları Tubini alacaklarının ödenmesinde anlaşılan şartlar dahilinde ödenecektir.

Fransa Sefareti bu kararlarda bazı revizyonlar yapılmasını talep ederek Midilli işgalinin kaldırılmasının bu değişikliklere bağlı olduğu cevabını vermiştir. Sefaretten yapılan değişiklik ve eklemeler şunlardır:¹⁸⁸

- a) Lorando alacakları konusunda, herhangi bir malî muamelede bulunulması halinde borcun tek seferde ödenmesi,
- b) Müesseseler hakkında bazı vilayetlerde itiraz süresinin 2 ile 4 ay arasında sınırlı olması,
- c) Vilayetlere müesseseler hakkında verilen karara dair gönderilen emir suretlerinin Fransız sefaretine de takdim edilmesi,
- d) Sefaretten verilen listede yer alan okulların tasdik edilmesi.

Sadaret Mabeyn'e Bapst'ın şartları bildirirken, itiraz için verilen sürenin dört ay olarak belirlenmesine Sefaretin olumlu bakacağı ifade edilmiştir. Anlaşmanın son hali Bapst'a gönderildiği sırada Osmanlı Hükûmeti'nin açılacak veya tamir edilecek müesseselere yönelik itirazda bulunma süresinin altı ay olarak kararlaştırılmıştır. Bapst iki ülke arasında anlaşmaya varılmasından dolayı duyduğu memnuniyeti ifade ederek konuyu Delcassé'ye arz edeceğini ve Midilli işgalinin kaldırılacağını taahhüt etmiştir.¹⁸⁹

Böylece uzun ve yoğun bir müzakere sonrasında 10 Kasım 1901'de imzalanıp daha sonra Midilli Antlaşması adıyla anılanacak olan Osmanlı-Fransız anlaşması onaylanmıştır.

188 BOA, Y. A. RES., 114/91, Lef 5.

189 BOA, Y. A. HUS., 421/120.

Söz konusu anlaşmanın temelinde, Fransa'nın 6 Kasım'da ilettiğinden yukarıda ilgili bölümde bahsedilen dört madde yer almakta olup taraflar arasındaki müzakereler sonucunda bu maddeler aşağıdaki mutabık kalınan haliyle antlaşmaya dönüştürülmüştür:¹⁹⁰

- 1) Osmanlı Hükûmeti hâlihazırda tanınmakta olan Fransız okullarının veya Fransız himayesinde bulunup, yazışmanın ekindeki listede yer alan okulların yasal varlığını tanımaya devam eder. Aynı resmî tanımayı henüz yasal statüye sahip olmayan benzer diğer okullara teşmil eder ve bu son müesseselere hâlihazırda mevcut müesseselerin sahip olduğu gümrük muafiyetine uygun şekilde gümrük muafiyeti tanımayı taahhüt eder.
- 2) Osmanlı Hükûmeti hâlihazırda tanınmakta olan Fransız kiliseleri, şapelleri, hastaneleri, dispanserleri, yetimhaneleri, sığınma evleri ve yazışmanın ekindeki listede yer alan diğer müesseselerin varlığını tanımaya devam eder. Aynı resmî tanımayı henüz yasal statüye sahip olmayan benzer diğer müesseselere teşmil eder ve bu son müesseselere arazi vergisi ve ayrıca diğer gümrük vergilerinden, hâlihazırda mevcut müesseselerin sahip olduğu yerleşik kullanım ve emsallere uygun bir şekilde, muafiyet tanır.
- 3) Osmanlı Hükûmeti yazışmanın ekindeki listede yer alan müesseselerin inşasını, genişletilmesini, tamirine ruhsat verir ve bu işlemlerden sonraki resmî varlıklarını tanır.
- 4) Osmanlı Hükûmeti kendisine konu hakkında yapılan başvuruya altı ay içinde herhangi bir itirazda bulunmaması durumunda Fransızların ileride kurmak isteyebilecekleri eğitim, din ve diğer müesseseleri ve aynı şekilde

190 TNA, FO, 370/699. Bu dört maddenin metnini yayımlayan bazı yabancı gazeteler son iki maddeyi birleştirerek Antlaşmayı üç madde olarak göstermişlerdir: The New York Times, 24 Kasım 1901.

genişletilme ve tamirat önerilen müesseseleri tam ve yasal olarak ruhsatlı kabul ettiği sözünü verir.

Fransa'nın taleplerinin kabul edilmesinin ardından Delcassé, Fransa'nın Londra, Viyana, Roma ve Berlin'deki elçiliklerine bulundukları yerlerdeki Dışişleri Bakanlarına Midilli işgalinin gerçekleştiğini ve taleplerinin resmi olarak kabul edildiğini bildirmelerini istemiştir.¹⁹¹

Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın taleplerini kabul ettiğine 12 Kasım tarihli haberinde yer veren Le Temps gazetesi haberin ekinde Tevfik Paşa'nın Sefarete taleplerin detaylarına dair takdim ettiği mektubu da yayınlamıştır. Aynı haberde anlaşmaya konu olan Fransız müesseseleri ile ilgili olarak da açıklamada bulunulmuştur. Buna göre Fransa'nın Osmanlı topraklarında 245 mektep, 360 hastane ve kilise ile mezarlıkları mevcuttur. Bunların sadece 73 tanesi resmî statüdedir. 500 kadar kurum ise resmî ruhsata sahip değildir.¹⁹² Nitekim konu hakkındaki kapsamlı çalışmasında Ş. Mutlu 1901 Anlaşması ile resmen tanınan Fransız korumasındaki okul sayısının 260 ve kilise, manastır, hastane, yetimhane vb. müessesenin toplam sayısının 354 olduğunu ifade ederek okulların bölgesel dağılımını listeler halinde yayınlamıştır¹⁹³. Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yapılan 1901 Midilli Anlaşması'nda öngörüldüğü üzere, daha sonra açılan müesseseleri de içine alacak şekilde oluşturulan güncel liste üzerinden taraflar arasında 1913 yılında yeni bir anlaşma imzalanmıştır¹⁹⁴. A. Şişman 20. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında bulunan yabancı devletlere ait kültürel ve sosyal müesseseleri incelediği önemli çalışmasında, 1913 Anlaşması'nın ekindeki listede verilip Fransa

191 MAE, Politique Etrenere, VII, s. 53.

192 Le Temps, 12 Kasım 1901.

193 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 155-166.

194 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 167-169; Adnan Şişman, XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, s.106.

korumasında bulunan 2.040 müessesenin bölgesel dağılımlarının faaliyet alanlarına göre dökümleri yapılmıştır.¹⁹⁵

9 Kasım'da Midilli Mutasarrıfı Reşid Bey, Mabeyn'e gönderdiği telgrafta Fransa Sefareti ikinci tercümanının kendisine gelerek "*işler hakkında devletçe ittifak hasıl olduğunu*" ilettiğini ve Fransız askerinin iki saate kadar Midilli'den hareket edeceğini, amiral namına bildirdiğini haber vermiştir.¹⁹⁶ Tevfik Paşa, Nabi Bey'e 9 Kasım'da gönderdiği telgrafta sorunların çözüldüğünü ve Bapst'ın Amiral Delcassé'ye durumu bildirdikten sonra Amiral Caillard'a işgali kaldırmasını ilettiğini haber vermiştir.¹⁹⁷ 10 Kasım'da ise Bapst, Tevfik Paşa'nın sıraladığı tüm maddelerin kabul edildiğine dair mektubu Delcassé'ye göndermiştir.¹⁹⁸ Ayrıca diğer bir telgrafında mektep ve hayır kurumlarının tanınmasına dair Maarif Nezareti'ne gönderilen emirleri de Fransa'ya göndermiştir.¹⁹⁹ Nitekim Fransa'nın okulları ve hayır kurumları hakkında anlaşma uyarınca gereğinin yapılması için Dahiliye ve Maarif Nezaretleri'ne 10 Kasım'da talimat verilmiştir.²⁰⁰ Öte yandan Sadaret'ten, Lorando ve Tubini alacaklarında alınan kararların icrası için Maliye Nezareti'ne tebliğde bulunulmuştur.²⁰¹ Delcassé aynı gün gönderdiği cevapta diplomatik ilişkilerin yeniden başladığını belirterek, Bapst'a da büyükelçi sıfatıyla göreve başlaması talimatı vermiştir. Son olarak da Amiral Caillard'a Midilli işgaline son vermesi emrinin gönderildiğini iletmesi istenmiştir.²⁰² Delcassé'dan gönderilen talimatı Bapst, Tevfik Paşa'ya ilet-

195 Adnan Şişman, XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, s. 109-311

196 BOA, Y. PRK. EŞA., 39/23, Lef 12; Süleyman Kâni İrtem, Şark Meselesi, s. 217.

197 BOA, HR. SYS., 430/8.

198 DDF, 1900-1901, No: 71, s. 61; DDF, 1901-1911, No: 497, s. 588; MAE, Politique Etren gere, IV, s. 203.

199 DDF, 1900-1901, No: 72, s. 61.

200 BOA, HR. H., 437.

201 BOA, BEO, 1744/130742.

202 DDF, 1900-1901, No: 73, s. 67; MAE, Politique Etren gere, IV, s. 202.

rek kendisinin yeni bir elçi atanana dek işleri idare edeceğini belirtmiştir.²⁰³ Tevfik Paşa da Nabi Bey'in Paris'e sefir gönderilene kadar büyükelçi sıfatına sahip olacağı karşılığını vermiştir.²⁰⁴ Osmanlı makamları Nabi Bey'i aynı gün büyükelçi sıfatına sahip olacağı bilgisini ulaştırmışlardır.²⁰⁵

Delcassé 10 Kasım'da Avrupa ve Amerika'da yer alan tüm Fransız elçilerine Midilli işgalinin sona erdiğini bildirmiştir. Nabi Bey de aynı gün Midilli işgaline son verilmesinin Fransız basını tarafından olumlu karşılandığını yazmıştır.²⁰⁶ Fransa Donanması ise 11 Kasım günü Midilli Adası'ndan ayrılmıştır.²⁰⁷ 13 Kasım'da Delcassé Avrupa'daki Fransa'nın Avrupa devletleri nezdindeki elçiliklerinden işgalin sona erdiğini ilgili hükûmetlere haber vermelerini istemiş²⁰⁸ ayrıca İstanbul'daki sefaret müsteşarı Bapst'a mesele süresince görevini layıkıyla yerine getirdiği için teşekkür etmiştir.²⁰⁹ Bu arada, 1901 senesinin sonunda Bapst Fransa hükûmeti tarafından, daha önce sahip olduğu Chevalier nişanın bir üstü olan Légion D'honneur'ün *Officier* derecesi ile ödüllendirilecektir.²¹⁰

1901 Osmanlı-Fransa çatışmasında Constans İstanbul'u terk ettikten sonra Fransa adına işleri sefaret müsteşarı Edmond Bapst yürütmüş ve biraz önce bahsedildiği üzere sergilediği performans nedeniyle Dışişleri Bakanı Delcassé kendisini terbiye etmiştir. Bapst'ın Osmanlı Devleti'ne karşı söz konusu çatışma sürecinde çoğu zaman sert bir tutum içinde olduğu yukarıda birçok örnekte görülmüştür. Ancak bu tavrı çatışma çözüldükten sonra da devam etmiştir.

203 BOA, Y. A. HUS., 422/5, Lef 2.

204 BOA, HR. SYS., 430/8.

205 BOA, HR. SYS., 430/8.

206 BOA, HR. SYS., 430/8.

207 BOA, Y. PRK. ASK., 177/26.

208 MAE, Politique Etrenge, IV, s. 156.

209 DDF, 1900-1901, No: 76, s. 70.

210 Archives Nationales, Dossier: LH/102/35: http://www2.culture.gouv.fr/public/mistral/leonore_fr?ACTION=CHERCHER&FIELD_1=COTE&VA_LUE_1=LH/102/35 (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2018).

Meselenin sona ermesinin ardından 20 Kasım'da Bapst tarafından Delcassé'ye gönderilen telgrafta Münir Bey'in Paris'e kabul edilmesinden dolayı cesaretlenen Sultan'ın Boğazlara giriş yapmak isteyen Fransız karakol gemilerinden birisini engellediğini haber vermiştir. Cevap olarak ise kendisine “*Fransa'nın ikinci bir karakol gemisine ihtiyacı yoktur*” dendiğini belirtmiştir. Bapst, bu olay hakkında “*Abdülhamid gibi bir Sultan'a alçak gönüllülük göstermenin her zaman kötü sonuçlanacağı kesindir*” yorumunda bulunmuştur.²¹¹ Aynı gün cevap veren Delcassé, durumu şaşkınlıkla izlediğini belirterek bunun resmi olarak tebliğ edilmemesi uyarısında bulunulmasını istemiştir.²¹²

Fransa ile diplomatik ilişkilerin tekrar kurulmasının ardından Constans İstanbul'a dönmüş ve 29 Kasım'da Sultan II. Abdülhamid ile görüşmüştür. Bu görüşme hakkında Delcassé'ye malumat veren Constans, Ağustos ayından önceki samimi havanın devam ettiğini belirtmiştir.²¹³ Levant Herald gazetesi, 16 Aralık'taki haberinde bir süre Syra'da bekleyen Fransa donanmasının Toulon'a doğru yola çıktığını duyurmuştur.²¹⁴ Aynı gün Münir Bey Paris'e hareket etmiştir.²¹⁵

Bu arada tahmin edildiği üzere, 1901 hadisesinden Fransa'nın himayesindeki kurumlara tanınan muafiyetin aynısı diğer büyük devletler tarafında kısa süre içinde talep edilerek, baskı yapılması üzerine Osmanlı Devleti Rus müesseselerinin varlıkları 13 Mart 1902 tarihli bir irade ile İtalyan eğitim kurumları ve dinî müesseseleri baskılar neticesinde 3 Şubat 1903 tarihinde verilen bir irade ile tanınmıştır. Ruhsatsız olarak açılmış olan Alman okul ve diğer dinî müesseselerin varlığı 28 Mayıs 1902 tarihli irade ile

211 DDF, 1901-1911, No: 521, s. 614.

212 DDF, 1901-1911, No: 522, s. 615.

213 BOA, Y. PRK. EŞA., 39/25; DDF, 1901-1911, No: 543, s. 643.

214 Levant Herald, No: 50, C. 21, 16 Aralık 1901, s. 586.

215 Levant Herald, No: 50, C. 21, 16 Aralık 1901, s. 587.

resmiyet kazanmıştır. Aynı şekilde Osmanlı topraklarında ruhsatsız olarak faaliyet gösteren İngiltere'ye ait okul, kilise, hastane, kabristan gibi müesseseleri resmen kabul eden irade 14 Ocak 1903 tarihinde verilmiştir²¹⁶.

Lorando-Tubini Alacaklarının Ödenmesi

Osmanlı-Fransız anlaşmazlığının sona ermesinin ardından Lorando ve Tubini alacaklarının yapılan ödeme planı çerçevesinde ifası Osmanlı Devleti'ni oldukça zora sokmuştur. En büyük zorluk taksitlerin ödenmesi için gerekli paranın temininde yaşanmıştır. Nitekim daha önce açıklandığı üzere bu dönemde Osmanlı maliyesi 1875'ten beri devam eden bir darboğaz içindeydi ve malî kaynak bulmakta güçlük çekiyordu. Bu durum ise ödemelerde ertelemelere sebep olmakta, Fransa Sefareti de gecikmeleri protesto etmekteydi. Nitekim henüz ilk kambiyalin ödenmesinde para bulma sıkıntısı baş göstermiştir. 13 Nisan 1902'de vadesi gelen ilk taksit için ödenmesi gereken 31.530 Liranın Rüsumat Emaneti'nden sağlanamaması yüzünden senet ifa edilememiştir. Kambiyallere kefil olan Kredi Lion Bankası bu durumu protesto etmiştir. Fransa sefareti Baştercümanı daha ilk taksitte karşılaşılan bu tür bir manzaranın devletin malî güvenine olan itibarı sarstığı yorumunda bulunmuştur. Hükûmet ise ödemelerin yapılması için önce Osmanlı Bankası ile anlaşırsa da Banka bu anlaşmadan vazgeçince Düyûn-ı Umumiyye İdaresi'ne müracaat edilmiştir. Ağnam rüsumundan sağlanan 30.000 Liralık gelir ve Rüsumat Emaneti'nden alınan 1.530 Lira ile ilk kambiyaller, zor da olsa ödenmiştir.²¹⁷ Beşinci taksitin ödenmesinde de aynı yöntem takip edilerek Düyûn-ı Umumiyye

216 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, s. 55, 87; Adnan Şişman, *XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 317, 335-336.

217 BOA, Y. A. HUS., 427/38; BOA, BEO, 1828/137064; BOA, BEO, 1829/137110.

İdaresi ile anlaşılmış ve ağnam vergisinden avans alınarak ödeme yapılmıştır²¹⁸. Ayrıca, biraz önce bahsedildiği üzere Osmanlı Bankası ile ilk taksit için anlaşma sağlanmasına rağmen üçüncü taksit için bankadan avans alınabilmişti.²¹⁹

Osmanlı Hükûmeti kambiyaillerin ödenmesi sürecinde yaptığı bir teklifle, dördüncü taksitin ödenmesi için Lorando ve Tubinilerin senelik vergilerden mahsup edilmesini talep edince Fransa Sefareti ile anlaşmazlık yaşanmıştır. Hükûmetin teklifine göre Lorando varislerine ait 1.089.289 kuruş ve Tubinilere ait 1.559.090 Kuruşluk vergi bedeli kambiyaillerin tutarından tahsil olunacaktı. Buna göre Lorandolara ait kambiyaillere 245.660 kuruş eklenirken, Tubinilere ait kambiyailler içinse dördüncü taksitten kalan 559.000 Kuruşluk miktar beşinci kambiyaillerden de tahsil edilecekti. Fakat Fransa Sefareti, vergilen mahsubunun son kambiyailler üzerinden yapılmasını isteyerek Hükûmetin teklifini reddetmiştir. Neticede kambiyaillerin ödenmesi Ziraat Bankası aidat ve tahsilat gelirlerinden yapılarak, vergilerin mahsubu Sefaretin isteği doğrultusunda son taksit üzerinden yapıldı.²²⁰

Osmanlı Hükûmeti ile Osmanlı Bankası arasındaki görüşmeler sonucunda *Gümrük İstikrazı Anlaşması* adıyla yapılan yeni bir malî muamale ile yaklaşık iki milyonluk kaynak sağlanmıştır²²¹. Fransa Sefareti de harekete geçerek borçlanmadan elde edilen paranın Lorando-Tubini alacakları için de kullanılmasını talep etmiştir. Buna ek olarak, Osmanlı Bankası'na talimat gönderilmiş ve vadesi dolmuş taksitlerin ödenip, gelecek kambiyaillerin de teminat altına alınmasını istemiştir.²²² Teklifinin kabul edilmesi için de

218 BOA, MV., 104/68.

219 BOA, Y. PRK. ML., 23/1.

220 BOA, MV., 104/35; BOA, BEO, 1882/141111, lef2; BOA, BEO, 1886/141422, lef3.

221 André Autheman, *Bank-ı Osmani-i Şahane, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2002, s. 160.

222 BOA, Y. A. HUS., 436/34; BOA, HR.H., 437.

borçlanma için çıkarılacak tahvillerin aksi durumda Paris borsasında işlem görmesinin engelleneceği yollu tehditte bulunmuştur.²²³ Sonuç olarak ödenmemiş beşinci ve altıncı taksitin Gümrük İstikrazından ödenmesi ve kalan taksitlerin de aynı şekilde teminat altına alınması talepleri kabul edilmiştir.²²⁴ Neticede Lorando varislerinin 8 Ağustos 1903 tarihli son kambiyailleri ile Tubinilerin 18 Ağustos 1903 tarihli son taksitlerinin ödenmesi de tamamlanınca borçların tesviyesi işi sona ermiştir.²²⁵

1901 Osmanlı-Fransa Çatışması Hakkında Yapılmış Çeşitli Değerlendirmeler

1901 Osmanlı-Fransız çatışması, dönemin uluslararası ilişkilerinde dikkat çekici ve ses getiren bir gelişme olarak özellikle diplomatik ilişkiler ve hukuk bağlamında yapılan çeşitli yayınlarda incelenmiş ve yorumlanmıştır. Bunlardan devletlerarası ilişkiler noktasında yapılan değerlendirmeler konuyu daha çok bu dönemde mevcut devletlerarası rekabet içinde ele alma eğilimindedirler. Hukukî açıdan yapılan değerlendirmelerde ise Fransa'nın konuya müdahalesinin yasal bir zemine dayanıp dayanmadığı sorgulanmıştır.

1901 krizinin sona ermesinin ardından Fransa'da hukukçu ve tarihçi kimliğe sahip yazarlar tarafından Fransa'nın kriz sürecindeki politikaları ve sonuçları hakkında değerlendirmelerden ilki 1901 senesi sona ermeden Fransız tarihçi Pierre de Coubertin tarafından yapılmıştır. Coubertin makalesinde Avrupalı devletlerin Doğu'daki etkisini giderek arttırmasıyla, 1901 senesine gelindiğinde Fransa'nın doğudaki çıkarlarının tehlikeye düştüğünü vurgulanmıştır. Ortaya çıkan anlaşmazlığı bu çerçevede değerlendiren Coubertin, Osmanlı Devleti'nin uzlaşmaz diplomasisinin, taleplerinde

223 BOA, Y. A. HUS., 436/77.

224 BOA, HR.H. 437.

225 BOA, HR.H., 437, vr. 65, vr. 68; MAE, 166PO/E/539.

ısrar eden Fransa'yı Midilli Adası'nı işgal etmeye ittiği yorumunda bulunmuştur.²²⁶

1902'de yayınlanan eserinde Fransa'nın dış politikasına dair incelemelerde bulunan Victor Berard, kriz süresince yaşanan gelişmeleri aktararak 19. yüzyıl sonunda Osmanlı topraklarında büyük güçlerin uyguladığı siyaset örneklerle açıklanmıştır. Bu süreçte Fransa'nın özellikle Delcassé döneminde uyguladığı dış politikayı değerlendiren Berard, 1901 krizine ayrı bir önem vererek, bu süreci Fransa'nın doğudaki güçlenmesi olarak yorumlamıştır.²²⁷

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki çatışmanın sona ermesinin hemen ardından hukukçu kimliğe sahip Fransız yazarlardan Moncharville ve Noirval kriz süresince yaşananları hukukî bir zeminde, devletlerarası normlara göre açıklamaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda Moncharville, Fransa'da uluslararası gereklilikleri yok sayan bazı çevrelerin meseleyi kendi isteklerinin yerine getirilmemiş olması üzerinden değerlendirmesini eleştirmiştir. Eleştirileri Midilli işgalinin Fransa'ya ciddi masraflara mâl olduğu ve sadece Lorando, Tubini ve rıhtımlar meselesinin halledilmesini sağladığı yönünde toplanmaktaydı. Moncharville, bu yorumların yanlış olduğunu belirterek Delcassé'nin Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilen mektep ve hayır kurumları ile Keldanî Patrikliği konusundaki taleplerin Hristiyanlığın Doğu'daki güçlenmesi bağlamındaki başarısına atıfta bulunarak, konunun bu minvalden değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.²²⁸

Moncharville'in aksine Gerard de Noirval çatışma sürecinde Osmanlı Devleti'ne yönelik Fransız politikalarını sert bir biçimde eleştirmiştir. Eserinde bu eleştirileri hukukî bir zeminde açıklama gayreti dikkat çeken Noirval, Fransa'nın

226 Pierre De Coubertin, "Le Conflit Franco-Turc", *La Chronique de France*, 1901, s. 130-139.

227 Victor Berard, *Questions Extrie 1901-1902*.

228 M. Moncharville, "Le Conflit Franco-Turc De 1901", s. 699-670.

1901 krizinde üzerinden durduğu talepleri konu hakkında yayımlanan diplomatik görüşmeler üzerinden değerlendirilmiştir. Noirval öncelikle, Osmanlı Devleti'nden iddia ettikleri alacakların tahsilinde Sefaretten yardım isteyen Lorando ve Tubini ailelerinin Fransız vatandaşı olmaları nedeniyle Fransa Hükûmeti'nin konuya müdahil olduğu yönündeki açıklamalara değinmiştir. Bu sırada yine Osmanlı Devleti'nden alacakları nedeniyle Sefarete başvuruda bulunan başka Fransız vatandaşlarının da olduğunu hatırlatan Noirval, Lorando ve Tubini ailelerinin Fransız vatandaşlıklarını sorgulamıştır. Lorando ve Tubini ailelerinin, İstanbul'daki diğer Levantenler gibi gerektiği ölçüde vatandaşı oldukları ülkelere bağlılık gösterdiklerini belirtmiştir. Ayrıca hukukî olarak her Fransız vatandaşının askerlik ve vergi gibi yükümlülükleri olduğunu ifade ederek, bu iki ailenin söz konusu yükümlülüklerini ne kadar yerine getirdiği sorusunu ön plana çıkarmıştır.

Noirval'ın Lorando ve Tubini konusunda yönelttiği diğer bir eleştirisi ise talep ettikleri alacak miktarlarının fahiş olarak nitelenen seviyelere yükselmiş olmasıydı. Bu noktada öncelikle borcun alındığı 1875 senesinde Osmanlı Devleti'nin malî açıdan sıkıntılar yaşadığı bir süreçte yüksek faiz oranları ile istikraz teklif teklifinde bulunduklarını ifade etmiştir. Ardından alacaklarının ödenmemesi üzerine Fransa Sefareti'ne yaptıkları şikâyetlerde bazı açıklamalar getirdiklerini vurgulayan Noirval, bu tür açıklamaların tetkik edilmeksizin Sefaret tarafından doğrudan Osmanlı Devleti'ne iletilmesini eleştirmiştir. Nitekim 1895 senesine gelindiğin talep olunan miktarın iki milyon lira seviyesine ulaşmasına dikkat çekmiştir. Bunun bir sonucu olarak, Fransa Hükûmeti'nin sadece Lorando-Tubini alacakları meselesini ileri sürerek Osmanlı Devleti'ne diplomatik ilişkileri kesecek kadar yaptırımlarda bulunmasının farklı çevrelerce

yetersiz bulunmasından dolayı alacak meselelerini gündemdeki diğer anlaşmazlıklar ile birleştirdiğini ifade etmiştir.²²⁹

Noirval rıhtımlar meselesini ele aldığı bölümde ise Osmanlı Devleti ile Rıhtım Şirketi arasında yapılan mukaveleye değinerek şirketin inşaat sürecinde verdiği taahhütleri yerine getiremediğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda II. Abdülhamid'in niyetini açık ederek, haklı bir biçimde rıhtımları satın almak istediğini belirtmiştir. Ardından Fransız Hükûmeti'nin rıhtımların satılmasını doğudaki çıkarları açısından değerlendirmesiyle beraber meselenin hukukî bir zeminden çıkarak şirkete haklar verilmesi ile sonuçlanan bir anlaşmaya bağlandığını ifade etmiştir.²³⁰

Constans'ın ayrılmasını konusunda ise bir büyükelçinin diplomatik ilişkileri kesecek kadar ileri gitmesini sorgulayan Noirval, Constans'ın akıllıca gerçekleştirdiği girişimler ile gündemdeki alacak ve rıhtım konularını beraberce Osmanlı Hükûmeti'ne ve Sultan'a sunduğunu belirtmiştir. Anlaşmazlıklar yönündeki görüşmelerin sıklaştığı 1901 senesinin yaz aylarında gerçekleştirilen görüşmelere değinen Noirval Osmanlı Hükûmeti ve Sultan'ı haklı bulmuş, rıhtımlar ve Adapazarı bataklıkları meseleleri çözülmüş olmasına rağmen konuyu çıkmaza sürükleyenin Constans olduğu sonucuna varmıştır.²³¹

Noirval son olarak Midilli işgalinin Fransa'ya getirdiği neticeleri değerlendirmiştir. Delcassé'nin gerçekleştirilen harekâta Avrupa devletlerinin destek verdiği yanılığısına düşüğünü belirten Noirval, bu devletlerin her birinin Doğu'da çıkarları olduğunu hatırlatarak, Fransa donanmasının ayrılmasından sonra sağlayacakları menfaatleri düşündüklerini ifade etmiştir. Bunu da 1901 senesinden sonra kendi vatandaşları için elde ettikleri kazançlar ile örneklemiştir.

229 Gerard De Noirval, *Le Conflit Franco-Turc*, Bruxelles: Imprimerie Nationale 1902, s. 3-14.

230 Gerard De Noirval, *Le Conflit Franco-Turc*, s. 14-17.

231 Gerard De Noirval, *Le Conflit Franco-Turc*, s. 18-23.

Noirval'e göre sonraki gelişmeler Fransa'nın Doğu Hristiyanları üzerindeki hâkimiyetine yönelik bir darbeydi. Böylelikle Fransa sayesinde Almanya ve İtalya kendi vatandaşlarını himaye etme hakkını kazanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni Fransa'dan ziyade artık Almanya ve İtalya ile iş birliğe yapmaya itmiştir.²³²

1901 senesinin ardından Osmanlı devlet adamları da hatıratlarda mesele hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Konunun kapsadığı dönemde Osmanlı Devleti'nin kritik birimlerinde görev yapmış, dolayısıyla sürecin içinde doğrudan rol oynamış bazı devlet adamlarına ait az sayıda hatıratta genellikle mesele geniş bir değerlendirmeden uzak tarafların birbirini suçladığı bir çerçeve anlatılmıştır.²³³ Nitekim 1896-1908 yılları arasında Paris Sefiri olarak görev yapmış Salih Münir Bey yıllar sonra gazetede tefrika ettiği hatıralarında konuya dair önemli bir değerlendirmede bulunmamış, Lorando-Tubini alacakları etrafında gelişen olayları birkaç sayfada hikaye etmiş hatta yazının sonunda kendisinin "işlere karışmayarak uhdesinde bulunan Bern sefaretine gitmiş" olduğunu da eklemiştir²³⁴ Şüphesiz Salih Münir Paşa'nın bu tür ifadelerini değerlendirirken yazının vefatından bir yıl önce 1938 yılında yayınlanmış olduğunu hatırlamak faydalı olabilir. Osmanlı Devleti bu dönemde gelişmekte olan uluslararası hukuka bir yönüyle güvenmeye çalışmışlardır. Nitekim Osmanlı-Fransız çatışma sırasında Rus Çarı II. Nikola'ya aracılık teklif edilmesi buna bir işarettir. Ancak son dönem Osmanlı hukukçularının kaleme aldığı çalışmalarda uluslararası hukukun varlığı kabul edilmekle²³⁵ birlikte henüz gelişme aşamasında olan hukukun bu alanının aslında batılı devletlerce suiistimal edildiği, bu

232 Gerard De Noirval, *Le Conflit Franco-Turc*, s. 37-38.

233 Said Paşa'nın *Hatıratı*, I-III, Dersaadet 1328; Kâmil Paşa, *Kâmil Paşa'nın Âyan Reisi Said Paşa'ya Cevapları*, İstanbul 1328.

234 Salih Münir Çorlu, *Geçmiş Zamanlar, Sultan II. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebirinin Diplomasi Yazıları ve Hatıraları*, s. 717-720.

235 Âli, *Hukuk-ı Düvel*, Matbaa-i Kütübhane-i Cihan: 1324, s.34-36.

dönemde *düvel-i muazzama* olarak kabul edilen altı devletlerin devletler hukuku kaidelerini Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere diğer ülkelere tatbik etmekten kaçınmakta oldukları görüşü vardır.²³⁶ Bu dönemde kaleme alınan devletler hukuku ve diplomasi kitaplarında, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de her ikisine temsilci gönderdiği Lahey sulh konferanslarını önemli bir gelişme olarak değerlendirdiği söylenebilir.²³⁷ Bununla birlikte devletler arasındaki sorunların sulh yoluyla çözülmesine yönelik yapılan düzenlemenin fiiliyatta havada kaldığını vurgulayarak bu konuda sonraki süreçte yaşanan bazı gelişmeleri örnek göstermişlerdir.²³⁸ 1901 Osmanlı-Fransa çatışması sırasında Paris olan Sefiri Salih Miünir Bey tarafından daha sonra kaleme alınan Diplomasi adlı eserde dönemin Osmanlı zihin dünyasında hakim olan hakkın kuvvetle alınabileceği vurgusu bu açıdan önemlidir.²³⁹ Aynı şekilde 1899 Lahey Konferansı'na delege olarak gönderilen Turhan Paşa'nın daha önce ele alındığı üzere, sorunların arabuluculuk ile çözümüne dair metni imzalayıp imzalamaması konusunda İstanbul'dan görüş sorması üzerine verilen cevap da bu başka bir güvensizliğe işaret eder. Zira kendisine verilen cevapta büyük devletlerin yapılmakta olan hukukî düzenlemeyi Osmanlı Balkanları ve diğer bölgelerindeki işlere müdahale aracı olarak kullanabileceklerine dikkat edilmesi istenir. Dolayısıyla bir yandan büyük devletlerin askerî güç kullanılarak yaptıkları baskılara karşı hukuk bir kalkan olarak değerlendirilmişken, diğer yandan da bu hukuku yapanların yine aynı büyük devletler olduğu gerçeği güven bunalımına yol açmıştır.

236 Boğaç Erozan, "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi: Hukuk-ı Düvel (1859-1945)", *Uluslararası İlişkiler*, XI/43, İstanbul 2014, s.58.

237 Âli, *Hukuk-ı Düvel*, s. 45; Mahmud Esad, *Hukuk-ı Düvel, Kısım-ı Sâlis, Dersaadet*, Matbaa-i Osmaniye 1326, s. 2002-202.

238 Salih Münir Paşa, *Diplomasi. Malumat-ı Esasiye*, I, İstanbul 1328, s. 178-179.

239 Salih Münir Paşa, *Diplomasi. Malumat-ı Esasiye*, I, s.182-183.

Bahsi geçen Osmanlı hukukçuları ile hemen hemen aynı dönemde kaleme aldığı ve Fransızcası 1912'de yayınlanan daha sonra *Savaşın Ekonomik Sebepleri* (Economic Causes of War) adıyla Fransızca'dan İngilizceye çevrilen kitabında savaşın sebepleri hakkında birtakım teoriler ortaya koyan İtalyan siyasal iktisatçı Achille Loria (1857-1943) temel meselenin ekonomik olarak çıkmaza giren bir devletin çeşitli vasıtalarla bu maddi açığını veya kaybını diğer bir devletin gelirlerine el koyarak telafi etme politikasından kaynaklandığını birçok değişik örnek ile anlatmıştır. Bu örnekler arasında 1901'de Fransa'nın Midilli Adası'na asker çıkarılması da bulunmaktadır. Fransa'nın Tunus ve Madagaskar'ı ile İngiltere'nin Mısır ve Kıbrıs'ı *ilhak* etmeleri Lorando-Tubini ile aynı türden hareketler olarak gösterilmiştir²⁴⁰. Loria eserin birçok yerinde devletlerin bu tutumlarının uluslararası hukuk ile bağdaşmadığını ancak tarihin hiçbir döneminde devletlerin bu yönden kendi hareketlerini sınırlandıracak uluslararası anlaşmaları yırtıp atmak konusunda çekingen davranmadıklarını açıkça ifade etmiştir. Loria da 1899 ve 1907 Lahey konferanslarını doğuran, devletler arasında ortaya çıkan sorunların sulh yoluyla çözülmesi çabalarına yer vermiştir. Her ne kadar öngörülen hedefler açısından istenilen seviyede bir başarı ile sonuçlanamamış olsa da 1899 Lahey Konferansı'nın, devletler arası sorunların çözümünde üçüncü dost devletlerin aracılığını taraf devletlerin kabul etmiş olmasını kısmî bir başarı sayar. 1907 Lahey Konferansı'nda daimi bir adalet divanı kurulması kararı ve daha da önemlisi devletlerden biri konuyu hakeme götürmeyi reddetmediği sürece sözleşmeye dayalı alacakların tahsilinde güç kullanmama noktasında mutabık kalmalarını her şeye rağmen önemli görmektedir²⁴¹.

Graham Stuart Fransa'nın dış politikasını incelediği eserinde, kısa bir bölümde yer verdiği 1901 krizini Almanya'nın

240 Achille Loria, *The Economic Causes of War*, Chicago 1918, s.68.

241 Achille Loria, aynı eser, s. 121-123.

doğudaki güçlenen siyaseti karşısında Fransa'nın bir hamlesi olarak değerlendirilmiştir. Stuart'a göre konu dönemin diğer siyasî ve ekonomik gelişmelerinden soyutlandığında kendi başına önemsiz görülebilir. 1901'deki müdahalenin Fransa adına önemini anlamak için Konya'dan Basra Körfezi'ne kadar inşa edilmekte olan Bağdat Demiryolu projesinde sembolleşmiş olan Almanya'nın Osmanlı Devleti'nde artan nüfuzunun dengelenmesine olan ihtiyacı hatırlamak gerekecektir. Stuart'a göre Osmanlı Devleti bir çözülme içindeydi ve karşısında herhangi bir rakip bulamadığı zaman Almanya Mezopotamya'nın tamamını ele geçirebilecek durumdaydı. Bu süreçte İngiltere Basra Körfezi'ne çıkmak için tek uygun nokta olan Kuveyt'i işgal etme akıllılığını göstermiştir. Bu şartlar altında Stuart Fransa'nın Yakın Doğu'daki yerini sağlamlaştırmak adına harekete geçmeye mecburdu. Delcassé'nin dış politikadaki hedefi Fransa'nın güçlendirilmesiydi.²⁴² Bu itibarla Stuart, Coubertin'in 1901'de yapmış olduğu değerlendirmeyi destekleyen bir görüş ortaya koymuştur²⁴³.

242 Graham H. Stuart, *French Foreign Policy from Fashoda to Sarajevo (1898-1914)*, s.46-51.

243 Nitekim 1901 Osmanlı-Fransa çatışmasının, özellikle Fransa açısından sonuçlarına dair daha sonra yapılan çalışmada Shorrock Fransa'nın Doğu'daki konumunu güçlendirdiği görüşünü tekrarlamıştır. Ancak Fransa'nın bu başarısını yalnızca yaptığı girişimlerin etkisine bağlamayarak, Avrupalı güçlerin gösterdiği toleransa dikkat çekmiştir. Nitekim ileriki süreçte Fransa'nın aynı hâkimiyeti sağlayamadığına göndermede bulunmuştur: William I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, s. 25, 32.

SONUÇ

Lorando-Tubini alacakları etrafında gelişen ve Ağustos 1901 itibariyle Fransız sefirinin İstanbul'u terk etmesiyle tam bir krize dönüşen Osmanlı-Fransız çatışması ekonomik kayıpların ötesinde, Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid döneminde üzerinde önemle durulan misyonerlerin Osmanlı gayrimüslimleri üzerindeki nüfuzlarının sınırlandırılmasına yönelik politikalarının adeta boşa çıkması gibi daha büyük sonuçlara yol açmıştır. Zira 1901 Midilli Anlaşması ile Osmanlı topraklarındaki okul, kilise, hastane, yetimhane gibi Katolik müesseselerin varlıkları resmen tanınmış, bundan sonraki faaliyetleri için de meşru bir zemin oluşmuştu. Meselenin boyut değiştirmesinin ve kapsamının genişlemesinin anlaşılmasında tarafların süreç boyunca konu hakkında attıkları diplomatik adımlar önem kazanmaktadır. Karar verici merciler ve bu kararların uygulayıcıları olarak diplomatlar, devletlerin takip ettikleri genel siyasî yaklaşım çerçevesinde, bu sırada hakim ulusal ve uluslararası konjonktürü dikkate alarak hareket etmek durumundadırlar. Bu itibarla 1901 Osmanlı-Fransa çatışması sonuç bakımından daha geniş bir değerlendirmeyi gerektirmektedir.

İlk olarak genel açıdan bakıldığında Üçüncü Cumhuriyet döneminde oldukça çatışmacı ve bölünmüş bir görünüm arzeden Fransa'nın 20. yüzyıla girerken uluslararası

etkinliğini artırmak, şiddetini artıran devletler arasındaki rekabette konumunu güçlendirmek istediği, bunun için de kolonilerde ve geleneksel nüfuz bölgelerinde daha faal bir dış politika takip ettiği görülüyor. Levant'te bu mücadelesinde kendisine rakip olarak gördüğü Almanya'ya karşı bir reaksiyon içinde olduğu tarihi gelişmelerden ve siyasî ve ekonomik çevrelerin taleplerinden anlaşılmaktadır. Delcassé'nin Dışişleri Bakanı olarak göreve başlaması bu anlamda önemli bir dönüm noktasıdır ve Osmanlı Devleti özelinde de bir takım etkileri olmuştur. Yine bu faal politikanın bir sonucu olarak uluslararası ilişkilerde mahmum edildiği yalnızlıktan kurtulma arayışlarının bir sonucu olarak Rusya ile bir ittifak gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde ciddi bir ekonomik darboğaz geçirmekte olan Osmanlı Devleti'nin dış politikasında, yaşadığı güç kaybı nedeniyle farklı devletlerin Osmanlı coğrafyasının değişik yerlerinde artan çıkar çatışmaları ve çeşitli bahanelerle uyguladıkları baskılar karşısında toprak bütünlüğünü korumak ve bunun için silahlı çatışmadan uzak durmak önemli ilkeler olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde herhangi bir büyük güce endekli bir dış politika izlenmekten uzak duran Osmanlı Devleti, ilginç bir şekilde büyük güçlerin ortak menfaatler konusunda kendisine karşı konjontürel olarak birleşmelerinin ve ortak müdahalelerinin de önüne geçememiştir. Sadece bu müdahalelerin daha büyük sonuçlara yol açması noktasında söz konusu güçlerin aralarındaki rekabetten yararlanmaya çalışmış, bazı durumlarda da başarılı olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı Devleti için diplomasinin önemli bir araç olduğu birçok araştırmacı tarafından vurgulanan bir husustur. Nitekim II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin ülke dışındaki diplomatik temsilciliklerinin sayısındaki artış konuya verilen önemin somut bir yansımasıdır. Bu artışın sahaya yansıması ise ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir. İncelenen 1901 Osmanlı-Fransız çatışması özelinde ulaşılan sonuçlar bu durumun anlaşılmasına küçük bir katkı yapabilir.

1901 krizinin ekonomik olmaktan çıkıp siyasî görünüm kazanmaya başladığı sırada Almanya Dışişleri'nin yaptığı uyarı bir kenara bırakılırsa Osmanlı Devleti büyük devletleri Fransa'nın sert tavrı karşısında yanına çekememiştir. Almanya dahi bu noktada arabuluculuk teklifine olumlu bakmamıştır. İlginç bir şekilde Fransız Dışişleri Dersaadet Rıhtımlar'ının Almanya'nın kontrolüne geçmesinden çekinmesine rağmen, bu dönemde Çin'de büyük devletlerin yürüttükleri ortak askerî ve ekonomik hareket ve Venezuela ablukasında daha açık ortaya çıkan Alman dış politikasındaki özgüven sorunu, diğer birçok olayda olduğu gibi Almanya'nın açık bir şekilde Osmanlı Devleti lehine tavır almasının önündeki önemli engeller olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifadeyle Osmanlı Devleti söz konusu olunca Almanya bu dönemde genel olarak Avrupa ahengi (concert of Europe) içinde kalmıştır. II. Abdülhamid'in Rusya'ya yönelerek II. Nikola'nın arabuluculuğu üzerinde ısrar etmesi önemli bir adım olarak görülmelidir. Zira hem Fransa'nın bölgedeki etkinliğinden duyduğu, diplomatik görüşmelere de açıkça yansımaya başlayan rahatsızlık hem de bizzat Çarın uluslararası barışı korumak için Lahey Konferansları toplanması şeklindeki çabaları böyle bir arabuluculuk teklifini makul kılmaktadır. Bununla birlikte 1894'te resmîyet kazanan Rus-Fransız ittifakı ve Rusya'nın Fransız sermayesine duyduğu ihtiyaç bu teklifin karşılık bulmasına imkan tanımamıştır.

Dışişleri Bakanı Delcassé'nin göreve geldiği 1898 yılından itibaren Osmanlı topraklarındaki misyoner kurumlarının durumuyla ilgilendiği kendisine bu konuda kapsamlı bir rapor sunulduğu, aynı şekilde Constans'ın da sefir olarak, bu sırada Fransa'daki konumları hakkında ciddi tartışmaların yürütüldüğü ve bir süre sonra ülkeden kovulacak olan Cizvitler dahil, tüm misyoner kurumlarına fiilen destek gösterdiğinin hatırlanması gerekir. Her ne kadar Delcassé 4 Kasım'da Osmanlı sularına donanma sevkinin görüşmek

üzere toplanan Fransa Millî Meclisi'ndeki uzun konuşmasında çok açık bir şekilde ve detaylı olarak Fransa'nın ekonomik çıkarları odaklı bir izahatta bulunduysa da Katoliklerin hamiliği Fransa için bu dönemde bir kimlik meselesi olduğundan konuşmasının bir bölümünde bu korumanın öneminden de bahsetmiştir. Bu dönemde Fransa'daki siyasî çevrelerde sıkça dile getirilen bir husus 1901 müdahalesinin nasıl ekonomik motiflerle başlayıp siyasî ve dinî içerikli birtakım kazançlarla sonuçlandığı sorusuna yanıt sunabilir. Bu husus ekonomik yatırımların kalıcılığı ve başarısının bölgeki Katolik misyonerlerin faaliyetleriyle mümkün olabileceği tezidir. Bu konuda son olarak devletlerin bazen iç siyasetteki uygulamalarının dış politika söz konusu olduğunda taban tabana zıt olabileceği, Fransa'nın Katoliklere yönelik tutumu üzerinden ifade edilmelidir.

Yine aynı konuşmada Delcassé'nin "düvel-i muazzama" olmanın gerekliliğine yaptığı vurgu konunun bu yönünün göz ardı edilemeyecek derecede öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde; büyük güçler arasındaki güç mücadelesinin üçüncü ülkeler üzerindeki etkisi; kendi aralarındaki ilişkilerde belirledikleri temüller, yazılı kuralların hakim uluslararası sistemin belirleyicisi olmayan ancak, onun sonuçlarına maruz kalan ülkeler için birebir geçerli olup olmayacağı; üçüncü ülkelerin, kendi iradeleri dışında gelişen uluslararası mücadelenin potansiyel zararlarından korunmalarının mümkün olup olmayacağı; onları haksız birtakım müdahalelere karşı koruyacak mutlak hukuk kurallarının mevcudiyeti ve büyük güçlerin baskı ve zorlamalarına muhatap olan devletlerin geliştirebilecekleri savunma mekanizmalarının varlığını sorgulayan sorulara verilebilecek cevapların neredeyse tamamı büyük güçlerin lehinedir. 1901 Osmanlı-Fransız çatışmasında Sefir Constans'ın herhangi bir diplomatik kaideye uymayacak şekilde İstanbul'u terk etmesi, Delcassé'nin daha sonra Meclis'te yaptığı konuşmada askerî müdahaleye başvurma

zamanını Fransa'nın ayarlamak konusunda serbest olduğunu ilan etmesi, Osmanlı Hükûmeti'nin Lorando alacakları konusundaki çözümü kabul ettiğini resmen bildirdikten sonra birtakım oyalama taktikleriyle zaman kazanıp Katolik müesseselerine dair yeni bir talep paketi ileri sürmeleri ve bunun kabulü için hemen fiilî işgale başvurmaları gibi süreç içinde yaşanan birçok önemli dönüm noktası uluslararası sistemi kontrol eden ülkeler karşısında üçüncü devletlerin pek fazla hareket alanına sahip olmadığını göstermektedir. Dönemin farklı coğrafyalarında yaşandığı üzere devletler gerçekleşen bir müdahalenin sonuçlarından ortak olarak faydalanma eğilimindedirler. Fransa'nın müdahalesi ile Katolik kurumlarına kazandırdığı resmiyet bir süre sonra diğer devletlerin de benzer ayrıcalıkları elde etmeleri için uygun bir zemin sunmuştur. Ortak menfaat söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ahengi karşısında denge sağlaması kolay olmayan bir durumdur. Bu açıdan "büyük devlet" tabirinin ve Osmanlı dış politikasındaki algısının 19. yüzyıl mevzu bahis olduğundan daha ayrıntılı olarak incelenmesi gereklidir.

Venezuela örneğinde görülen tahkim yöntemi için de yine büyük devletlerden birinin baskı gören üçüncü devlet lehine müdahalede bulunması gerekliliği, 1901 Osmanlı-Fransız çatışmasında Osmanlı tarafının tüm girişimlerine rağmen böyle bir aracılık konusunda bir büyük devleti ikna edemediğinden geçerli olmamıştır. Bu ise uluslararası hukuk kurallarının varlığından ziyade etkili bir uygulayıcı mekanizmanın mevcudiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Nitekim bu dönemde Osmanlı hukukçuları tarafından kaleme alınan uluslararası hukuk kitaplarında da benzer sorgulamalar yapılarak, uluslararası hukukun gücünün yanında olduğu görüşü dile getirilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin karar mekanizmalarının uluslararası hukuka bakış açıları da neredeyse aynı çizgidedir. Diğer bir ifadeyle hem onu bir savunma kalkanı olarak düşünmekte

hem de kendilerine karşı kullanılabilecek potansiyele sahip yeni bir enstrüman olarak görmekteydiler. Zira bu dönemde henüz gelime aşamasında olan uluslararası hukuk kuralları ve mekanizmaları yine büyük güçler tarafından şekillendirilmekteydi. Dolayısıyla Fransa ile krizin çözümünde bir devleti arabulucu olmaya ikna edememiş olan II. Abdülhamid, Midilli Adası'nın işgalini haklı olarak "korsanlık" olarak nitelemiştir.

II. Abdülhamid dönemi dış politikası söz konusu olduğunda araştırmacılarca üzerinde ittifak edilen, padişahın dış müdahaleleri önleme, sorunların büyümeden ve uluslararası bir boyut kazanmadan çözülmesi yönünde izlediği stratejinin yeniden değerlendirilmesi gereklidir. Öncelikle böyle bir stratejinin uygulanabilirliği sorgulanmalıdır. 1901 Türk-Fransız çatışmasından hareketle uygulamada önemli problemlerin olduğu anlaşıyor. Bu stratejinin önündeki engeller devletin yetersiz reel ekonomik, askerî ve bunun sonucu olan siyasi gücü ve hiçbir hareketi neredeyse sorgulanamayan büyük devletlere karşı kullanabilecek pek fazla diplomatik argüman ve seçeneğin olmaması şeklinde sıralanabilir. Ayrıca II. Abdülhamid'in anlaşmazlık konusu Lorando borçlanmasının arka planını sorgulamasının ve Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi süreciyle ilişkisine dair şüphelerinin sorunun çözümsüz kalmasındaki katkısı farklı bir saik olarak dış politika konusundaki karar alma mekanizmaları üzerinde bireysel tasarrufların etkisini tartışmaya açacak bir örnektir. Buna Lorando ailesinin Paris'teki faaliyetlerini de eklemek gerekir. Bu faaliyetler Fransa diplomasisin konuya yoğunlaşmasına ve uzun zamandır çözümsüzkalmış, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki daha genel menfaatleri konusunda adım atması için harekete geçmesinde adeta lokomotif vazifesi görmüştür.

Nitekim çalışmanın birinci bölümünde ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin

maruz kaldığı dış müdahaleler ile mukayese edildiğinde II. Abdülhamid dönemindeki dış müdahalelerin sayısında bir azalma göze çarpmaktadır. Bununla birlikte söz konusu müdahalelere hakim olan zihniyette bir değişiklik olduğunun söylenmesi güçtür. Büyük Devletler özellikle Osmanlı Devleti'nin içişleriyle alakalı konuları ileri sürerek müdahalelerde bulunmaya devam etmişlerdir. Bu müdahaleler siyasî karaktere sahiptirler. Devletler arasındaki çatışmadan yararlanılarak sağlanan dönemsel denge politikası sayesinde II. Abdülhamid döneminde bazı müdahalelerin etkilerinin azaltılması söz konusu olmuştur. Diğer taraftan Fransa'nın 1901'de Midilli'yi işgali şeklindeki müdahalenin farklı bir yönüne dikkat çekmek gerekir. Çalışmada görüldüğü üzere Fransa'da ciddi bir kesim de bu konuyu sorgulamıştır. 1901 daha ziyade ekonomik ve dinî nüfuzu koruma müdahalesidir. Belki de bu yönüyle diğer devlet tarafından sonrası için bir örnek oluşturacağı söylemleriyle, filî işgal engellenmeye çalışılmıştır. Zira işgal için gelen deniz gücü bir filonun ötesine geçmeyecek büyüklüktedir ama bunun yaygın ve geniş etkisinden çekinildiği anlaşılmaktadır.

1901 Osmanlı-Fransa çatışması sürecinde Paris Sefiri Salihi Münir Bey'in meselenin gidişatından hareketle İstanbul'a Fransa'nın birtakım yaptırımlarda bulunabileceğine dair geç de olsa çeşitli uyarıları söz konusudur. Bu yaptırım konusunun içeriğine dair herhangi bir yönlendirmesine ise rastlanamamıştır. Fransa'da Meclise kadar yansıyan misyonerlik ve Doğu'daki prestijin korunması tartışmalarının, iki ülke ilişkilerinde uzun süredir sürüncemede kalan bir konu olan okullar mevzusunun gündeme getirilmesine yol açacağına dair bir öngöründe de bulunamamıştır. Devletlerin dış politikalarının devamlılığı esası düşünülürse Paul Cambon'un görev süresinin sonlarında yaptığı ve iki ülke ilişkilerindeki sorunlu alanların tespitinden başka bir şey olmayan *doğru* uyarıların uzun vadede potansiyel kriz konuları olduğu da görülecektir. Bu bakımdan Osmanlı karar alıcıları konunun

gelişimi sürecinde aşırı bir şekilde Lorando-Tubini ve Dersaadet Rıhtımları meseleleri gibi ekonomik mevzulara yoğunlaşmışlar, krizin en ciddi döneminde bile Fransa ile Lorando alacakları dışında çözülmeyen bir konu kalmadığını düşünmüşler ve bunu ifade etmişlerdir. Paris Sefiri Münir Bey muhtemelen açık istihbarat kaynakları dışında Fransız hükûmetinin arka plandaki niyetlerini öğrenebileceği bir ilişki ve tecrübeye *henüz* sahip olmadığından, Fransız dış politikasının hedeflerini ve bu dönemde “prestij” meselesinin Fransa için arzettiği önemi de çok iyi analiz edememiş İstanbul’daki karar mercilerinin bu tek yönlü bakış açısını olumlu olarak yönlendirebilecek bir katkı sunamamış görünmektedir. Üçüncü diplomatik kaynaklardan gelen bilgiye bakılırsa Münir Bey’in bazı Fransa Meclisi’ndeki bazı muhalif milletvekilleri üzerinden Fransız Hükûmetinin askerî güç kullanma kararına muhalefeti artırmaya çalışmıştır. Bu milletvekilleri esasında Fransa’nın Osmanlı Devleti’ne karşı uyguladığı donanma diplomasisini değil bunun gerekçelerini sorgulamakta ve gündeme getirmektedirler. Dolayısıyla bu adım nitelikli ve sonuç getirecek bir girişim olarak değerlendirilemez.

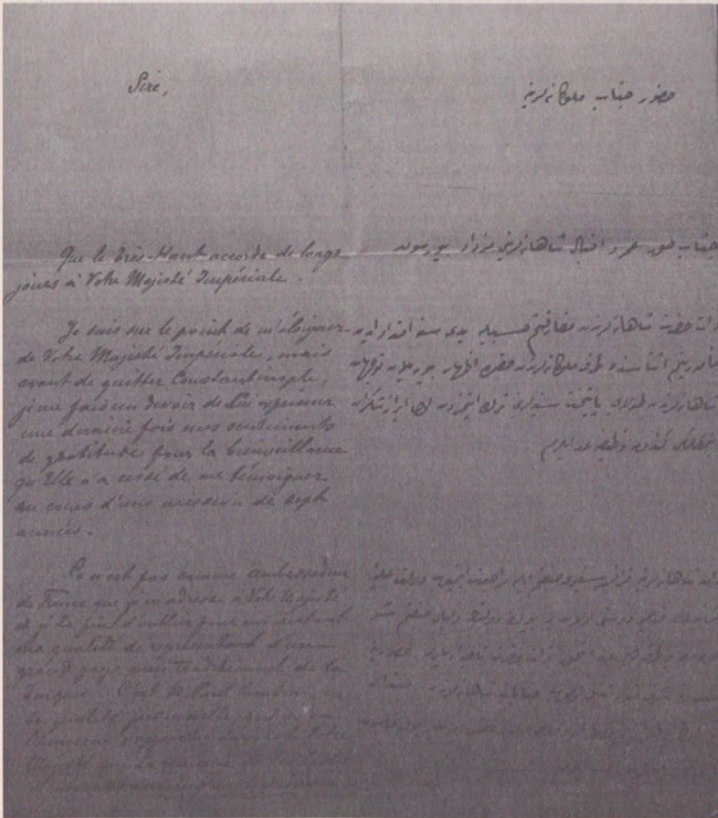
Aynı süreçte Fransa’nın İstanbul Sefiri Constans’ın diplomatik kurallara çok riayet ettiği söylenemez. Esasında karakterinin de buna uygun olduğunu söylemek güçtür. Zaten kendisi bir kariyer diplomat olmayıp sefir olarak İstanbul’da bulunduğu sürece daha çok ekonomik konularla ilgilenmişti. Bu noktada 1901 krizinin doğrudan Paris’ten yönetildiğini söylemek gerekir. Bununla birlikte, gözden kaçırılması gereken Sefaret müsteşarı Edmond Bapst’ın sürecin şekillenmesindeki etkisi ve yönlendirmeleridir. Constans’ın İstanbul’dan ayrılmasından sonra işleri eline alan Bapst yaşanan diplomatik krizin temelde ekonomik olan gerekçelerini Katolik müesseselerin korunması konusuyla alakalandırarak iki ayrı konuyu adeta bütünleştirmiştir. Bu yönüyle İngiltere’nin “Arrow” meselesinde Çin’e yaptığı müdahalenin

benzeri bir durumun bu sefer tersten yaşanmasına sebep olmuştur. Zira 1901 krizi ekonomik olarak başlamış ancak prestij ve nüfuz tahkimi şeklide sonuçlanmıştır. Fransa için gerçekleştirdiği bu önemli hizmetin karşılığında D'honneur madalyası ile ödüllendirilmiştir.

1901 Osmanlı-Fransız çatışması en genel anlamda Fransa'ya Doğu'daki konumu ve prestijini kısa ve orta vadede tahkim ve temin etmiş, Osmanlı Devleti bakımından ise özellikle toplumsal düzeyde başta siyasî ve hukukî olmak üzere zararlı etkileri kanıtlanmış misyonerler ve onların geniş faaliyet alanlarını meşrulaştırarak devletin bu konudaki sınırlı kontrolünü de kaybetmesine, insiyatifi yitirmesine yol açmıştır. Nitekim bundan sonra misyoner müesseselerinin sayısında çok ciddi bir artış yaşanmıştır. Diplomatik açıdan ise Osmanlı Devleti bazı manevralarda bulunmasına rağmen, kendisini herhangi bir hukuk kuralı ve diplomatik teamüle bağlı hissetmeyen Fransa'nın askerî güç kullanımına varan baskıları ve alan daraltan yaklaşımı karşısında, uluslararası arenada destek bulamayarak, Fransız taleplerine boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştır.

ya, en troisième lieu, une réclamation de la succession devant deux ans auparavant assignement le cours à une commission spéciale; il y a enfin, en quatrième lieu, une question de prolongement du chemin de fer de Mersine à Adana qui a déjà fait l'objet de nombreuses études.

Toutes ces affaires en sus des pourrains être promptement résolues et j'ose en un moment, non comme Ambassadeur, mais comme ami respectueux et fidèle, à la hauteur bienveillante de votre légation d'empire, à la prudence consommée et à la sagesse de grand Empereur dont les vœux profondes sont appréciés de l'Europe entière.

Il serait bien désirable que mon Gouvernement put se débarrasser définitivement du règlement de toutes ces questions et je serais heureux de pouvoir faire un dernier effort pour résoudre les liens qui unissent les deux pays.

Je mets au point du Soudan l'empire les hommages de mon profond respect; et, en outre, prie de votre légation d'empire, la bien-humble, bien-obéissant et bien-fidèle serviteur.

Le 9 Mars 1878

Paul Cambon

الحاقاً لمرزوقه و درموس طرابلس بانك نذيق بر قوسيه و
اصار برپرس . و درموس راجعاً شمره راجعاً نذيق
مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا

(Droit sur l'origine mous de
l'Europe l'Europe, 1878, 1878, 1878, 1878)

بر مصلحت تيمر ايسه مرسا و مرسا و تيمر ايسه مرسا و مرسا
اوله نذيق مرسا و مرسا و مرسا و مرسا و مرسا
مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا
مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا
مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا

شمره يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا
مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا
مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا
مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا

مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا
مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا
مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا
مردم يولوه رسيد و آله تيمر يولوه نذيق مرسا

1878

Paul Cambon'un II. Abdülhamid'e Mektubunun ilk ve son sayfaları
(Kaynak: 166PO/E/543)

sont encore d'actualité aujourd'hui.

DE BRAZZA.

LE CONFLIT FRANCO-TURC

Les négociations à Constantinople

(De notre correspondant)

Constantinople, 7 novembre.

Dans la lettre que Tefik pacha, ministre des affaires étrangères, a adressée, ma disoit, à M. Bapst, pour lui annoncer le règlement de la créance Lorando moyennant des délégations mensuelles de 21,500 livres turques sur les douanes, le ministre joignoit à celles-ci les délégations mensuelles de 10,000 livres turques devant servir au paiement de la créance Tubini. Il l'informait également du règlement de l'affaire des quais par le retrait de l'engagement imposé à la société de n'user de ses privilèges que dans une année d'ici. Enfin il l'avisait du règlement définitif de la créance dite des marais d'Ada-Bazar par le prélèvement des 27,000 livres dues, sur la redevance annuelle que l'administration des phares paye au gouvernement.

On pense ici que le gouvernement français se déclarera satisfait du mode de règlement de la créance Lorando et que l'on peut donc considérer les quatre affaires qui ont été « l'accident » de la rupture des relations comme réglées.

Quelques-uns pensent que la Porte sera amenée, tôt ou tard, à se libérer par un emprunt des engagements financiers qu'elle a ainsi souscrits, car tous les revenus sont fortement grevés. Les revenus des douanes ont à faire face à des obligations du Trésor, auxquelles s'est ajoutée la créance Tubini. On se demande par suite, si elles pourront supporter une nouvelle surcharge de 21,000 livres.

Mais ces préoccupations financières, dont on aura, s'il le faut, assez facilement raison, sont en ce moment reléguées au second plan, car aujourd'hui le conflit prend une nouvelle acuité en raison de la présence de l'escadre française devant Métélin et par les nouvelles demandes de la France.

L'une d'elles peut être considérée comme réglée, puisque la Porte déclare que l'acte concernant la reconnaissance du patriarche chaldéen a été promulgué. Quant à l'autorisation légale pour les écoles, les couvents, les églises, les hôpitaux, etc., français ou sous la protection française dans tout l'empire, le gouvernement n'était pas tout d'ord disposé à l'accorder surtout pour les écoles.

Il y a bien une escadre française devant une île ottomane, mais de même que les conseillers du sultan lui disaient à l'époque du conflit postal qu'il n'avait rien à craindre parce que les puissances ne lui auraient pas fait la guerre pour cela, de même aujourd'hui ils lui ont dit que la présence de quelques navires ne constituait pour lui aucun danger, puisque les boulets ne partiraient pas.

Seulement le sultan, dont il faut ici approuver la perspicacité, n'a pas été de l'avis de ses conseillers, puisque cette nuit, ainsi que je vous l'ai télégraphié aujourd'hui même, il a fait informer M. Bapst qu'il donnait son assentiment sans réserve à ces quatre demandes. On ne peut exiger plus, puisqu'il cède sur toutes nos réclamations.

A propos des établissements, écoles, etc., il est intéressant de connaître le nombre de ceux qui sont autorisés et de ceux qui ne le sont pas.

La France possède en Turquie ou a sous sa protection 245 écoles et 360 églises, couvents, hôpitaux, dispensaires et sanctuaires. De tous ces établissements, il y en a 73 seulement qui sont autorisés régulièrement, indépendamment de ceux des franciscains et de Terre sainte, qui sont au nombre d'une trentaine. Il y a donc environ 500 établissements qui ne sont pas autorisés régulièrement. Ce chiffre paraît considérable au premier abord, mais la plus grande partie de ces établissements, tels que les couvents, les dispensaires, les presbytères, les

OSMANLI - FRANSIZ ILİŞKİLERİNDE KRİZLER VE ÇATIŞMALAR

LÉGION D'HONNEUR
NOM
DE LA MATRICULE
54.260
NOM
CERTIFICAT D'INSCRIPTION

Nom: *Bapst*
Prénoms: *Constant Valentin Edmond*
Qualité: *Secrétaire d'ambassade de 1re classe*
ou *à Constantinople*
grade
né le *7 Janvier 1858*
Paris
a été promu au grade d' **Officier** de la Légion d'Honneur
par décret du *31 Décembre 1901* rendu sur le rapport
du Ministre des *Affaires étrangères*
pour prendre rang du *1er*
Date du départ de la décoration: *2 Janvier 1902*
Idem du brevet: *4 Mars 1902*
GRADE ANTERIEUR:
Chevalier *1er février 1897*
Date du décès:

Fransa Sefareti Müsteşarı Edmond Bapst'a hizmetlerinden dolayı Légion d'honneur" nişanı verilmesi (Kaynak: <http://www2.culture.gouv.fr>)

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

DOCUMENTS DIPLOMATIQUES

TURQUIE

1900-1901

PARIS

IMPRIMERIE NATIONALE

MDCCCII

*Fransa Dışişleri'nin "1901 Hadisesi" hakkında hazırlanmış olduğu
Sarı Kitabın (Livre Jaune) Kapağı*

M. BAPST , chargé d'affaires de France à Constantinople
à TEFKİ Paşa ,Ministre des Affaires Etrangères ,

Péra ,le 10 Novembre 1901

J'ai communiqué sans retard à Paris à S.E. le Ministre des Affaires Etrangères le contenu de votre lettre d'hier soir et lui fait savoir en même temps que les pièces officielles annexes à cette lettre présentaient toutes les garanties désirables d'exactitude .

En réponse à cette communication , je suis chargé de notifier à V.E. que le Gouvernement français prend acte vis-à-vis du Gouvernement Impérial ,

1° de la reconnaissance de l'existence légale des écoles françaises ou protégées françaises actuellement existantes, (liste N° 1 certifiée par V.E.) et l'engagement de les faire bénéficier des immunités douanières , conformément aux conventions en vigueur relativement à ces immunités ;

2° de la reconnaissance de l'existence légale des établissements français ou protégés français , consacrés à la bienfaisance ou au culte , et actuellement existants (Liste N° 2 certifiée par V.E.) , de leur exonération de l'impôt foncier conformément à l'usage établi et aux précédents ,et de l'octroi auxdits établissements des immunités douanières prévues par les conventions en vigueur ;

3° de l'autorisation de construire, agrandir ou réparer un certain nombre d'établissements français ou protégés français mentionnés dans la liste N° 3 certifiée par V.E., et de la reconnaissance de leur existence légale dans leurs futures dimensions ;

*Fransa ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan
Midilli Antlaşmasının bir sûreti (Kaynak: FO, 370/699)*

dimensions :

4° enfin de l'engageant de considérer comme légalement autorisées , avec le bénéfice de toutes les exemptions et immunités découlant de cette autorisation , les créations ou constructions futures d'établissements scolaires , religieux ou autres semblables par des français ou protégés français dans des endroits autres que les quartiers exclusivement habités par des musulmans et aussi les réparations ou agrandissements futurs des établissements analogues déjà existants , si dans un délai de six mois à compter de l'avis donné par l'Ambassade la Sublime Porte n'a pas formulé par écrit ses objections motivées .

Ces quatre points étant définitivement acquis , le Gouvernement Français se charge de faire savoir à V.M. qu'il est prêt à reprendre les relations diplomatiques , et il s'autorise à agir désormais en qualité de chargé d'affaires .

J'aurai donc l'honneur , à moins que V.M. ne m'envoie un avis au sens contraire , de me rendre dans l'après-midi de demain lundi à la Sublime Porte pour prendre rang et qualité de chargé d'affaires de la République Française .

Comme conséquence de la décision du Gouvernement Français , M. le Contre-amiral Ceillard a été invité à quitter Mételin ./.

Veuillez

KERONB HAPST .

*Fransa ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan
Midilli Antlaşmasının bir sûreti (Kaynak: FO, 370/699)*

فرانسه ملك باي ائمه بنو صف اعدايدلم و عايد اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته
معاهده و مصلحت حاض اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته
بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته
بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته

بنو صف اعدايدلم و عايد اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته

معاهده و مصلحت حاض اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته

بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته
بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته

بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته
بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته

بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته
بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته

بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته
بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته

بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته
بايسته بايسته اولين حقوقي اعاده باي لم حاكمه ده دوله ساره يه يلم كه بايسته

Dışişleri Bakanı Delcassé'nin 5 Kasım 1901'de Fransa Milli Meclisi'nde donanma gönderilmesinin izah edildiği oturumda yaptığı konuşmanın Türkçesi (Kaynak: BOA, Y. A. HUS 422/44)

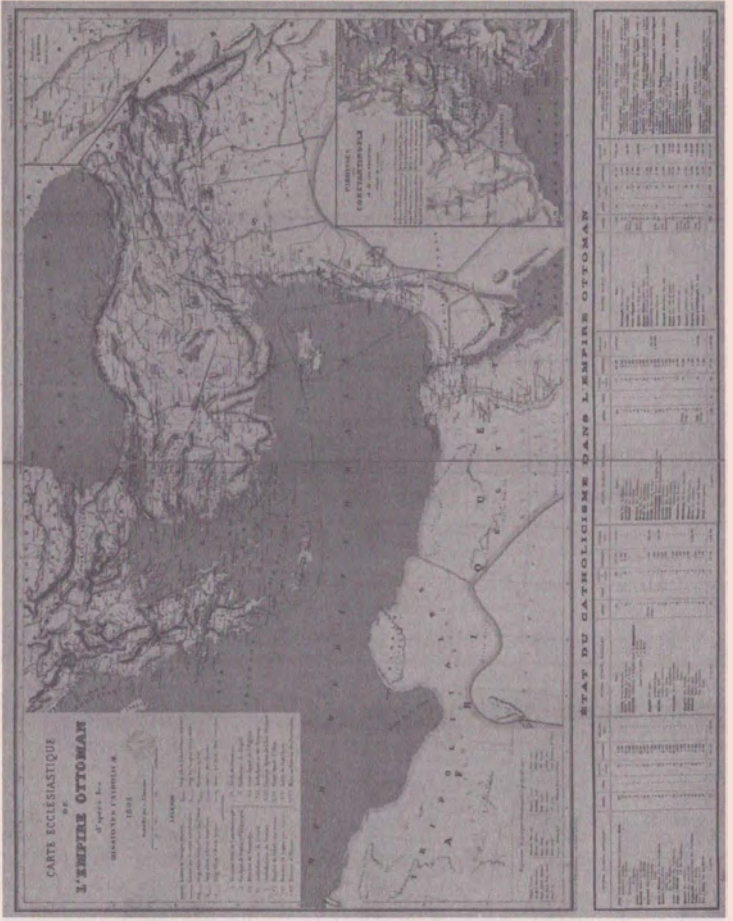
Delasse'nin Konuşması

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰

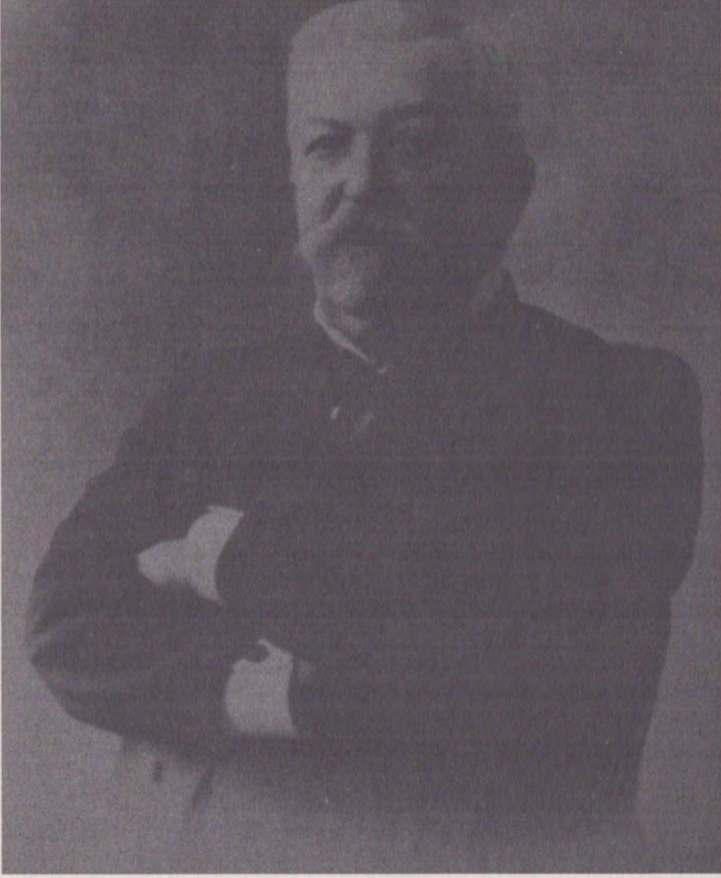
[illegible]

عاجه نهار رنده و از سفارش ششایه موی با جسته ای که در نوبه تنگه مذکور می رسد

۲
 ۱۱۴/۹۵
 ۷-۴-۲۵

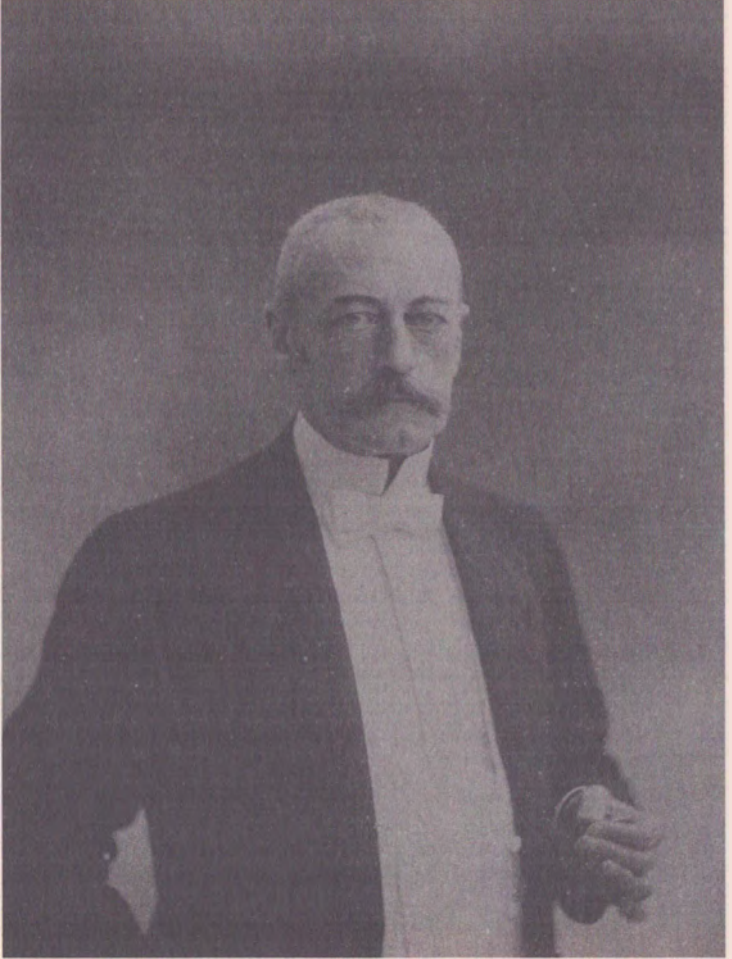

Osmanlı topraklarındaki Katolik misyonerlerin yayılma alanlarını gösteren R. Hausermann tarafından yapılmış harita

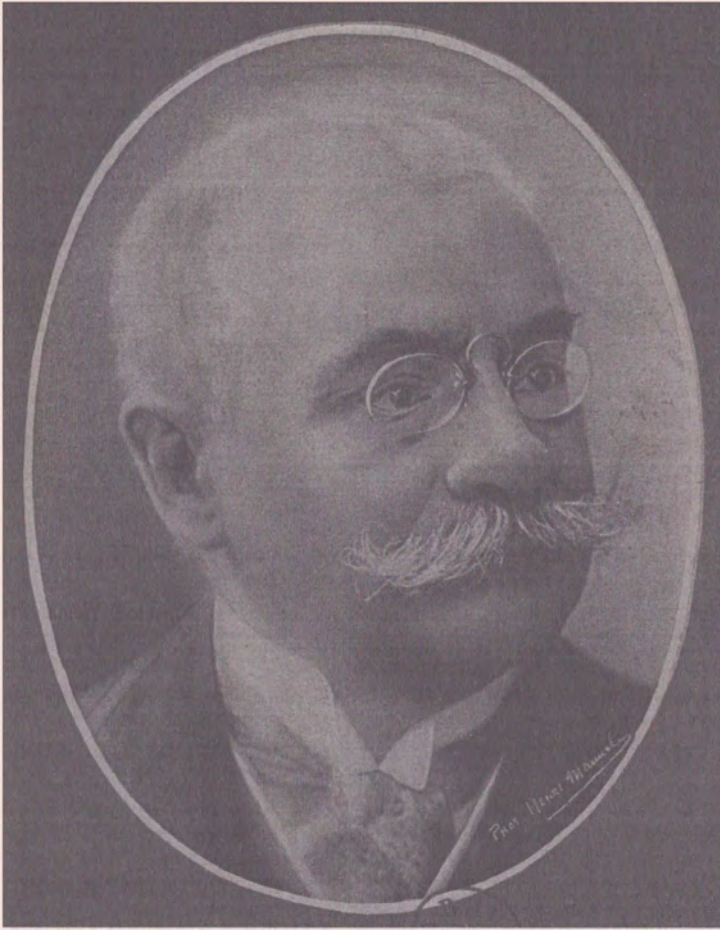
Fransa'nın İstanbul Sefiri Jean-Antoine Ernest Constans
(kaynak: <http://gallica.bnf.fr>)

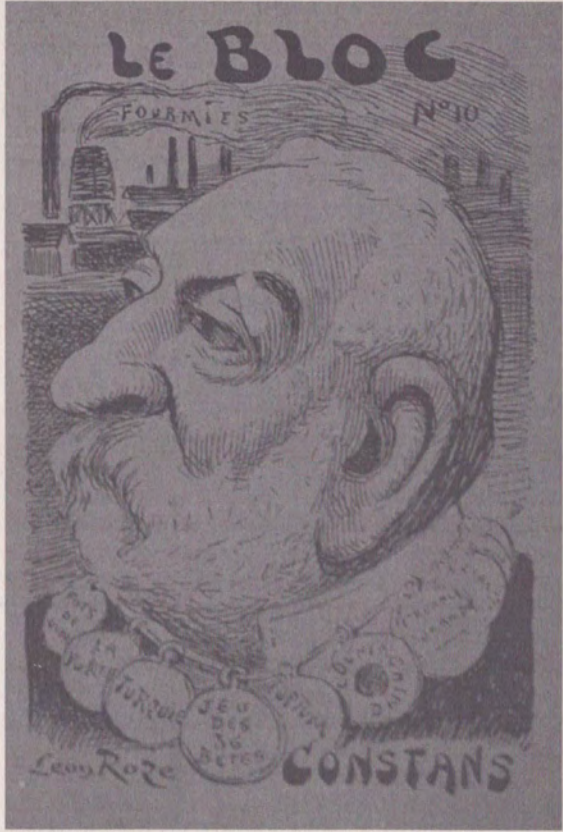

Fransa Konsey Başkanı ve İçişleri Bakanı Pierre Waldeck Rousseau

(Kaynak: <http://gallica.bnf.fr>)

Fransa Dışışleri Bakanı Teophile Delcassé (Kaynak: <http://gallica.bnf.fr>)

Ernest Constans hakkında 13 Mart 1904 sayısında Le Bloc'ta çıkan tarihli karikatür

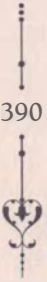

Osmanlı Devleti'nin Dışışleri Bakanı Tefik Paşa

Osmanlı Devleti'nin Paris Sefiri Salih Münir Bey

ARŞİV BELGELERİ

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO / HR.H. / HR.SYS. / HR.İD. / İ.DUİT / İ. DH. / İ.HR.
/ İ.HUS. / İ.MMS. / MV. / Y.A.HUS. / Y.A.RES. / Y.EE. /
Y.EE.d. / Y.EE.KP. / Y.MTV. / Y.PRK.ASK. / Y.PRK.AZJ. /
Y.PRK.AZN. / Y.PRK.BŞK. / Y.PRK.EŞA. / Y.PRK.HR. /
Y.PRK.ML. / Y.PRK.MŞ. / Y.PRK.TŞF. / Y.PRK.TNF. / Y.PRK.
TKM. / Y.PRK.ZB.

B. Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri

1- La Courneuve (Paris)

Ministere Des Affaires Etrangeres, Politique Etrangere, Turquie, Dos-
sier General Relations Avec Les Puissance, V, Question D'orient
Differend Franco-Turc I, Juin-Aout 1901.

Ministere Des Affaires Etrangeres, Politique Etrangere, Turquie,
Dossier General Relations Avec Les Puissance, VI, Question
D'orient Differend Franco-Turc II, Septembre 1901.

Ministre Affaires Etrangere, Politique Etrangere, Turquie, Dossier
General Relations Avec Les Puissance, VII, Question D'orient
Differend Franco-Turc III, Octobre 1901.

Ministere Des Affaires Etrangeres, Politique Etrangere, Turquie,
Dossier General Relations Avec Les Puissance, VIII, Question
D'orient Differend Franco-Turc IV, 1-10 Nov 1901.

Ministere Des Affaires Etrangeres, Georges Outrey, Le Protecto-
rat Religieux de la France en Orient, Constantinople, 1898,
(107/P/12113).

2- Nantes

Ministere Des Affaires Etrangeres, Constantinople, Affair Lorando, 1881-1903, (166PO/E/539).

Ministere Des Affaires Etrangeres, Ambassade Turquie, Conflits Franco-Turc, (166PO/E/91).

Ministere Des Affaires Etrangeres, Constantinople, 1895-1914, (166PO/E/543).

Ministere Des Affaires Etrangeres, Constantinople, Question Religious (166PO/E/618).

C. İngiltere Milli Arşivi

FO, 370/699.

YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Document Diplomatiques, Affaires de Turquie, (1900-1901) [Livre Jaune], MDCCCCII, Paris: Imprimerie Nationale 1902.

Documents Diplomatiques Français (1871-1914), 2e Série (1901-1911), Tome Premier (2 Janvier-31 Décembre 1901), Paris: Imprimerie Nationale MCMXXX.

Journal Officiel de la République Française, Débats Parlementaires, Chambre des Deputes, 1899-1901.

German Diplomatic Documents 1871-1914, Selected and Translated by T. S. Dugdale, III, London: Methuen and Co. Ltd.

KİTAP VE MAKALELER

1. Kitaplar

Akalın, Durmuş, *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2015.

Akarlı, Ege Deniz, *The Problems of External Pressures, Power Struggles and Budgetary Deficits in Ottoman Politics Under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, Department of History, 1976, s. 49.

Akarlı, Engin Deniz, *The Long Peace: Ottoman Lebanon: 1861-192*, London: The Centre for Lebanese Studies, 1993.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayıncılık 2004.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2001.

- Al, Hüseyin, Akar, Şevket Kamil, Bayraktar, Kaya, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*, İstanbul: Merkez Bankası 2014.
- Andrew, Christopher, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale. A Reappraisal of French Foreign Policy 1898-1905*, London: Palgrave Macmillan 1968.
- Ataöv, Türkkaya, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 1977².
- Atasoy, Nurhan, *Kont Ostrorog'dan Rahmi M. Koç'a Boğaziçi'nde Bir Yalının Hikayesi*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları 2004.
- Autheman, Andre, *Bank-ı Osmanî-i Şahane, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2002.
- Aydın, Mahir, *Belgelerle Ermeni Soykırımı Senaryosu*, İstanbul: Togan Yayıncılık 2008.
- Aydın, Mahir, *Girit, Sarı Kitap*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2008.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis, Kuneralp, Sinan, Hitzel, Frédéric, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, İstanbul-Paris: Isis Press 1991.
- Bartl, Peter, *Millî Bağımsızlık Hareketleri Esnâsında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, İstanbul: Bedir Yayınları 1998.
- Batır, Betül, *Uluslararası Barış Konferansları ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: Beta Yayınları 2009.
- Baumgart, Winfried, *Imperialism, The Idea and Reality of British and French Colonial Expansion, 1880-1914*, Oxford: Oxford University Press 1982.
- Berard, Victor, *Questions Extrie 1901-1902*, Paris: 1902.
- Beydilli, Kemal, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemâati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, Harvard University, Cambridge-Mass 1995.
- Bilge, Zihni, *İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi*, İstanbul: Denizcilik Bankası Basımevi 1955².
- Black, Jeremy, *Great Powers and the Quest for Hegemony. The World Order Since 1500*, Oxford: Routledge 2008.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat, II. Abdülhamit Döneminde Malî İdare*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi 2005.
- Chapman, Guy, *The Third Republic of France, The First Phase, 1871-1894*, London: Palgrave Macmillan 1965.

- Çorlu, Salih Münir, *Geçmiş Zamanlar, Sultan II. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebirinin Diploması Yazıları ve Hatıraları*, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2013.
- Daughton, James Patrick, *An Empire Divided: Religion, Republicanism, and the Making of French Colonialism, 1880-1914*, New York: Oxford University Press 2006.
- De Noirval, Gerard, *Le Conflit Franco-Turc*, Bruxelles: Imprimerie Nationale 1902.
- Devran, Fetullah, *Dersaadet Rıhtım Şirketi: Kuruluşu ve Faaliyetleri 1890-1935*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2009.
- Dilaver, Şerafettin, *Dersaadet Tramvay Şirketi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Dönmez, Ahmet, *Karşılıklı Diplomasıye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupâda Yeniden Tesisi 1832-1841*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.
- Du Velay, A., *Türkiye Maliye Tarihi*, der: Maliye Tetkik Kurulu, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı 1978.
- Dunn, Archibald Joseph, *Turkey and Its Future*, London: Effingham Wilson 1905.
- Edhem Eldem, *French Trade in İstanbul in the Eighteenth Century*, Holland: 1999.
- Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2000.
- Ensor, Robert Charles Kirkwood, *England 1870-1914*, Oxford: Clarendon Press 1985.
- Erdoğan, Feyiz, *Uluslararası Hukuk ve Hakemlik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku (Devletler Hukuku) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Germany, Great Britain, and Italy v Venezuela et al. 1908, *The American Journal of International Law*, II/4.
- Geyikdağı, V. Necla, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, İstanbul: Hil Yayınları 2008.
- Graves, P. Philip, *İngilizler ve Türkler*, trc. Yılmaz Tezkan, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- Gül, Halil İ., *Terkos Su Şirketi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- Gümüş, Musa, *1848 İhtilalleri Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Sığınan Leh ve Macar Mültecileri'nin Osmanlı Modernleşmesine*

Etkileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Gündüz, Uğur, *Osmanlı'dan Günümüze Basın ve Modernleşme*, Ankara: İmge Yayınları 2018.

Gürpınar, Doğan, *Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social and Cultural History*, New York: I. B. Tauris 2013.

Hause, Steven Charles, *Théophile Delcassé's First Years at the Quai D'orsay: French Diplomacy between Britain and Germany, 1898-1901*, Washington University, Graduate School of Arts and Sciences, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1969.

Hulkiender, Murat, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkez Yayınları 2003.

Institut De Droit International (Uluslararası Hukuk Enstitüsü), "Historique", 2017.

İrtem, Süleyman Kâni, *Şark Meselesi-Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları 1999.

Kâmil Paşa, *Kâmil Paşa'nın Âyan Reisi Said Paşa'ya Cevapları*, İstanbul 1328.

Karaca, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul: Eren Yayıncılık 1993.

Karaca, Taha Niyazi, *Büyük Oyun, İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, İstanbul: Timaş Yayınları 2011.

Keiger, John F. V., *France and the World Since 1870*, Arnold, Londra 2001.

Keltie, John Scott, *The Partition of Africa*, London: Edward Stanford 1983.

Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları 2010⁴.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2010.

Kissinger, Henry, *Diplomacy*, New York-London-Toronto-Sydney-Tokyo-Singapore: Simon and Schuster 1994.

Kuntsal, Ender, *Osmanlı Bahriyesi'nde Bir Amerikalı Bucknam Paşa*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2017.

Kuran, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri, 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968.

- Kuran, Ercüment, *Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali karşısında Osmanlı siyaseti 1827-1847*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1957.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: TTK Yayınları 1987.
- Kurşun, Zekeriya, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi. Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, Ankara: TTK Yayınları 2004.
- Kutluoğlu, Muhammet Hanefi, *The Egyptian Question (1831-1841)*, İstanbul: Eren Yayınları 1998.
- Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878 – 1897*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- Lee, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1879-1980*, Ankara: Dost Kitavebi 2004².
- MacKenzie, John M., *The Partition of Africa 1880-1900 and European Imperialism in the Nineteenth Century*, Lancaster Pamphlets, New York – London: Taylor and Francis e-Library 2005.
- Mahan, Alfred Thayer, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi 1660-1783*, çev: A. Tunçer Büyükonat, İstanbul: Griffin Kitap 2011.
- Mater, Andre, *L'Alliance Russe*, Paris 1906.
- Mcbeth, Brian Stuart, *Gunboats, Corruption, and Claims: Foreign Intervention in Venezuela, 1899-1908*, Connecticut-London: Greenwood Press 2001.
- Mearsheimer, John Joseph, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York – Londra: W. W. Norton and Company 2001.
- Meyer, Cristopher, *Getting Our Way, 500 Years of Adventure and Intrigue: the Inside Story of British Diplomacy*, London: Weidenfeld and Nicolson 2009.
- Milun, Kathryn, *The Political Uncommons: The Cross-Cultural Logic of the Global Commons*, England: Ashgate 2011.
- Morawitz, Charles, *Türkiye Maliyesi*, der: Maliye Tetkik Kurulu, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı 1979.
- Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005.
- Mübahat Küçüköğlü, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580/-1850)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2013.
- Oğuz, Ahmet, *1876 Selanik Vak'ası, Osmanlı'nın Balkan Siyaseti*, Ankara: Grafiker Yayınları 2013.

- Oral, Atila, *Misyonerlerin ve Fransa'nın Baskısıyla Görevinden Azledilen İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa*, İstanbul: Demkar Yayınları 2010.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları 2003.
- Önsoy, Rıfat, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, İstanbul: Enderun Yayınevi 1982.
- Özcan, Besim, *Sinop Deniz Felaketi (30 Kasım 1853)*, İstanbul: T.C. Deniz Basımevi 2008.
- Özdemir, Biltekin, *Osmanlı Devleti Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*, Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayını 2009.
- Özgül, Can Giray, *Türkiye'de Kentsel Hizmetler Alanında Beledileştirme (1850-1950)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1830-1913)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1994.
- Pınar, Hayrettin, *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları Bâbîâli ve Hudiv İsmail*, İstanbul: Kitap Yayınevi 2012.
- Poyraz, Buğra, *The History of Church Diplomacy in Turkey*, İstanbul: Libra Yayıncılık 2016.
- Preston, Antony, Major, John, *Send A Gunboat, A Study of the Gunboat and its Role in British Policy, 1854-1904*, London: Longmans 1967.
- Puryear, Vernon John, *French and the Levant, From the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah*, Berlekey-Los Angeles: University of California Press 1941.
- Ramber, Lui, *Gizli Notlar*, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul: Tercüman Gazetesi 1975.
- Said Paşa'nın Hatıratı*, I-III, Dersaadet 1328.
- Salt, Jeremy, *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians, 1878-1896*, London: Frank Cass and Co. Ltd. 1993.
- Schmitt, Oliver Jens, *Les Levantins, Cadres De Vie Et Identités D'un Groupe Ethno-Confessionnel De L'empire Ottoman Au "Long" 19e Siècle*, İstanbul: Les Editions Isis 2007.
- Schwarzenberger, Georg, "Power Politics", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. R. Bernhardt, 9, Amsterdam-New York-Oxford: North-Holland Publishing Company 1986.

- Sefer, Semih, *Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Banker Lorando ve Tubini Aileleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- Sharp, Paul, *Diplomatic Theory of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press 2009.
- Shorrock, William I., *French Imperialism in the Middle East, The Failure of Policy in Syria and Lebanon*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press 1976.
- Stuart, Henry Graham, *French Foreign Policy, From Fashoda to Sarajevo (1898-1914)*, New York: The Century Company 1921.
- Subaşı, Turgut, *Anglo-Ottoman Relations and the Reform Question in the Early Tanzimat Period 1839-1852: With Special Reference to Reforms Concerning Ottoman*, 1995.
- Sur, Melda, *Uluslararası Hukukun Esasları*, İstanbul: Beta Yayınları 2014.
- Swart, Koenraad W., *The Sense of Decadence in Nineteenth-Century France*, International Archives of the History of Ideas Archives, Series Editor: Sarah Hutton, Springer-Science+Business Media, B. V. 1964.
- Şaşmaz, Musa, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia (1877-1897)*, Ankara: TTK Yayınları 2000.
- Şişman, Adnan, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2006.
- Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi 1931.
- Tarver, H. Michael, Frederick, Julia C., *The History of Venezuela*, London: Greenwood Press 2005.
- Taylor, Alan John Percivale, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford: Clarendon Press 1954.
- Teschke, Benno, *The Myth of 1648. Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, London-New York: Verso 2003.
- Terzi, Arzu, *Saray, Mücevher, İktidar*, İstanbul: Timaş Yayınları 2009
- The Great Powers and the End of the Ottoman Empire, Ed. Marian Kent, England: Routledge 1996.
- Thobie, Jacque, *Les Interets Economiques, Financiers et Politiques Français Dans La Partie Asiatique De L'Empire Ottoman De 1895 a 1914*, L'Universite De Paris, Paris 1973.

- Tuncer, Hüner, *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri*, Ankara: Ümit Yayıncılık 2000.
- Turan, Namık Sinan, *Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, İstanbul: Altın Kitapları 2004.
- Turan, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diplomasi, Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İkinci Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları 2005.
- Türkan, Ahmet, *Ermenilerin ve Doğu Hristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri*, İstanbul: Kitapevi Yayınları 2012.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesalih-i Mühimme-i Siyasiyye*, II, Haz. B. S. Baysal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1987².
- Uçarol, Rifat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı İngiliz-Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1998.
- Uçarol, Rifat, *Siyasî Tarih (1789-2010)*, İstanbul: Der Yayınları 2010⁸.
- Uulu, Azamat Alagöz, *Filistin'de Rus Ortodoks Faaliyetleri (1880-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- Wong, John Y., *Deadly Dreams: Opium and the Arrow War (1856-1860) in China*, Cambridge: Cambridge University Press 1998.
- Yasamee, Feroze Abdullah Khan, *Ottoman Diplomacy Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888*, İstanbul: The Isis Press 1998.
- Yavuz, M. Hakan, Sluglett, Peter, *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Utah: University of Utah Press 2011.
- Yazıcı, Serkan, *Osmanlı'da Siyasî Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.
- Yılmaz, Celali, *Osmanlı Anonim Şirketleri*, İstanbul: Scala Yayıncılık 2011.

2. Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

- “La Politique Allemande et Le Protectorat des Missions Catholiques”, *Revue des Deux Mondes*, 4e période, tome 149, 1898, s. 5-41.
- A. Y. [Akçuraoğlu Yusuf], “Devlet-i Aliyye ve Fransa - I” *Sırat-ı Müstakim*, c. 5, S. 106, s. 28-30.
- A. Y. [Akçuraoğlu Yusuf], “Devlet-i Aliyye ve Fransa - II” *Sırat-ı Müstakim*, c. 5, S. 107, s. 46-48.

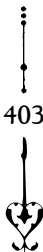

- Aksoy, Ekrem, "Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları", *Synergies Turquie*, 9, 2015, s. 29-46.
- Aktepe, Münir, "Dünkü Fransızlar: Blak Bey ve Oğlu, M. Alexandre Blaeque ve Edouard Alexandre", *Tarih Dergisi (Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı)*, 33, İstanbul: 1982, s. 255-270.
- Anderson, Olive, "Great Britain and the Beginings of the Ottoman Public Debt, 1854 - 55", *The Historical Journal*, 7/1, 1964, s. 47-60.
- Bağış, Ali İhsan, "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", *200 Yıllık Süreç, Ankara, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Haz: İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999, s. 45-54.
- Beydilli, Kemal, "Bağdat Demiryolu", *DİA*, 4, 1991, s. 442-444.
- Beydilli, Kemal, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, 31, 2006, s. 348-350.
- Bilge, M. L., 2010. "Süveyş", *DİA*, 38, 2010, s. 186-187.
- Bozkurt, Abdurrahman, "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Kato-likleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", *Tarih Dergisi*, 52, 2011, s. 123-150.
- Bozkurt, Gülnihal, "1899 Lahey Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997*, Haz. İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999.
- Buzpınar, Şit Tufan, "Lübnan (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, 27, 2003, s. 248-254.
- Cameron Rondo E., "The Credit Mobilier and the Economic Development of Europe", *Journal of Political Economy*, 61, 1953, s. 461-488.
- Chirol, Valentine, "The Attitude of the Powers", *The Balkan Question, The Present Condition of the Balkans and of The European Responsibilities*, Ed. Luigi Villari, London 1905.
- Conte, Giampaolo, Sabatini, Gaetano, "The Ottoman External Debt and Its Features Under European Financial Control (1881-1914)", *The Journal of European Economic History*, 43/3, 2014, s. 69-96.
- Çakıcıoğlu, Raziye Oban, "Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Konya 2007, s. 337-356.
- Çetinsaya, Gökhan, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları/Journal of Ottoman Studies*, XLVII (2016),s. 353-409.

- Davison H. Roderic, “*The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century*”, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul: The 1813 Press 1999, s. 319-328.
- De Coubertin, Pierre, “Le Conflit Franco-Turc”, *La Chronique de France*, 1901, s. 130-139.
- Deringil, Selim, “Some Comments on the Concept of Legitimacy in the Foreign Policy of Abdulhamid II”, *Studies on Ottoman Diplomatic History*, Ed. Sinan Kuneralp, I, İstanbul: The Isis Press 1987.
- Dursunoğlu, İsmail, “Sosyal Darwinizm”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI/1, 2016, s. 210-221.
- Ekinci, İlhan, “Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutuna Bir Örnek-Brazzafoli Meselesi”, *Ermeni Araştırmaları*, 18, Ankara 2005.
- Eldem, Edhem, “Ottoman Financial Integration with Europe: Foreign Loans, The Ottoman Bank and the Ottoman Public Debt”, *European Review*, 13/3, 2005
- Elrod, Richard B., “Concert of Europe: A Fresh Look at An International System”, *World Politics*, 28/2, 1976, s. 159-174.
- Erhan, Çağrı, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Yabancı Gazetecilere Nişan Verme ve Maaş Bağlama Politikası”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Haz: İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi 1999.
- Findley, Carter Vaughn, “Hariciye Nezareti”, *DİA*, 16, 1997, s. 178-180.
- Fleet, Kate, “Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet Döneminde Yabancılar Verilen Ekonomik İmtiyazlar”, *Kebikeç*, 39, 2015, s. 343-362.
- Frangakis-Syrett, Elena, “The Making of An Ottoman Port: The Quay of İzmir in the Nineteenth Century”, *The Journal Of Transport History*, 22/1, 2011, s. 23-46.
- Fulton, Bruce, “France’s Extraordinary Ambassador: Ernest Cons-tans and the Ottoman Empire, 1898-1909”, *French Historical Studies*, 2000, XXIII/4, s. 683-706.
- Fulton, Bruce, “The Boulanger Affair Revisited: The Preservation of the Third Republic, 1889”, *French Historical Studies*, 17/2, 1991, s. 310-329.
- Fulton, L. Bruce, “France and the End of the Ottoman Empire”, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Ed. Marian Kent, Frank Cass, London 1996, s. 137-164.
- Gencer, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *DİA*, 5, 1992, s. 516-517.

- Gencer, Ali İhsan, "Dünya Basınında II. Wilhelm'in Kudüs ve Şam Ziyareti ve Gösterilen Tepkiler", *Sosyoloji ve Coğrafya: İÜ Sosyoloji Yıllığı*, İstanbul: Kızılelma Yayınları 2006.
- Greenfield, Jerome, "Gabriel Hanotaux and French Grand Strategy, 1894-1898", *The International History Review*, 38/3, 2016.
- Gündüz, Şinasi, "Misyonerlik", *DİA*, 30, 2005., s. 193-199.
- Güzel, M. Ş., "Babadan Oğullara Ostroroglar", *Tarih ve Toplum*, XVI/92, İstanbul 1991, s. 74-76.
- Hamilton, Keith A., "An Attempt to Form an Anglo-French 'Industrial Entente'", *Middle Eastern Studies*, 11/1, 1975, s. 47-73.
- Henderson, William Otto, "German Economic Penetration in the Middle East, 1870-1914", *The Economic History Review*, 18/1-2, 1948, s. 54-64.
- Hulkiender, Murat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılık ve Haleb Bankası Teşebbüsü 1845", *I. Uluslararası Muallim Rifat Kilis ve Çevresi Sempozyumu*, Kilis 2013, s. 127-141.
- Hunt, Barry Dennis, "The Eastern Question in British Naval Policy and Strategy, 1789-1913", *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies, from the mideighteenth century to 1914 (Proceedings of the XVIIth Conference on War and Society in East Central Europe, Thessaloniki, 6-8 June 1985)*, Ed. Apostolos E. Vacalopoulos, D. Constantinos, Svolopoulos, Bela K. Kiraly, New Jersey: 1988, s. 45-75.
- İbnülemin Mahmud Kemâl, "Abdülhamid-i Saninin Notları", *Tarih-i Osmanî Emcûmeni Mecmuası (TOEM)*, XVI/13 (90), 1926, s. 60-68.
- Kasaba, Reşat, Keyder, Çağlar, Tabak, Faruk, "Eastern Mediterranean Port Cities and Their Bourgeoisies: Merchants, Political Projects and Nation States", *Review*, 10/1, 1986, s. 121-135.
- Kavas, Ahmet, "Afrika Misyonerleri Cemiyeti: Beyaz Babalar (Pères Blancs)", *İki Din Arasında Fransa*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 283-311.
- Ahmet Kavas, "Fransa'da Din-Devlet Ayrımı Kanunuyla Dışlanan Din Adamlarının Osmanlı Devleti'ne Sığınması Meselesi", *İki Din Arasında Fransa*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 313-334.
- Keleş, Erdoğan, "Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamnâme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 43, 2008, s. 131-157.
- Kılıç, Halim, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Limanlarının İdare Esasları Üzerine", *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu (İstanbul*

- 27-28 Mayıs 2016), Bildiri Özetleri, yay. haz. Rahmi Deniz Özbay, Murat Koraltürk, Fahri Solak, İstanbul 2016, s. 69-70.
- Kutluoğlu, Muhammet Hanefi, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Dış Politikası ve Diploması", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Haz. İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999, s. 79-94.
- Maggiolini, Paolo, "Bringing Together Eastern Catholics Under A Common Civil Head: The Agreements Between the Syriac and Chaldean Patriarchs and the Civil Head of the Armenian Catholic Church in Constantinople (1833-1871)", *Journal of Eastern Christian Studies*, 64/3-4, 2012, s. 270-285.
- Marmara, Rinaldo, "Kırım Savaşı Sonrası Türk-Fransız İlişkilerinin Türkiye'deki Katolik Dini Kurumların Açılmasına Etkisi", *Kanunî'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri Uluslararası Kolokyum*, İstanbul: Mostar Yayınları 2012.
- Milgrim, Michael R., "The War Indemnity and Russian Commercial Investment Policy in the Ottoman Empire: 1878-1914", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri. Metinler/Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*, Ed. Okyar, O., Ankara 1975, s. 279-371.
- Miller, Robert J., "The International Law of Colonialism: A Comparative Analysis", *Lewis and Clark Law Review*, 15/4, 2012.
- Mitchell, Nancy, "The Height of the German Challenge: The Venezuela Blockade, 1902-3", *Diplomatic History*, XX/2, 1996, s. 187-202.
- Moncharville, M., "Le Conflit Franco-Turc De 1901", *Revue Generale de Droit International Public*, Tome IX, Paris: 1902, s. 677-700.
- Mössner, Jörg Manfred, "Hague Peace Conferences of 1899 and 1907", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. R. Bernhardt, 3, Amsterdam-New York-Oxford: North Holland Publishing Company 1982, s. 204-211.
- Oktar, Tiğınçe, "Tütün Reji Şirketi- Memalik-i Mahruse Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji İdaresi, Reji Şirketinin Kuruluşundan Önceki Gelişmeler", *Osmanlı*, 3, 1999, s. 459-464.
- Ortaylı, İlber, "Galata", *DİA*, c. 13, 1996, s. 303-307.
- Örenç, Ali Fuat, "Modern İstanbul Limanının İnşası Sürecinde Galata ve Eminönü Semtlerinde Kentsel Değişim", *Osmanlı İstanbul'u IV*, Ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 205-258.

- Özcan, Azmi, "Mahmud Celâleddin Paşa", *DİA*, 27, İstanbul 2003, s. 359-360.
- Plessis, Alain, "The Parisian "Haute Banque" and the International Economy in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *The World of Private Banking*, Ed. Y. Cassis, and P. Cottrell, Ashgate, Büyük Britanya: 2009.
- Raccagni, Michelle, "The French Economic Interests in the Ottoman Empire", *IJMES*, II, 1980, s. 339-376.
- Randelzhofer, Albrecht, "Great Powers", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. R. Bernhardt, 9, Amsterdam-New York-Oxford: North-Holland Publishing Company 1986.
- Randelzhofer, Albrecht, "Use of Force", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rudolf Bernhardt, 4, Amsterdam-New York-Oxford: North-Holland Publishing Company 1982, s. 265-275.
- Rojahn, Ondolf, "Naval Demonstration", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rudolf Bernhardt, 4, Amsterdam-New York-Oxford: North-Holland Publishing Company 1982.
- Sarı, Mustafa, Ünal, Bahadır, "Adapazarı'nda Gölçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 9, S. 2, 2014, s. 137-158.
- Scott, George Winfield, "Hague Convention Restricting the Use of Force to Recover on Contract Claims", *The American Journal of International Law*, II/1, 1908, s. 78-94.
- Sezer, Ayten, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, Ankara 1999, s. 169-183.
- Soysal, İsmail, "Osmanlı Devleti'nin Çağdaş Diplomasiyi Benimseme Süreci", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, haz: İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1998.
- Tekindağ, Şehabettin, "Lübnan", *İA*, 7, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 102-107.
- Tokay, Gül, "Ayastefanos'tan Berlin Antlaşması'na Doğu Sorunu (Mart-Temmuz 1878)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Haz: İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999.

- Tural, Erkan, "Minyatür Bir Tanzimat Ülkesi: Lübnan ve 1861 Lübnan Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, XIV/2, 2005, s. 65-91.
- Uyanık, Ercan, "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)", *Diyalektolog Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 2017, s. 1-29.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şûra Mazbatası", *Tarih Dergisi*, 9, 1954, s. 123-140.
- Ünver, Metin, "Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz Ticaretinin Almanya Karşısında Gerilemesi Tartışmaları Bağlamında İstanbul'da İngiliz Erkek Lisesi'nin Kuruluşu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, Erzurum 2018, s. 375-414.
- Ünver, Metin, "Son Dönem Osmanlı Tarihi Araştırmaları Açısından İngiliz Milli Arşivi ve Arşiv Belgelerinin Önemi", *Avrupa Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Köksal, Y., Polatel M., Ankara: VEKAM Yayınları 2004, s. 195-220.
- Vagts, Alfred, Vagts, Detlev, "Balance of Power", *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rudolf Bernhardt, 7, Amsterdam-New York-Oxford: North-Holland Publishing Company 1984.
- Yasamee, Feroze Abdullah Khan, "Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamid II (1878-1908)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, Türk Tarih Kurumu 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Haz: İsmail Sosyal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999.
- Yorulmaz, Şerife, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. yüzyıl-20. Yüzyıl Başları)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 2000, s. 697-768.
- Yurdusev, Esin, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", *Belleten*, 237, 1999, s. 559-596.
- Yurdusev, Nuri, "Uluslararası İlişkiler Öncesi", *Devlet, Sistem ve Kimlik*, der. Atilla Eralp, İstanbul: İletişim Yayınları 1996, s. 40-55.
- Zandi-Sayek, Sibel, "Struggles over the Shore: building the quay of Izmir", *City&Society*, XII/1, 2000, s. 55-78.

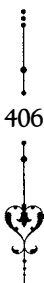

GAZETELER

Abderdeen Daily Journal
Dundee Evening Post
Hampshire Advertiser
Lancashire Daily Post
Le Croix
Le Figaro
Le Temps
Leeds and Yorkshire Mercury
Leeds Mercury
London Daily News
Manchester Courier and Lancashire General Advertiser
Mecherouiette
Nottingham Evening Post
Osmanlı
Sheffield Daily Independent
Sheffield Daily Telegraph
Shield Daily Gazette
St. James's Gazette
Tanin
The Economist
The Manchester Courier
The New York Times
The Scotsman
The Times
The Western Times
Yorkshire Post and Leeds Intelligencer
Yorkshire Telegraph and Star

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www2.culture.gouv.fr/public/mistral/leonore_fr?ACTION=CHERCHER&FIELD_1=COTE&VALUE_1=LH/102/35

DİZİN

- A**
- ABD (Amerika Birleşik Devletleri) 11, 14, 21, 38, 39, 40, 42, 43, 46, 51, 52, 65, 67, 68, 69, 84, 88, 94
- Abdurrahman Paşa 199, 210
- Adana 68, 146, 147, 269, 300, 333
- Adapazarı 13, 186, 191, 202, 211, 212, 241, 242, 243, 249, 275, 277, 284, 286, 289, 291, 314, 317, 351, 404
- Adliye Nezareti 155, 237
- Afrika 45, 46, 47, 75, 76, 90, 112, 149, 393, 402
- Ahmed Reşad Paşa 254
- Akdeniz 61, 67, 74, 75, 76, 79, 90, 93, 111, 118, 126, 149, 150, 152, 191, 249, 282, 283, 310, 312, 325, 327
- Almanya 21, 24, 25, 28, 29, 33, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 51, 58, 64, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 94, 101, 103, 107, 108, 109, 111, 116, 117, 119, 126, 151, 154, 172, 175, 176, 197, 225, 226, 230, 234, 245, 257, 258, 265, 289, 295, 301, 309, 311, 327, 338, 352, 355, 358, 359, 405
- Alphonse de Rothschild 102
- Antuan Portalis 97
- Arrow (yelkenli) 36, 37, 305, 365, 399
- Asım Paşa 135
- Assompsiyonist 127
- Avrupa ahengi (Concert of Europe) 22, 26, 27, 76, 359, 361
- Avusturya-Macaristan 29, 68, 77, 78
- B**
- Bağdat Demiryolu (Bağdat Demiryolu Şirketi) 79, 117, 154, 155, 355, 400
- Bahriye Nezareti 274, 277
- Bardo Anlaşması 254
- Baron de Calice 68
- Baron Marschall de Bieberstein 226

Baskı (coercion) 2, 21, 30, 95, 395, 399

Berlin 22, 25, 28, 45, 46, 52, 63, 64, 65, 67, 71, 72, 74, 75, 84, 85, 87, 110, 119, 213, 268, 282, 295, 307, 311, 314, 324, 328, 329, 330, 337, 342, 399, 402, 404

Berlin Kongresi (1878) 22, 25, 28, 71, 72, 75, 84, 85, 110, 268

Bern 249, 317, 334, 352

Beyoğlu 104, 108, 112, 156, 242, 332

Beyrut 58, 59, 104, 105, 108, 117, 275, 300, 332, 333

Beyrut Limanı 59, 105

Bismarck 28, 29, 72, 82, 91

Bosna-Hersek 72

Boulanger(ler) 153, 401

Bouliniere Projesi 241

Boutiron 256, 257, 258, 308, 309, 324, 328, 329

Boxer İsyanı 42

Bulgaristan 73, 74

Brazzafolli 67, 68

Brüksel 207, 221, 222, 244, 310, 321, 334

Büyük Güçler (düve-i muz-zama/great powers) 20, 326

C-Ç

Caillard (Amiral) 249, 275, 282, 283, 290, 319, 320, 321, 322, 328, 343

Cemil Bey 249, 283

Cezayir 53, 58, 59, 276, 277, 302, 308, 322, 395

Cipriano Castro 38

Cizvit(ler) 112, 175

Comptoir d'Escompte 99, 100, 103, 105

Credit Mobilier 96, 99, 102, 103, 401

Çin 34, 35, 36, 37, 38, 42, 49, 84, 175, 267, 295, 296, 297, 305, 306, 339, 359, 365

D

Denys Cochin 295

Dersaadet Bankası 97, 200

Dersaadet Rıhtım, Dok ve Antrepolar Şirketi (Société des Quais et Entrepôts de Constantinople) 105, 158, 161, 162, 204, 290, 394

düyûn-ı gayr-ı muntazama 134

Düyûn-ı Umumiyye 101, 110, 137, 154, 190, 261, 346, 347

E

Ebubekir Hâzım (Teperyan) 279, 280, 281

Edmond Bapst 205, 216, 247, 271, 344, 364, 370

Emile Baudovy 242, 243

Emmanuel Baltazzi 97

Emmanuel Efendi 279, 280, 281, 316

Ermeni(ler) 64, 67, 68, 69, 72, 77, 87, 114, 118, 119, 125, 147, 161, 229, 269, 275, 276, 277, 289, 293, 298, 307, 327, 393, 396, 400, 401

Ernest Constans 34, 115, 148, 153, 154, 155, 160, 177, 299, 386, 389, 401

Ethem Paşa 129, 130

Eugène Etienne 153

F

Fashado 83

Félix Granet 158, 216

Filistin 116, 117, 175, 310, 399

Fransa Millî Meclisi (Assemblée Nationale) 15, 171, 186, 236, 250, 292, 305, 313, 325, 360, 375

G

Gabriel Hanotaux 149, 150, 402
Galata Bankerleri 128, 167, 190
Galata Rıhtımı 215, 332
Geoffray 311, 325
Georges Clemenceau 153
George Zarifi 4, 97, 102, 103, 106, 109, 395
Gerard de Noirval 349
Granjan 261, 262, 263
Güç Dengesi (balance of power) 22, 25

H

Halil Rifat Paşa 143, 179, 182, 183, 232
Harry Parkes 36
Haydarpaşa Demiryolu İdaresi 130, 133
Hazine-i Hassa 106, 140
Himaye (diplomatik) 112, 114, 400
Hindistan 34, 55, 74, 75, 405
Hristaki Zografos 103, 106, 108

I-İ

II. Leopold 45, 46
II. Nikola 49, 93, 94, 252, 259, 260, 352, 359
II. Wilhelm 39, 80, 86, 116, 117, 118, 402
İngiltere 21, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 51, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 73,

74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 101, 107, 108, 109, 113, 117, 148, 149, 150, 151, 207, 225, 227, 245, 250, 295, 305, 312, 313, 314, 325, 329, 336, 337, 338, 346, 354, 355, 365, 392, 395, 400, 405

İşkodra Gölü 64

İtibar-ı Umûmî (Credit General Ottoman Bankası) 128

İttihad-ı Malî (Union Financier) 128

İzmir 64, 65, 69, 96, 98, 105, 108, 109, 235, 267, 300, 321, 333

İzmit 124, 127, 129, 132, 135, 169, 300, 397

J

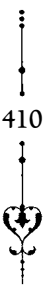
Jacques Alléon 97, 102
John Bowring 34, 35
John Milton Hay 326
John Petty-Fitzmaurice 311
Joseph Chamberlain 41
Jön Türk(ler) 333, 335

K

Kadıköy 104, 108, 127, 129, 156
Karadağ 61, 63, 64, 78
Kardinal Richelieu 23
Keldanî 118, 125, 227, 228, 268, 276, 277, 278, 279, 280, 316, 317, 331, 349
Kıbrıs 72, 74, 150, 337, 354, 399
Koloni Partisi (parti colonial) 150, 151, 153
Kongo 46
Kont Goluchowski 311, 326, 338

- Köçeoğlu Agop Efendi 140, 200
 Kuveyt 225, 226, 227, 355
- L**
 Lahey 48, 49, 50, 51, 84, 94, 208, 225, 237, 259, 310, 330, 353, 354, 359, 400
 Lamsdroff 256, 257, 258, 259, 308, 309, 324, 329
 Léon Gambetta 148
 Leon Ostrorog 164, 210, 233, 236, 237, 239
 Leon Pissard 154
 Levant 14, 79, 118, 176, 196, 208, 332, 345, 358, 397
 Levanten(ler) 104, 126, 127, 129, 287, 400
 Londra 18, 21, 22, 35, 36, 52, 53, 90, 97, 98, 102, 213, 227, 252, 282, 311, 312, 317, 324, 325, 328, 338, 342, 395, 396
 Lübnan 55, 58, 59, 60, 61, 118, 300, 400, 403, 404, 405
- M**
 Maarif Nizamnamesi 123
 Mabeynci Arif Bey 235, 236
 Mahmut Nedim Paşa 141
 Maliye Nezareti 12, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 143, 145, 155, 156, 157, 164, 166, 167, 169, 181, 202, 204, 211, 212, 220, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 233, 246, 260, 291, 292, 343
 Marcel Sembat 293
 Marius Michel (Mişel Paşa) 157
 Marquis de Reverseaux 326
 Mecelle 143, 240
 Meclis-i Mahsus 11, 129, 135, 195, 211, 212, 213, 231, 233, 246, 247, 260, 261, 264, 284, 290, 291, 292, 314, 315, 328
- Mersin 67, 68, 146, 147, 269, 300
 Mısır 52, 53, 55, 58, 64, 74, 75, 77, 83, 87, 92, 93, 98, 102, 149, 150, 151, 172, 330, 354, 395
 Mihran Efendi 321
 Misyoner(lik) 111, 112, 123, 125, 127, 177, 268, 342, 346, 396
 Moncharville 128, 143, 156, 158, 170, 179, 181, 185, 203, 204, 205, 213, 215, 216, 217, 233, 242, 264, 268, 283, 316, 326, 328, 331, 349, 403
 muhteşem yalnızlık (splendid isolation) 30, 75
 Murabaha Nizamnamesi 144, 200, 228
 Musul 227, 279, 280, 316
- N**
 Nabi Bey 218, 221, 222, 233, 248, 249, 251, 282, 283, 285, 288, 289, 292, 293, 308, 319, 320, 321, 328, 343, 344
 Nafia Nezareti 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 142, 155, 193, 199, 291
 Namık Paşa 53, 189
 Nanking Anlaşması 35
 Nazım Paşa 332
 Nazif Efendi (Paşa) 169
 Nesturi(ler) 279
 Nisard 310
- O**
 Orta Doğu 78, 79, 117, 118, 125
 Ortodoks 310, 318, 399

Osmanlı Bankası 97, 98, 99,
100, 102, 105, 106, 107, 154,
164, 166, 180, 196, 209, 239,
240, 241, 260, 275, 277, 323,
346, 347, 393, 394, 395
Osmanlı-Rus Savaşı (1877-
1878) 65, 71, 74, 75, 99, 131
Osmanlı-Yunan Savaşı (1897)
68, 266

P

Pangiri Bey 311
Papa(lık) 112, 119, 173, 280
Parandes 139
Paul Cambon 145, 147, 149,
153, 276, 363, 367, 368
Philip Graves 154
Pierre de Coubertin 348
Pierre Ernest Waldeck-Rous-
seau 153
Prinetti 310, 329
Prusya 21, 23, 28, 59, 60

R

Reji Şirketi 108, 109, 403
Reşid Bey 53, 343
Rıhtım Şirketi 158, 159, 160,
161, 162, 163, 189, 191, 193,
194, 195, 196, 199, 201, 204,
215, 290, 291, 299, 300, 301,
303, 304, 351, 394
Rodos 245, 251
Roma 25, 33, 119, 213, 278,
279, 281, 310, 311, 317, 324,
326, 342
Rouvier 262, 263
Rumeli Demiryolları 100
Rusya 21, 22, 23, 29, 41, 55,
58, 59, 60, 62, 63, 64, 65,
70, 71, 72, 73, 74, 75, 78,
87, 91, 93, 94, 95, 117, 118,
148, 149, 150, 151, 161, 174,
195, 252, 253, 254, 255, 256,

257, 258, 259, 260, 261, 266,
295, 296, 298, 308, 309, 312,
313, 318, 323, 324, 325, 327,
328, 329, 330, 336, 337, 338,
358, 359, 396, 405

Rüsumat Emaneti 229, 231,
232, 233, 262, 292, 316, 319,
327, 346

S-Ş

Said Paşa 75, 136, 161, 352,
395, 397
Sakız 114, 126, 127
Salih Münir Bey 177, 237, 238,
239, 352, 363, 391
Salisbury 41, 77
Sedan Savaşı 89, 92, 103
Selanik 58, 61, 103, 106, 131,
161, 235, 267, 275, 300, 396
Selim Melhame Paşa 205
Seyfettin Bey 244
Sırbistan 78
Sırrı Paşa 124, 397
Societe General 99, 103
Somali 276, 277
Sosyal Darwinizm 44, 401
St. Petersburg 213
Suriye 58, 86, 98, 116, 118,
172, 174, 235, 273, 338
Şam 117, 118, 332, 402
Şekib Efendi 60

T

Tahsin Paşa 166, 167, 183, 208,
398
Tahvil 98, 99, 100, 103, 104,
105, 106, 107, 109, 393
Tanzimat Fermanı 55, 84
Tevfik Paşa 81, 163, 165, 166,
170, 180, 181, 182, 184, 192,
194, 202, 203, 204, 207, 211,
213, 214, 216, 217, 218, 220,
221, 222, 223, 224, 227, 232,

243, 244, 247, 248, 249, 251,
253, 254, 259, 282, 283, 284,
285, 287, 288, 291, 292, 309,
314, 316, 319, 320, 321, 322,
323, 328, 339, 342, 343, 344,
391

Theodore Roosevelt 94

Theophile Delcassé 148

Ticaret Mahkemesi 141, 201,
240, 241

Tientsin Antlaşması (1858) 38

Toulun 281, 283, 293, 319

Tunus 253, 254, 276, 277, 354

U-Ü

Uluslararası Hukuk Enstitüsü
(Institut De Droit Interna-
tional) 47, 395

Üçlü İttifak 29, 41

Üçüncü Cumhuriyet 86, 357

Ülgün (Dolcigno) 64, 65

V

Venedik 52, 127, 213

Venezuela 34, 38, 39, 40, 41,

42, 43, 51, 77, 84, 88, 94,

359, 361, 394, 396, 398, 403

Viyana Kongresi (1815) 21, 24,

26, 28, 33, 52, 84, 89

V. Murad 167, 169, 240

Y

Yakın Doğu 75, 149, 355

Yeh Ming Chen Yeh 36

Yunanistan 22, 58, 69, 78, 324,
329

Yusuf Hayyat Efendi 280

Yusuf Paşa 131, 137

Z

Zinoviev 252, 253, 254, 258,
259, 298, 309, 318, 323, 324,
329

Zühdü Paşa 202, 203, 204, 212,
224

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI FRANSIZ İLİŞKİLERİNDE KRİZLER VE ÇATIŞMALAR 1901 HADİSESİ

(LORANDO VE TUBİNİ MESELESİ)

20. yüzyılın hemen başında Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yaşanan diplomatik kriz görünürde bir borç meselesinden kaynaklanmış ise de arka planında devletler arasında dozu giderek artan emperyalist rekabet ve nüfuz mücadelesinin var olduğu anlaşıyor. Alman birliğinin öncüsü Prusya karşısında 1870'te aldığı mağlubiyetin ardından, yoğun bir iç mücadele ve çekişme dönemi geçiren Fransa yüzyılın sonunda yönünü bir kez daha sınırları dışına çevirmiş ve daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu süreçte, geleneksel Fransız nüfuz bölgesi olarak değerlendirilen Levant'te bir Alman rekabeti ile karşılaşmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde siyasi ve ekonomik güç kaybı yaşamakta olan Osmanlı Devleti Tanzimat döneminden itibaren sayısı artan birtakım dış baskılara ve müdahalelere maruz kalmıştır. Bu dış müdahalelerin sayısında II. Abdülhamid döneminde bir azalma görülmesine rağmen tamamen önlenmeleri mümkün olmamıştır. İşte Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yaşanan 1901 çatışması Levant'te kendi nüfuz ve prestijini koruma arayışındaki Fransa'nın Osmanlı Devleti ile anlaşmazlık halinde olduğu başta Lorando ve Tubini alacakları olmak üzere çeşitli konulardan hareketle, sonuca ulaşmak için diplomatik baskı ve askerî müdahaleye başvurduğu bir hadisedir. 1901 Osmanlı-Fransa çatışmasının tam olarak anlaşılması için dönemin uluslararası hukuku ve diplomasisine hakim anlayışın bilinmesi, devletlerarası rekabetin parametrelerinin anlaşılması, Osmanlı diplomasisi ve siyasetinin karar alma süreçleri ve pratiklerinin olayların gidişatına etkisi gibi birçok değişkenin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Elinizdeki kitap böyle birçok bileşene sahip bir diplomatik çatışmanın tarihini geniş bir perspektiften sunmayı amaçlamaktadır.

/ilg
f /ilg
t /ilgikultursanat

www.ilgikultur.com

gi berekettir.'

9 786052 022573

4
35